

T U D O M Á N Y T Á R

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

SZERKEZTETIK

LUCZENBACHER JÁNOS és ALMÁSI BALOGH PÁL.

UJ FOLYAM.—HARMADIK ÉV

ÖTÖDIK KÖTET.

BUDÁN,

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

1 8 3 9.

T U D O M Á N Y T Á R

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

É R T E K E Z É S E K.

SZERKEZTETI

LUCZENBACHER JÁNOS.

ÖTÖDIK KÖTET.

B U D Á N,

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

1 8 3 9.

TUDOMÁNYTÁR

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

ÚJ FOLYAM. — HARMADIK ÉV.

JANUARIUS 1839.

EGY RÉZMETSZETTEL.

BUDÁN,

A' MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM BETŰIVEL.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG'

legújabb kiadásai.

Eredeti játékszin.

Hat kötet n12r. kötve 3 ft 57 kr. cp.

Külföldi játékszin.

Tizennégy kötet n12r. kötve 6 ft 44 kr. cp.

Philosophia.

PHILOSOPHIAI PÁLYAMUNKÁK. Kiadja a' m. t. társaság. *Első kötet.* Almási Balogh Pál' felelete a' m. t. t. ezen kérdésére: „Tudományos művelődésünk' története időszakonként mit terjeszt elénkbe a' philosophia' állapotja iránt; és tekintvén a' philosophiát, miben 's mi okra nézve vagyunk hátrább némelly nemzeteknél? XVI. és 211. lap. Budán, 1835. n8r. kötve postapap. 1 ft, közép pap. 45 kr. cp.

Nevelés, oktatás.

VEZÉRKÖNYV AZ ELEMI NEVELÉS ÉS TANÍTÁSRA, vallási különbség nélkül minden tanítók' 's tanulók' számára készült, 's a' m. t. társaság által másodrendű Marczibányi Lajos-jutalommal koszorúzott pályamunka. Irta *Warga János.* 152 l. Budán, 1837. n8r. *Első kötet.* Az elemi nevelés' alapvonaljai. Ára a' fali olvasó táblákkal együtt 50 kr. cp.

Fali ABC és Olvasó táblák prof. *Warga Jánostól.* Budán, 1837. 5 ív egész rétbén, 20 kr. cp.

TARTALOM.

ÉRTEKEZÉSEK.

Lap.

XXV. A' szépízleti rokonságok. (V. közlés). BRIEDL FIDÉL.	329
XXVI. Utazás a' quarneroi szigetekben. (II. közlés) CsÁ- SZÁR FERENCZ.	242
XXVII. Homonnai Drugeth Bálint' naploja. (IV. közlés) NAMÉNYI ISTVÁN.	363
XXIII. A' spanyol költészet' története. FEKETE SOMA.	376
XXIX. Okleveles tordalék. LUCZENBACHER JÁNOS.	
— Értekezések' tartalma és mutatója, az új folyam V-dik kötetéhez.	392

L I T E R A T U R A.

A' MAI LITERATURÁK' EGYSÉGE. Edgar Quinettől.	193
CRITICAL SZEMLE.	

Büntető jog.

M. GRELLET-VAMMY, Manuel des prisons, où exposé hi- storique, théorique et pratique du système pé- nitentiaire.	203
CHARLES LUCAS, de la réforme des prisons, ou de la théorie de l'emprisonnement.	208
M. ULLIAC TRÉMADEURE, Esquisse de l'origine et des résultats des associations des femmes pour la ré- forme des prisons etc.	211
BRETIGNÈRES DE COURTEILLES, les condamnés et les prisons.	213
Dr. JULIUS, die amerikanischen Besserungssysteme etc.	215

BIBLIOGRAPHIA.	255
TUDOMÁNYOS TUDÓSÍTÁSOK SVÉCZIÁBÓL.	225
MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG ÜLÉSEI.	228

E' folyóirásból, havonként egy, legalább hat ívnyi füzet jelenik meg.
midőn a' szükség kívánja, réz vagy kőmetszetekkel. Előfizetés egy illy 12
havi füzetből álló egész évi folyamatra, csak 3 fr. cp. leszen velin-
pap. legfinomabb velinen pedig 6 ft 30 kr. cp. Postán 1 ft 36 krral drágább.
A' megbízott könyváros, kihez minden könyvkereskedők és vevők utaltatnak
Eggenberger József Pesten.

NYELVTUDOMÁNYI PÁLYAMUNKÁK. Kiadja a' m. t. társaság
Első kötet. 8rét. kötve, postapap. 54 kr. középpap. 40 kr.

GRAMMATICA UNGHERESE dell' avvocato Francesco Császár
n. 8rét. két rész egy kötetben. Postapap. kötve 1 ft 30 kr.

MAGYAR ÉS NÉMET ZSEBSZÓTÁR. Közre bocsátja a' m. t. tár-
saság. Német Magyar rész. Kis 8rét, három-három oszlopra. író
papiroson fűzve 3 ft, postapap. fűzve 3 ft 30 kr.

PHILOSOPHIAI MŰSZÓTÁR. Közre bocsátja a' m. t. társaság.
8rét. kötve. 40 kr.

HORÁTIUS LEVELEI. Fordítá Kis János. Az eredeti textus-
sal Döring szerina, 's Wieland' magyarázó jegyzeteivel, Kazin-
czy Ferencz által. n. 8. Postapap. kötve 2 for. 15. kr.

ROMAI CLASSICUSOK, magyar fordításokban. Kiadja a' m.
tud. társaság. Első kötet. C.C.Sallustius' épen maradt minden
munkái. Magyarra Kazinczy Ferencz. n. 8. kötve 2 ft; köz. pap-
1 ft. 30 kr.

— — Második kötet. M. T. Ciceróból beszédek, levelek,
és Scipio' álma. Ford. Kazinczy Ferencz. n. 8. kötve 1 ft. 36 kr,
köz. pap. 1 ft 12 kr.

MAGYAR JÁTEKSZINI JUTALMAZOTT FELELETEK, a' m. tud.
társaságnak ezen kérdésére: Miképen lehetne a' magyar játék-
színt Budapesten állandóan megállapítani? (Fáy, Kállay' és Jakab'
feleleteik.) Ára közép pap. 36. kr. Postapap. 48 kr.

EREDETI JÁTEKSZÍN. Hat kötet n12r. kötve 3 ft 57 kr. cp.

KÜLFÖLDI JÁTEKSZÍN.—14 kötet n12r. kötve 6 ft 44kr. cp.

KAZINCZY FERENCZ' eredeti munkái. Első kötet. Poetai mun-
kái, n. 12rét. kötve postapap. 1 ft 36 kr, nyomt. pap. 1 ft 12 kr.

PHILOSOPHIAI PÁLYAMUNKÁK. Kiadja a' m. t. társaság. *Első
kötet.* XVI. és 211. lap. Budán, 1835. n8r. kötve postapap. 1 ft,
közép pap.45 kr. cp.

VEZÉRKÖNYV AZ ELEMI NEVELÉS ÉS TANÍTÁSRA, vallási kü-
lönbség nélkül minden tanítók' 's tanulók' számára. Másodrendű
koszorúzott pályamunka. Írta *Warga János.* 152 l. Budán, 1837.
n8r. *Első kötet.* Az elemi nevelés' alapvonaljai. Ára a' fali olvasó
táblákkal együtt 50 kr. cp.

Fali ABC és Olvasó táblák prof. *Warga Jánostól.* Budán,
1837. 5 ív egész rétben, 20 kr. cp.

A' FELSŐBBANALYSIS' ELEMEL. Írta *György Sándor.* Első füzet.
Budán, 1836. n4r. Szépnymt. pap. és kötve 1 ft 30kr. cp.

A' TERMÉSZETES SZÁMOK' LOGARITHMAI, ltól 108000-ig. Szer-
kezteté *Babbage Károly*, Stereotyp-harmadik kiadás, *Nagy Ká-
roly* m. t. t. l. tag' ügyelése alatt. XIV és 202 lap. London, a' m.
tud. társ. költségével. 1834. n. 8r. Ára: magyar, angol és német
bevezetéssel, zöld papiroson 5 ft, sárgán 4 ft 45 kr., fejéren
4 ft; két nyelven (t. i. magyar és angol v. német) zöld pap. 4 ft
30 kr., sárgán 4 ft 15 kr., fejéren 3 ft 40 kr. cp.

FENYÍTŐ TÖRVÉNYSZÉKI MAGYAR TÖRVÉNY. Írta *Szlemenics Pál.*
226 lap. Budán, 1836. n8r. kötve 1 ft 12 kr. cp.

TERMÉSZETTUDOMÁNYI PÁLYAMUNKÁK. Kiadja a' m. tud. tár-
saság. Budán, 1837. n8r. Öszvesen 160 lap. kötve 48 kr. cp.

SEBÉSZSÉG, melyet előadási kézikönyvül kiadott doctor
Chelius, heidelbergi professor. Fordítá *Bugát Pál.* Első kötet
349 lap. Második kötet 469 lap. a' műszavak' deáknémet-magyar
és magyar-németdeák gyűjteményével. Budán, 1837. n8r. Min-
denik kötet' ára külön 1 ft 40 kr. cp.

FABINI JÁNOS' TANÍTMÁNYA A' SZEMBETEGSÉGEKRŐL. fordítá
dr. *Vajnocz János.* 332 lap. Budán, 1837. n8r. csinos borítékba
kötve 1 ft 36 kr. cp.

A' magyar tudós társaság' *alaprajza* és rendszabásai. 27 l.
Pesten, 1831. 4r. fűzve 12 kr. cp.

É R T E K E Z É S E K.

I.

A' MAGYARORSZÁGI

RUTHENOKRÓL.

Báró *Gaujal*, a' limogesi kir. törvényszék első elnöke, a' francia nemzeti intézet' felirati és szépművészeti osztályának, a' régiségek' franciaországi, normandiai 's koppenhágai éjszakeurópai társaságainak, valamint a' párizsi kir. és középponti gazdasági társaságok' levelező tagja, a' franciaországi történetírási emlékek' kerületi felügyelője stb. a' magyarországi ruthenokról szóló emlékiratát 1837-ki május' 22-kén terjeszté francia nyelven a' magyar academia elébe, melly magyarra fordítva itt következik:

Van Magyarországhban, jelesen: Szepes, Sáros, Zemplin, Bács, Torna, Szabolcs, Ungvár, Szathmár, Bihar, és Szerem, de leginkább Beregh, Marmaros, és Ugocsa megyékben mintegy háremszáz hatvan ezerből álló, 's *ruthen* név alatt ismeretes népség. Van-e ezek, 's a' franciaországi ruthenok között valami rokonság?

A' magyarországi ruthenok: *rusznyák*-, *russiniusok*-'s *oroszoknak* neveztetnek ¹⁾; de ők magukat, mint Balbi Adorján állítja, *ruthenoknak* nevezik ²⁾; és Malte-Brun, kétség kívül egyike a' legértelmesebb földíróinknak, majd *rusznyák*, majd *ruthen* nevet ad nekik. E' nép' neve tehát egészen egy a' galliai ruthenokéval. A' név

¹⁾ Malte-Brun, Géographie. T. VI. I. edition. p. 329.

²⁾ Balbi, Atlas éthnographique, 4-o tableau des langues européennes.

azonsága azonban az eredet' azonságát még meg nem bizonyítja; azt kell tehát vizsgálnunk, valljon a' magyarországi ruthenok benföldiek-e, vagy nem? Halljuk Malte-Brunt.

„A' rusznyákok, vagy ruthenok keleti Galliciából származnak; honnan őket, úgy látszik, polgári háborúk, kormányfőváltás, 's hűbéri nyomatás költözteték a' XII-dik század körül Magyarországra. Közel levén szülőföldjük' határhoz, folyvásti viszonyban állnak Galliciának Stanis, Slavon, Stry, és Sambos kerületeiben maradt honfitársaikkal. Bukovina- sőt Erdélyországban is települtek le, hol idővel oláhokkal vegyülének össze. Ruthenia, *szól tovább Malte-Brun*, a' Kárpát hegyeknél kezdődik; 's így még az ó Europa' nyugotán Galliát 's ruthenokat lelénk; a' mostani keletén pedig Gallicia, 's ruthenok léteznek“.

E' különös körülmény, a' név' illy kettős azonsága t. i. nem egyedüli hasonlóság a' régi galliai, 's galliciai ruthenok közt. Az elsők különös saját charecterök által különbözteték meg magukat. Lucanus *sárga* melléknevet ad nekik ¹⁾; 's e' melléknév itt nem csupán szökét jelent; a' francziák ugyanis általában szökék lévén, e' hajszin a' ruthenokra nézve nem lehele megkülönböztető, annál kevésbbé characteristicai; tehát kitünő szöke, égő, vereses, 's inkább veres, mint szöke hajuaknak kelle lenniük; 's innen gondolja Bullet²⁾), hogy nevök *rut*, veres, és *then*, fej, összetett szavakból alakult. Igen, de Galliciát majd veres Russzia-, majd veres Rutheniának nevezik, 's valahányszor csak kimondatik e' név, mindenkor Gallia' *sárga ruthenira* emlékeztet.

Van e' pontban egy el nem hallgatható észrevétem: Russiának t. i. egyéb, szinte különös szín-nevekkal jelelt részei, például fehér, és fekete Russia, nevöket a' népesség' helyzetétől vevék. Fehér Russiát szabad emberek,

¹⁾ Solvuntur flavi longa statione Ruteni. Pharsal. L. 1.

²⁾ Dictionnaire Celtique.

a' feketét rabszolgák lakták ¹⁾). Veres Russia' elnevezésének azonban illy oka nem lehetett; tán valamely természeti, a' galliai ruthenokat is bélyegző, 's a' származat' azonságából eredő caractertől nevezteték így.

De miként származhatának a' galliciai ruthenok a' galliai ruthenoktól?

Szükségtelen említnem, hogy az ó Gallia egész Európában, sőt azon túl is terjede. Mit nagy Károly a' közép kor' kezdetén teve, Napoleon nem rég megújítja, a' francziák Europa' egy részét benépesíték, másikat meghódíták, 's Ázsia' egy részét is elfoglalák. A' galliai celta-foktól, Spanyolország' ez' éjszaknyugoti végpontjától a' Duna' torkolatáig, 's a' scótországi hegyekig, melyeknek ők adának nevet ²⁾), egész kis Ázsiáig mindenhol láthatni ennek nyomait. Hadvállalataik közt csak azt említem, melyet időszámolásunk előtt 231. évvel a' tectosages, volscok szomszédaikkal egyesülten létesítének. Látjuk őket idővel Szászország' gyántafa erdei-, 's a' Duna völgyeiben, Illyria-, Macedonia-, Thessalia-, Görögország-, Thrácia, Konstantinápoly- és kis Ázsiában.

Az általok alapult statusok közt vala a' scordisceké, kik a' Duna, és Száva folyamok' összefolyásánál *Singidun*, vagy is Nándorfejérvárt építék, Száva, 's az ádriai tenger közti nagy tért elfoglalák, 's ha hajójuk van, még ezt is tullépik, és a' Duna torkolatáig mindent ellepének. ³⁾). Mannert' véleménye szerint a' *Scordis* nevet a' Dardaniában *Axius'* forrásánál, telep-

¹⁾ Úgy látszik, mintha az orosz rabszolgaság megelőzte volna a' néger-rabszolgaságot.

²⁾ A' *Caledonia* nevet *Callydontól* (erdő) akarák származtatni. Véleményem szerint e' név inkább Gaël Don-tól (francia hegyek) származik; 's ezt változtatták a' rómaiak *Caledoniára*.

³⁾ Danville, *Mémoire sur les villes de Taurunum, et de Singidunum* dans les *Mémoires de l'académie des Inscriptions* t. 28. p. 413.

vényük' déli végpontján fekvő *Scardus* hegytől vevék, 's Thierry Francziaországról adott történetiratában e' véleményyt elfogadá; több jeles író ellenben, mint például az éles ítéletű Dominicy ¹⁾ úgy vélekedik, hogy a' *scordiscok* ugyanegyek a' *cadursokkal*; e' véleményre támaszkodva megjegyzem, mi szerint Vellejus Paterculusnak Baselben 1520. Rhenanus általi kiadásában, mi mindannyi közt legrégibb, *Scorbiscos* helyett, *Cordisios*-t olvasunk; 's ha *dís* helyett *du*-t, vagy is *cordisios* helyett *corducos*-t olvasunk, e' név majd ugyanegy leend a' *cadurcosokkal*. De leginkább ragaszkodom ahhoz, hogy a' melly tájakon átvonulának a' franczia fegyverek, 's merre telepvényeket létesítének, hazájok' szellemét, 's emlékét mindenhol magokkal vivék. Mind illy helyeken vagy a' *Gall* nevet, vagy Francziaország népei' egyikének nevét kétségkívül föllelhetni. Olly népet kell tehát Francziaországban keresniünk, mellynek neve a' scordiscus, vagy cordiscus nevezethez hasonlít; nagyobb hasonlósággal pedig egy sem bir, mint a' cadurces név.

Egyébiránt, ha a' scordiscus-eknek cadurcesektől származtat el nem fogadjuk, nehéz leend megbizonyítani, hogy a' tectosagesek' hadvállalatában mind cadurcesek, mind ruthenok, 's egyéb szomszéd népek részt vönek.

A' hadvállalatot kormányzó brenn, vagy király' parancsi alatt, megindultakor, százötvenezer gyalog, 's hatvanezernél több lovag álla. Alig hihető, hogy e' roppant számot egyedül a' tectosagesek által elfoglalt tartomány, vagy is Languedoc' fele állítá ki. A' tectosages brennek, illy nevezete, tábor' fölállítására minden szomszéd tartományt föl kelle szólítania.

¹⁾ Dominicy Mark Antal Cahors-ban a' 16. század' vége felé születék; eleinte ügyész, 1642-ben a' cahors-i elesei vámtisztsegnél főügyész, később Francziaország történetírója, végre 1648-ban a' bourges-i egyetemen jog-tanítónak lőn. Megholt Párizsban. 1650. Francziaország' történetíratát érdeklő több becses munkáin kívül, egy igen furcsa „*Histoire du Quesis*” című munka' szerzője.

Mintán Pannoniától Thracia-, 's Macedoniáig, 's az adriai tengeröböltől a' fekete tengerig rettegést támasztának, mintán időszámolásunk előtt 114. évvel Portius Cato consul által kormányzott római tábornok, egészen megsemmíték, a' scordiscusok ez utóbbiakkal sorsban osztóznak: legyőzettek, meghódítottak, 's pályafutásukat Tiberius alatt azzal végzik, hogy általok sokszor legyőzött elleneiknek segélykezet adni valának kénytelenek. Krisztus előtt 115. évvel Marcus Aurelius Drusus, 110. évvel Marcus Minutius Ruffus consulok a' Duna és Ebro folyamokig, Claudius Appius Pulcher alconsul pedig Krisztus előtt 78. évvel egész Sarmatiáig üzé őket ¹⁾).

Tacitus, ki időszámolásunk 98-ik évében ²⁾), következőleg Appius Pulcher' hadvállalata után 176. évvel írja a' németek szokásiról becses munkáját, azt mondja, hogy a' Csehországban lakó markomanok, 's Moraviában létező Illadeseken tul francia származatu, *Cottini* névű nép találtaték, melly mint sarmaták', és quadesek' adózója, erdőkben, 's hegytetőkön élődék, 's vasbánya munkára szorítaték ³⁾). Miként lön e' nép illy elszigetelt, melly eset veté őt illy távolra születési helyéről, 's mi körülmények szállíták e' szolgál, aljas helyzetbe?

Mind e' különösseget néhány szó megfejtendi. A' *cottiniek* egy részét tevék scordiscusoknak: a' győztes római fegyverek által honfitársaik' tömegétől elszakasztvák egész a' Klapacs, vagy is Kárpát hegyekig vettetének. A' *cottiniek*' szomszédságában létezett *ossi* nevű

¹⁾ Florus, l. 3. c. 4. — Sextus Ruffus, Breviar. Nr. 9.

²⁾ Nerva' negyedik, 's Traján' második consulsága' alatt.

³⁾ Marsigni Cottini, Osi Buri — — — — terga Maromanorum, Quadorumque claudunt. Cattinos Gallica, Osos Pannonica lingua coarguit non esse Germanos, et quod tributa patiuntur: partem tributorum Sarmati, partem Quedi, et alienigenis imponunt. Cottini, quo magis pudeat, ferrum effodiunt; omnesque hi populi pauca campestrium, ceterum saltus, et vertex montium, jugumque insederunt. Tacit. Germ. c. 43.

pannonok, kik szinte, mint azok, honukból kiűzetvék, ellenektől környezvék, majd egyiknek, majd másiknak valának kénytelenek adózni, némi világot vetnek e' franczia nép eredetének homályára; őket szinte e' hadvállalat ragadá ki lakhelyökből, 's veté idegen, ellenséges nemzetek közé. A' bánásmód azonban, melyet nyerének, felette különböző vala. Minek okát könnyű megfejtetni. A' scordiscusok Thraciában uralkodásuk alatt legkegyetlenebb harcznokok valának. Isteneiknek embert áldoztak, elleneik koponyájából ittak, megégeték, vagy füstbe fojták foglyaikat, a' csecsemőt még anyja' méhében megölék ¹⁾). Miután meggyőzettek, az előbb nyugtalanított, rablott, 's gyötrött népek' boszújának fölkelte lobbanni. Az elszélyedt scordiscusokat mindaddig üldözik, míg a' fenmaradtak nemüleg egyesülvén a' hegyekbe vonultak, hol menedéket, 's hozzáférhetlen védhelyet lelni reménylének.

A' cottinieken első pillanatra megismerhetni a' hon-talanított, megvetett, 's annyira szolgaitott népet, hogy lételet, mintegy lopni kénytelen. Sarmata, és quad szomszédaiktól visszaveretve, egyetlen eszköz hagyaték éltek' fentartására, és ez, adófizetés vala. Az olly gyalázatosnak tartott vashányamunkára kárhoztatvák, eredetök, nyelvök, 's megvettetésük által mindenektől elszigetelvék, még nevöket is kénytelenek valának megváltoztatni.

Honnan vevék tehát a' cottini nevet?

Magyarországban a' két bányaváros mellett, melyek bányáiktól vevék nevöket, nyúlik fel Kárpát' hegy-

¹⁾ Litare diis sanguinem humanum, bibere in ossibus capitum, et cujusque modi foedare, mortem tam igni, quam fumo: partus quoque gravidarum extorquere tormentis. Saevissimi omnium Thracum Scordisci fuere. Florus, l. 3. c. 4.

Sextus Ruffus. Brev. Nr. 9. a' scordiscokról mese-kép' szólván, szint ezeket állítja; mi legalább a' scordiscok' milly hírben létét tanúsítja.

lánczinak egy ize, 's ennek neve *Cuttin*. Közöséges a' vélemény, mi szerint a' scordiscek maradványi e' hegyre, sőt e' hegy' belsejébe üzetvék, szerencséseknek tarták magukat e' nevezetet fölvehetni. Az okok, mellyeket annak megbizonyítására, hogy a' francziák idegen földön is megtarták eredeti nevöket, fölhozék, a' cottiniekre nem alkalmazhatók. Ezek ugyanis győztesek, 's hódítók nem valának; sőt érdekükben fekvék nevöket titkolni, elfelejtetni, 's mással fölcserélni. De lehetlen meglepetés nélkül látni, hogy egy franczia eredetű nép egykor épen azon tért foglalá el, mellyen jelenleg Magyarországban a' ruthenok laknak; 's e' különösség új támaszt adhat az általam már felhozott állításoknak.

Van még a' népek eredetének nevök-, tájirati helyzetök-, természeti characterökön, 's mondáikon kívül még egy nem kevésbbé biztos bizonyítójele, 's ez a' nálok divatazó nyelv. Én azt tapasztalám, hogy a' scordiscok az ádriai, 's fekete tengerek közti egész tért elfoglalák; 's ezért mondja Danville¹⁾, hogy azon helységeknek, mellyek hajdan a' Duna' partján egész e' folyamnak tengerbe szakadásáig létezének, neveik egészen celta elnevezésekhez hasonlítanak. A' scordiscok' nyelvének szinte kelle némi nyomdokot hagyni maga után egykori lakhelyökön, 's jelesen hatalmuk' főhelyén Illyriában; 's a' jelenleg ott divatozó nyelvben csakugyan gyakori a' celta szóejtés. Továbbá, mi még fontosb észrevét, e' nyelv, melly csak igen tág viszonyban álla e' tartományban háromszáz évnél tovább uralkodott scordiscokéval, *ruténa* nyelvnek neveztetik²⁾.

Ha ezzel a' scordiscok' nyelve egyenlő volna, szint' az lenne cottiniekével; 's így a' magyarországi ruthenok által jelenleg lakott tartományban olly franczia nép lakék, mellynek elődei' Illyriában uralkodásuk' nyomdokaul a' *ruténa* nyelvet hagyák; 's e' ruthenok mellett van a'

¹⁾ Mint felebb.

²⁾ Balbi, Atlas ethnographique. nr. 181.

régi francia ruthenokkal ugyanegy melléknevű *veres Ruthénia*. Nem lehetének-e e' cottiniek a' galliciai, 's magyarországi ruthenok' elődei? Látánk honüzt népeket, melyek, jóllehet mintegy a' földről is eltiltatának, mégis, főleg a' hegyekben, századok' hosszú során örökökíték nevöket, 's nem tarták-e fenn magukat mindekkorig az *agot*-, vagy *cagotok* is Franciaországban? e' Martell Károly által legyőzött szaraczénok' utódi, e' valódi páriák, kiknek tiltja a' törvény meztelen lábbal érintni a' földet, kiknek a' templomba közörséges menet nem szabad, 's kik csak erdőben lakhatnak. A' *zingánok*, vagy *csehek*, kik annélkül, hogy valaha a' lopás-, 's csalásnál egyéb iparáguk lett volna, India' közepéből kiköltözvén, Europa' minden tartományiban elterjedének, 's Napoleon, ki 1806-ban összedeté, 's Rochefortha viteté őket; nem vala képes a' pyreni hegyeket tőlök megtisztítani. A' cottiniek tehát fentarthaták, 's örökítheték magukat; mihez körölményeik is kedvezők valának.

Emlékezzünk vissza időszámolásunk' negyedik, 's ötödik századiban történt nagy mozgalmakra; midőn Ázsia' 's Europa' népei China' határitól nyugot' végpontjáig egymást üzve, egymás honát rablá, pusztitá, megfosztá lakosítól. Még azonban e' népek, földészek megsemmíttetének, az erdők, 's hegyekben, bányákban rejtező cottiniekkel ez nem történt, nem is történhetett. A' pusztítók őket észre sem vevén haladának el mellettök, 's minthogy ezek mindent maguk előtt üzének, ezek használván az alkalmat, mivelni, 's népesíteni kezdének egy pusztá, minden kutfőtől megfosztott tartományt ugyan, de mi még is többet ért az eddig menedék gyanánt szolgált hozzájuthatlan helyeknél. Nem hihetni-e, hogy e' cottiniek uraivá levén ez' elhagyott tartománynak, bucsut vevének bányáiktól, hegyeik-, 's erdeiktől, és földészetre adák magukat, számuk életeszközeik' többültével növekedék, 's hogy fentarták a' hazának, mellynek nyelvén szólának ajkaik, emlékét, 's szeretetét?

De tán azt mondja valaki: „Magyarország' törté-

netiratának legkevésb ismerete lerontja mind e' gyanúsításokat. Engel ugyan is világosan mondja: „*Marraros-és Unghban oroszok maradának, kiknek utódi rusznyák név alatt maiglan megvannak.* Ez' utóbbiaknak tehát, kiket ön ruthenoknak nevez, nem francia, hanem orosz elődeik valának“.

Ez némi fölvilágítást kíván.

Igaz ugyan, hogy időszámolásunk' hatodik századában a' tót nép' egy osztálya, a' szlaviniek t. i. elfoglalák Halicz, vagy Halics herczegséget, mely Vlodimir, Jaroslav, és Przemisl tartományokkal egyesülten képezi a' jelenlegi galliciai királyságot; 's utódaik e' herczegséget egy 11. 's egy 9. évü közidön kívül, egész 1240-ig megtarták¹⁾. De a' tótok időszámolásunk hatodik századában nem neveztetének russok-, hanem warenyoknak. Russoknak csak később, 's azért hivatának, mivel Rurik' vezérlete alatt 862-ben alapíták az orosz birodalmat; szükségtelen hozzá adnom, miszerint illy nagy nép' nevének változtatására bizonyos időköz kívántatik. Ezenkívül veres Russia csak 1015-ben jöve Rurik' maradék a' Vladimir kiefi nagy vezérnek birtokába, 's veres Russia' lakosi csak ekkor neveztethetének russoknak. Következöleg, hamar Vladimir előtt ruthenoknak neveztetének, az következik, hogy ök e' nevet már viselék, mielőtt a' tótok hódítóik' nevét fölvevék.

Más részről meg kell jegyezni, hogy a' varényok scandinaviai eredetök miatt *Rhos, Roots, Rootsi, Ru-*

¹⁾ Bolesláv lengyel király 1020-ban foglalá el Halicsot. Imre, sz. István' magyar király' fia 1027-ben veres Russia' vezére vala. 1031-ben az oroszok visszafoglalák.

Kálmán, miután Mrtislavot trónjától megfosztá, 1214-ben koronáztatá magát galliciai királylyá. 1223-ban Mrtisláv visszafoglalá.

1240-ben Gallicia mongol hatalom alá került. 1320. litvánok, 1349-ben lengyelek foglalák el. Lengyelországnak, a' mult század végén történt, földarabolása' következteben jelenleg az austriai házhoz tartozik.

otzi 's *Roatslan*-oknak neveztetének ¹⁾). Ez utólsóbul származék a' *roxelan* név, melyet a' görögöktől nyerének. De a' ruthen név mind ezek' egyikéből sem származhaték. Tán azt mondja valaki, hogy a' nagy oroszok, vagyis moscoviták *roszienieknek*, 's a' veres oroszok a' lengyelek által nem csupán *rusnyákok*-, hanem *russiniai*oknak is neveztetének; melly nevezet egészen hasonlít a' ruthen névhez. Ezt nem tagadom; csak azt kérdem, valljon mikor nyerék az oroszok e' *rossienie*, és *russinie* különböző nevezeteket? 's ha veres Russia' lakosinak *ruthen* nevök korábbi amazokénál, ismét azt következtetem, hogy ennek más az oka.

Már most; nagy Lajos magyar király' kormánya alatt, vagy is 1342. és 1382. közt megjelent költeményekben, mellyek egyike 1047-ben András magyar királyra, 's Levente öcscsére, másika 1061-ben Béla magyar királyra, 's szinte Endre öcscsére viszonylik, e' következő helyeket olvassuk:

„Cum hi ingrati tudines
Viderunt Ruthenorum
Regis, non timuerunt,
Sed sumunt fortitudines
Et animos virorum“ ²⁾

„Ad Ruthenorum principem
Procedunt, quem
Ingratum invenerunt. stb. ³⁾

's hát russinieknek, vagy rusnyákoknak nevezék a' lengyelek 1047-ben veres Russia' lakosít?

De különben is, az mindegy, akármi néven nevezék őket egyéb idegenek, itt csak arról a' szó, mi nevet kellett viselniök? 's ki tudhatja ezt jobban önmaguknál; ismétlem tehát, mit ez' emlékirat' elején Balbi

¹⁾ Koch, Tableau des révolutions de l'Europe. t. I. p. 60.

²⁾ Engel, Monumenta ungrica. Viennae, 1809. p. 40.

³⁾ Ibidem.

után mondék: „*ruthenoknak nevezik magukat*“ de miért is neveznék ők magukat inkább ruthenoknak, ha russi-
nieknek kellene nevezetniök? Annál kevésbbé kell tehát
csodálni, hogy Buat gróf „*Histoire des peuples*“ czimű
régí munkájának „*Description des villes, et pays qui
se trouvent au nord de Danube*“ - cikkében szintazon
nevet adják maguknak, mint azt, hogy a' Duna' éjsza-
kán lakott tótok közt *rutánok* is lakának. Valljon e' tót
rutánok a' varényektől vevék-e nevöket, vagy már Rurik
előtt is így neveztetének?

Mi bizonyost lehet ez előadottakból a' magyaror-
szági ruthenok' eredetére nézve következtetni? Kétségkül
semmi bizonyost. Jelen emlékirat' fő czélja nem is más,
mint hogy a' tudósokat, kik ezt olvashatják, 's kiknek
több alkalmuk van, mint nekem, Magyarország' törté-
netíratának régi emlékeit, 's kutfőit vizsgálgatni, az
általam fölfogott kérdés' kidolgozására fölszólítsam. A'
népek valódi eredetének ismerete olly kevésbé haladt elő,
az e' pontban kutatások mind maiglan olly tökéletlenek,
olly sikeretlenek, az illy nemű bizonyos adatok pedig a'
történetíratra olly fontosak, hogy e' tudományágon vizs-
gálodást eléggé nem ajánlhatni.

Ez okból bátorkodám jelen, bár tökéletlen emlékira-
tot a' magyar academiának, munkám íránti kiméletében,
's e' nemzetinek tekinthető tárgy íránti részvételében biz-
ván, beküldeni.

BÁRÓ GAUJAT.

II.

VICTOR HUGO

MINT KÖLTŐ, ÉS DRÁMÁI.

Az Athenaeumban közöltem egy kis czikkelyt a' mult év' küszöbén *Shakspeare és dramairól* *). A' britt óriást kívántam az olvasók' elébe állítani, miként ő az el nem fogult szemek előtt áll, vakító fényei, 's homályító szennyfoltjaival egyetemben. Emlékeztem miképen tekintetik a' nagy költő amaz újabb tan' alapítójának, mit romantícának keresztelt el a' lelkes *Madame Staël*, 's melly közöttünk is kedvencz újításokhoz tartozik. Érintettem, mikép' Británia' szomszédságában a' szép lelkű költő, és nagy statusférfi *Chateaubriand* volt első eltérni *Desprèaux'* szótárától 's *Boileau'* költői szabályaitól. Mikép' kapott buzgó követőkre e' tan, 's némelly túlságosan újítókra, kik között feltüntetém a' hires *Hugo Victort*. „De ez mint mondtam az idéztem czikkben, is elámitatva a' korszerűség' lidérczétől egyfelől, másfelől pedig megvakítva a' tizenhatodik század' ama' nagy fáklyásának *Shakspearenek* éles világától, túl ment a' már vert ösvény' korlátain, magát álcstillagok, és mulékony fények' tömkelegében elvesztendő.“

Ezek valának szavaim. Kemények és merészeknek tetszhetének akkor e' szavak, kimondvák egy olyan íróról, ki sokaknak kedvence mint dramairó, 's mindnyájunknak bálványa, mint költő. Kinek fiatal és kicsapongó szelleme ősi bálványokat, minők *Racine*, *Boileau* és *Fénélon* agyarkodott összezúzni, helyettök költői zsenijének túlságait felállítandó ugyan azon oltárookra, mel-

*) Athenaeum mult év' 2. 3. 4. 10. 12. 14ik számai.

lyeket a' franczia nemzet annyira megszokott és úgy szeret töménezeni ma is. Hibásnak tartanám magam, 's korunk' néhány túlbuzgó íróinak zászlójuk alá tévedettnék, ha kimondanék íróról vádat, melyet egyszersmind alapos okokkal támasztani elmulasztanék. Egy nagy közönség' kedvenczét megtámadni minő bajos, tudják azok, kik *Kisfaludynk'* országszerte kedvencz lyráját itt ott feszegetni próbálták. *Hugo Victor* mint drámaíró koránt sem kedvence honának, ő nagy mint költő, 'smint nagy költő bálványoztatik is. De mi itt a' távolban, mint szokott néha történni, vakon engedjük át magunkat egy általános bámulás' érzésének, 's azon sugárokra, miket a' lelkes franczia költő' koszorús halantékai egész mi hozzánk ellövelnek összesen tekintve, szemünket azoknak nagy fényétől néha megvakitatni engedjük. Vegyünk hát elő némelly müértonek gyönyörű gyárából került e' célra szánt prizmat, 's bonczolgassuk kissé ama' fénykoszorút amugy hidegen, de pártszellem nélkül érzésteljesen, de magasztaltság nélkül. Ezen sugártörőt Franciaország' journalisticájának legdrágább gyöngyétől, a' lelkes és köztiszteletben álló *Jules Janintól* kölcsönöztem. Meglévén győződve hogy mind azok, kik elfogulatlan szemekkel szoktak nézni, ezen sok optikai csalódásokat eloszlatandó sugártörőt, a' legnagyobb elégtétellel teendik le szilárd kezeikből.

A' művelt világ méltányolva fogadta, és gyönyörködve olvasta azon szép cikkelyt, melynek czime „*A' tizenkilencedik század' literaturája. Franciaország*“ E' cikkely a' londoni Athenaeum nevet viselő folyóirat' számára vala írva, 's tehát angol nyelven jelent meg, hihetőleg francziából angolositván. Nem veszi tán rossz néven az említettem britt folyóirat, ha a' magyarok' számára elorzom annak azon részecskéjét, mely szól jelen értekezésem' tárgyáról, Victor Hugoról. Nem hittem helyesebben 's egyszersmind pártatlanabbul cselekedni, mintsem ha franczia költőt franczia bírálat alá állítva ennek nézeteit, t. i. a' literaturát, mint literaturát (és kü-

lön választva a' politicától) illetőket kevés kivétellel magaméinak vallandom. Minden netalán történhető félreértések elhárítása végett azonban, még itt szükségesnek látván arra emlékeztetni az olvasót: miképen e' szó *royalista*. Jules Janin' értelmében nem mást tesz, mint azon párt' emberét, ki a' thronra V-ik Henriket, nem pedig Lajos Fülöpöt kívánja.

Ezeket előre bocsátva útnak eresztém *Hugo Victor*nak Jules Janin' gyönyörű ecsetétől festett képét, 's midőn ezt tenném egyszersmind arra is vagyok bátor emlékeztetni a' Tudománytár' tisztelt olvasóit; miképen e' gyönyörű kép' érdemetlen másolója, némelly eredetiség' túlzó barátjainak daczára is azt tartja: hogy jobb egy derék másolat, hogy sem mi silány eredeti. A' dollogra.

Victor Hugo egyike ama' restauratio' dicső ivadékinak, melly nekünk *Lamartine*, *Lammenais*, *Berryer* annyi nagy költőt, olly sok jeles szónokot a' nagy status férfiak mind egyikét, 's a' jelenkor' legnagyobb publicistáit adta. Legyünk tehát a' mi nekünk tétszik, az az: bármí legyen is political, vagy literaturai hitünk, szóljunk minden időben hála és tisztelettel a' nagy Bonrbon házról, melly Franciaországba, úgy látszik, mint ha azon nyilvános czélból tért volna vissza, hogy a' költészetet álmából felrázza, a' parlamentáris ékes szólást, melly *Barnave* és *Mirabeauval* kihalt vala, felélessze, 's visszaadja a' históriának elvesztett szabadságát, a' már fölemelkedett dicsőségek' megemlékezésére, a' növekedő hírneveknek pedig ösztönzésére.

Hugo Victor majd nem azon időben jött világra, midőn a' 19 század, az utóbbi akkor két éves lévén. *Victor Hugo* spanyol törzsökből eredt, 's a' spanyol szellem költeményeiben, mint prózájában, gondolatának stíljében, és kevélységében mutatkozik. Ő spanyol véreben, és spanyol lelkeben is, azonban a' francziának minden elevenisége és pattanosságával. Növekedésének módját tőle magától tudjuk. Szegény gyermek vala ő; de birt

nemes anyával a' kincsek' ama' legfőbbével. Millyen az anya, olyan a' gyermek: anyja' karjai közt növekedik bátorsága a' hősnek, hite a' kereszténynek, és költészete a' költőnek. Például szolgál *nagy Sándor*' anyja 's *szent Lajosé*. *Hugo* szólott költeményeiben anyjáról, és szólott a' gyermeknek érzésével 's nagy költő' szenvedélyével. Egyébiránt a' gyermekkor az volt nála is, mi szokott lenni másoknál t. i. a' boldogság' korszaka. Ő szép, kedves, vidám és játszi gyermek vala 's teljes szabadságban növekedni engedteték. A' gyermekkort, melly játszadozik, (és az a' gyermekkor' első és legszebb szaka), követi a' gyermekkor, melly munkálódik; midőn a' csintalan fiu magát ezer leczkének átadatva látja, miket olly nehezen ér fel esze. Ekkor már isten veled vigasság, napfény és szabadság! Isten veled, sőt az anyának is, ki őt olly nagyon szeretté! A' fiu tanító' járma alá kerül, durva próbája ez a' fiatal léleknek mialatt nem kevesen roskodnak le. A' kised eldobja gyermekes szárnyait 's egyszerre emberré válik száraz és haszontalan tanulmányoktól körözve: E' korszak' romáiból csak azon keményebb lelkűek menekednek, kiknek van elég erejük magokat egyszerre a' tudományok' magasságához fölemelni, vagy ama' tehetségdúsak, kik minden tudományt félre dobnak, hogy magokat teljesen az észmeinek (ideálisnak) engedjék át. Mit bánják ez utósók, ha valljon a' görög és latin nyelv, a' geographia és arithmetica füleikbe zúgnak-e, vagy sem! Saját ösvényükön haladnak odább a' nélkül, hogy magokat félhunszott leczkéik által háborgattatnák; önmagokban folytatják ők gyermekkoruk' dicsó szakát, annak tudatlansága és gyönyörteljes ácsorgásaival, illy korán már élven költői szabadságukkal; elein semmit sem tanulván, hogy lassan lassan mindent tudhassanak, midőn t. i. az általános tudás lelkeik' szükségévé válandott.

Így tett a' fiatal *Victor*. A' francia egyetemnek azon ünnepélyes pillanatában, mellyet a' tanulás' újra születésének lehetne neveznünk; midőn *Planche*, görög

szótárával, *Burnouf* pedig bámulandó és megbecsülhetlen francia grammaticájával ajándékozta meg Franciaország' ifjuságát, midőn minden fiatal és forrongó elméi a' collegiumi életnek (a' szív' azon igazi kikeletének, ama' virágnak, mellynek zsengejét olly durván szakasztá le Napoleon!) magokat testestől lelkestől átengedék, nem többé katonai nagyravágyásnak, hanem a' tudományok, és szépművészetek' tanulásának, egy szabad és békés nemzet' nemesb, dicsőbb vágyának: a' fiatal *Hugo Victor* egyedül szegült ezen általános ösztön ellen. Ő csömört kapott a' collegiumi tanulástól, 's hirtelen felázadt a' fiatal egykoruak új és feszült ipara ellen, kik a' mély és szilárd tanulás' régi ösvényeire visszatérének. Mi közönös lélek, melly ekkép' parlagban hagyta volna magát, míg fiatal társai magokat buzgón a' tanulásnak szentelék, illy úton minden remény és további kinézetstől elesett volna; de a' mi költőnk' lelke nem vala közrendű. Ránézve legalább a' henyeség olly hasznos vala, mint társainak a' munka. Míg ők ugyan azon padokon, mellyeken ő ült (egy ismeretlen rest tanuló) nagy hévvel tanulták a' régi művészet' bámulandó szabályait, ő a' suttomban teremte magának saját *ars poeticá*ját, azon új törvénykönyvet, mit ő vala első kikiáltani 's a' mellyhez az eddigiekből ítélve fájdalom! utósó leheletéig ragaszkodandni látszik. Míg a' többi tanulók *Aristoteles* és *Boileau-ra*, az izlésnek miköztünk ama' legfőbb és örök bíráira esküdtek, addig a' fiatal *Victor* csupán saját zsenijére esküdött, melly akkor már forrott, habzott, és füstölgött, mint előjele amaz égető tűznek, mit az óta fedezettete föl. Ő már költő vala, midőn pajtásai csak tanulók voltak; ő már újító volt, míg társai egyenest visszatérének az izlés' hajdani elveihez; ő már megtagadta volt az academia' szótárát *Racine'* verseit, és *Fenelon'* próáját, épen akkor, midőn az egész Francia-hon, minden legújabb revolutioit megtagadandó, agg és ifju visszatére buzgóbban, mint valaha azős költők',

és tudósok' hálványaihoz, *Fenelon*, *Racine*. és *Despriaux-hoz*.

És így a' fiatal *Victor Hugonak* hona' ősi nyelve és költészete elleni szegülése már a' collegiumban kezdődött el. Mindjárt eleitől kezdve saját és egyedüli tanító mestere volt, eleitől óta nem ismert korlátozást képzelgése, sem stýlje; 's még is csodálatos mondani, e' merész collegiumi újitó, e' húsz éves revolutionista, e' fellázadó szellem, ki egy rugaszkodással lerázta magáról a' tudományos restauratio' igáját, volt egyik első, ki édes örömet hódola a' political restauracionak. Különös eset, hogy legkorábbi versei e' költőnek, ki a' régi nyelvtől elszakadt, az ő monarchia dicséretére szentelvék. És ekkép tanult e' jeles ifjú engedelmeskedni, hol mások fellázadtak, 's egyszersmind fellázadni, hol mások engedelmeskedtek. 'S jól felvéve a' dolgot valóban különös is, hogy éppen akkor, midőn *Victor Húgo*' tantársai ama' *grand siècle*' *) íróinak tanultsága, választékossága, stýlje, és mérsékeltiségevel eltelve jöttek ki tanhelyeikből, ugyan ezen fiatal emberek, kiket mintha éppen *Molière Bossuet*, *Pascal*, és *Boileau* a' jesuiták és jansenisták összeillesztett befolyásukkal, a' nagy király (XIV. Lajos) legnagyobb alattvalójának korában nevelték volna ekkép; hogy mondom éppen ezen ekkép' nevelt, és magokat rögtön a' XIV. Lajos' monarchiájában, és azon fejedelem unokájának kormánya alatt találó fiatal népek, egyszerre a' legkérlelhetlenebb political ellenességre vetemültenek; hogy mind azon gond, mit XVIII. Lajos az iskolák' helyre hozására fordított; az ő minden faradozásai országának' fiatalságát ép és egészséges tanulmányokra visszavezetni, 's mind azon üdves következmény, mi egy illy új, és merész szándékokat koronáza, végtére még is olly dühös ellenszegüléssel végződjek éppen azon királyság ellen, melly Francziaország', olly bölcs előlátással, olly atyai gondossággal ne-

*) Nagy századnak neveztetik a' XIV. Lajos százada.

velte! A' hálátlan fiatal lelkek! kik elfogadák ugyan a' restauratiótól a' békét, melyet kezében hoz vala, 's azon békével tulajdon élűket is, mert hiszen nélküle nagyobb részének fegyverben kell vala elvesznie, mint császár' ujonezainak. 'S pedig nem is csak életet kaptak ők a' restauratiótól, még azon kívül a' magasb tudományosság' eszközeit is; visszaadta ez nekik a' tudományokat és hajdant; a' költészetet, és históriát; sőt magát az új-testamentumot is. Nem csak azt mondotta a' restauratio. „Nem leendtek többé nyomorult katonák; áldozatai halál', éhség' vagy hidegnek (mí halál vagy éhségnél is rosszabb) vagy idegen honbani raboskodásnak, mit bajosb kiállani, hogy sem Oroszország' zuzmaráit, hanem hasznos polgárokká fogtok válni, becsült, és szabadokká. Minden pálya nyitva előttem, törvény, tudományok, 's a' politikai szonokszék, ama' dicső és dicsőítő talap (pedestal)“. A' fiatalokhoz pedig így szóla: „Legyetek költők vagy jeles írók, legyetek bár mi áron *férfiak*.“ A' vénekhez: „Ne remegj többé: szemeidet bánatos magzatid' keze fogja bezárni.“ Ezek valának Gallia' fiatalságára szórt jótéteményei a' restorationnak; 's mikép fizetetének vissza e' jótettek? A' legfeketébb hálátlanság; és minden kötelességek' és tiszteletnek legkorlátlanabb feledése által. Ezen fiatal emberek mindent megtartának ugyan mit a' királyság ada nekik, életet és becsületet, tudományt és szabadságot; de mint ezen ajándokokat adójuk ellen fordíták. Szónokok, történetírók, költők és status emberek valának ők; de szónoklat és historiájukat; költészet és hatalomrészüket ama' monarchia' romlására szentelék, mi őket megtartá 's azzá tevé a' mik. És mindenha és szüntelen, éjjel nappal, hon és kívül, béke és háborúban, szóval és vassal, összeesküvések, sőt tulajdon hallgatásukkal is, a' saját 's a' szónoklattal aláásták és körülmináztak a' thrónt, mellynek szent, és atyáskodó árnyaiban ők pihentek. Így lön a' jelen ivadék engedelkeny a' művészet' törvényei, 's egyszersmind lázadó a' királyság iránt; hona' nyelvszabályainak hódoló; 's atyagyil-

kos annak politicalai törvényeiránt; *Boileau* és *Aristoteles* rabja, 's a *charta* megrontója; visszahozván diadalommal *Racinet* 's száműzésre juttatva a' királyi családot. Minő csodálatos, de be igaz történet mind ez? és ki fogja ezután már ismételnéni: hogy a' nemzet' literaturája egyszersmind az ő politicájának kifejezése?

Mind ezeknek bizonyosságai előttünk. Tekintsd azon férfiakat, kik korunkban a' világ' szeme előtt állanak. A' régi tan' nagy tanítványai azok, kik legelőkelőbb ellenei valának *XIV. Lajos* monarchiájának, a' költői és tudományos revolutionisták pedig azok, kik azt leglelkesebben védték. *Racine* imádói valának elsők, kik kiálták; „le a' királylyal“ míg *Schakspeare* párthívei költői világunk' revolutionistái diadalt éneklének a' visszaérkezett fejedelmnek, és keserveket a' távozonak. Vedd őket ha tetszik egyről egyre: hol kell keresni a' restauratio' ellentáborát? Az öreg *Constitutionnel* szívében, mellynek mindennapi foglalatossága a' Bourbon házat megtámadni, és védni *Racinet* 's *Molieret* újítók ellen. Feltalálod azt ama' fiatal elmék között, kik tegnap még ismeretlenek, ma már mindenhatók, kik legszilajabb kitéréseik között is mindig hűk maradának a' régi grammatica és szótárhoz, miket tisztelni tanulának épen akkor, midőn gyűlölni tanultak mindent, mi rendhez és törvényes előjárósághoz tartozott. A' restauratio' napjaiban *Thiers* ama' historicus a' *Thou* és *Mezeray* iskolájából, volt az *ars poetica*nak; a' *Traité du sublime*, 's a' minden oldalról megtámadott *Aristotel* poeticájának buzgó védője; és mi rezzentők valának akkor *Thiers* politicalai megtámadásai, 's minő magasságra jutott ő revolutionális tanításainak és költői csatlakozásának kettős erején által. Minő hatalmas szónok ő a' politicalai pályán, 's pedig szónok a' hájdankor' divataként. Ő mellette említhető *Armand-Carrel*, amáz erőteljes, és tisztá' szellem; 's e' vezérek alatt az egész *Doctrinaire* tan, melly olly szorgalmas és tanult; *Guizot* a' nagy classicus történetíró, és *Willemain* az egyetem' kevélysége, és *Cousin*

a' *quasi* német philosoph, ki francziára fordította Platót és de *Laromiguière* a' Condillacat folytató tanár, és *Royer Collard* stb. Mind ezek *Boileau*' tanítványai 's egyszersmind *Mirabeau*' követői, egyik kezökkel helyre állítják, és védik a' nyelvet, míg másikkal felfordítják az intézvényeket és thrónt. Annyira igaz ez, hogy nem nevezhetsz egyet sem az akkor úgy nevezett *classicusok* közül, ki több, vagy kevésbé mérges nyilait ne szórta volna a' királyság ellen. A' *classicus Jouy*' elméssége, a' *classicus Etienne*' zsenije, és a' *classicus Tissot*' ékes szólása, mind ez olly célra fordítaték; szóval a' *classici* tannak egész testülete, nagy és kicsiny' jelesb írók úgy, mikép' írók is, kik az írás' mesteriségének legelső elveit sem tudják, egyről egyre ezen különvált lajtorjának tetejétől fogva legelső fokáig; öregek és ifiak, lelkesek és ostobák, mindnyájan vetélkedtek, mellyik tegye a' legsúlyosabb rugást a' *restauratio*' meghalt oroszlányán, melly ama' hírlapnak, mit *per excellentiam* *classicainak* neveztek, t. i. a' *Constitutionel*nek megtámadásai alatt adta föl lehelletét.

De túl felöl, és az ellentáborban nem szükség mondanom mi történik ugyan azon időben, és mi fáradhatlan bajnokokat számlál az; minő buzgalommal férnek ök vissza az ős időkhöz, 's minő szeretet és tisztelettel tanulják ök a' hajdani monarchiát. Ez utósók *romanticusoknak* nevezik magokat 's a' *grand siecle*' literatúrájától elszakadának, míg szívöket, és lángeszöket a' *grand monarque*' felségiségének áldozák. Fellázadának *Desprèaux* ellen, azonban meghajlanak *szent Lajos* ivadékinak királyi pálczájuk előtt. A' költészetben és a' prózában, regényben és drámában buzgón és sikerrel szolták föl segédül az összegázolt hatalmakat, a' királyok' ősi szobraikat állíták fel ök újra *nagy Károlyén*, elkezdve; védni kezdék ama' hajdani tetteket, miket a' világ' megtámadgat, elkezdve a' keresztes hadakon. Ök valának elsők legalább az új ivadék közt, kiknek bátorságuk vala ájtatossággal és tisztelettel szólni a' *szent*

könyvről 's' visszadobni *Voltaire*' és az encyclopaediai tan' szemeközé mind azon ocsmány, és szemtelen rágal-makat, mellyek *Kristus*' vallása ellen valának felhord-va, 's' mellyek közöttünk 'egymásodik biblia' tekintetere vergődnek. Oh tiszteletre méltó bátor írók! Visszaállíták ok a' mi szent hajdanunkat, elhárítván a' mocskot, mely-lyel azt 'szentségtelen kézek' illették, ősi királyaik' iva-dékának valának ok védői, királyainknak, kik olly so-káig hozattak fel neheztelésünk tárgyaul, mint meg an-nyi lelketlen és szívtelen bábok. Ők felszólalni merészel-tek ama' fennséges és hatalmas gallicai egyház mellett, melly olly soká hurczoltaték a' házban, és annyi bűnös szenvedélytől becsuteníteték. Ők valának elsők kinyilat-koztatni Francziaországnak, hogy az ő csatáinak, tör-vényhozása', költészete', hite, és királyságának nagy századai nem voltak a' vadság' századai; hogy ama' da-gályos szó *philosophia* 's' ama' másik fenenhangzó *sza-badság*, nem valának tegnapi szavak, bátor nem is valának hajdan a' rendetlenség, és gyilkolás' jelszavai. Hála merész próbáik és nagy lelkű állhatatosságuknak; meg-tanultuk megegyeszer valahára becsülni Francziaországot azért, miért ő becsülésre méltó az ősidők' dicsősége, philosophiája, royalitása és szabadságaért.

Ez az, mit a' románticusok tettek. Lázitók voltak ok költészetükben, de hű jobbagyak politicájukban; vitáz-tak ok a' művészet' és ízlés' szabályai felett, de soha nem szegültek a' köztársaság' törvényeinek ellenére. Ál-mokban sem gondolták ok meg ellenkezni a' monarchiá-
val, még hatalma tartott; mióta pedig elesett, megsirat-ni merészték azt. A' románticusok' táborában találha-tók korunk' neveinek legdicsőbbjei; *Chateaubriand*, századának vezérszelleme, atyja *Byron Lord* és *Scott Walternek*, *Lamartiné* és *Hugó Victor*nak, a' Bo-urbon ház' buzgon elszánt barátja; ő, kinek mondata Fran-cziaország' egy részének jeligéül szolgál: *Madame votre fils est mon Roi*! (Asszonyom! kegyed' fia az én ki-rályom) *Chateaubriand* mondok a' románticusok' ki-

rálya és kormányzója; és *Atala René* meg a 'martírok' legnagyobb 's legszabadabb tanúja annak: mikép' támadott fel ama' nagy lángelme a' régi költészet ellen. *Chateaubriand* egyszersmind legnagyobb royalista, és legnagyobb újtó. Hajh! minő veszélyteljes hibát követett el a' Bourbonok' monarchiája, hogy nem támaszkodott nagyobb bizalommal azon új tanra, mely egyedül képes helyesen felfogni, és igazán méltányolni korunkban a' monarchiát. *Chateaubriand* után szemünkbe tűnik *Lamartine* a' nagy lyricus költő, az ódának mi földünkön feltalálója. Ő, ki gyönyörű verseiben mert énekelni isten és szeretetről, az emberszívnek e' két isteni szenvedélyéről. Mellyik tanhoz tartozik ő, ki olly egyszerű 's még is olly nagy, olly szabad és eredeti, olly új és olvadozó. Ő a' francia költészet' dicsősége, a' mártírok' költője kétségkívül *Chateaubriand*' iskolájához tartozik, és épen olly kétségtelenül ő is az új testamentom' gyermeke; a' rab-lantos, ki egy messze ország' folyóinak partján énekl meg Jeruzsalemet. 'S ő is royalista, mert nemes ember, mert keresztény, mert költő, 's mert katona. Az okok, miknél fogva ő royalista ugyan azok, mik *Chateaubriandéi*, mi pedig illeti az írói újítást, láttuk fennebb, minő kiterjedésben újtó.

A' költés', szépművek', és szónoklat' mezején kiket találunk a' monarchia' párthíveinek? mindenhol a' schismaticusokat. Ki leglelkesebb, legtüzesb, leghámulandóbb, leghevesb a' kamara' minden szónokai között? mellyik az, ki magát legféktelenebbül átengedi a' pillanat' szenvedélyének, a' futóperc' befolyásainak, az őt nyugtalanító szívmozgalmaknak, 's azon meggyőződésekknek, mellyek őt lángoló szárnyaikon repítik el: szóval ki a' leglelkeseb royalista és egyszersmind újtó ezen kamarában, melly annyi hatalmas szónokokkal diszlik? *Ber-ryer*' neve fog egyszerre előnkbe ütni, kit *per excellenciam* a' XIX-ik század' szónokának neveznek.

Ha egy lépéssel alább szállunk, kevésbbé nevezetes hírneveket nyomozva, ha költészetéről átmenünk a' regény-

re, művészetről criticára, mindenhol ezen másod rangban is nagy hírű és royalistai elveket valló férfiakra találándunk. Itt áll legelőször is *Cinq Mars'* szerzője: *Alfred de Vigny*, *X. Károly'* katonája, miként *Lamartine* testőreinek egyike. *De Vigny* választékos író, egy csendes és tiszta keblű férfi, a' királyságnak véralkat, szokások, műveltség és jó ízlés iránti természetes vonzalmánál fogva barátja. Hasonlókép' egyike ama' királyi szék' költői védlőinek, melly mind ezeknek daczára is fejök felett összeroskadott; fenyegetődve egy perczig, hogy magával temetendi általános romba a' győzöket, ugy a' győzötteket is.

'S ezeken kívül mi dicső nevek' csoportja még! *Sainte Beuve*, az újtan' criticusá, ki hiába igyekezék republicanus lenni, és soha sem is tudand egyéb lenni mint royalista; *Ballanche*, ki olly hatalmasan boszulta meg *XVI. Lajos'* legyilkoltatását, *Bosio*, ki egy remek művel ajándékozta meg a' világot, a' martir király' apotheosisával; ama' halhatatlan temetési ódával, mellynek az angliai *Henricette* felett *Bossuet* által mondott halotti beszéd óta nincs más vetélkedő társa; *Gerard* báró *IV. Henrik'*, és *X. Károly'* festője, kinek esete már hajótörést szenvedett; *Gros*, ki a' Pantheont nagy *Károlylyal* ajándékozta meg, 's megölte magát, mivel elveszté fennséges pártfogását ama' restaurationnak, mi őt olly hangosan megtapsolá, olly szívéből szerette! De nem is mulathatunk olly soká, míg mindnyáját azon revolutionalis művészeknek megnevezhetnők, kik mind a' mellett is *X. Károly'* thronja körül egyesülének.

Térjünk hát vissza *Victor Hugóhoz*; a' drómanticus tán' Kálmánjához, mint *Chateaubriand* annak Lutherseje. A' tizenkilenczedik század' ezen fiatal költőjében, nagyobb súlyosságban mint akár hol másutt van kitarva; a' literátori lázadás' és political meghódolás esodálatos vegyülete, a' régi költészeti mesterség' cānonja elleni engedetlenség', 's az ősi királyok iránti tisztelet. Első alkalomkor, hogy *Victor Hugo* megszólalni kezdett Fran-

cziaországban mellynek az időben (minthogy *Walter Scott*nak még akkor nem hódol vala) csupán csak *Byron Lord* számára volt füle, egy fény- és gyászteljes ódában ünnepelte meg a' *Berry herceg*' rettenetes halálát, kit nyomorult gyilkosának kétségbe esett reményei Bourbonok' utódójának jeleltének ki. A' *Berry herceg*' halála, Hugótól a' legszebb dolgozatoknak egyike, miket valaha írt; valóságos nemzeti dal és egyszersmind egy igazán érzékenyítő elegia. *Louvel* épenségesen szívében találta vala Franciaországot; nagy *Henrik*' gyilkoltatása óta királyi gyilkosság soha olly gazdag, olly termékeny következtésekben nem volt. Az azt követett általános megdöbbenés 's elcsüggedés' közepette emelkedett föl a' fiatal költő' haragra gyulladt szava, halotti dalát énekelve, mint történt *Augustus* alatt *Marcellus*' halála felett. Nagy és tündöklő szaka volt ez a' francia költészetnek; a' műsa és a' Bourbon ház közötti esküdt szövetségnek ünnepélyes pillanata. Pedig ez, *Victor Hugo* részéről egy nemes és nagy lelkű tett vala: ugyan is egy ismeretlen költőnek vala bátorsága fennhangon siratni a' legyilkolt herceget. „Honnét jö e' fiatal dalnok“? kérdezőnek egymástól,“ ezen idegen, ki csak egyszerre előáll, 's pedig éppen annyi bátorsággal, mint maga *Chateaubriand*, az öreg royalista“? 'S *Hugo*' bátorsága nemes szívüése e' tekintetben annál nagyobb vala, mivel ő egyenes ellentétben állott a' népszerű kedélylyel, a' melly akkor teljesen a' Bourbon ház' ellenségeihez szit vala. Tanú erre *Delavigne Casimir*; egy más classicus költő, kit feledéink nevezni a' classical tan' hívei között. Minő népszerűséget nyert ő egyszerre a' régi császári dicsőség' megénekléseért! Be drága lön ő egyszerre a' francia nemzet előtt, miután felfedezték, hogy ő is ellensége a' monarchiának, 's azon percztől fogva be könnyű vala neki koszorúkat szerzeni; nem kellett más, mint előmutatni verseit, hogy kész tapsokat arasson. Tanú *Beranger* ama' másik classicus dalköltő, ki néhány dicsőség és diadal, hőség és

szabadságról silány veresszüleményének segítségével által foylt be fanatismusa, magasztaltsága, és mystificatiójával egyetemben az utolsó revolútióra. Hugo' ódája mérőbe teljes szépségekkel; *Bossue* óta, kit ezekhez hasonló szörnyűségek megrezzentének; és örök hallgatásra ijesztettek volna, soha nem rázta fel Franciaország' szívét szebb halotti beszéd.

De az igazi költő egyiránt öre és kronikása hazája' keserveinek is, reményeinek is; a' költő a' nemzet' szava. Így alig vala sírjában a' *Berry* herczeg, alig halának el temetési énekének viszhangjai, midőn egy szerencsésb hír kezdte terjedezni előbb csak suttogások' és a' félelem' szavával, végre pedig fennen és a' remény' hangjaiban. A' *Berry* herczeg mint mondaték nem halt meg egészen; a' királyi fának szíve nem volna még két-témetszve, 's hogy egy zöld ág készülne sarjadozni a' nemés törzsoökből, mellyet az emberek örökre hervadttnak, és kiaszotttnak lenni gondolának. 'S a' költő még egyszer fölemelte lantját, levonta róla a' fekete fátyolt, az azt fedezőt, 's újra kezdé pengetni húrjait; de ez úttal a' reménynek dalává olvasztá azokat, A' *Berry* herczeg meghalt, de a' *Bordeauxi* herczeg' születése közelit. *Louvel* megcsalatkozék rettenetes számításaiiban; a' Bourbon ház nincs kioltva, nincs kiveszve; lengedeznek még fehér tollai a' szellők' szárnyain. Mennyi ihlés, ünnepélyesség és magasság lakik Hugónak ama' gyönyörű ódájában, minek czime a' *Bordeauxi herczeg' születése!* *) minő érzésteljes az, 's be dús, szenvedély sügta üdvözlétével ama' királyi magzatnak, ki *akkor* még minden reményünket tévé, *most* pedig de hajh! hol a' költő avagy jósló e' világon, ki a' szerencsétlenségeknek ezen hosszú láncsorát előre láthatta volna. Oh! be keserves érzet a' szereret' ama' dalától a' düh' és gyűlölet' ordításaihoz térni, miket közelebbről kongani hallánk; eszünkbe juttatni az örömmek ama' kitörését,

*) „Savez vous, voyageur“ sth.

a' bánat' és szomorúságnak e' gyászteljes napjaiban; 's fel cserélni ama' fejedelmi fiu' képmássát, kit maga Franciaország tartá keresztvíz alá, ugyan azon fiatal herczeg' képével, a' Cherbourg-i partokon kikötött hajónak fedezetén!

Illy szívhangok által, 's a' lángelmének ilyen vilámai által vergődött Victor Hugo egyszerre magas költői álláspontra. Franciaország' royalista része, melly mindent felvéve, abban az időben csakugyan a' felvilágosodott, 's értelmesb rész vala, habár azóta mértékfeletti hibás biztosság és balgasága miatt magát legyőzetni engedte is, hálás volt a' fiatal költő iránt olly fényes és merész kijelentéseért azon érzeményeknek, miket a' népszerű tón akkor már száműzni kezd vala. Victor Hugo maga részéről sokáig hiu vala felvett: politikai válláshoz. *Ódák és balládák* czim alatti első gyűjteményének minden lapjai bélyegezvék ama' royalistai előítéletekkel, mellyek legszebb munkáinak valának nemzöi. Midőn a' charta' királya *XVIII. Lajos*, a' *szent Dénes'* sirboltjaiba vitetett, egész Franciaország' elbámultára; melly régtől fogva elszokott vala királyi temetések' kíséretétől, 's annak látásától; hogy királyai is, mint más emberek, ágyaikon haljanak meg, a' költő, ki megsirató *Berry* herczeg' halálát 's megéneklé fiának születését, 's megünneplé a' *Bordeauxi* herczeg' keresztelését is; ugyan azon költő zengedezett a' maga sorjában *XVIII. Lajosról* is. Az egész *XVIII. Lajos* feletti óda, teljes szépségekkel. Méltó társa a' *Bordeauxi* herczeg' születésére írt ódának. Két dicső ének; egyike diadalmat, másika pedig gyászt lehelő, 's mindkettője azon egy magasztaltságtól lelkesített, melly a' royalistáé, 's keresztényé. Figyelj a' költő' ajkából folyó fényteljes magasztalására *XVIII. Lajosnak*, 's ugyan azon időben annak dicsőítésére, ki később X. Károly vala, 's megfogod vallani, hogy igaza volt Ciceronak azt mondani: keblünk az, mellyből ered az ékes szólás'. „*Pectus est quod disertus facit.*“

PETRICHEVICH HORVÁTH LÁZAR.

III.

AZ EURÓPAI

POLGÁRISODÁS' HALADÁSÁNAK TÖRTÉNETE, A' KÉ-
RESZTÉNY ÉVSZÁMÍTÁSTÓL A' XIX. SZÁZADIG.

Roux-Ferrand H. által.

MÁSODIK KÖZLÉS. *)

A kilenczedik század fényesen nyílik meg: nagy Károly császár, Pipin' fia megelé a' caesarok' réttentő kardját, melly minden ellenségképen fölkelőt egyszerre tudá sújtani dél- és éjszakon, keleten 's nyugoton. Az ő szavára azon császári holt test, melly a' kincsszomjas barbárok' kardja által érintetve sirba szállott, fölemeli végre barkás homlokát, és sebeit új és tündöklő korona alá rejti.

Nagy Károlyban egy magas political gondolat élt, 's ez vezérle őt minden tetteiben, úgy tartományain belül, mint azokon kívül, miként hajdan a' világító tűz a' levegőben haladva, lobogó lángjával mutatá az utat Israel' fiainak. Az egység, Európa' e' szüksége, melly négy század óta szüntelen szaggattatott, e' volt Károly ohajtása, ez munkáinak czélja. Ennek valóstítása végett fáradhatatlan katona ő, mint az éjszaki barbár, 's kedveli a' béke' tudományait, mint a' délszak' polgárisodott lakosa: mint hódító, academicus, a' pápák' védője, egyszerű polgár, megfutja Európát minden alakban; ő minden és mindenütt van, hogy ő és Európa egy életet éljenek, egyenlően mozogjanak, egyenlően gondolkozzanak, szóval: hogy Európa legyen a' nagy physical egység, mellynek nagy értelmi egysége ő leend.

*) Az első k. Tudománytár, ú. f. IV. k. 122—157. d.

Megfogható, milyen polgárosító lángész és erős akarat kívántatott arra, hogy valaki illy században illy szándékot tüzzön ki magának, 's azt teljesítse is. 'S ime nagy Károly e' czélt tüzte volt ki, 's teljesítette is.

Ha megvizsgáljuk mi előmenetelt tett a' polgárisodás e' fejedelem alatt, elsöben is az ekkori háborúkban olly characterre ismerünk, millyent az előbbi négy század' harczáiban siker nélkül keresnénk. Nagy Károly előtt az Európát megrázó hadseregek' czélja nem egyéb, mint zsákmányolni 's föllet szerezni, mellyen valamelly kiköltöző népség megtelepedni és élni szándékozik, vagy pedig berohanás ellen védelmezni a' néptörzsök' földjét; mind ez nem egyéb, mint vadak' háborúja. E' fejedelem alatt ellenben bizonyos rendszer, bizonyos political czélzat' műve minden háború: itt egy hasznos szövetségnek védelme; amott egy mivelt barátnak megerősítése; távolabb egy nemzetiséget akar lerontani, mert gátolja egységi szándékát; máshol vallási hitet nyom viszsza, mert az is általános uralkodásra vágyik, a' mi az ő czélja. Nagy Karoly' 53. háborúja közt egyetlenegy sem találhatik, melly józan nem volna, 's mellyben a' történetíró valamelly kormányssyllogismus' következményére ne ismerne.

E' harczoló kolossz, egyik lábával az Ebrónál, másikkal az Oderánál állva, feltartóztatá a' germán népek' addigelé szüntelen megújult bebecsapásait, délszakra pedig az arab berohanás' ismételt erőködéseinek vete gátat, birva azon egyház' tetszését is, mellynek hatalmát a' lombardi országlo házé' helyébe állitá, nem láta maga előtt egyebet az oczeánnál, 's bizonyosnak hívé, hogy örökké épületet alapított, midőn az oczeán szemei előtt egyszerre megnépesedik, 's a' skandinávi hajók a' nagy király' birtoka' martjait háborgatni merészlik. E' látványra könybe borúlnak szemei, mert érzi, hogy nem maradand életben birodalma, mellynek alakításán félszázadig törekedett: vége ennek, mert van egy hibája az óriás' fegyverzetének, 's azt a' barbárok

fölfedezték, 's már is türekesznek láncsaikkal azon gyöngye helyet sértegetni! A' kalózok azonban tüstént üldöztetvén visszavonultak, de Károly' arcát még akkor is könnyük boriták, ha igaz, mit a' krónika mond. Mivel pedig senki sem merészlé ennek oka felől megkérdezni, így szóla önkényt a' körüle volt nagyokhoz: Tudjátok-e hiveim, mi sajtolja szemeimből e' keserű könnyüket? Attól bizonyosan nem tartok, hogy nekem e' kalózok ártsanak; de mélyen szomorít az, hogy már éltemben közel voltak a' marthoz, 's kinez a' fájdalom, midőn előre látom mind azon rosszat, mellyet örököseimnek és népeiknek okozandnak“.

Már ha kérdezzük, mi hasznót hajtott Károly' országlása Európa' boldogságának? azt a' választ fogjuk nyerni, hogy félszázad' folytában visszaállitá az igazságnak régóta megszakasztott rendes kiszolgáltatását; hogy ki tudta irtani a' koldusságot, e' belpoklát a' társaságnak, melly nemzeteket annyira aljasít; hogy határokat szabott a' fényüzésnek, mellynek túlzásából olly gyakran ered baj és bű még a' gazdagokra is; hogy megkönnyíté a' kereskedést a' súlyok' és mértékek' egyenlőségének behozatala által; hogy elsüllyezt é a' sürrü sötétséget, mellyel a' tudatlanság a' nyugoti vidékeket borította, és hogy ekképen megkezdé a' nép-kiszabadítás' dicső munkáját, a' legtávolabb vidékekre 's a' szegény osztályok közé is terjesztvén némi sugárait a' tudománynak, ezen isteni szövétneknek, mellyet bátran nevezhetünk szabadság' csillagának. 'S ő még többet tett: meghatározá ugyan is a' püspökök' hatalmát, a' mellett pedig szüntelen pártolá a' keresztény vallást, melly olly egyszerű, olly szigorú a' nagyokra, 's olly szelid a' kicsinyekre nézve, a' keresztény vallást, melly így szóla az emberekhez, mindnyájan testvérek, isten előtt mindnyájan egyenlők vagytok, és így megtiltá a' gyengék' rabbá tételét 's az erősek' kényuraságát, azon korban, mellyről szólunk a' társaság' e' két irtózatossabát.

Gyakran mondatott, hogy az események teszik az
TUDOMÁNYT. 1839. I. 3

embert, 's lehet is ezen állításban valami igaz; de ha nagy Károly' országlását vizsgáljuk: kénytelenek vagyunk megvallani, hogy néha az emberek szülik az eseményeket. Mi volt ő előtte Európa? Mi lett ő utána Európa? Bizonyára, midőn látjuk, mely chaosz előzé meg, mely chaosz kövété őt: meg kell ismernünk, hogy nagy Károlyt nem az ő százada tevé nagygyá, hanem ő tevé azzá századát. Sőt épen az volt a' szerencsétlenség, hogy Károly és százada nagyságban felette különböztek egymástól: a' császár mindig nagyobb volt a' birodalomnál, a' szobor felette nagy volt a' talapra, 's összezuzatva általa esésében eltöredezett, 's darabjából itt ott királyságok fejlődtek.

Azonban az eddig mondottak még nem magyaráznák meg eléggé azon részt, mely az európai újjaszületés' nehéz munkájából nagy Károly' elébe tűzve volt, ha nem ragasztanánk ide egy utósó észrevételt. A' gondviselés' szempontjából tekintve a' dolgot, Károly' országlásának átmeneti' és engesztelésinek kelle lennie: Pipin' fia az emlékezetek által a' múlt idők' embere, a' remények által pedig a' jövő idők' embere lévén, arra volt rendeltetve, hogy az ő és új polgárisodás' egyesülését eszközölje. Európa' akkori formátlan állapotjában nem tudá a' polgárisodás mihez fogjon: az isteni szellem az örvény felett lebegett keresve keresvén helyet, melyen ez éj' közepette megnyughassék. 'S akkor szóla isten, hogy lenne világosság, és nagy Károly jelent meg. Azon fénynél, melyet ő Európa felett elterjesztett, megismeré a' polgárisodás, hol és mikép fejlődjék ki ezen földön, melyet hajdan annyira kedvelt, 's azon pillanattól fogva mentve lön Európa.

Nagy Károly' ezen characteré, mint az ő és új kor közti szükséges kapocs, 's következésképen mint abban és ebben is részt vevő, igen szépen festetett egy francia tudós által ezen szavakkal:

„Nagy Károly a' közép kor' kezdetére helyeztetve, azon koréra, melyben új társaság' alakítása végett a'

germán szellem, a' római polgárisodás és a kereszténység összeegyezőnek 's egyesülnek. Nagy Károly mind regényes, mind historiai személyében képét viseli e' három különböző elemnek. A' históriában ő a' legnagyobb hódító a' germán népek közül. Erkölcei, nyelve, székvárosa Aix-la-Chapelle, mind ez germán. Ugyanazon időben nyugoti császárnak nevezeti magát, rendbeszedeti a' capitulárekat 's eltörli a' barbár törvényeket; kormánya tehát egyáltalán római. De ő ezen felül egészen keresztény is; ő, a' szászok' apostola és megtérítője, birodalmát és Krisztus' országát egyiránt terjeszté.

„A' regényben ugyan ez a' személyessége; az ő háborúi, az ő kalandjai, az ő paladínjai, ezeknek rettentetlen bátorsága 's veszély iránti szeretete, mind ez Germaniára mutat. Mesés származása (regényekben a' francia országló ház Maximianus, Constantius Chlorus és Constantinus római császároktól származtatik), császári czíme római hagyományok, mellyek az ő nevéhez kapcsolattak. Végre háborúi a' szaraczenek ellen, képzelt jeruzsálemi utazása, vonzalma az ereklyékhez, paladínjainak egyházi értekezései a' kereszténység' szellemének bélyegét viselik“.

„Igy tehát a' középkor három alapeleme. Germania, a' római polgárisodás' emlékezetei 's a' kereszténység feltaláltatnak nagy Károly' személyében, akár a' históriából, akár a' regényből tanuljuk őt ismerni,“ *)

Fájdalom! van egy igazság, mellyet a' história hirdet, 's a' melly nagy Károly által tekintetbe nem vétett: ez az, hogy nagykiterjedésű ország nem polgárisodik tömegenként és egyszerre, hanem egyenségek által és kicsinyenként. Látjuk, mikép Egyiptom aprodonként oktatja a' népeket; Görögország kicsinyenként terjeszti a' physikai és erkölcsi haladást; Marseille lassanként közli Gallia' délszakával az ipart és a' tudományokat. Károly azonban egész Európát a' polgárisodás' egy azon

*) SAINT-MARC-GIRARDIN. *De l'épopée carlovingienne.*

formájába törekvők egyszerre szorítani, 's mivel így többet akart tenni, mint tehetett, talán nem is tevé meg mind azt, mit megtehetett volna.

Az ő gazdag örökségén való osztozkodás, mely a' IX-dik századi Európára annyi veszélyt árasztott, legalább arra volt jó, hogy megengedé a' természet' törvényeinek visszalépni folyamukba, a' mit Pipin' fiának hatalmas lángesze egy időre felfüggesztett. El van végezve az éghen, hogy Európa nem vettethetik egyetlenegy uralkodás alá, bár mi élénk volna is az. Háromszor tettek próbát az emberek e' mennyei végzet' megczáfolására, 's vakmerőségek mindannyiszor azon gögös birodalom' megbukásával végződött, mely a' természet' akaratjával küzdeni merészlett. A' caesarok' birodalma századokat fordított e' munka' kivitelére, 's hosszas és roppant erőlködéseivel által ellankasztva összeroskadt; nagy Károlynak kevésbé türelmes birodalma néhány évtized alatt akará e' szörnyű tervet valósítani, 's elveszett majdnem születése közben; Napoleonnak még hevesebb birodalma e' felséges álomnak csak kevés évet engedé, 's megbukott egy napon. Egy negyedik tapasztalás a' Newa' partjain készül. De térjünk vissza a' IX-dik századhoz.

Szomorító látvány terül ki szemeink előtt. Lajos a' jámbor, kit nem csekélyebb joggal gyengének nevezhetnénk, két ízben bocsátá ki kezei közül a' császári pálczát.

Pipin alatt a' fejedelem' tekintete alig volt egyéb, mint valami védúri hatalom. Kénytelen lévén szüntelen emlékezetben tartani, hogy a' koronát a' hadi és egyházi aristocratiának köszöni, nem bátorkodott ő, az ügyes országnok, a' jeles tábornok, másnak mutatkozni, mint elsőnek a' nagyok közt. De midőn Károly ült a' fejedelmi széken, midőn a' főurak, az egyháziak úgy mint a' világiak látták, miként viselé a' koronát, miként sújta kardja, milly nagy terveket szüle lángesze, 's milly csoda polgárisodást és dicsőséget valósíta mindennap: egyszerre érezték, hogy közülök senki sem emelkedhetik olly magasra, 's tisztelettel hajtván fejet e' hasonlíthatlan ki-

rály előtt, megszokták a' királyban minden political nagyság' kútfejét, 's minden nemzeti hatalom' összességét látni.

Milly változást kelle a' közvéleménynek jámbor Lajos' korában szenvednie! „A' gyenge fejedelmek, úgy mond Mably, gyakran nagy hibát követnek el, midőn azt cselekszik, mit nagy fejedelmek tettek“. Nagy Károly, elosztván királyságait fiai közt, ezekben engedelmes helytartókra, 's igazgatási eszméinek kész teljesítőire talált; Lajos ellenben oktanul megkoronáztatott gyermekeiben merő lázadókat, czíme 's hatalma után sovargókat lel, kik az új fejedelem' gyengeségét ismertetik meg Európával. Illy példának Lajosra nézve veszélyesnek kelle lennie, 's valóban az is lön, A' hatalommal az a' szerencsétlenség van összekötve, hogy gyűlölséget vagy megvetést szül majdnem mindig; ha erős, hatása felette erőszakosnak látszik, zsarnokságnak neveztetik, 's e' szó soha sem penditetik meg a' társaságokban a' nélkül, hogy forradalmi gondolatot ne ébresszen; ha ellenben gyenge, úgy létele a' nemzetre nézve méltatlannak tartatik, gyalázat a' neve, 's ez alacsonyító név mintegy jelszó az elkerülhetlen romlásra.

Már pedig ez a' két vészes elem egyszerre esküvék össze jámbor Lajos ellen. A' nagy Károly előtt sokáig hajlongott főurak annak fia' jelenlétében újra felemelék fejeiket 's mintegy visszatörlésképen mutatak neki, hogy ők még nála is nagyobbak lehetnek. A' püspököknek eszökbe juta, hogy Károlyt az ő osztályukbeli első személy koronázta meg, Lajos ellenben enmaga tevé fejére a' koronát, 's csakhamar kedvök kerekedék, megmutatni az új fejedelemnek, mikép a' hatalom nem benne, hanem ő benne létezik, 's hogy ők pártoltakból pártfogók lehetnek. A' kedvező alkalom nem soká késett, 's ők azt legott használák.

Jámbor Lajos kénytelen volt Bernát öcscsét, Olaszország' királyát megfenyíteni; 's a' felette kegyetlenül végrehajtott büntetés a' vétkes' halálát okozta. Most felbred Lajos' szívében a' bánat. Megrettenve a' büntől,

's császári méltóságát elfeledve, aláveti magát mind azon megalázódásnak, melyet a' papság kívánhatott. Hogy szíven könnyebítsen, engedelmet kért és nyert is könnyen, bűnét nyilvánosan megbánhatni; 's ime a' keresztény világ, Theodosius óta, most bámult legelsőben egy mindenható férfin' önkényes megalázódásán. A' merovingi királyok, úgy mond egy mély ítéletű történetíró és philosophus, a' legnagyobb vétkek' elkövetése után megelégedtek zárda alapítással. Lajos' bünbánata mintegy új korszaka az erkölcsiségnek, mintegy thronra lépte a' lélekismeretnek.

Hanem ezen kegyes megalázódás' becse illy barbár században nem méltányoltathatott; e' nyilvános töredekben idegenek és alattvalók gyengeség' bizonyítványát hitték felfedezni; a' normannok a' tengeremelléki vidékeket háborgaták és pusztiták; a' bretonok és gasconok fellázadának; általános elégedetlenség nyilatkozik mindenfelől; 's hogy a' szerencsétlenség tetőpontját érje, még Lajos' fiai levének a' lázadás' fejei. E' hálátlan fiúk nem szégyenlették apjokat fogva tartani 's bezárni egy apátságba, néhány szerzetes' felvigyázása alatt.

Azonban minthogy jó volt a' fejedelem, megemlékezett róla a' nép, 's nemeslelkű mozgalommal, mely a' néptömegben olly közönséges, nyilvánítja borzankodását a' császárhoz elleni gyalázatos bánáson. A' főurak pedig és a' püspökök ('s e' történet dolgot méltó megjegyezni) nem merészlették megtagadni a' közvélemény parancsolta elégtételt. Lajos visszalépett a' császári székre.

Alig múlik el néhány év, 's már is nagyobb erőszakkal üt ki újra a' lázadás, 's a' jámbor fejedelem, ki olly nemeslelkűleg bocsáta meg vétkes fiainak, e' tette' jutalmául kényszerítve látja magát olly hibák' söt vétkek' megvállására, melyektől lélekismerete tiszta. Lothárnak, kivel az országlást megosztá, a' nagyoknak, püspököknek és a' népnek jelenlétében, földre borul, övét és kardját leteszi, sirva kér engedelmet nyilvános bünbánásra, töredekme' jeléül zsákba öltözik, 's azután egy

kis kamrácskába engedi magát vezettetni, melly lakásúl rendeltetik számára, hogy életét ottan fejezze be. „Nagy Károly’ fia, úgymond egy történetíró, e’ gyáva engedékenység által fosztá meg nemzetségét a’ fejedelmi széktől. A’ papság, az aristocrata, a’ szabad emberek mind egyesültek a’ királyi hatalom’ lealacsonyítására. A’ frankok’ királya nemzeti gyűlésben engedé haját csúfosan lenyíretni! Hajdan katonai és polgári ünnep volt ez a’ nemzeti gyűlés; az ott megjelenő király abban büszkélkedett, hogy az őt környezett harcosoknak parancsolhatott; most pedig vallási ünnepély lett belőle, mellyben a’ püspökök a’ fejedelmet letették, ’s a’ nemzeti felsőség’ munkáját megrontották egyházi végzett által. Valljuk meg, az volt Lajos’ legnagyobb vétke, hogy a’ királyi méltóságot e’ gyávasággal bepiszkolta *).

És még ekkor is megsiratta a’ nép öreg császáraját, világos bizonyoságául, hogy az igazságos és kegyelmes fejedelmek még akkor is bírják alattvalóik’ szeretetét, midőn inkább a’ köz élethez, mint a’ királyi méltóság’ kötelességeihez mért characterük’ gyengésege miatt, hibákat követtek el. A’ közvélemény másod izben is diadalmaszkodott: az elaggott császár visszanyeré szabadságát, a’ püspökök visszaadák fegyvereit ’s a’ koronát ismét fejére tévék. Végre, hat év múlva, meghalt a’ bú és fájdalom epesztette öreg.

Kétséggkívül megjegyezte az olvasó a’ közvélemény’ két izbeni befolyását a’ fejedelem’ sorsára. Ez a’ hatalom, mellyet a’ tehetetlen merovingi királyok elveszni engedék, Pipín’ és nagy Károly’ országglasa alatt ébredt fel, kik a’ nemzet’ közgyűléseit, mellyeknek eredetileg *Champs-de-Mars* utóbb pedig *Champs-de-Mai* volt a’ nevök, újra megalapították. Hanem a’ közvélemény ezen nagy fejedelmek alatt mindig tiszteletteljesnek és tanulékonynak mutatkozik; ő általok vezettette nem nyilatkozik az másképen, mint egészen jóváhagyva a’ sza-

*) Bourgon. Histoire de France.

bályokat, mellyeket az ő bölcseségök rendelt. I. Lajos alatt ellenben látjuk, mint egyesült a' nagyokkal és a' főpapsággal az ország' fejének lealázására, vagy felemelésére, a' királyi pálcza' eltörésére, vagy a' thrón' megerősítésére.

Nem sokáig késett az alkalom, mellyben a' közvélemény egész erejét kifejtheté, 's teljes fényében mutatkozhaték. Rosz fiúkból rosz testvérek válnak; egy felől Lothár, más felől germán Lajos és kopasz Károly hadra keltek egymás ellen, 's Burgundban a' fontenay-i véres ütközet (841-dik évben) a' nemzet' elejének életébe került. Az utóbbiak képmutató bőjtöléssel engesztelék gyászos győzödelmeket, egy évvel később pedig Strasburgban összejövén néhány napig tartott ünnepek és lovagjátékok után, esküvel erősítették meg szövetségöket; melly alkalommal Károly, hogy a' germánoktól megértessék germán, Lajos pedig, hogy a' frankoktól megértessék, román nyelven mondá el az esküt. Itt ismét közbe járult a' közvélemény 's letevő szinte hitét, de olly feltételek alatt, mellyek világosan mutatják, hogy még a' reá hivatkozó fejedelmek is megismerték fontosságát. „*Ha Lajos megtartja hitét, mellyet Károly' testvérének eskütt, ha Károly, az én uram, megszegi hitét, 's ha sem én, sem más nem térítheti őt meg; NEM FOGOM ŐT LAJOS ELLEN SEGÍTENI!*”) E' volt a' fránziák' esküje.

Midőn valamelly nép nem érett meg a' szabadságra: akkor a' kezeibe adott hatalom, reá nézve, vagy veszélyes, vagy haszontalan eszköz lesz. A' közvélemény, mellyet Pipin ébresztett fel, 's mellyet nagy Károly az ismereteknek a' szegények' hajlékába való terjesztése által meg akart erősíteni, az alsó néposztályokra nézve csakhamar elveszett, 's a' főurak' és a' papság' bitorlásába került. Miként történt legyen pedig e' változás, kitetszik a' következőkből.

*) A' germánok hasonló esküvel kötötték le magokat, Károlyét tévén Lajos' nevének helyébe, és viszont.

Az egység' eszméjét, mely mint már felebb mondtuk nagy Károly' alapeszméje volt, jámbor Lajos és az ő örökösei alatt az *egyéniiség'* (individualitas) eszméje váltotta fel. Ekkor a' birodalom királyságokra szakadozott, 's mindegyik királyságnak lön saját kormánya, saját érdeke, saját gyűlölsége, saját szövetségese; szóval, személyes életet éle mindegyik, 's következőleg azon nagy nemzetség helyett, melyet Károly Európának nevezett, számtalan apró nemzetiségek keletkezének, Franciaország, Spanyolország, Olaszország, Germania stb. nevek alatt; mind meg annyi ingadozó, határozatlan nemzetiségek, melyeket ugyan szüntelen szabdaltak és módosítottak a' háboruk, de a' melyek még is elkezdtek az európai földben gyökeret verni.

'S ez az egyéniiségi irány egyre növekedett. A' mint a' fejedelmek elgyengültek 's megalázták magokat a' főurak és püspökök előtt, ahhoz képest tartottak ezek egyre többet magok felől, 's végre arról gondolkodtak, hogy a' hatalmat, melynek terhe a' fejedelmet annyira nyomja, magokévá tegyék. A' hadi és egyházi aristocratia bizonyos hallgatag szerződésre lépett; mindegyik megragadá a' hozzá illő részt; papságé lön az erkölcsi erő, főuraké pedig az anyagi. Mi a' népet illeti, ez jogai felől nagyon kevésbé lévén felvilágosítva, az ország' elintézésében egészen elmellőztetett.

Lássuk már most, mi foganata lön a' nemzeti hatalom' ezen meghasonlásának?

Az emberek, mihelyt erősen hat rájuk valamely elv, kimerítik rendszerint annak minden következményeit; a' használattól a' visszaélésre az emberi természetben csak egy a' lépés. A' főurak tehát az egyéniiség' eszméjét egészen a' társaság' utolsó határáig alkalmazták, előbb Európától nemzetiségre menvén által, azután a' nemzetiségtől a' földbirtokig szállottak le. A' gazdag birtokosok vagy hűbéresek a' fejedelem iránti engedelmességnek csak némi színét tartván meg, elkülönözték magokat földbirtokaikon, 's ott, személyes bátorságuk

végett erős házat építettek, melyből mind irigy szomszédok', mind kincsszomjas idegenek', mind bosszús fedelmök' megtámadásával könnyen daczolhattak. Az egyszerű mezei lakosok illy védelmi eszközökkel nem bírván, csakhamar átlátták, mikép az ő nyugalmodokat csupán a tartomány' hatalmas embereinek pártfogása biztosíthatja; 's alázatos könyörgésükre meg is ígértetett ez nekik, de mindig terhes feltételek alatt; lételőket a' főúr' életéhez kötötték, kunyhóikat ennek tornyai árnyékában építették, 's pártfogót vélvén szerezni, urat, parancsolót helyeztek magok fölé. Ebből eredt a' hűbéri kormányforma. Ennek alakítására, úgymond Guizot olly módosítást szült a' társas életben, mellynek fontosságát félreismerni lehetlen: „Megváltoztatá a' népség' elosztását a' föld színén. Eddig a' földnek urai nagyobb kisebb számban együttéltek, vagy bizonyos tanyán a' városok' belsejében, vagy pedig csapatonként kószálva az országban. A' hűbéresség' következtében ellenben ugyan ezen emberek külön laktak saját lakásaikban és távol egymástól. Világos, hogy e' változásnak a' polgárisodás caractere- és terjedésére nagy befolyást kelle gyakorolnia. A' társasági túlnyomóság, a' társaság' kormánya, a' falusi lakokba ment által egyszerre; a' magános birtok a' köz birtok felett, 's a' magános élet a' köz élet felett túlnyomó lön. E' volt a' hűbéri társaság' diadalának első és csupán anyagi fogadata. Minél messzebb fogunk haladni, annál inkább kifejlődnek szemünk előtt ezen esemény' következtései“ *).

'S mit tett azonközben az egyházi aristocratia? Ámbár a' püspökök és apátok, legtöbbnyire elfogúlva a' földi javak' szeretetétől, olly botránkoztató fényt üztek, melly a' carlovingi királyok' 's jelesen jámbor Lajos' haragját több ízben felgerjeszté, mégis ők, mint e' században a' felvilágosodás' egyedüli örei, annyival többre becsülték az erkölcsi hatalmat az anyagi hatalomnál,

*) Cours d'histoire moderne.

ennyivel felebb áll a' lélek a' testnél. Természetes tehát, hogy az ország' sorsára befolyjni jobban igyekeztek, semmint a' főurak. Elég legyen annyit mondanunk, hogy a' két aristocratia közt küzdés támadt, melly küzdésben a' királyok majd az egyik, majd a' másik párthoz szitottak a' helyett, hogy mind a' kettőt egyetértés- és függésben tartották volna. E' szerint a' papság' és nemesség' ezen viszálykodásai nem csak nem szolgáltak a' fejedelmi hatalom' megerősítésére, sőt inkább annak hanyatlása lön foganatjok; mert a' vetélkedő hatalmak jobban érezvén mint valaha, hogy a' királyi felségben erős gyámot nem találnak, egyre azon voltak, hogy magokat lehetőségig megerősítsék. A' főurak a' papság' birtokát pusztították: „Voltak világiak, kik fegyveres kézzel foglalták el az apátságokat, 's felvévén még az apátczímet is, nem hagytak a' szerzeteseknek egyebet azon szabadságnál, hogy imádkozzanak istenhez az ő üldözőik' jóvoltáért“ *). Más felől a' püspökök és apátok szinte gyakran cserélték fel a' papi süveget sisakkal, a' keresztet karddal, a' szentegyházi éneket hadi lármával, 's uzsorával fizették vissza elleneiknek a' tőlök szenvedett hántalmat. Mert a' hűbirtokos' érzései és érdekei nem ritkán győztek az egyház' főnökeiben a' pap' érzelmei és érdekei felett. „A' felbomlás egyre növekedett. Minden püspök, minden főpap, minden apát hivatal' áruba bocsátásának legkifejlettebb kora; az egyházi jóvüdelmek legnagyobb önkénnyel osztogatattak; a' papok' erkölceiben legnagyobb rendetlenség volt“ **).

„Hanem e' nagy viadalban az erkölcsi erő napról napra jobban gyengülvén, az anyagi erő ellenben szüntelen növekedvén, nem fog-e amaz ennek csapásai alatt egészen kiműlni? Im a' nemzet már azon halálos közönösségbe esett, melly a' remény nélküli szerencsétlenség

*) MABLY. Observations sur l'histoire de France.

**) GUIZOT.

túltságából ered. „A’ fejedelem megint összehíta a’ nemzet’ gyűlését, de már most csak olly emberek gyülekezének össze, kik, mint ő, áldozatai voltak a’ köz rendtelenségnek, Szivrázólag festetett ott az ország’ szerencsétlen állapotja, szó volt a’ normannok’ járásáról és pusztításáról, a’ főurak’ veszekedéseiről, a’ papság’ elnyomorodásáról, és a’ nép’ inségéről, végetlen a’ haszontalan panasz, ’s egyetlenegy törvény sem szabatik, mellynek engedelmeskedni kellene. A’ sali, ripuari stb. törvények, nagy Károly’ és jámbor Lajos’ capitularéi, nem lévén többé, ki teljesítésükre felügyeljen, a’ legmélyebb feledékenységbe merültek. A’ grófok, a’ helyett, hogy a’ törvények’ végrehajtói lettek volna, lerázván a’ király’ küldötteinek igáját, ’s nem ismervén el azon rendeletet, mellyben kopasz Károly minden püspököt felruház megyéjében a’ királyi küldött’ foglalatosságait gyakorolni, a’ törvényeknek urai vagy inkább zsarnokai lettek grófságukban. Önkényes akarat határozott minden jogról“ *).

Néhányan az urak közül még veszélyesebb példát is mertek adni, elszaggatván a’ hűbéresség’ gyenge kötelet, melly őket a’ fejedelemtől névszerinti függésben tartotta, ’s királyokká tevén magokat. A’ Provence, a’ Bretagne, Aquitania stb. ekkép váltak el a’ frank királyságtól.

Akkor látván a’ keresztény Róma ezen anarchiát, melly egész Európában elterjedt, arról gondolkodott, hogy ha a’ királyság a’ nagy Károly’ lángesze által olly dicsőül megalapított *politikai egységet* veszni engedi, a’ pápaság a’ birodalomnak legalább töredékeit egyesítheti a’ *vallási egység* által, mellynek reménye a’ kereszténység’ szelleméből eredt.

A’ romai pápa, e’ felséges gondolattól lelkesítve, nem csupán első a’ világ’ püspökei között, hanem egyzersmind megmentője ’s képviselője is a’ polgárisodásnak.

*) MABLY.

Mivel pedig a' polgárisodás, isten és az egyetem után legszélesebb terjedésü eszme a' világon : azért a' pápa azt fogja mondani, hogy itt alant, istenen és az egyetemen kívül, semmi sem olly nagy, mint ő.

Illy előzmények után könnyű a' közvéleményt által látni.

Ez így lévén, nem nehéz megfognunk, a' fő papság' vállalatait a' királyság ellen, 's az egyháznak a' világi fölé emelkedését. Azonban a' nélkül, hogy e' tárgygal, mihez bennünket a' XI-dik század különben is visszavezetend, hosszabb ideig foglalatoskodnánk, sietünk megjegyezni, Európa e' felbomlási állapotjában a' pápák' érintett csekeledete a' társaság' összességére nézve valódi haladás volt. Most pedig vessünk egy rövid pillantást az európai föld' némelly főbb vidékeire.

Az angolszász heptarchia' hét országa együtt van nagy Egbert alatt (827 év), 's e' történetben fedezi fel előttünk a' történetírás az angol monarchia' eredetét, azon monarchiaét, mellynek hajóhadai egykoron minden tengert elborítandanak, 's melly Franciaország' vetélkedő társa leendő hatalom, és polgárisodásban. Egbert visszaüze a' barbárokat, kik nagy Károly által megveretvén Angliába szálltanak ki, hanem a' fia' Ethelwolt beereszté őket az ország' belsejébe, mellyet ők a' következett három király alatt szüntelen pusztítottak. „Ideje volt, úgymond Roux-Ferrand, hogy valami jeles eszü férfiú e' szakadatlan pusztításoknak véget vessen, mellyek különben az ország' romlását 's meghódítását voltak magok után vonandók. Alfred a' főnökök', püspökök' és harczosok' gyűlése által fejedelemmé választatván, néhány szomszéd királlyal szövetségre lépett, 's azokkal együtt küzdött a' még szabad ország' megtartásáért. Alfred meggyőzte eleneit több ízben ; 's talán ki is pusztította volna őket, ha a' belső meghasonlás szökni nem kényszeríti. Alfred felvilágosodottabb volt, mint honfi társai ; ifju korában bejárta Európa' déli vidékeit, gondosan figyelmezve az ottani szokásokra ; a' tudós nyelveket, 's az ó kor' köny-

veinek legnagyobb részét ismerte. Ezen műveltségi felsőség a' szász királyban bizonyos megvetést gerjesztett a' kormánya alatti nemzet iránt. A' bölcsék' gyűlése (Wittenagemot) nevű nemzeti tanács' okoskodásával mit sem gondolt. Eltelve a' határtalan hatalom' eszméivel, mellyek a' rómaiak' könyveiben gyakran fordulnak elő, szerfelett vágyott politicalai változtatásokra, 's nagy terveket készített, mellyek talán okosabbak voltak az angolszász szokásoknál, de nem bírták a' nép' helybenhagyását, melly azt sem nem ohajtotta, sem megfogni nem tudta. Alfred a' nagyok iránt szigorú volt 's a' nép iránt sem nyájas; ennek kérelmei háborgatták; ha segítségére szüksége volt, a' panaszt rossz néven vette, 's nem gyámolította a' gyengéket, mert semminek nézte őket, úgymond egy kortársa.

Illy czélszerűtlen bánásnak az lett következménye, hogy a' fejedelmet alattvalói elhagyák, 's az egyszer, midőn Alfred a' dánok' félelmes megtámadásának visszaverése végett, a' városokba és falukba küldé hadi hirnökét nyilvesszövel és meztelen karddal, 's midőn ez kihirdeté a' régi nemzeti felhívást: hogy a' ki nem hiábavaló ember, hagyja el házáat és jöjön, majdnem senki sem felelt a' királyság' felhívó szavára. „Elhagyatva övéitől, ő is elhagyá őket, úgymond egy régi történetíró, elhagyá harczosait, főnökeit, hűbéreseit, kincseit, hogy életét mentse meg, erdőkben és sivatagokban bujkálva az angol föld és a' cornwallisi bretonok' birtokainak határáig, a' Tone és Parret folyók' egybeszakadásához ment. Itt egy bozottól környezett félsziget volt. Ide menekvék a' szász király, 's álnév alatt tanyáza egy halász' kunyhójában, maga sütvén kenyeret, mellyből gazdája' szívessege neki is juttatott részt. Mivélétét alattvalói közül csak kevesen tudák, 's országába a' dán had ellentállás nélkül nyomúla be. Sokan a' lakosok közül hajóra szálltak a' nyugati partokon, menedéket keresendők részint Galliában, részint Erin' szigetében, mellyet a' szászok Irlandnak neveztek; a' többiek hó-

doltak, adóztak és dolgoztak a' dánoknak. Ezek csak hamar átlátták, hogy a' hódítással járó gonosz ezerszer-
te rosszabb Alfred' uralkodásánál, melyet a' szenvedés'
pillanataiban elviselhetlennek véltek; 's így visszakiván-
ták előbbi állapotjokat, vissza a' gögös király' ország-
lását. Másfelől Alfred is fontolgatá tetteit szerencsét-
lenségében, 's gondolkodék, miként lehetne népét meg-
szabadítani, 's megengesztelni maga iránt. Mint össze-
gyűjtött barátinak főnöke rablá a' dánokat, 's a' dá-
nok' szükében az idegeneknek engedelmeskedő 's őket
azoknak ismerő szászokat. Kiket az idegen iga kifá-
rasztott, vagy a' kik az erősebb ellen javaikat, nőjei-
ket, leányaikat védelmezve felségsértést követtek el,
mind azok összegyűltek a' köz szolgaságban osztozni vo-
nakodó ismeretlen főnök zászlói alatt. Hat hónapi por-
tyászás után eltökéllé a' pártosok' feje magát megnevez-
ni, az egész nyugoti vidék' népségét felhíni, 's az an-
golszász zászló alatt a' dánok' fő táborát nyíltan megtá-
madni. Csakhamar kifejlett a' fehér lovas lobogó. Alfred
a' dánok' etharduni sánczainak leggyengébb oldalát tá-
madá meg, kiüzé őket azokból, 's mint a' szász krónika
mondja, ura maradt az üldöklés' helyének. A' győztes
Alfred Wessex, Sussex, Kent és némelly más királysá-
gokban szabadítónak és királynak kiáltaték ki. Régi
népszerűtlensége feledékenységbbe ment, a' szász nép
csak az ő kalandos életéről, bajnokságáról, győzelmei-
ről és szolgálatairól akarván emlékezni. Alfred a' nép-
és hadseregnél a' bajnokok' bajnoka 's bölcsék' bölcse
lön. A' mindenfelé megveretett dánok' egy része hódolt
's felvette a' kereszténységet. Így belső békében 's kül-
ső megtámadtatás' félelme nélkül lévén Alfred, már most
csak alattvalói' polgárosításával és boldogításával fogla-
latoskodott. Meghalt 900-dik évben, még fiatal korá-
ban, 's a' sírba vivé magával az egész nemzet' szeretet-
ét és gyászát. Nem tudom, úgymond Voltaire, ha volt-e
valaha a' maradék' tiszteletére méltóbb ember, mint
nagy Alfred.

Spanyolország, egészen elfoglalva azon elszánt küzdéstől, melyet a' góth népfaj a' szüntelen bebecsapó arab csapatok ellen folytatott, nem gondoskodhatott nemzeti polgárisodása' kifejlődéséről. Meggyőzői ellenben falukkal városokkal berítették e' szép földet *). Az ő birtokukbeli tartományokban a' mezőség termékenysége megfelelt a' városok' gazdagságának; a' fejedelmek' udvaraiban, a' gazdagok' hajlékaiban virágoztak a' művészetek és tudományok, 's nyájas sugaraikkal még a' nép' életét is szépítették. Ma már közönségesen elismert történet dolog, hogy a' spanyol föld' és némely más déli vidékek' elfoglaltatása a' szaraczenek által valódi jótétemény volt az európai polgárisodásra nézve. Alig tudjuk elhinni, mennyi tudomány került hozzánk Mahomet' tanítványaitól, 's mennyi szokást, későbbben nemzetivé váltat fogadtunk el az iszlám' követőitől.

Az ő sudár, faragsált 's ág-, levél- és virágban dús építészetőknek köszönhetjük azon hegyes tornyu és ezerféle ékességű egyházakat, melyeket a' közép kor épített, 's melyeket mi góth stylusnak nevezünk, holott igazság szerint szaraczennek kellene mondanunk. Az ő lelékeny és termékeny képzelet vezérelte vésőjük adá amaz ábrándos diszítvények' mintáit, melyek arabesk név alatt ismereteseek, mely kellemes hieroglypháknak csak formáit tudá utánozni az europaí művészet, a' nélkül, hogy értelmét felfogta volna.

A' vegytan, természettan és gyógytudomány majdnem egészen ismeretlenek voltak Európában, azonközben hogy az arabok által régóta és nagy sikerrel műveltettek: hozzájuk, az ő iskoláikba jártak az europaíak a' tudományok' elméletét tanulni és gyakorlatát próbálni. A' természet' leírása iránti nagy hajlandóságuk sok fűvés- és ásványtani ismeretet szerze nekik, minél fogva

*) Egy arab történetíró szerint 12.000 falu és major számláltatott a' Guadalquivir' partjain, Cordovában 20.000 ház, 600 mecset, és 900 nyilvános fürdő.

képesek levének hajdan ismeretlen gyógyszereket használni. „A' gyógyszeriant legnagyobb sikerrel művelték a' muszulmanok, 's bátran mondhatni, hogy ők azt majdnem újra teremtették. Az *alkohol*, *jalap*, *syrop*, *naph-ta*, *kámfor*, *bedeguar*, *bezoard*, 's több más mai napig használt orvosszeri nevek, nyilván arab eredetűek *).

Ő tőlök vettük az indiai számjegyeket, melyeket eleink háladatosságból arab jegyeknek neveztek. Ő tőlök tanultuk az algebrát (al gebr), e' csodálatos tudományt, mely mintegy az isteni észről langeszü számítódók által elrablott titoknak tetszik, 's mellynek feltalálását az arabok' élénk és mély eszének köszönjük. Ők, a' csillagászatban jártasak, tanították Európát, az égi testek' forgásaira alkalmazott számvetést a' közélet' foglalatosságaira használni, minek mai napig fenmaradt bizonyossága az *almanach* (al manah) szó **).

Az európai hajósokkal ők ismertették meg az éjszakmutatót, mellynek használatát Chinával és indiakkal kereskedési viszonyaikban régen megtanulták.

Ők bírtak elsők egyetemes földleirési értekezéseket, pontosan kiszámított észrevételeken alapultakat. 'S annyira szerették e' fontos tudományt, hogy a' kalifák megparancsolták tábornokaiknak, a' meghódított tartományokról részletes leírást készítenni, sőt Al-Mamoun kalifa 833-ban Ben Schaker három testvér által, a' Sangiár pusztában, Racca és Palmyra közt, egy szélességi fokot is megmérített. E' mérés Koufa város mellett ismételtetvén, a' világ' nagyságának meghatározására szolgált; melly munkát Franciaországban csak VIII. századdal utóbb XIV. Lajos alatt eszközöltetett. Tudjuk, hogy

*) SPRENGEL. *Histoire de la médecine.*

**) Az *almanach* nevezet' arab eredete Ideler (Lehrbuch der Chronologie. Berlin, 1831. 8. 38.) véleményeként gyanús; mert e' nevezet Porphyrius' töredéke szerint Aegyptusban már a' III-ik században használtatott. (Tud. Gyűjt. 1833. X. k. 117. l.)

A' szerk.

a' lizaboni arab lakosok, kik Almagrurin (kóbor) névvel helyegeztettek, a' geographiai felfedezéseket terjeszteni vágyván, elhajóztak, sokkal előbb mint Colomb Krisztof azon nyugoti földek felé, melyekről gyanították, hogy kell létezniük a' homályos vagy atlanti tengeren túl.

A' hadtudomány is sokat köszön az araboknak. Mondjanak bár mit a' középkori tudatlan vagy hazug krónikák, mégis igaz marad, hogy az arabok találták fel a' puskaport, ágyut és bombát; ők mutatták meg a' mai európaiaknak, miként kelljen hadi testeket mért mozgás alá vetni. Dob (arabul: al tambor) szabályozó gyalogságuk' menetét, az admiral szó és hivatal, a' szablya név és fegyver, arab származásuk.

Ha pedig szemeinket az emberi ismeretek' egyéb ágaira fordítjuk, úgy találjuk, hogy az arabok a' literatura' minden nemének új életet adtak: grammatica, rhetorica, philosophia, történetírás, költészet becsületben voltak nálok. A' berohanás' idejében már bírták fordításban a' görögök' legjobb munkáit, melyek akkor nyugoton még ismeretlenek voltak. Különösen pedig a' költészet több volt ezen elmés népnél, mint csupa kedves foglalatosság, mint hasonlíthatlan gyönyör: egyik neme volt az, az isteni tiszteletnek. A' mekkai templom' falai költeményekkel voltak beborítva, 's állítatik, úgymond Sismondi, hogy ez a' nemzet maga több költőt szült, mint minden más nemzetek összesen.

Az araboktól jött át a' mai költészetbe a' rim, mely a' mi verseink' szerkezete- és harmoniajában olly fő szerepet játszik. Tőlök vette ezen felül az európai literatura' a' költészi előadás' több formáit, melyek azelőtt vagy ismeretlenek voltak, vagy egészen elhanyagoltak. Spanyolország nekik köszöni különösen a' hősi vagy szerelmes románcz iránti szenvedélyét, 's hála nekik! classicus földre leszen ez ország még sokáig az égi zenéknek. Hanem a' lyrai költészet iránti hajlandóságuk áthágá könnyen az ő európai birtokaik' határait, a' szomszéd nemzetek közt elterjedendő; 's a' provincei trouba-

dourok' hangja gyengült ugyan, de mégis kellemes visszhangja volt az arab' múzsa' kifejezéseinek.

A' rege, e' minden kor' és minden rang' barátja, e' társa minden hely' és minden szerencsének, e' száz különféle cselekvésü dráma, melly a' korszakokat, népeket és szokásokat egymáshoz közelíti; a' rege, melly ezer forma alatt tud felváltva mosolyt, könnyt, düht, irgalmat, félelmet, bizodalmat, gyűlölséget vagy szeretetet gerjeszteni; a' rege szinte arabok' ajándéka. „Az ő regélőiket kell tanítóink gyanánt tekintenünk azon mesterségben, melly érdeket gerjeszteni és szakadatlanúl változtatni képes; a' szellemek' és tündérek' fényes mythológiájának teremtésében, melly a' világot nagyítja, az emberi gazdagságot és erőt sokszorozza, 's melly bennünket a' csodálatosban, a' hallatlanban éltet a' nélkül, hogy félelemmel borzogatna. Szinte ő tőlök jött hozzánk az a' szerelmi fellengés, az a' gyengédség, az az asszonyok iránti tisztelet, mellynek a' lovag szellembe olly nagy befolyása volt, 's melly az egész délszak' literaturájában fellelhető, keleti bélyegével. Még az elbeszélések is sokkal előbb hatottak költészetünkbe, semmint az *Ezeregy éj* lefordítatott. 'S ezen regék, melyek egyik nyelvből a' másikba, egyik nemzettől a' másikhoz gyakran ismeretlen csatornákon jutottak, 's melyek a' mi gyermekkorunkat is gyönyörködtették, már most a' fél világ' lakosai' emlékezetében élnek *).

Kétség kívül azt is az arabok' példája okozá, hogy Europa a' közép korban olly nagy kedvelője volt a' lovagjátékoknak; a' lovagok az arabok' példáját követték, midőn paizsukat kedveseik' dicsőítése végett kigondolt jegyekkel ékesítették, 's midőn megtanúlták a' színeket úgy használni, hogy benne a' szépek hódoló szerelem' titokteljes nyilatkozását tudák olvasni. Lehetne sok tettet előhozni, mellyek bizonyítják, milly udvarisággal viseltettek az arabok az asszonyok iránt; de a' hely' szüke

*) SISMONDI. *De la littérature du midi de l'Europe.*

miatt csak két történetdolgát adok elő, egyet e' nép' haddi életéből, a' másikat szerelmi kalandjaiból.

A' mahomedánusok Azeca várost, melyben Berengara, Alphons' hitvese parancsolt, szándékoztak megtámadni, midőn ezen fejedelemasszony azt üzené nekik, hogy nagyobb dicsőségekre válnék Oreja' védelmére sietni, a' hol férfiakra volnának találandók, semmint ha aszszonytól védelmezett várost szállanák meg. 'S az arab nagylelkűség nem volt siket e' dorgálás iránt, mely kérelmet rejte magában; a' musulman főnökök látni kívánák Berengarát, 's ez rangjához illő fénnel jelenvén meg nemes ellenei előtt, tisztelet' és csodálat' jeleivel fogadtatott, Azeca megvult mentve.

Ennél előbbi korban III. Abdulrahman kedves szeretője' unszolására, hogy neki királyi szerelme' tartós bizonyosságát adná, Cordovától nem messze tizenkétszáz márványoszloppal ékesített palotát építete. Az aranyékesítvényű márványterem' közepén téres márványmedence volt, körülveve különféle állatoktól, melyekből víz szökött elő. Egy pavillonban volt egy más medence, melybe olvasztott ezüst folyt: ezen ércz a' nap' sugaraitól érintve olly világosságot lövelt szét, hogy vakító fénye igazán bűbajos látványnak mondathatnék.

Végre ez az a' nép, mely a' végetlen gazdagság-ösztönözte emberi szorgalomtól kikerülhető éldeleteket megszokván, bennünket számos termékek' vagy emberi találmányok' használatára tanított. A' selyem- és szőnyeggyártás; a' czukor, kávé, szörp és szorbet; a' spanyol szépségeknek olly kedves mantilla; a' topánka; a' munkás henyélőket foglalatoskodtató sakk, és sok más eszközei a' tetszvágnak; sok más gyomorgönyörök, sok más úri multságok e' nemzettől kerültek Európába, e' nemzettől, mely a' spanyol földről, e' szép és felette boldogtalan ország' kárára örökre kiirtatott.

'S fájdalom! nincs köztünk, ki a' mai élet gyönyöreit éldelevén gondolkodnék lefizetni háladási adóját a' jó-tékony győzteseknek, kiket nem egy rágalmazó annalista

festett tudatlan és kegyetlen zsarnokoknak, holott az ő felvilágosodott türelmők megérdemlené, hogy például vették még azok által is, kik midőn magokat a' béke' és szeretet' istene' szolgálainak czimezék, nem rettegtek annak nevében öldökléseket és autodafekakat rendelni.

Az imént előadott ítéletet az arabokról nem tagadják már ma a' részrehajlatlan írók, kik a' mi polgárisodásunk' menetét vizsgálták. „A' hegira' második százada óta, úgymond Voltaire, az arabok Europa' tanítói a' tudományok- és művészetekben“ (*Éssai sur les moeurs*). „Egy talán soha többé nem ismétlendő tünemény' következésében, a' kelet és nyugot összevegyíté izlését, 's e' pillanatnyi vegyület muzulman lovagságot 's arab lelkesedéssel elegyített kereszténységet szüle: azt mondaná az ember, hogy ezen kor' történetírása tündérség, annyira szokatlan és tündöklő a' látvány, melyet nyújt“. (*Roux-Ferrand*) „Számos találmányok, melyek ma az életet könnyítik, sőt olyanok is, mik nélkül a' tudományok soha sem virágozhattak volna, az araboknak tulajdoníthatók. Így az ész' mívelésére annyira szükséges papiros, melynek hiánya Európát a' VII-dik századtól a' X-kig oll mély tudatlanságba 's barbárságba süllyesztette, az arabok' találmánya. Igaz ugyan, hogy Chinában a' legrégebb kortól fogva készített papiros selyem csepiüből, de a' hegira' 30-dik éve (649 Kr. sz. ut.) körül ezen iparág bevitetett Samarkandba; 's midőn a' szaraczenok e' virágzó várost a' hegira' 85-dik évében elfoglalták, egy Amrou József nevű arab átvivé a' papiroskészítés' mesterségét hazájába Mekkába; 's az első papiros, mintegy hasonló ahhoz, melyet ma használunk, ott gyártatott pamutból a' hegira' 88-dik évében (706 Kr. sz. ut.). Innét azután meglehetősen sebességgel terjedt el e' gyártás az arabok' minden birtokaiba, 's kivált Spanyolországba, hol Xativa város, Valencia királyságban, (ma San-Filippo) a' XII-dik század óta híres volt szép papirosáról. Ugy látszik, hogy a' spanyolok a'

papírosgyártásban ez idő körül váltották fel a' nálok ritka és drága pamutot az ott bőven termő lennел.

E' sorokat korunk' egyik leghíreseb történetirójától, Sismondi urtól (*Littérature du midi de l'Europe*) kölcsönözzük. Kitészik ezekből, mennyire hibázunk, midőn mai találmányoknak nézünk némelly készítményeket, melyek nem egyebek, mint megújítása a' középkori arabok' felfedezéseinek.

A' romai birodalom' megbukása óta az volt az olaszországi népek' rendeltetése, hogy ne legyen saját életök. Az europai száraz' e' szép része, apró országokra osztva, majd Frankhonnak, majd Németországnak, majd a' szent székek hódolt, vagy apró hatalmasoknak, kik ama' nagy nemzetektől függtek. 'S az olaszok sem nem gátolták ez ingatag állapotot, sem nem iparkodtak belőle kivergődni, mert úgy okoskodtak, úgymond egy azon korbéli krónikairó, hogy két urnak szolgálván, az egymástóli félelem által mind a' kettőt féken tartják. Hanem a' XI-dik század' első éveiben Olaszország' két városa elkezdett a' homályból kiemelkedni, Genua t. i. mely már a' romaik' korában is híres volt, 's Velence, hova néhány halász a' hummok' üldözése elől menekedett. A' posványok közé fészkelte szökevények csak kereskedés által tarthatván fenn magokat, egy század' lefolyta alatt megszerezték Istria' és Dalmatia' tengerparti vidékeit, Spalatrot, Raguzát és Narenzát. Mig a' francia és német bárók, bitorlásuk' megtartása végett, erősségeket emeltek: azonközben Velence az ő pénzőket magához szította, a' középtengert ellepte hajóival, 's ezer évi barbárság után új utat nyitott az indiai kereskedésnek Alexandrián és Suezen keresztül. Florencia, Sienna, Bologna, Milano, Pisa köztársaságokká alakultak, 's akadály nélkül használták a' kereskedési szabadságot *).

Ororzország hajdan köztársaság volt, 's akkoron, úgy látszik, elég szépen diszlett benne a' polgárisodás.

*) *Roux-Ferrand.*

Ez állítások' elseje tagadhatatlan történt dolognak tartatik; a' másik csupa valószínűségekben épül ugyan, de a' mellyek a' régiségtudomány' legújabb felfedezéseinek és munkálatinak következtetésében, rövid idő múlva aligha bizonyossággá nem válnának. Annyi minden esetre való, hogy Oroszország' némelly részei a' IX-dik században jeles anyagi jólétben részesültek, mellyet eléggé kifejtett kereskedési viszonyaik szereztek volt nekik. Kereskedtek pedig leginkább a' Balti tenger' partjain lakozott népekhez, sőt a' Novogorodiak, a' X-dik században, még Konstantinápolba is. Azonban bár mily különös e' tiinemény, reánk nézve csekély fontosságu, mert nem látjuk, hogy azon időben, mellyről itt szó vagyon, nagy befolyása volt volna az europai nagy család' sorsára.

A' homály, melly Lengyelország első historiai korát fedí, 's a' szerencsétlen állapot, mellyben ott a' nép hosszú ideig tartatott, arra kényszerít bennünket, hogy ezen országról a' polgárisodás' IX—XII-dik századi haladásának fejtegetésében csak néhány szóval emlékezzünk. Nem lesz mindazáltal felesleges megjegyezniünk, hogy az oroszok és lengyelek, saját évkönyveik' bizonyossága szerint, éltük' módjára nézve még a' legrégibb századokban is tökéletesen különböztek egymástól. Mig Oroszország, régi lakosai' polgárisodásának emlékeztétét elvesztette; Lengyelország az alatt elég közélről kísérté a' mai társaság' haladását. Ezen ellentét' fő okait elsőben, talán a' két ország' geographiai fekvésében, 's egymáshozzi állásában kereshetni, azután pedig abban, hogy Lengyelország már egészen keresztény volt, midőn még durva sokistenzés' homálya nyomta az orosz nép' legnagyobb részét; és végre abban, hogy a' orosz népesség a' görök egyház' dogmáit fogadván el, nyugoti Europa' népei és ő közötté bizonyos korlátot állított, mellynek maig is fennálló nyomai könnyen megismerhetők.

Vegyük Németországot azon pillanatban, midőn vastag Károly' letétele e' messze terjedő birodalmat Franciaországtól elválasztván, a' carlovingi országló ház'

német ágának vége szakadt. A' németek akkor öt nemzetből állottak, lévén mindegyiknek saját hercege és neve, jelesen bajorok, szászok, lotharingiak, svábok és frankok. Ezen utolsók, úgy látszik, valami felsőséget tulajdonítottak magoknak a' többiek felett. Mind ezen nemzetek közgyűlésben egyesülvén azt a' bölcs határozatot hozták, hogy választandnak magok közül fejedelmet, és választották Konrádot, a' ki Struvius és némely más írók szerint Franconia' hercege volt“ *).

Ezen elválás' megtörténte után nem lel a' polgárisodás' historiája Németországban olyan lettdolgot, melly az ő figyelmét különösen magára vonhatná. Mint közép Europa' egyéb részeiben, úgy itt is elterjed a' hűbéresség 's egyforma színbe öltözteti az egész birodalmat.

Midőn Németország a' carlovingi házon kívül választá császárárt, hatalmasan munkált (ámbár tudta nélkül) a' franczia nemzetiség' alapítására. Ugyanis a' birodalomtól elhagyatott Franciaország mind külső védelme' mind belső létezése' eszközeit saját keblében kénytelenítvén keresni, figyelmét, mellyel előbb a' legfőbb főnök' mozgalmait kísérte, magára fordította; egy szóval: Franciaország önző lett, pedig fájdalommal valljuk meg, de a' történetírás bizonyítja, hogy képződésben levő országokra nézve az önzés szükséges, mert épen az által érik el a' nemzetiséget.

E' népszerű önzést Pipin' és nagy Károly' maradéki sem eléggé felfogni, sem eszközteni nem voltak képesek, mert egy részről talán szerfelett el voltak fogulva az ősiük alapította császári nagyság' emlékezetétől, más részről pedig bizonyosan nem bírtak elég erővel, országuk' hatalmát azon fokra emelni, mellyre lehetett volna. De mivel a' közérdekekben a' népek' ösztöne biztosabb vezér, a' királyok' eszénél: látjuk, hogy Franciaországban egy nemzeti párt, támad és erősül, mellynek jeletljei (candidatus) elsőben mérköznek a' carlovingi fejedelmek'

*) *Roux-Ferrand.*

tekintetével, azután pedig meg is buktatják azt. Eudes, Robert és Raoul, együgyű Károly ellen megnyerik ideiglen a' koronát (888—923); 's mielőtt egy század lefolyt volna, lotharingi Károly elmellőztetik 's új országló nemzetség jut a' királyi székre Capet Hugo' személyében (987). „Állithatni, hogy az erős Robert' nemzetségében már egy század óta örökös vágyat az uralkodásra a' nemzeti vélemény' mozgalma táplálta és tartotta fenn. Még az egykoru krónikák is, bármilly szárazak különben, értésünkre adják, hogy az országló ház' változtatásának kérdése nem személyes ügy gyanánt tekintetett. Szerintök a' gyűlölség régi volt, 's régen kezdődött a' frank királyok' maradékát a' francia thronról kiirtani. E' forradalom, melly az ő dagályában annyi nyugtalanságot okozott, minden erőszak nélkül végződött. A' főurak' és a' nép' nagy többsége Hugo gróf mellé állott, 's azonközben, hogy a' szüleijésszerinti koronaörökös néhány barátjával egyedül maradt, az ő vetélytársa köz felkiáltással királlyá választatván, Noyonban megkoronáztatott. A' harmadik nemzetség' thronra lépte a' francia történetírásban sokkal nagyobb fontosságú, mint a' másodiké; mert, úgy szólván, ez a' vége a' frank királyok' uralkodásának, ez a' hódítás alapította kormány' felváltása nemzeti királysággal. Azóta egyszerü a' francia történetírás; egyazon néppel foglalatoskodik mindig, egyazon népet ismerni meg benne szakadatlanul, habár történnék is változások az erkölcsökben és a' polgárisodásban“ *).

A' Franciaországban ez időben történt, 's polgárisodásra nézve fontos események' előadása nagyon hiányos lenne, ha a' múlt korra vissza nem szólnánk a' normannok' letelepedéséről azon tartományban, melly azóta mindig az ő nevöket viseli (911).

E' foglalásnak, a' mi véleményünk szerint, nagy befolyása volt éjszaki Franciaország' polgárisodására. Nem tagadhatjuk, vannak tudós írók, kik azt gondolták, hogy

*) AUG. THIERRY. Lettres sur l'Histoire de France.

a' normannok, csupán rablásvágytól indítván, a' neustriai földre egyedül barbár erőt és durva szokásokat hoztak; de mi nem fogadhatjuk el e' véleményt, mert ezt a' lettdolgok győztesen czáfolják meg.

A' *polgárisodás*, mint már felebb is volt alkalmunk megjegyezni, *nem egy pillanat' születménye*; pedig a' krónikairók mind megegyeznek abban, hogy Normandia Rollon alatt a' Loire-től éjszakra a' legvirágzóbb tartomány volt; sőt azt is állítják, hogy Rollon az ő országában a' törvényt szorosan megtartatta, hogy a' lopás' szokását kiirtotta, 's gyakorlatba vevé a' rend' eszméit, mellyek minden társaság' első és fő kíványai, Ez valóban több, mint a' mit a' francia királyok próbálni mertek, több, mint a' mit ők kívánni tudtak volna, 's ime ezen olly különös figyelemre méltó dolgok azon időben történtek, midőn a' legnemesebb főurak az országutakon leselkedtek az utasok' vagyona és élete után.

A' *polgárisodás ragadékony*: Rollon' tartományának szomszédai kénytelenek voltak Normandia' erkölcsi- és szokásaiból valamit elfogadni, 's így gyakorlott kicsinyenként e' tartomány' példája üdvös hatást Franciaország' ezen részére.

Egy más tagadhatatlan lettdolog, 's melly világosan bizonyítja, hogy a' normannok, midőn a' francia tengerpartokon megtelepedtek, nem csupán az anyagi erő' haszonrafordításának baromi mesterségét vitték oda magokkal, az, hogy a' XI-dik században (melly időben már voltak gyárjai Montivilliers-nek, 's Rouen készült Franciaország' Manchestere lenni) a' normann iskola olly fényre ragyog, melly által az olasz- és írlandi iskolák meghomályosítatnak. „Úgy vagyon, Normannia' kebelében, a' bec-i apátságban eszközöltetett az a' nagy értelmi revolutio, melly a' scholastica' későbbi vitáiban olly igen elfeledtetett. A' Szajna' egyik félszigetén feküdt, 's erdő-, rét- és csend-környezte jumieges-i apátság egy volt a' középkor' első idejében azon első menedékek közül, mellyeket a' kereszténység a' tudományoknak nyújtott. A'

XI-dik század nevezetes tudósai, II. Sándor pápa, Guimond, aversei püspök, chartresi Yves, Franciaországban az egyházi jog' felélesztője, 's végre Anzelm, a' bec-i apátságból kerültek ki" *).

Ezen értelmi munkásság' lelke Lanfranc volt, ki azt Normanniából Angliába is átvivé. Itt Alfred munkáját folytatá, melyet az éjszaki népek' gyakori becsapásai által okoztatott háborúk majdnem elenyésztettek, és sokat tett arra, hogy a' két nép ismeret-, érzelem-, erkölcs- és nyelvtekintetben összevegyüljön, a' mi természetesen nagyon könnyítette Vilmos' kormányát, 's biztosította az ő hódítása' eredményét.

A' hastings-i ütközet (1066-ban) maga elegendő volna arra, hogy a' normannok' megtelepültenek az alsó-szajnai vidékeken európai esemény' bélyege tulajdoníthatassék: az angol nemzetiség' megerősödése, az a' végetlen fejlődés, melyet az a' világ' iparának és kereskedésének adott, az a' túlnyomóság, melyet Nagybritannia az emberiség' sorsára több ízben gyakorlott, mind ez a' normann foglalás' eredménye. Tagadni tehát ennek hatását a' polgárisodásra nemde annyi volna, mint szemeinket behúnyni a' világosság előtt?

Míg Angliában a' hódító uralkodott, az alatt a' pápai széken VII. Gergely ült, egyike azon pápáknak, kiknek emlékét a' polgárisodás' historiája örökké fenntartandja.

Gergely' idejében majdnem általános mozgás uralkodott nyugoton, az európai nagy nemzetségek képződési munkában voltak; az ő birtokaik már meglehetősen elkülönöztek, de hiányzott nekik kívül a' közös kapocs, belül pedig a' napról napra nevedő hűbéresség által egyre jobban szétaraboltattak. Találtattak ugyan ittott nagy fejedelmek, de ezek csupán egy országra szorították figyelmüket, 's nem volt sem akaratjuk, sem hatalmuk nagy Károly' óriá-

*) CHARPENTIER DE SAINT-PREST. *Histoire littéraire du moyen-âge.*

si építményét megújítani. Az egység' szüksége, mely az előbbi két század' folytában a' pápák' felvilágosodott lelkére olly élénken hatott, egész nagyságában fejlődik ki Gergely előtt: ekkor körültekint, 's nem látván sehol a' világ' kormányára eléggé erős kezet, az egyetem' zabolázására eléggé mély észet, azt ítéli, hogy egyedül ő méltó birni a' hatalmasságok feletti hatalmat, 's ennél fogva a' birodalmak' urának hirdetteti magát. Közönségesen balúl íteltetett meg az a' feladás, melyet VII. Gergely magának kitűzött: úgy rajzoltatott ő, „mint mindent mozdulatlaná tenni akaró, mint az értelmi kifejlődés' 's társasági haladás' ellene, mint a' világot helyben álló vagy hátráló rendszer közé szorítani szándékozó. E' legkevésbbé sem igaz; VII. Gergely reformator volt a' despotismus' hatalomszavával, úgy mint nagy Károly és nagy Péter. Ő az egyházi rendben mintegy az volt, a' mi nagy Károly Franciaországban, 's nagy Péter Oroszországban a' polgári rendre nézve. Akaratja volt az egyházat, 's az egyház által a' társaságot reformálni, bele több erkölcsiséget, több igazságot, több rendet oltani; 's mind ezt a' sz. szék által és annak javára akarta eszközteni“ *).

Kijeleltük előbbi közlésünkben (a' VIII. századnál) a' lovagság' keletkezését. Úgy tetszett nekünk, hogy ezen intézet' eredete Európában következése volt az arabok' jelenlétének a' spanyol félszigeten, 's szárazunk' egyéb pontjain. Legyen bármint a' dolog, véleményünk az, hogy az európai lovagság az arabaktól sokat kölcsönözött, kiknél a' szépség különös tisztelet' tárgya volt. A' lovagság tehát udvarias lön, 's ez társasági haladás volt, mert az udvariságnak természetes következése az erkölcsök' szelidülése. „Hol az asszonyok le vannak alacsonyítva, úgymond egy író, ott bizonyosak lehetünk, hogy a' társaság az ő tagjainak boldogság' és béke' tekintetében kevés bistosítást nyújt; a' hol

*) Guizot. *Cours d'Histoire.*

ők romlottak, ott nem kételkedhetünk a' megromlás' átalánosságára felől; ott, a' hol ők el vannak nyomva, egyedül az erősebb' joga uralkodik, 's a' despotismus, önzés, és a' lélek' durvasága vannak a' hatalom' birtokában."

Nem szándékunk részletesen átnézni az emberi ismeretek' minden osztályait, hogy kimutassuk azok közül mindegyik' haladását és hanyatlását a' IX, X és XI-dik századok alatt: törekedni fogunk mindazáltal némely kitünő lettdolgokat röviden előadni. A' nyelv, a' gondolat' e' tolmácsa érdemli meg legelsőbbben figyelmünket. „A' VIII-dik század' vége felé, vagy a' IX-diknek elején tökéletesen megszűnik a' latin nyelv népnyelv lenni, habár némely latin nyelven írt vallási elmélkedések 's néphez intézett beszédek mutatják is, hogy még tudott némely helyeken a' nép vagy inkább a' papság latinul. Helyét Németországban a' tudesk nyelv foglalta el, Franciaországban pedig a' román a' mai nyelvek' előkészülete 's a' latinnak második metamorphosisa. Ezen nyelven kellett a' püspököknek predikálni, hogy megértessenek. A' toursi egyházi gyűlés 813-ban meghagyja a' püspököknek, hogy az egyházi atyák' bizonyos elmélkedéseit római-pór és német nyelvre fordítsák, a' mi bizonyítja először, hogy a' népnyelv olly haladást tett, mi szerint képes volt a' latin szerzők eszméit, habár nem tökéletesen is, kifejezni; másodsor, hogy a' latin nyelvet a' nép a' papság' egy részével együtt, nem értette. Franciaországban a' déli és éjszaki népek' nyelve nagyon különböző volt; az egyik *Oc* (langue d'oc) a' másik *Oïl* (langue d'oïl) nyelvnek nevezetett, azon szóhoz képest, mellyel az egyik és másik dialectusban az igenzés kifejeztetett. A' Rollon alatt Normandiába költözött új népek új szavakat keverték a' nyelvbe, mi által az éjszaki és déli nyelv' különbözőése még tetemesebb lön. Normandiából keletkeztek az első írók 's első költők, kikkel a' francia nyelv büszkélkedik, de a' X és XI-dik századokból nem maradt fenn semmi nevezetes emlék.

A' historia, az írástudomány' legtagabb alkalmazta-

tása, nagy Károly' idejében némi fénnel ragyogott, de ezen fejedelem' halála után visszaesett a' homályba, 's krónikákká fajult, mellyekben a' hivékeny együgyűség durva styllel 's hiányos ítélettel egyesül. A' történetírás gyakran még könnyebb formákat is választott, 's regény-nyé lön. Így átöltöztetve nagy Károly' életével vagy inkább nevével foglalatoskodott; mert e' császár a' regényekben majdnem mindig költött lényképen jelenik meg, úgy mint személyesítése a' felségi hatalomnak, mikép a' hajdani Hercules a' görögök- és romaiknál a' physikai erőnek jelképe.

A' philosophia a' IX-dik században kevés érdekest nyújt; ezen szerencsétlen idöszakban egyedül a' scot Eri-genes János vitte előre a' tudományt. Ő több nyelvet tudott, 's az igazságot majd a' szomszéd nemzeteknél majd saját eszében kereste; mert a' scot János bátor-kodott saját esze szerint gondolkodni, 's illy ember a' IX-dik században tüneménynek tartathatik. A' X-dik század' folytában Európa a' tudatlanság' legsetétebb homályába volt merítve: a' philosophia legtöbbszörire csak alak-talan, methodusnélküli, 's következöleg világosságnélküli logicából állott, a' XI-dik században pedig csupa dialecticából. Anzelm, ki az ő kortársainál sokkal felebb állott, eloszlatá némileg a' setétséget, melly a' logicát fedte; ezen kevésbé ismert 's nem eléggé becsült philosoph elszéleszté a' metaphysicában és természeti theologiában uralkodott homályt, 's olly éles ésszel bizonyítá állításait, millýent csodálkozunk azon korbéli tanárban találni.

Mi a' költészetet illeti, azt a' XI-dik század egy idöben látta tündöklelni Spanyolországban és a' Proven-ceban, a' hol az, mint már felebb is említettük az arab múzsa által ihlettetett. Hanem a' Provence elme-szüleményivel toldá azt, 's kihagyá belöle mindent, a' mi neki szerfelett különösnek tetszett: így p. o. tulajdo-nuk volt az araboknak a' legóriásibb képekkel ragyogni, a' kifejezés' hallatlanságával bámulatot gerjeszteni, sok-szoros hasonlatosságok' és legválogatottabb ékességek' su-

lyával elnyomni: a' Provenceiak ellenben az udvariasság' és szerelem' kérdéseit szerették legrészletesebben fejtegetni.

Ime elértünk azon időponthoz, melyben a' pogány színészet (mellyet a' középkor' első századainak drámái emlékeiben még ma is feltalálunk) a' mai színészetbe átment. Ez az átmenetel világosan észrevehető némelly X-dik századbéli darabokban; azon újabb költemények' forrásaiban, melyekben a' két vallás össze van vegyítve. A' vendégeskedő püspökök' és főurak' gyönyörködtetése végett készült párbeszédéken kívül, szokás volt a' zárdák' nagy teremekben ájtatos színjátékokat előadni, melyek rendszerint valamelyik szentnek életét tárgyzták. Ezen vallási drámákkal, melyek egy gandersheimi zárdabeli 's Hrosswitha nevű apácza' szüleményei, Németországban tetetett a' legelső próba. Figyelemre méltók pedig azon darabok nem csak magokban, hanem azért is, mivel a' X-dik század' szellemét 's polgárisodását ábrázolják. Hrosswitha a' színi előadás' egy nemét sem feledte el: *Gallicanus* a' történeti, *Dulcitus*, *Ábrahám* az ájtatos, *Callimachus* a' szenvedélyes, a' *Hit*, *Remény és Szeretet* az allegorikai stb. drámának képét viselik. Az egyházi színészet a' XI-dik században jutott dicsősége' legmagasb fokára: akkor adattak a' sz. mysteriumok, mind azon pompával, melyet nekik a' szobrászat, festészet, építészet és a' hangászat kölcsönözhetének. Ezen századok' általános bélyege a' *mysterium* és a' *csoda*.

A' XI-dik század' kezdetéig nem történt semmi nevezetes változás az európai építészetben. De ha a' cluny-i szerzetesnek (Glaber) hitelt adunk, három évvel az 1000-dik eszt. után, melyben a' világ az elterjedt jóslat szerint végét érendő volt, neki bátorodván a' keresztények, a' fő szentegyházakat majdnem mindenütt megújították. Mindenki részt vett e' nagy építészeti munkák' kivitelében; egy felől a' szakmány, más felől pedig a' bünbocsánat' hite összegyűjté a' kézművesek- és művészeket. A' többi művészetek' kifejlése is egyenlő arányban haladt. Az apátságok valódi iskolái voltak a' művészetnek; a'

cluny-iben egy krisztust lehetett látni, evangeliomot ábrázoló allegorikai jegyek közepett ülve, 's szentek- és angyaloktól körülvéetve. Didier, mont-cassin-i apát, mozaik-készítőket és másféle művészeket hozatott Görögországból 1066-ban, hogy általok zárdáját kiékesítené. Az olaszországi apátok, egyebek közt a' cava-i és a' subiacó-i, követék e' példát. Richard viennei apát, zárdája' bemenetelére IV. Henrik császárt festeté, a' mint szerzetes ruhát kér. Ezen kívül elkezdtek a' XI-dik században az egyházak' falait szőnyeggel bevonni, csupán a' mennyezet bizatván képírói ecsetre, melly divat megengedé az egyházak' díszítvényeit szüntelen változtatni, 's azokat minden szertartáshoz, minden egyházi előadás-hoz alkalmazni. Ez időben már a' szobrászat is kezdé a' mysteriumok' fő jeleneteit féldomború műben ábrázolni. A' művészek', 's főleg a' zárdai művészek' száma a' XI-dik század' vége felé már nagyon tetemes.

Igy az istenségnek szentelt egyházak' fénye az isteni tisztelet' fényét szükséges következképen voná maga után; a' szent hanga iránti izlés a' szertartás' fő részé-zé válván, elterjedt mindenfelé. E' körülmény, 's a' troubadourok' megjelente a' világi hanga' haladását szükség-képen sietteté; 's a' historia' bizonyosága szerint valóban a' XI-dik század' elején találta fel Arezzo nevű szerzetes a' gamma' jegyeit, a' hangai írás' sorait, 's a' többhangu ének-szerzés' mesterségét.

Az első mechanikai órák is szinte a' zárdákból kerültek ki, e' század vége felé. A' zárdai élet, mellynek fő bélyege a' gondolkozás és a' nyugalom, elég időt engede az emberi észnek a' számvetés' és a' mechanica' tudományával foglalatoskodni.

A' szerzetesek a' földmívelést is értelmesen és nagy buzgósággal üzték. Az ő erőködések és az emberek' szükségének következkésében siettette a' tapasztalás a' theoria' kifejlését, a' mi viszont a' gyakorlat' haladását sietteté. Nagy Károly és az ő felváltója kedveztek a' spanyolok- és olaszoknak, kik Franciaországban letele-

pedni 's földmívelő gyarmatokat alapítani szándékoztak. Ezen fejedelmek költöztették a' meggyőzött szászokat Flandriába, mely akkoron majdnem egészen pusztá föld volt; a' hollandi emberek pedig az Ems és Visztula közt telepedtek le, szabadság adatván nekik az ottani termékeny földet, évenként fizetendő adóért művelhetni. Olaszországban is virágzott a' földművelés. Lombardiának öntözés által termékenyített gazdag síkja egy nagy kertté lön, hol a' földművelés már a' középkorban elére azon felsőséget, melyet azóta mindig megtart. Nem úgy volt a' dolog Angliával, mely a' XI-dik században csak részenként és rosszúl volt művelve. Ennek oka eleinte aligha nem az volt, hogy Angliában nem léteztek zárdák, melyekből ismeret és szorgalom terjedhetett volna el; utóbb a' hódítás, mely a' földművelésen halálos csapást ejtett. A' harmadik ok pedig ('s ez általános) a' hűbéresség, mely a' közlekedést megrontván 's a' gabonakereskedést a' helységek' szükségére szorítván, a' természetést felette nagyon megcsökkentette. A' hűbéresség nem csekélyebb kárt okozott a' kereskedésnek, mint a' földművelésnek, 's ha az ipart tökéletesen el nem nyomta, az egyedül annak tulajdonitható, hogy a' hol emberek léteznek, ott az ipart semmivé tenni lehetlen. Azonban az ipar és kereskedés már ekkor csak elkerülhetlen szükség' tárgyainak gyártásából, 's városok' és faluk' határában eszközlött csere- és adásvevésből állott. Az a' kereskedő, a' ki földesúri birtokba ment, egészen a' tulajdonos' hatalmában volt, 's ha vagy haza, vagy máshova akart menni, csak az úr' engedelmével távozhatott, a' mit nem ritkán nagy pénzen kellett megvásárolnia. Az a' kis kereskedés és ipar, a' mi még létezett, a' zsidók' kezei közt volt, kiknek nyereségvágya minden bajjal daczolt, a' nélkül mindazáltal, hogy a' kiraboltatást elkerülhették volna. Egyedül közönséges posztó, vászon, 's apró rézkészítmények voltak a' kereskedés' tárgyai, melyek városról városra, hegyeken 's folyókon által öszvéreken szállitattak.

ZSIVORA GYÖRGY.

IV.

OKLEVELES TOLDALÉK.

XVI.

1346. jun. 24. *János mester, István és Ákos két Vas vmegyei főispánnak alispánja, 's azon megye szolgabírái, a' nekik Bogyoszlói Abrahám' mint meg nem jelenési makacsságban marasztalt alperes' bogyoszlói birtokából birságul esett részt, az alperes rokoninak engedik.*

„Nos Magister Johannes vicecomes Magistrorum Stephani et Akus Comitum Castriferrei, ac Judices nobilium Comitatus eiusdem, Memorie commendamus perpresentes, quod possessionariam porcionem Abraam filij Tudbay de Bogozlou in eadem possessione Bogozlou existentem, que, infacto potencie convictus in eoquod idem Abraam a facie Judicij et iusticie se absentarat, ad manus nostras deuoluta fuerat Judiciarias, Andrea Iohanne et Blasio filijs Iohannis de eadem Bogozlou proximis suis anobis in nostram porcionem solutione pecuniali redimentibus, remisimus et resignauimus eisdem vigore presentium litterarum, Salua tamen porcione partis aduerse, permanente, datum infesto Natiuitatis Sancti Iohannis Baptiste anno domini M^o CCC^o XL^{mo} Sexto“,

Íróhártján nyíltan költ példányomból; hátán kisebb és nagyobb kerekpecsét maradványai látszanak, ez a hártya közepén keresztül vont hártyakötélék' egymásra hajtott széleire, amaz minden kötelék nélkül, mindkettő pedig a' már eltöredezett barnaviaszba volt nyomva.

Efféle bírói adománylevelek bizonyítják, hogy a' maig fennmaradt nádori adomány, bírói adományok' maradványa.

XVII.

Kálmán győri püspök' pecsége.

A' Tudományt. új f. IV. köt. 158—163. lapjain Kálmán győri püspök' származatáról hiteles adatoknál fogva állítam, hogy e' püspök Robert Károly királyunknak törvénytelen ölelésből 1318-ban született fia, azt hozván fel 1356-ki pecsétéről, hogy abból mivel eltűredezett, *nemzetségi czímere* többé ki nem vehető, mit részint azért lehetne gyanítanom; mert e' (XIII. szám alatti Okleveles toldalékban leírt) pecsége, mint maradványai mutatják, kisebb, azon szinte 1356-ki 's monoruan csúcsos pecséténél, melly Hanthaler munkájában ¹⁾ látható, részint, mivel bizonyos, hogy a' törvénytelen származatuak is használták apjuk' nemzetségi czímerét.

Az ide mellékelt réznyomat e' győri püspök' 1369-ki leveléről vett czímeres pecsétét, Czech János' közléséből, és könnyebb összehasonlítás végett Róbert Károly' eredeti példány után rajzolt ismeretes ezüst pénzét ²⁾ állítja előnkbe, hűebben, mint Schoenvisner' pénztudományában ³⁾; mindkettőn világos az anjoui ház' lilimos czímere, melly egyszersmind Kálmán püspök származatának új és kétségtelen tanújele.

E' pecsét a' megharnúlt feherviasz fészke' közepén veresviaszra van nyomva; körirata ez; † S(igillum) SE-CRETVM DO(mini) COLOMANI ⁴⁾. Jobbra ferde vértét két czímersáv, és három anjoui lilium (lilia domus Ande-

1) Chrysostomi Hanthaler, Recensus Diplomatico Genealogicus Archivi Campililiensis. Viennae, 1819. fol. Tom. I. p. 52. Tab. VI. n. II.

2) † MONETA KAROLI REGIS HVNGARIE. E' király koronás fővel fejdelemszékből ülve, jobbájában kormánypálca, baljában keresztes földgömb.

† HONOR (azaz: jövedelem; innen honorarium). REGIS IVDICIVM DILIGIT. Királyi czímere. *Ezüst.*

3) Stephani Schoenvisner, Notitia Hungaricae rei Nymariae. Budae, 1801. 4. p. 189. Tab. II. n. 76.

4) Az oklevélben, melléről vétetik, *annulare* néven neveztetik.

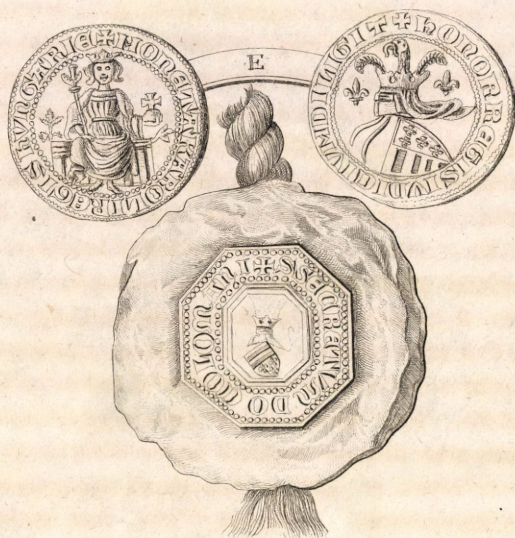
gavensis) ékesíti, e' fölött koronás sisak ábrázoltatik, mellyből néhány homályos strucz toll, Róbert Károly pénzén patkót tartó struczmadár emelkedik ¹⁾.

Elenyészvén II. Fridrik (1250) kimúltával a' hohentaufeni ház' dicsősége, Nápoly és Sicilia királyságán hárman vetélkedének: *Konradin* (Corradino) IV. Konrád († 1254) fia, II. Fridrik' unokája 's örököse Nápolyban és Siciliában, *Manfréd*, II. Fridrik törvénytelen fia, és *I. anjoui Károly*, IX. sz. Lajos francia király öccse. Ezt a' római szék birta Nápoly és Sicilia királyságának hűségfogadás és adófizetés melletti elfoglalására, melyet IX. Lajos, mint Konradin örökségét a' pápa' unszolására vonakodott elfogadni. *Manfréd* 1266-ban maradt a' Benevento vidéki csatamezőn. A' saját birtokát követelő *Konradin*, nemzetségének egyetlen sarjadéka éltenek virágzó szakában, barátjával Fridrik bádeni herczeggel 1268-ban esett fogolykép I. Károly kezébe, kik ellen Nápolyban hajtatott végre a' római szék által helybenhagyott halálos ítélet. Ezt bosszulta meg aztán a' vérengző siciliai vecsernye.

Most érthetjük Paris Máté ime' sorait: „Hic (IV. Orbán, 1261 — 1264. pápa) contulit Carolo fratri regis Francorum Regnum Siciliae, et ex tunc reges Siculorum gestare coeperunt arma regis Franciae, eo pacto, ut Manfredum inde expelleret, quod et factum est“ ²⁾. A' francia lilomok tehát előbb Olasz- utóbb innen kerültek Magyarországra; mert az anjoui I. Károly († 1285) Nápoly és Sicilia királyának fia II. sánta Károly, nápolyi király, V. István magyar király leányát Máriát vevén el nőül, nemzé Martell Károlyt, ki Róbert Károly (1308 — 1342) királyunknak atyja vala.

LUCZENBACHER JÁNOS.

- 1) Robert Károly czimeréről a' bécsi képes krónikában (P. II. c. XCIX.) e' királyunk' halottkíséretében olvastatik: „In quorum quidam militum, dictis regalibus equis insidentium, *galeis aureis coronis circumdatis*, insignia sub forma *struthionis avis*, quae per ipsum dominum Regem, vita sibi comite, haberi et ferri consueuerant, habebantur“.
- 2) Mathaei Paris, Monachi Albanensis Angli, Historia major. Londini, 1684. fol. p. 848.

TUDOMANYT: U.E.V.K. JAN. F.

Mathesis.

A' FELSŐBB ANALYSIS' ELEMEL. Irta *Győry Sándor*. Első füzet. 124 lap. Budán, 1836. n4r. Szépnymt. pap. és kötve 1 ft 30 kr. cp.

A' TERMÉSZETES SZÁMOK' LOGARITHMUSAI, 1től 108000-ig. Szerkesztet *Babbage Károly*, Stereotyp-harmadik kiadás, *Nagy Károly* m. t. t. l. tag' ügyelése alatt. XIV és 202 lap. London, a' m. tud. társ. költségével. 1834. k. 8r. Ára: magyar, angol és német bevezetéssel, zöld papiroson 5 ft, sárgán 4 ft 45 kr., fejjén 4 ft; két nyelven (t. i. magyar és angol v. német) zöld pap. 4 ft 30 kr., sárgán 4 ft 15 kr., fejjén 3 ft 40 kr. cp.

Törvénytudomány.

FENYÍTŐ TÖRVÉNYSZÉKI MAGYAR TÖRVÉNY. Irta *Szlemenics Pál*. 230 lap. Budán, 1836. n8r. kötve 1 ft 12 kr. cp.

Természettudomány.

TERMÉSZETTUDOMÁNYI PÁLYAMUNKÁK. -Kiadja a' m. tud. társaság. *Első kötet*. Magyarországi pokolvar, annak természete, okai, óvó és gyógy módjai. Dr. *Topperczér Tamás'* és dr. *Csorba József'* első és másod rangú jutalomfeleleteik. Budán, 1837. n8r. Összesen 160 lap. kötve 48 kr. cp.

SEBÉSZSÉG, melyet előadási kézikönyvül kiadott doctor Chelius heidelbergi professor. A' negyedik öregbített és javított eredeti kiadat után a' pesti m. k. egyetembeli orv. kar' iskolai használatára fordítá *Bugát Pál*. Első kötet 349 lap. Második kötet 469 lap. a' két kötetben előforduló műszavak' deáknémet - magyar és magyar - németdeák gyűjteményével. Budán, 1837. n8r. Mindenik kötet' ára külön 1 ft 40 kr. cp.

FABINI JÁNOS' TANÍTMÁNYA A' SZEMBETEGSÉGEKRŐL. A' második javított kiadás után fordítá dr. *Vajócz János*. 332 lap. Budán, 1837. n8r. csinos borítékba kötve 1 ft 36 kr. cp.

Vegyesek.

A' magyar tudós társaság' *alaprajza és rendszabásai*. 27 l. Pesten, 1831. 4r. füzve 12 kr. cp.

P A R T A L O M.

É R T E K E Z É S E K.

	<i>Lap.</i>
I. A' magyarországi ruthénokról. BÁRÓ GAUJAL.	6
II. Victor Hugo mint költő, és drámái. P. HORVÁTH LÁZÁR. 16	16
III. Az európai polgárisodás' haladásának története. Második közlés. (La France Littéraire után) ZSIVORA GYÖRGY.	31
IV. Okleveles toldalék. LUCZENBACHER JÁNOS.	66

L I T E R A T U R A.

AZ IDŐSZAKI SAJTÓ BELGIUMBAN. Első cikkely.	3
CRITICAL SZEMLE.	16

Régiségtudomány.

Chev. de PARAVEY, Dissertation abregée sur le nom antique et hiéroglyphique de la Judée, etc.	—
Th. BENSEN und M. A. STERN, Ueber die Monatsnamen einiger alten Völker, u. s. w.	17
O. Baron v. Stackelberg. Die Gräber der Griechen u. s. w. 22	22

Csillagászat.

J. J. LITTROW. Die Wunder des Himmels u. s. w.	27
--	----

BIBLIOGRAPHIA.	29
MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' ÜLÉSEI.	35

E' folyóirásból, havonként egy, legalább hat ívnyi füzet jelenik meg, midőn a' szükség kívánja, réz vagy kőmetszetekkel. Előfizetés egy illy 12 havi füzetből álló egész évi folyamatra, csak 5 fr 30 kr. cp. leszen velin pap. legfinomabb velinen pedig 6 ft 30 kr. cp. Postán 1 ft 36 krral drágább. A' megbízott könyvtáros kihez minden könyvkereskedők és vevők utaltatnak
 Eggenberger József Pesten.

TUDOMÁNYTÁR

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

ÚJ FOLYAM. — HARMADIK ÉV.

FEBRUARIUS 1839.

B U D Á N,

A' MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM' BETÜIVEL.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG'

legújabb kiadásai.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' ÉVKÖNYVEI. Harmadik kötet. 1834—6. N. 4-ed rétbén, Berzsenyi Daniel' aczélmetszetű arczképével, 2 réz és 7 kőmetszettel: színezett képű 's vászonkötésű példány' ára 8 ft. színezetlené, papírosborítéku kemény kötésben, postapapíros 6. ft.

RÉGI MAGYAR NYELVEKÉKEK. Kiadta a' m. tud. társaság. Döbrentei Gábor' felügyelése alatt. Első kötet, összesen 493 lap, n. 4-edr. nyolcz könyomattal. Velinen, kemény táblába kötve 7 ft, vászonban borítva 7 ft. 10 kr. cp.

MAGYAR ÉS NÉMET ZSEBSZÓTÁR. Közre bocsátá a' m. t. társ. Első köt. Magyar Német rész. Nonpareille betűkkel, három hasábon nyomtatva 's füzve postapap. 3. for. 30 kr., írópapírosan 3 ft cp.

MAGYAR TÁJSZÓTÁR. Kiadta a' magyar tudós társaság. Budán. 1838.n. 8r. Kemény táblába kötve 1 ft. 30 kr. cp.

MAGYAR HELYESÍRÁS ÉS SZÓRAGASZTÁS' főbb szabályai, A' m. tud. társaság' különös használatára. Harmadik kiadás. Postapapir. kötve 10 kr.

VEZÉRKÖNYV' második kötete: Az elemi tanulmányok' alapvonatai. Jutalmazott pályamunka. Irta Warga János. Magyarországnak' földképével 's írásmintákkal, kötve 1 ft. 20 kr. cp.

ELSŐ OKTATÁSRA SZOLGÁLÓ KÉZIKÖNYV, vagyis a' legszükségesebb tudományok' összesége, vallási különbség nélkül minden néptanítók' 's tanulóknak' számára. Koszorúzott pályamunka. Irta Edvi Illés Pál. Második megjavított és bővített kiadás. Írópapíros. 2 ft., nyomtató papíros. 1 ft. 40 kr. cp.

BLAIR HUGO' RHETORIKAI ÉS AESTHETIKAI LECZKÉI. Némelly kihagyásokkal és rövidítésekkel angolból Kis János. Két köt.füzve 3 ft. 20 kr. Postapap. 4 ft.

A' MOLDAVAI MAGYAR TELEPEK. A' m. tud. academia elibe terjesztve P. Gegő Elek, sz. Ferencz szerzetesebeli m. hitszónok 's m. t. t. lev. tag által. Két toldalékkal a' moldvai püspökségekről, a' bukovinai magyar telepekről 's a' moldvai cath. egyház' két század előtti alapotjáról; Moldvaország' abroszával, ékes borítékba füzve, postapap. 1 ft 40 kr. nyomt. pap. 1 ft. 20 kr.

EREDETI JÁTEKSZÍN. VII. köt. Az atyátlan Szomorúj. Tóth Lőrincztől. 36 kr.

KÜLFÖLDI JÁTEKSZÍN. XIV-d. köt. A Zászlótartó, vígj. Schröder után Molnár S. 24 kr.

MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁGI ÉVKÖNYV, astronomiai napkönyvvel es kalendáriommal 1839. Füzve 36 kr.

Továbbá megjelentek

A' M. TUD. TÁRSASÁG' évkönyvei. Első kötet. 1831—2. Kazinczy Ferencz' arczképével 's négy rézre metszett táblával. Színezett képű 's vászon kötésű példány' ára 6 for. színezetlené pap. borítéku kemény kötésben 4 ft. 20 kr.

Második kötet. 1832—4. Imre János' arczképével, 7 kő és 8 rézmetszettel. Színezett képű 's vászon kötésű példány' ára 7 ft, színezetlené, papíros borítéku kemény kötésben 5 ft.

TUDOMÁNYTÁR 1834, 1835, 1836, 1837, 1838. Minden folymat 4 kötet. Ára nyomt. papírosan 4 ft, velinen 5 ft. cp.

V.

A' SZÉPÍZLETI BOKONSÁGOK.

AFFINITATES AESTHETICAE.

(*Syngeneiologia.*)

Alig van honunkban tudomány, melly oly parlagon 's miveletlen állana, mint általában a' philosophiai osztály, és különösen ennek egyik szemléleti része a' széptan, izléstudomány, *aesthetica*, vagy a' szépizlés' tudománya, jöllehet a' mai korszellem, melly magát miveltnek 's felvilágosultnak szereti nevezni, nem csak a' szoros értelemben vett tudóstól, hanem az áldott közepszerűségen túl haladótól is megkívánja, hogy mind az élet' egyéb viszonyaiban gyakorlatilag legalább szépizléssel bíró, azaz: *aestheticus* legyen. És ha meggondoljuk, hogy a' szépiránti hajlandóság természetünkbe vagy on oltva a' kegyes alkotótól, mellyet kiképezni szintugy lehet, sőt kell, mint más bármelley testi 's lelki tehetséget, úgy hiszem, kiki ohajthatja, hogy valamint a' philosophia általában, melly bennünket józanon tanít gondolkodni, úgy a' széptan is, melly a' szépiránti hajlandóságot bizonyos törvények szerint fejti ki csirájából, és azt a' természet, 's művészet' oltárához vezetvén, megismerteti, 'és megítéleti vele ezer változékonyssággal kínálkozó tárgyait, nagyobb figyelemre méltassék, és serényebb gonddal miveltelessék. Én tehetségeimet sokkal gyengébbeknek ismerem, hogysen képes volnék a' közvárákozásnak mindünnen megfelelő széptant közrebocsátani, de szándékom sem az, ki szemléleti osztályának csak egy részecskéjét akarom itt fejtegetni azon okból, hogy néhány műszavat adjak magyarositva, mellyeket méltó szoros vizsgálat alá venni 's megítélni, megfelelnek-e a' szépizleti eszméknek

teljesen? Ha az eszmét világosan kifejtik, vállaltassanak el; ellenkező esetben jobbák- és alkalmasabbakról kell gondoskodnunk, melyeket aztán kiki bizton elfogad-hasson.

Valamint a' philosophiai rendszerekben az egymást változtató új philosophusoknál változást, és különiséget tapasztalunk, úgy a' széptan is *Baumgarten Sándor* idejétől, ki első használta az *aesthetica* nevet, változott rendszerében, és sokan, midőn mélyebb vizsgálódásokba ereszkedtek a' szép iránt, és azt legvilágosabban akarák elérterjeszteni, érthetetlenekké lettenek, sőt bonyolódásokba hálózttattak, melyek egyik képtelenség után másikat vontak. Bár *Kantnak*, és *Bendávid Lázárnak* († Berlinben, 1832.) a' philosophia és széptan' mezején halhatatlanak érdemei, kivált *Bendávidéi*, ki minden ügyekezését leginkább a' szépízlés' tudományára fordítá, most- még is, miután a' kanti philosophia' virágideje hanyatlik, lassúdan feledésbe megyen, és mivel rendszeréhez, 's ennek következményeihez igen szigoruan ragaszkodott, keveset ügyelvén kora' elemeire, inkább a' régiebb korszakhoz számítatik, azonban alaposág, értelmes és eleven előadás mindenkoron sajátosága maradand iratainak, melyek az olvasót magokhoz édesgetik.

Krug Vilmos, kit a' tudós világ a' philosophusok' szép koszorújában, és hosszú sorában nem csak ismer, hanem érdemeit hirdeti is, a' philosophia' pályáján úgy tűnik fel, mint egy ragyogó csillag, kinek rendszere alapultsága, a' tiszta, világos, és értelmes előadás által teljes méltánylást érdemel; ő hervadhatlan borostyánt szerzett magának egyszersmind a' széptanra nézve is, melyben rendszere szintolly jeles tulajdonokkal ékesítve tűnik fel, mint philosophiájában; ha tehát én előadandó rövid fejtegetéseimben *Krugot* tüzőm ki vezérül, kinek érdemeit csak tudatlan tagadhatja, úgy vélem senki vádolni nem fog, mivel *Krug'* széptanjában legtöbb műszó ajánlkozik, melyek magyárosításából, hamandjárt nem a' tudományra

is, de háromlik legalább a' nyelvre haszon, melyet imi-
gyen új, vagy alkalmas szavakkal bővítünk.

Krugot követvén tehát vezérfonálul, a' széptant két
főrészre oszthatni: szemléletire és gyakorlatira, vagyis
tisztá- 's alkalmazottra; emez a' szép művészetek' philo-
sophiájának is neveztetik; a' szemléleti rész a' tárgyak' fő
bélyegeit vizsgálja, a' szépet t. i. és fenségést, mellyek-
hez a' szépizleti rokonságok is járulnak; mindezeket együtt
véve szépizleti eszméknek, vagy a' szép' eszméinek mond-
juk, továbbá szól a' szépizleti ítéletekről. A' gyakorlati
rész a' szép művészetekről általában, és különösen érte-
kezik. A' gyakorlati részszel végkép', a' szemléleti rész-
ből pedig a' széppel, fenségessel, és a' szépizleti íté-
letekkel felhagyván, itt egyedül a' szépizleti rokonságok-
ról értekezendem.

A' szépizleti rokonságok egy részét teszik a' szem-
léleti széptannak, és általok értetnek mindazon tulaj-
donok, mellyek a' tárgyak' alapos bélyegeivel a' széppel
t. i. és fenségessel némi akar közelebb, akar távolabb
rokonságban állanak. E' rokonság kétféle lehet, vagy
egyezés, vagy ellentét által, midőn tehát a' szépizleti
rokonságok' tanja az egyezés által rokonságban álló tu-
lajdonokat megvizsgálta, az ellentételeseket elmellőznie
nem szabad. Szükséges pedig észrevennünk, hogy nem
csak a' régiebb aestheticusok hagyák e' tulajdonokat é-
rintetlenül, hanem az újabbak közt is sokan találtnak,
kik a' szépizleti rokonságokat aestheticájokból vagy egé-
szben kihagyják, vagy csak néhányat itt amott elszórva
méltnak figyelemre, 's azokat is felületesen, minden
logikai összefüggés nélkül adják elé, holott teljes joggal
bővebb vizsgálatra méltók.

SZÉPPEL ROKONSÁGBAN ÁLLANAK, AZ

ILLEM, ILLEMES.

(Decorum. Schicklich.)

Az illem rokona a' szépnek, és az összhangzat, *harmonia* törvényeiben alapszik. Értelme az illemnek tagas, mert alatta érthetni mindazt, mi úgy szerkeztetett, miként azt az idő, hely, és dolog' körülményei szerkeztetni kívánák, akár szóban, akár művészetben mutatkozóék. Az illemet természetesen várjuk, sőt keressük, nem csak életünk alkalmazásában, hanem a' szép művek' országában is, olly annyira, hogy szükségkép' homály födi a' művet, ha az illem hiányzik benne. Főleg azon művészetekben kell vigyázni az illemre, melyeket együleges szépségüeknek, *artes simultanae pulchritudinis*, hívunk, például: a' szobrászat-, rajzolásban stb. melyekben t. i. a' művészi tárgy egyszer szemünk elé állítva, folyvást hat érzékeinkre, és így az illemest vagy illemnélkülit folyton szemlélteti. Szorgosan kell ugyan az illemet a' szép művészetekben szintűgy, mint a' köz életben keresni, de nagyobb szorgalommal az illetlent kerülni, mellyben hamarább, és nem bántatlanul ütközzünk meg. Az illem pedig azt kívánja, hogy a' szó vagy mű a' hely, idő, tárgy, és személy' körülményeihez alkalmaztassék, mi mindannyiszor történik, valahányszor azt mondjuk, vagy műveljük, mi a' tárgy vagy személy' természetével megegyezik, legyen az aztán akár jó, akár rossz. Mert ki nem venné észre az illem ellen elkövetett vétket, ha például a' szónok Noet emlitené, miként az a' mai „*miatyánkot*“ imádkozza; vagy a' festő a' fiát áldozó Ábrahámnak kétsőü puskát, Menesnek mostani idomu henger zsebórát adna ékességül? A' szóbeli előadásban is az illem azt kívánja, hogy a' tárggyal úgy bánjunk, és olly kifejezésekkel magyarázzuk, melyek

természetével 's fő bélyegével megegyeznek, másként könnyen nevetséges válhatnék a' komolyból, és viszont az illem elmellőzése miatt. Egyébként, bár az „*illem*“ szó új is, és kevesen éltenek eddig vele, épen úgy elfogadható, mint kellem; legalább a' hosszú „*illedgelem*“ nél, melyet itt ott olvasunk, jobbnak mondhatni.

KELLEM, KELLEMES.

(*Amoenum. Angenheim.*)

Kellemnek, vagy kellemesnek nevezzük a' szépnek ama' tulajdonát, mely idomának 's alakjának szelidsége, gyengédsége, és az idegalkatnak hizelgő kéje által kedves érzeményeket okoz, és imigyen tetszik, például a' kinyíló tavasz, midőn az egész természet álmából mintegy felébredvén életet kezd lehelni, vagy olly tájék, mely változékonysága, erdős hegyek, gyönyörű völgyek, virító rétek, bokrok, berkek, pázsitos halmok, virágzó kertek, és csergedező patakocskák által kecsegteti a' szemet, kellemes. A' kellemest tehát nem csak embernek, hanem lelketlen tárgyoknak 's állatoknak is tulajdoníthatni. Nem mind kellemes, a' mi szép. Vagynak műdarabok, melyekről a' szépséget megtagadni nem lehet, de kellemet hasztalan keresünk bennök, mert minden, mi erősb gyönyört szerez, mi a' szellemet ámulásba, a' szívet vágy, 's gerjedelmekbe helyzi, szóval a' lélek' csendét háborítja, és szenvedelmet támaszt a' tárgy iránt, azt kellemesnek nem mondhatni; tulajdona ugyan a' kellemnek, hogy szellemünket elfoglalja, de csak gyengéden és szeliden, 's hason gyengédséggel kell azt a' tárgyhöz simitnia, de mihelyt indulatot gerjeszt, már a' gyengédségnek, és szelidségnek helye nincsen. A' hangászatban például csak az kellemes, mi gyengédséggel és szelidséggel ajánlkozik; a' festészetben, mi eleven, de kedves színeivel egy szelid egészlet képez, *Corregio* volt a' festészeti kellem' teremtésében szerencsés. Kant azt

mondja: hogy a' kellemes 's kellemetlenről csak az érzékiség határoz, mert nem az észszabályban, miként a' szépnél, hanem az idomban vagy alakban alapszik.

KEGY, KEGYES, ÉDES, BÁJOS.

(*Svave, gratiosum. Anmuthig.*)

A' kegy vagy kegyes fensőbb lépcsője a' kellemesnek, és ereje abban áll, hogy gyengéd nyájassága által az emberi szellemet először felfogja, aztán a' kegyteli tárgyhoz vezeti, végre azzal gyengéden megbarátkoztatja, azaz nem csupán érzéki, hanem az erkölcsiséggel rokon tiszta szeretetet gerjeszt a' tárgy iránt. Mivel a' kegyes, szellemünket szelid mozgalomba helyzi, több a' *kellemesnél*, de kevesebb a' *kéjesnél*, melly hevesebb indulatokat is támaszthat. A' kegyes csak szelid 's tiszta éledeleket nyújthat, másként nevezetének meg nem felel; azért a' fenséges és nagy nem bír kegygyel, amaz gyakran álmélkodásba 's megmerevülésbe ejt, emez pedig hevesben vonz; sőt a' mi egyedül anyagi, habár éledeletet okoz is, kegyes nem lehet, mert a' kegy csak eleven és szelid megindítást eszközlő idom által hat mind lelkünkre, mind érzékeinkre. A' szépség ugyan összefér izmos, erős, és nyers idommal is, miként azt a' régiebb kor' műdarabjai, sőt újabb időkben egyes művészek' természetményei mutatják; de közelebből illeti az emberi szellemet, és édesebben hat mindenünkre, ha szelidebb 's finomabb alakban vagy idomban jelenik meg, azaz, ha kegygyel párosítva állittatik elénkbe. Így például kegyes az emberi alak, ha gyengédség, szelidség, és finomság bélyegzi azt, és e' kegyesség nagyobb fokra emelkedik, és mintegy lelkesítetik, ha a' test mozdulatai és mozgásai, mellyek olykor már magokban is kegyet árulnak el, az említett sajátságokat kifejtik, mert a' mozdulatlanságban valami kellemetlen fásultságot és keménységet látunk; de mivel a' kegynek fő lényege abban áll, hogy

mind embernél, mind lelketlen tárgyaknál elevenen, és még is szelíden jelenkezzék, értetődik, hogy minden mesterkelésnek távol kell lennie.

A' kegy a' fennségestől az által különbözik leginkább, hogy ezt érzékeink határtalan nagysága, ereje, és roppantsága, *inponirendes*, miatt, vagy épen nem, vagy csak nehezen foghatják fel, amaz ellenben a' képzerőt nem haladja fölül; és mivel a' fennséges egytetemesége, (totalitát) által munkál, megtilt minden mesterséges éket, melly a' szemlélő' figyelmét elvonhatná, de a' kegyes ellenkezőkép' a' különféle részek' szorgos összeillesztése által egy kellemteljes egészet képezvén, aesthetikai hatást iparkodik elérkezni, és azért gondosabb bánást, több ártatlanságot, lágyságot, finomságot, gömbölyűséget, több kéjt ékességet kíván, de ez ékesség mesterkéletlen legyen, olyan tehát, melly a' tárgy' természetével, és lényegével megegyezik, különben, mihelyt észrevéttetik a' mesterkélés, szorúl a' szív, és szellemünk távozik a' tárgytól, mellynek lelke anyagositva tűnik fel. Minthogy a' kegy a' széppel egyesítve igen emeli a' tárgy' aesthetikai becsét, átalában majd minden szépművészeti osztályban van helye, és ha a' művész természetmánya által tartósb' benyomást akar a' nézőben eszközteni, szükséges, hogy a' kegy' sajátságait el ne mellőzze; a' kegy egyesülve lehet méltósággal is, és ez esetben még jobban vonja az emberi szellemet azon tárgyhoz, mellyben a' kegygyel párosult méltóság létezik. Minden kegyek fölött első helyen áll az erkölcsi kegy, melly a' tiszta műveletek által megbizonyított erényben alapszik.

Fő lépcsője a' kegynek a' báj vagy bájos (Entzückend) melly olly erővel hat reánk, hogy mintegy magunkon túl ragadva, és szerfelett elmerülve csak az elénkbe állított tárgyat ismerjük meg, és abba átolvadunk, kivált ha az illy tárgy minden hevesebb indulattól ment, mert ekkor legtisztább szeretettel vonzódunk feléje. Haraggal, irigységgel, fájdalommal, és akarmelly más nyugtalanító indulatokkal soha a' bájos össze nem férhet, és

hamikor a' művész még is az imént említett indulatokkal egyesíti a' kegyet, szükséges, hogy lelki nagyság, szellemi méltóság, és nyugalom által csendesítse le a' szenvedelmeket, másként nincs, és nem is lehet művének valódi becse, mert miként hevesedik vagy csillapodik az indulat, úgy egyiránt veszt vagy gyarapodik a' műdarabnak eszközözlendő kegye vagy bája.

SZÉPECS.

(*Bellum. Hübsch.*)

A' széppel legközelebbi viszonyban a' szépecs áll, melly tulajdonkép' kisebb fokát jelenti a' szépnek. Minden szépség, létezzék az akár a' természetben, akár a' művészet' határai közt, mennyire az tapasztalatilag mutatkozik, bizonyos korlátok által vagyon megszorítva, mellyek miatt az észképlegi (idealistisch) szépségtől nagyobb vagy kisebb mértékben eltér. Lehetnek tehát, sőt vannak is a' tapasztalatilag jelenkezett szépnek különféle fokai, mellyeket mindazáltal szavakkal kifejezni nem lehet, hanem az észrevételben kell érzeni 's megítélni. Midőn tehát valamely természetí, vagy művészeti tárgyat szépecsnek mondunk, csak bizonyos fokát akarjuk jelenteni a' szépnek, és értjük, hogy az illy tárgynak a' szépség' nevezete szorosb értelemben nem tulajdoníthatik, sőt előleg szép-e valami, vagy csak szépecs meg sem lehet határozni; de miután a' szépségnek bizonyos fokát észrevesszük, és ezt képzerónkkal eléteremtett eszképpel vagy más szép tárgyakkal egybehasonlítjuk, érezzük a' különbséget, és iparkodunk azt bizonyos móddal kijelenteni. Egyébként, ha, mit egyik szépecsnek, a' másik szépnek, vagy tán igen szépnek is mond, az részint izlésünk' különféleségében, részint a' szavakkali élésmódban alapszik, melly szerint a' rokon értelmű szavakat és eszméket sokszor felszoktuk, kivált a' közbeszédben cserélni.

KÉJ, KÉJES.

(Venustum. Reitzend.)

A' szép kéjesnek mondatik, ha érzékeinknek bizonyos kellemetességgel hízolg, és ez által hajlamunkat a' tárgy iránt felgerjeszti. *Winkelman*n először használá e' szót a' szép' egy különös tulajdona' magyarázatára, akarmelly szemlélhető alakban vagy idomban, melly nem annyira szigorú szabályosság, mint kegy 's kellem által okoz benyomást, 's az érzéseknek hízolg. A' szép magában még nem kéjes, hanem a' kellemmel egybeköttetés által válik kéjessé, de mivel a' szép független, sőt különbözik is a' kellemtől, kéj nélkül is tetszhetik, azonban a' lélekre erősb hatással bír mindannyiszor, valahányszor a' kéjessel szorosabb egybeköttetésben áll. Azért a' tárgy' kéjessége az érzőre nézve, nem egyedül az érzéki ingereket izgató ösztön, mint *Lessing* mondja „*A' kéj szép a' mozdulatban*“ mert így kéjes volna a' világosság, lég, stb. hanem melly a' lélekre is ingerlőleg hat. Igaz ugyan, hogy mind a' kellemes, mind a' kellemetlen tárgy ingerlőleg hat lelkünkre, mennyire amaz vágyat, emez utálatot gerjeszt, de szorosabb értelemben véve a' kéjest, ettől minden kellemetlen benyomást eltávolítunk, és egyedül a' kellemest tűrjük a' kéjes' határain belől, kivált ha hízolgó benyomása erősb, és ingereinket izgatja. Azonban az egyedüli kéjes nem mindenkor szép, de hogy azzá legyen külidomban kell jelenkeznie; a' szobrász készíthet például egy szobrot, mellyben kéjes épen nincs, és még is legnagyobb mértékben lehet az szép, de emelheti is némellykor a' kéj akarmelly tárgy' szépségét; azért valamint már a' természet számtalan természetményeit kéjességgel ékesíté fel, úgy a' művészetben is lehet, és szabad a' szépet kéjessel egyesíteni, olly módon mindazonált, hogy a' kellem benne ne hiányozzék, vagy tévesztessék és soha a' kéjes, mint mellékes ékesség, a' szépet el ne

nyomja, mert ezen esetben a' szépség elhomályosítatván, a' tárgy aesthetikai becsét veszti.

KECS, KECSÉS.

(*Lepidum. Niedlich.*)

Kecsnek mondjuk a' szépet kicsinyben, azaz kisebb mértékben és alakban eléteremtve; mint ilyen természetesen egy részről kisebb idomban is mutatkozhatnak, más részről pedig összefér a' szépnek kisebb fokával, de felteszi mindazonált, hogy valami hason szép nagyobb idomban is létezik, mellyel a' kecsést egybe lehessen hasonlítani, és mellynek következtetésében a' kecsést úgy lehet tekinteni, mint a' nagyobb szép' kicsi mintáját. A' kecses a' széphez, úgy áll, mint miniatúr az életnagysághoz. Ahhoz, hogy valamit kecsesnek mondhassunk, nem elegendő a' kicsiség, hanem még szükséges, hogy a' kicsiség széppel legyen egyesítve, például: a' *schisanthus nanus*, nefelejtsvirág, kolibri madarka, vagy egy miniaturfestés stb. Nagy tárgyat soha sem nevezhetni kecsesnek, habár egyes részei kicsiségük miatt megérdemlik is a' kecses nevet, például egy középkorú nőnek kezei; jöllehet illy esetben is a' szépség kétszerezve vagyon kis mértékre vonva, és mint kicsi szépség kicsinyben tűnik fel. A' fenntebbi szépség nagyobb idomokat kíván, és a' művész, ki folyvást kecses tárgyakkal foglalatoskodik, alig leendhet remek 's nagy művész, mert műveiben a' szépséget örökön csak kicsiben teremti, és e' miatt képzeretének olly határokat szab, mellyek miatt a' szépet nagyobb idomokban elémutatnia majd lehetetlen; sőt ha a' művész a' kecses eléteremtésében szorgosan nem ügyel az arányra, könnyen megeshetik, hogy kicsiségből dűbdűbságra, szépből aprólékosságra vetemedjék. Hogy a' kecses tetszik, az onnan van, mert képzerönkben a' kecsést, mihelyt szemünkbe ötlük, egybehasonlítottuk nagyobb idomu példányával, és örömmel tapasztaljuk, hogy a' tárgy-

ban a' kicsiség daczára is semmi ferde képzetet (Verbildung), semmi aránytalanságot az egyes részekre nézve nem találunk, sőt inkább mind az irány, mind az arány tökéletes idomot és egészet képez; és így nem utánzása a' nagynak kicsiben; alapja az aesthetikai kedvtelésnek a' kecsesnél; legalább hol a' szépség hiányzik, legyen bár a' nagy kicsiben, tökéletesen utánozva, ott valódi 's kivált aesthetikai tetszet- és gyönyörnek helye nem lehet.

A' kecsest, ha tréfás idomba öltöztetik vidám enyelgésnek, vagy vidám tréfának mondhatni, például a' hangászatban, költészetben, vagy tánczban valami darab tréfás bélyeggel. Az illy darabokat úgy tekinthetni, mint vidám 's ártatlan tréfákat, vagy enyelgéseket, melyek mindazonált tetszenek; úgy enyelgünk ezekkel, miként ártatlan gyermekekkel enyelegni szoktunk, kiket közönségesen enyelgőknek mondunk és kecseseknek tartunk. De ha valamelly nemzetnél a' kecses, és művészi enyelgések 's tréfákiránti izlés igen uralkodóvá válik, bizonyos jele, hogy a' föntebbi, és észképlegi szépség (idealische Schönheit) iránt hidegül az érzelem, és a' nemesebb izlés hiányzik.

EGYSZERŰSÉG, EGYSZERŰ.

(*Simplex. Einfach, Einfältig.*)

Az egyszerű, távolléte minden felesleges, és mellékes ékességnek a' tárgytól. Minden mesterkélést, szerfeletti megterhelést kizár az egyszerű, és ez által biztosabban hat, egyszersmind a' tárgyat könnyebben felfoghatóvá, és szemlélihetővé teszi. Mi magában már szép, ékességre nem szorul, 's ha szorgos vizsgálat után azt valóban minden járulékos (accidentalis) éktől szabadnak találjuk, egyszerűnek nevezzük. Minél jobban közelít a' szépség az észképhez, annál egyszerűbbnek kell lennie, miként a' felségesnek (sublime) melly az ékességgel soha össze nem fér; és azért akarmelly műdarabnak tö-

kélye leginkább a' nemes egyszerűségben áll, mely t. i. a' művész ereje' szabad használatából, nem a' lélek tehetetlenségéből ered: és ezen egyszerűséggel jelelik ki magokat a' régiek' művei, melyeket mainap is csodálunk, és méltán mindannyi példányukul tekinthetünk a' kövételre; azokat mind anyagra, mind idomra nézve a' nemes egyszerűség környezi, mit már a' romaiaknál sem találunk mindenütt, kivált az ártatlan együgyűség eltűnte után, sőt az újabbkori művészeknél is hasztalan keresük sokszor a' műveiknek tökélyt szerző egyszerűséget. Mi a' szép művészeteket illeti, nincs egy is, mely műveiben az egyszerűséget ki nem fejezhetné, csak hogy nem egyenlő mértékben és fokon; így például sokat enged e' tekintetben a' komolynak az opera, leginkább kitűnik pedig az egyszerűség olly tárgyakban, melyeket ünnepies fennség, vagy gyermeki őszinteség és ártatlanság bélyegz. A' mértékletlenség mindenkor és mindenütt terh, magában a' mértékletességben is mértékletlennek lenni vétek és terh, de azért nem minden ékesség terh az egyszerűségben, hanem csak a' lényegtelen (Unwesentlich) és mód felett keresett, mely a' művészt céljától könnyen ellévészti, művét pedig homályba ejti.

ÉKESSÉG, ÉKES.

(*Ornatum. Zierlich.*)

A' szép nem csak lényeges, hanem mellékes dísz is lehet valamelly tárgynak, és ekkor ékességnek, a' tárgy pedig ékesnek neveztetik; a' mely tárgy pedig felesleges, 's tán lényegével nem egészen megegyező, ékességet vagy inkább cifraságot árul el, azt cifrának mondjuk, a' cifraság tehát nem egyéb, mint mértékletlen és keresett ékesség.

Akarmelly ismerettárgyban, mintegy egészet tekintve ezt, kétféle részeket különböztethetünk meg t. i. szükséges azaz lényeges részeket, melyeket az egésztől sem nem

lehet, sem nem szabad elválasztani, és szükségtelen az az mellékes részeket, melyek nélkül az egész megállhat. Ha e' mellékes részek elválasztva az egésztől aesthetikai kedvtelést szereznek, az egészre nézve csak mellékes disznek tekintetnek, és ékességeknek vagy diszítványeknek, ornamenta, decorationen, nem színi, hanem általános értelemben mondatnak, melyek mindazonált az egésznek tisztább kifejtésére, és az üredékek' helyes kiegészítésére sokat tesznek. Ebből következik már: a) hogy a' szépnek lényege nem áll az ékben, mely csupán mellékes dolog, és a' mű becséből vesz, lealacsonyodik, ha felesleges szorgossággal vagynak az ékességek halmozva; b) hogy a' mely tárgyat lényeges részei szépé nem tehetnek, azt járulatos részei annál kevesebbé képesek szépségre emelni, sőt ha a' tárgy már magában rúg, a' mellékes ékességek rútságát még inkább szembe-tűnőbbé teszik; c) a' magában elegendően szép tárgy ékre nem szorul; d) de hamikor helyök lehet az ékességeknek, oly módon kell azokat az egészre alkalmazni, hogy a' tárgy' szépsége mellékes ékek által ne csak ne veszítsen valamit, hanem inkább általok nagyobb fényre, és tükélyre emeltessék; végre e) hol az említett feltétlenek helye nincsen a' tárgy teljes szépsége miatt ott minden mellékes ékkel fel kell hagyni, és minthogy ez eset beáll az eszképlegi szépnél, értetődik, hogy itt az ékességeknek használata nem lehet: melyek csak homályosítanak, nem pedig emelnék tükélyét; az eszképlegi szépségnek tehát a' legnemesebb 's legnagyobb egyszerűségben kell feltűnnie; és így is tüntetik azt fel a' remek festészek, és szobrászok, hol minden mellékes éket, magát a' ruházatot is, melyet a' tett, és erkölcsiség' óvása szükségesé teszen, távolítva látunk. Továbbá az ékesítésben az illő mértéket örökön meg kell tartani, mert a' megterhelés már magában is hiba, 's nem tetszhetik; és az ékek feleslegessége szükségkép' hamályt hoz a' tárgyra, a' szemlélő' figyelmét pedig lankasztja; és mint-hogy a' tárgy' aesthetikai becsére nézve igen sok függ

az ékek' alkalmazásától is, megkívántatik, hogy a' mellékes ék a' tárgy' lényegének, és természetének teljes mértékben megfeleljen, és az üredékeket csak egészítse, ne tölcse ki, mert nem minden ékesség alkalmazható minden tárgyra, például: más ékeket kíván egy színház, és másokat ismét egy templom, és arra is különös figyelmet kell fordítani, hogy soha az ékesítés gyermekes játékká, és mesterkéléssé ne alacsonjuljon, mert ez esetben a' szemlélő szellemét soha kellemesen nem foglalatostkodtatná; e' szabályokat leginkább a' történeti festőnek kell szeme előtt tartania. Quintilián a' szónokság' nagy mesterének szavai az ékesítésről (VIII. k. 3. r.) ide alkalmazhatók, midőn azt mondja: „Legyen az ékesség férfias, erős, és szent, sem asszonyi könnyelműséget, sem mázzal kitünő szint ne mutasson. Vérrrel és erővel ragyogjon“. A' valódi ékesség megbarátkozhatik olykor a' fénnnyel is, kiváltkép' oly esetekben, melyekben az ék a' tárgyaknak ünnepies tekintetet akar eszközteni, és ekkor az ékesség egyszersmind úgy jelenik meg, mint fényes, tündöklő és ragyogó (brillant); de a' fennemlített szabályra ilyenkor is szorgalmasan kell vigyázni, netalán a' felesleges fény, és szerfeletti tündöklés a' tárgy által eszközöklendő hatást megsemmisítse, és a' tiszta aesthetikai benyomás 's kedvtelés helyett, váratlan 's tán épen ellentételes érzeteket vagy benyomásokat okozzon.

DELI, JELES, CSINOS.

(*Nitidum, elegans. Nettigkei.*)

A' deli, jeles, vagy csinos különös neve az ékességnek, és nem annyira a' mellékes részek' díszítésében, mint inkább oly részek' szorgalmas kidolgozásában, és összeillesztésében áll, melyek magokban tekintve szükségeseznek látszanak ugyan, de az egészre nézve kevésbé fontosak, mint más lényeges részek, például: az emberi testben a' körmök, láb- és kezujak, hajszálok,

fákon a' levelek és kisebb lombok stb. ha a' művész műterményében ezen részekre is különösen ügyel, sőt kitűnő szorgalommal dolgozza ki azokat úgy, hogy a' szemlélőben kellemes érzést gerjesszen, az aesthetikai arányt folyton szeme előtt tartván; e' nemét az ékességnek csinának, deliségnek jelességnek; a' tárgyat pedig csinosnak delinek vagy jelesnek nevezzük. Nagy művészek, kik a' szépséget nagyobb csoportban iparkodtak elértemteni, gyakran megveték az ékesség' e' nemét t. i. a' csint, melly miatt műdarabjaiknak hatása is vesztett valamennyire. A' csin az ember' magaviseletében is mutatkozhatik, és arról, ki minden műveleteiben például: állásban, járásban, ruházatban a' szókiejtésben stb. csint mutat, azt szoktuk mondani, hogy magát csinosítja, hogy magaviseletében csinos, deli; de mivel az illy csinosság nem a' szép illem' (anständigkeit) érzetéből ered, hanem saját fontossága' képzetében, mellyet az említett csin még magasztal, alapszik, igen könnyen összefér a' bárdolatlansággal is, és azért az ollyas embert, ki minden kül csinossága mellett gyalulatlan, suhancznak nevezzük.

A' fennséggessel a' csin soha össze nem barátkozhatik, mert amaz folyvást a' nagyot keresi, holott ez csak kicsiben jelenhetik meg, és benyomása a' fennségesnek annál erősb és tartósb, minél szabadabb idegen részek' egyvelegétől; a' beszédnek és szónak, melly a' fennségest magyarázza és élénkbe terjesztí, legnagyobb egyszerűséggel kell birnia, mert ha valamiről, bizonyost a' fennségesről lehet mondani, hogy legnagyobb, és fő ékessége az egyszerűség. A' csinos irónak előadásában, nem csak az értelmet kell foglalatatoskodtatnia, hanem egyszersmind a' képzerőt, 's a' hallgató' füleit is kielégítnie, azért fogalmaít értelmes, és tiszta szavakba, ismeretes szólásformákba öltözteti, egyúttal az elhelyeztetésben a' szómértékre is ügyelvén. A' mértékfeletti csin, csicsomának, cziczomának vagy cikornyának, 's maga a' tárgy csicsomázottnak, cikornyásnak hivatik, és kellemetlenül hat reánk, kivált ha a' tárgy, melly feleslegesen cifrázta-

tik, természeténél fogva igen közönséges, vagy alacsony, melyet imígy mesterkelt, és a' tárgy lényegével meg nem egyező sokszor nevetséges czifrázatok által akarunk felemelni, és ha akarmelly nemzetnél az illy csicsomázás, kivált a' hangászathban, színben, és képző művészetekben közdivattá, sőt mintegy uralkodóvá válik, jele, hogy a' föntebbi érzés az erkölcsiséggel együtt, nem csak hanyatlik, hanem hiányzik is.

A' SZÉPNEK ELLENTÉTE, A'

RÚT, ÉS UNDOOR.

(*Turpe. Häszlich.*)

(*Nauseosum, fastidiosum. Ekelhaft.*)

A' szépnek ellenpontja a' rút, melly azon mértékben hat reánk, mellyben a' szép, azon különbséggel azonban, hogy mennyire a' szép kellemesen, és kedves érzelmeket ébresztőleg munkál lelkünkre, és azért kívánjuk, keressük; annyira a' rút kellemetlenül, és nyomasztó érzeteket indítólag ostromolja belsönket, és azért szabadulni kívánkozunk tőle. Nem tetszhetik pedig a' rút ellenhatásu idoma miatt, mellynek következésében a' képzerőt, és értelmet aránylag eredeti viszonyához képest nem foglaltoskodtatja, hanem ellenkezőkép' és rendetlenül (unharmonisch), 's így kellemetlen érzést támaszt, melly valóságos indulattá közönségesen gyűlölséggé, honnan a' német nevezet (häszlich) is vette bizonyosan eredetét válik. A' szép és rút között sok a' közép, 's ha valami nem szép, nem következik azonnal, hogy rút; számtalan a' tárgy, melly idoma által reánk nem hat, és szemléletében minden érdek 's érzelem nélkül hidegen maradunk, de azért rútznak nem mondhatni; holott a' rút az idom, szín mozdulat vagy hang miatt soha nem tetszhetik, harmonia ellenileg foglaltoskodtatván, mind az értelmet, mind a'

képzerőt: észrevesszük t. i. első tekintettel benne az egyes részek' ellenhatását, melly miatt az összhangzat lehetetlen az egészre nézve, és jöllehet egyes részeknek ellenhatása kisebbítheti, elhomályosíthatja, vagy végkép' megis foszthatja szépségétől a' tárgyat, mindazonált azért rúttá még sem teszi, hacsak a' többi rész is ellenhangzatot (dišharmania) nem árul el; mert megkívántatik a' rúthban, hogy átalában a' részek között egyetemes zavar 's rendetlenség uralkodjék, mellyet egyszerre felfognunk és szemlélnünk lehessen. Egy fergeteges felhő például, melly jéggel, recsegő dörgéssel, és kártokozó vilámaival fenyeget bennünket, nem tetszik, sőt mint valami rettenetéstől tartunk tőle, pedig ezért nem rút még; de egy szabálytalan arcz, vagy visszashangu ének, bár félelmet nem okoz, és veszélyt reánk nem hoz is, önmagáért nem tetszik, és azért tulajdonképen rút.

Valamint a' szépnek, úgy a' rútnak is vagynak fokai, 's mindkettőben számtalan lépcsőket különböztethetünk meg, mellyek által egymáshoz közelebb, vagy távolabb esnek, 's közepen a' kettő között kellene lennie annak, mi sem szép, sem rút, és mi idoma miatt tetszik is, nem is. A' szépnek van észképe, de a' rútnak legfennsőbb foka, azaz elértemthető, és szemlélhető észképe lehetlen, mert a' részek, mellyekből a' rút összeáll, ellenhangzata végetlen; képzeljünk akarmelly tárgyat kimondhatlan rútnak, azt a' folytatandó ellenkezés' szaporodása által még is rutabbá tehetni; az emberi test például, legyenek egyes részei fintorgatás által akarhogy elcsufítva, még is egyes új részek vagy tagok' hozzátétele, vagy elvitele által folyvást jobban elhelytelenülhet a' nélkül, hogy emberi alakjától teljesen megfosztassék. De a' legfőbb szépség, mellyben minden rész közt a' legtökélyetesebb összhangzat uralkodik, akarmelly móddali hozzáadás, vagy elvétel által igen sokat vesztene, sőt megszűnnék észképlegi szépség lenni, mert megsemmítenék az összhangzat.

Ha a' rút minden részekről 's tulajdonoktól ment,
TUDOMÁNYT. 1839. II.

azaz teljes meztlenségében tűnik szembe, aesteticiai tetszést nem nyerhet; és hamikor valamelly rút tárgy éldeletül, és egyesítésül kínálkoznék, ama kellemetlen érzés, melly inigyen bennünk ered, undor- vagy utálatnak (nausea, nauseosum, ekel, ekelhaft) mondatik, melly nem csak valóságában, hanem akarminemű utánzásban is kellemetlen; és azért a' művészet' bár melly ne-
me is tartóztassa magát az undort okozó 's utálatos tárgyak szemléleti előadásától. A' rút azonban a' szép művészetek' országából nem önmagáért, hanem mint ellenpontja a' szépnak teljességgel kizárva nincsen, mert olly körülményekben jelenhetik az meg, mellyekben az eleven előadás által a' szemlélőben az aestheticiához hasonlszerű (analogus) érzést szülhet, és így tetszhetik; de minden művészetben nem adathatik elé egyiránt a' rút, és az olly művészet, melly jobban a' képzerőre, mind a' külérzésekre hat, például a' költészet, nagyobb kiterjedésben használhatja a' rútat, kivált az epicus, és lyrai nembn, mellyekben a' tárgy nem tűnik egyenest szemünkbe, hanem csak a' képzerő mellett vonul el; ellenben a' drámai költészet, mellyben minden jelenlegesen, érzékesítve, és különösen a' színi előadás által személyítve tárgyaztatik, a' rút' előmutatásában jobban meg vagy on szorítva. Hasonlókép' a' rajzolás, és festészet nagyobb kiterjedésben teremthet műveiben, mellyek csak árnyalakokat mutatnak, rútat, mind a' hangászat, és szobrászat, mellynek művei folyton hatnak érzékeinkre szilárd anyagok miatt.

Az undor kellemetlenséggel párosult testi érzés, mellyből erőszakosan iparkodik a' test kifejtözni, ha a' kedvetlenség nagyobb fokot ért el; mivel pedig az undorító' szemléletében közönségesen keblünk szorulni szokott, és bennünk olly érzés támad, melly a' közelítő betegséget jsló érzelemhez hasonlít, 's mellyben azt mondjuk rosszúl vagyok, rosszúl érzem magam, nem tetszhetik. Testi tekintetben az undor alkotmányunk' bizonyos módosításaitól függ, mellyek majd mindenütt

egyenlőek, de szellemi tekintetben, inkább történetes, és bizonyos fogalmak' szokássá vált egyesítésében alapszik, azaz csupán subiectivum (személyzeti); és azért nem csak különféle fokai lehetnek az undornak, hanem megtörténhetik, hogy a' mi némelly körülményekben, és esetekben undort gerjesztő, az más esetekben nem olyan. Az undorító megítélésében tehát nem csak egyes emberek, hanem egész nemzetek, és évszakok is különbözhetnek, és ez ítélet' különféleségét a' változó műveltség, erkölcsök, szokások, 's életmód ezerfélekép' módosíthatja, sőt vég ellenkezésig viheti; ennek következtében hamisan állítanak, hogy mi jelenleg undorító, az korább időkben 's akarmelly nemzetnél is az volt legyen. A' félelem, szomorúság, és rémület személyítése például, csak annyiban szerezhethet kedvetlenséget, mennyiben az általok eredhető veszélyt valóban gondoljuk, de mihelytt azt hozzuk emlékezetünkbe, hogy az említett indulatokban csak művészi csalódás mutatkozik, azonnal a' kedvetlen érzés kellemes által váltatik fel; de az undorban a' tárgy akar való, akar színlett, csak a' képzerő által eléteremtett és szellemiünkben felfogott egyedüli előadás vagy gondolat miatt, kellemetlenül illettetünk; annakokáért akarmelly művész szabályul tegye, soha olly tárgyakat művészileg ki nem dolgozni, melyekről igen hihető, hogy ép test- és szellemmel bíró lényekben undort, 's utálatot okozandhatnak, és ha valamikor nagy művészek, hogy a' felvett nevetséges tárgyat nevetségesebbé tegyék, az undort is használják, ezt csak művészi szabadságnak vehetni, mellyet ugyan nagy művészhöz el lehet nézni, de köz szabályul soha nem ajánlhatni. Az undor természeti, és erkölcsi ocsmánynak (obesön, a' diák caenumtól) mondjuk mocsok és tisztátalanság miatt, mellyet magában foglal, és ha a' művész ocsmány tárgyakat teremt, jele, hogy képzereje romlott 's tisztátalan, és az illy tárgyakat, mellyeket „ocsmányul rútaknak“ is lehetne hini, csak az nézheti

örömmel, kibén az erkölcsi tisztaság, 's erény végkép kihalt.

Az ocsmány más névvel gyalázatos (schändlich) egyszersmind erkölcstelen, és azért soha a' művészet' anyaga nem lehet, mellynek célja nem annyira abban áll, hogy az érzékeknek hizelgjen, mint, hogy szépet teremtsen, de a' szépnak soha erkölcstelennek lennie nem szabad, mert mihelytt lefejlík a' kegy' fátyola a' szépről, azonnal homály borítja. Kant az erény jelképének nevezi a' szépet, és úgy véli, hogy soha az erkölcsiség a' széptől meg nem válhatik, még kevesebbé lehet vele ellentétben, mert így azonnal megszűnnék a' szép, szép lenni.

A rút magában még nem undorító, kivált ha nevetséges időmben mutatkozik, mert ekkor nem jelenik meg a' tárgy teljes rútságában, és azért ha nem egyenesen is, de mellékesen (indirecte) vig érzetet támaszthat bennünk. Illy esetben a' rút közönségesen eszközül szolgál a' szépnak, hogy az ellentét által azt nagyobb fényben ragyogtassa, és a' szemlélő' érzékeire szintugy, mint lelkére erősb benyomást okozzon; illy percekben csak addig mulatunk a' rúttal, míg a' szépet teljes erejében fel nem fogtuk, és érezzük. Leggyakrabban fordul elé a' rút, vig érzetek' mellékes eszközlésére mint nevetséges. Így Homer is Thersitessét rútúnak, és alacsonynak festi, hogy nevetségessé tehesse, és nem annyira a' rútság, és alacsonyág szerzi a' nevetségest, mind inkább összhangzata a' rútságnak az alacsony bélyeggel; az ellentét, melly rútsága, alacsonyága és saját nyomossága' eszméje által fejtődik ki, végre magamagát lealázó gonosz fecsegése' kárnélküli foganata, mellyek mind egy célra irányozvák. De a' nevetségesről máskor szólandunk bővebben.

BRIEDL FIDÉL.

VI.

AZ ESZTERGAMI ÉRSEKSÉG^o

PÉNZMESTERE.

„Die Münzpolitik lässt keinen Fehler ungestraft, der Staat, welcher wider sie sündigt, mag mächtig oder schwach seyn“¹⁾.

A' *pietum* szó ama' merész, de csaknem mindig szerencsétlen névmagyarázó Foris Otrókoci Ferencz ítélete szerint, épen annyit jelent, mint *fizető*, 's amaz véleményeként ettől származott²⁾. Bel Mátyás talán észrevétlenül Otrókoci alaptalan ítélete után, szintugy vélekedik³⁾. Kazi Ferencz a' nagyszombati főiskola történeteiben Pázmán Péter' 1624-diki alapítványáról beszélvén, az előtte bizonytalan származatu *pietum*-ról következőleg teszen említést: „A' körmöczi aranyhulladék nem tudni mi okból *pietum* nevü részét, melyet a' régibb királyok buzgósága az esztergami érsekség pénztárnak szánt, a' nemes ifjuság' neveltetésére ajándé“⁴⁾. Több ehhez hasanló töredékes észrevételt lehetne összegyűjteni; de ezek a' tárgyat, melyről szólanak fel nem világosítják, szorgalmas összeszedésük tehát

-
- 1) Johann Georg Büsch's, *Sämtliche Schriften über Banken und Münzwesen*. Hamburg, 1801. 8. 617.
 - 2) Francisci Foris, Otrókoci, *Experimentum Reductionis Juris Hungarici ad suos fontes*. Tyrnaviae, 1699. 12. p. 44.
 - 3) Matthiae Bel, *Notitia Hungariae Novae*. Viennae, 1742. fol. Tom. IV. p. 189.
 - 4) Francisci Kazy, *Historia Universitatis Tyrnaviensis*. Tyrnaviae, 1737. 4. P. I. L. II. p. 62.

majd egészen haszontalan. Az aranyhulladék, vagy Schmitth Miklós véleményeként az esztergami érsekségnek elsőben Imre királyunktól (1196—1204) szent ajándékkul adatott aranyesölék (ramentum auri)¹⁾, melly Turóczi László helytelen gyanítása szerint borsónyi (pisum, peso) nagyságától neveztetett pisetumnak²⁾, messzéről sem közelit a' pisetum értelméhez.

Az 1791-dik évi törvényünk 67-dik, és 1827-diki 9-dik czikkelye rendeletéből választott országos küldöttség, előadván javaslatul az esztergami érsek' szinte XIV-dik században divatozott pisetumának új gyakorlatba hozását³⁾, ezen homályba merült intézet' ugyanazon időszaki fejtegetésébe nem ereszkedik; az országos küldöttség által két ízben, mindig különbözőleg kidolgozott rendszeres munkálatok tehát, a' pisetum főbb vonatainak nyomozásában, a' mi célja értekezésemnek, nem szolgálhatnak kalauzúl.

Az 1793-diki Kolozsvárott tartatott erdéli országgyűlésben, a' darabosarany beváltásnál ottan szintugy⁴⁾, mint hazánkban régóta divatos pisetum fölvilágosítása az országos tárgyakban rendelt küldöttséghez utasítatván, e' szövedékes problemanak megoldatása Hammerschmidt Antal cs. k. pénzmesterre bízott, kinek német nyelven benyújtott töredékes előadásaként, a' *pisetum* szó vagy a' fővenyből mosott arany mértékének régi zsidó *pazat*, máskép' *pazet* nevéből eredett, vagy Traján császárnak (98—117) spanyol *pie seit* (heiliges Sechstl) nevű szent

1) Nicolai Schmitth, Archi Episcopi Strigonienses. Tyrnaviae, 1758. 8. P. I. p. 86. P. II. p. 94.

2) Ladislai Turóczi, Ungaria suis cum Regibus. Tyrnaviae, 1768. 4. p. 129. seq.

3) Relatio Excelsae Regnicolaris Deputationis in re Metallico-Montanistica. Posonii, 1830. fol. Cod. Juris Metall. Hung. P. I. c. I. Art. VII. p. 8.

4) Approbatae Constitutiones Regni Transylvaniae. Claudiopoli, 1677. fol. P. II. Tit. XVI. Art. IV. p. 63.

hatodrésztől származott. Azonban ezen erdéli pénzmester azt is megvallá őszintén, hogy a' mit e' feledékbe sülyedt tárgyról hivatalos véleményében röviden érdeklött, az mélyebb meghányást kíván; azért az egész probléma tisztába hozását másra bízta ¹⁾.

Ha Baernkopf Ignác' azon „*Tractatus de Piseto Archiepiscopi Strigoniensis*“ czimű kézírata, melyet a' szorgalmas Kovachich egykor Rauscher Miklós czimzetes püspöknél forgatott, feltaláltatnék; ennek vezérletével talán nem volna nehéz, az esztergami érsekség okleveleiben, törvényeinkben és pénzverőházainkban polgári alkotmányunk kezdetétől, szinte mai napig divatos pisetum mind törvényes célját és mostani mérleg szerinti mennyiségét kifejezni; mind fokenkénti változásait időről időre felvilágosítani. Ha a' bécsi titkos levéltárnak ide tartozó kézíratait lehetne megszerezni ²⁾; vagy azon részsint magyar, részsint latin 1516-dik évben e' tárgyban költ levelezéseket, mellyek az esztergami érsekség levéltárában őriztetnek, számos szintolly foglalatú emléktáblával megtekinteni, 's a' „*Diplomatarium monetarium*“ czimű okleveles gyűjteményt szabadon használni ³⁾: ezek segédelmével, úgy hiszem könnyű volna a' nagy szorgalmu Kovachich' egész pisetariatusi törvénygyűjteményét megmagyarázni ⁴⁾, 's e' tárgy körüli szövedékes nehézségeken valahára győzedelmeskedni.

-
- 1) Appendix ad Catalogum Numorum Hungariae ac Transilvaniae Instituti Nationalis Széchényiani. Pestini, 1810. 8. Notio VII. Ant. Hammerschmidt, opinio super vero et genuino sensu Piseti. p. 154—161.
 - 2) Catalogus praestantis. Librorum, nec non rarissimorum. Manuscriptorum Bibliothecae Kollarianae. Viennae, 1783. 8. p. 60. n. 4. p. 61. n. 19.
 - 3) Appendix ad Catalogum Numorum Hungariae ac Transilvaniae. Pesthini, 1810. 8. p. 114.
 - 4) Mart. Georgii Kovachich, Codex Juris Decretalis Ecclesiae Hungaricae. Pestini, 1815. 8. Tom. I. p. 483—492.

Hogy a' pénzveretés egyedül a' főhatalmat illeti, kizárólag felségi jog és királyi haszonvétel: azt mind az ország törvényei, mind történeteink lapjai egyezőleg bizonyítják. Freizingeni Otto is említi, hogy Magyarországon csak a' király birhat pénzverőházat ¹⁾. Zsigmond fejedelemünk 1405-dik évi II-dik törvényének 18-dik czikkelye a' pénzveretést királyi főbb előségek közé számítja. Nem is vala szabad magános személynek a' király különös engedelme nélkül soha pénzt veretni; mert a' pénzveretés egyedüli joga a' fejedelemnek. Ki is szerezhetne a' vertpénz teljes tartalmáról biztosabb jótállást, vagy ki adhatna a' törvényes pénzmértékről megnyugtatóbb bátorságot, mint maga egyedül a' fejedelem? „*Egy Traján, (mond gróf Soden), egy Antonin feje csak törvényes pénzen állhat, és a' jó kormányzónak nem szinleges pénzre vert képe a' nemzet előtt uralkodójának drága képmása; mert záloga boldogságának* ²⁾).

A' pénzveretés mestersége ugyan is, a' tiszta ezüstöt más érczekkel szokta egyesíteni vagy összekötni (liga monetae). A' színezüst és az ahhoz vegyített réz közti arány (proportio) pénz tartalmának, vagy magvának, (Korn) neveztetik; a' rézzel összekötött ezüstnek lehetőleg egyenlő darabokra osztása pedig mértéknek vagy nehezségnek (Schrot, pondus monetae) mondatik. Albert királyunk 1439-diki törvényének 10-dik czikkelyében olly nyilatkozást teszen, hogy az arany és ezüst pénzt önkényleg megváltoztatni nem fogja. I. Ulászló III-dik (1444) törvényének 7-dik czikkelyében fogadja, hogy a' tiszta nemes ércznek más érczekkel összeköttetését országos tanácskozás nélkül meg nem másítja. Egyébiránt szükségtelen sok bizonyyságot összehalmozni annak megmutatására, hogy a' pénz tartalmát és mértékét hazánk-

1) Christiani Vrstisii, Germaniae Historicorum illustrium - Tomus I. Francofurti ad Moenum, 1670. fol. Otto Frising. de gestis Frider. I. L. I. cap. XXXI. p. 425.

2) Die National Oekonomie. Wien, 1815. 8. II. B. 312.

ban az országgyűlése szokta volt meghatározni, minek-utána számos törvényeinkből nyilván kitetszik, hogy az, körülményekhez képest néha évenként is gyakorlá ezen pénzkörülti hatalmát. Boldog vagy boldogtalan célt ért-e a' nemzeti ipar és szorgalom pályáján minden pénz körül tett rendeletei? Abba mivel tárgyamtól félre esik nem ereszkedem. Azt mindenki látja, hogy e' kérdés megfejtésére mind gróf Soden imez ítélete: „*Ungern ist im Verhältnisse seines National-Stoffes arm an Münzmetalle*“¹⁾, mind Pölitz: „*Das reiche stolze Ungern*“, állítása²⁾ elégtelen; mert e' kérdésre nem gróf Soden, hanem magyar Galiani, vagy Stewart, nem Pölitz, hanem magyar John Prince Smith, vagy Murhard tudna pénzkörülti törvényeinkből meritett részrehajlatlan feletetet készíteni.

A' tiszta ezüstöt különféle arányban lehet rézzel egyesíteni 's sokféle, mérleg szerint egyenlő darabokra osztani; de a' vertpénz csak akkor törvényes, *ha törvény határozta tartalmú, nem is csekélyebb nyomatú.*

Mert ha a' pénz *törvényes tartalmu*, hanem az ország végezte *mértéknél teljesebb nyomatu*; vagy megfordítva, *ha törvényes mértékű 's felesleges tartalmu*, mind a' két esetben, mivel értéke a' törvény által meghatározott becsét felülmúlja, más kisebb mértékű 's csekélyebb tartalmu külföldi pénzzel az ország kárával, minden kivített tilalmazó törvények ellenére is, hamar becseréltetik (1550 : 48. 1555 : 8. 1618 : 19. p. c.).

Ha pedig a' vertpénz *magva törvényes*, de *mértéke csekélyebb*, vagy megfordítva, *ha az törvényes nyomatú, de törvénytelen tartalmu*, e' két esetben, mivel értéke a' benne foglalt nemes ércznél fogva becsülte-
tik, az 1547-diki törvénynek 24-dik czikkelyében említett tapasztalás szerint, becsének bukását nem akadályozhatni.

1) Die National Oekonomie. Wien, 1815. 8. II. B. 339.

2) Die Staatensysteme Europa's und Amerika's. Leipzig, 1826. 8. I. Th. 201.

Még akkor is, ha a' vertpénz *magva tökéletesb; mértéke pedig csekélyebb*, vagy megfordítva; ha az *teljesebb nyomatu*, de *silányabb tartalmu* mint a' törvény határozata szerint lennie kellene, a' tökéletesség nem könnyen kártalanítja a' fogyatkozást.

Lehet végtére a' vertpénz mind *tartalmdra*, mind *mértékére nézve törvénytelen*. Nevezeti értéke ez utolsó esetben különféle arányban vagy közelíthet a' törvény által ígért valódi becséhez, vagy szinte sokféle arányban el is térhet tőle.

A' pénzveretés körül könnyen történhetõ rendetlenség és minden csalás eltávoztatására ¹⁾, valamint hajdan Rómában a' pénzverõ harmados és negyedes ²⁾, úgy hazánkban az esztergami érsek és tárnok, eleinte mind a' kettõ együtt, amaz az ország, ez a' király részérõl, nem személye szerint, hanem meghatalmazott küldöttje által ügyelt a' pénzveretésre; de utóbb mindenik külön, ez a' budai, amaz pedig a' körmöczi pénzverõházban ellenõrködött (1521:19). Róbert Károly királyunk a' körmöczi pénzverõházat Hipolit mesternek egy évi haszonbérbe engedvén, valamint nyilván rendeli, hogy az érsek és tárnok hirtokos küldöttjeikre bizzák a' kamarai munkálatok elintézését (1342:55.), kik az ezüst olvasztásnál személyesen megjelenni 's az újonnan veretett kispénzbõl, mielőtt folyamadba tétetnének hetenként 40. darab tartalmát olvasztás által megvizsgálni tartozzanak (1342. 41.): úgy azt is világosan kiköti, hogy a' pénzveretés igazgatója (Comes Camerae, Praefectus rei monetalis, Cammergrafius) mint haszonbérlo, minden pénzverõházban két szekrényt legyen köteles tartani, mellynek egyikében a' vaspéldányokat (ferramenta formalia) az

1) „Ne quis error, aut fraus in cusione hujusmodi (monetae) et ferramentis . . . committatur“. 1553:23. §. 3.

2) Ezechielis Spanhemii, Dissertationum de praestantia et usu Numismatum antiquorum. Volumen alterum. Amstelædami, 1717. fol. De Triumviris et Quatuorviris Monetalibus. Dissert. X. p. 167. VI.

érsek és tárnok pecsége alatt, másokban a' pénzveretéshez alkalmazott ezüstrudakat, az előbbieket, és a' pénzveretés igazgatója, következőleg mind a' háromnak kulcsa 's pecsége alatt parancsolá őriztetni (1342. 39). Ezek szerint az esztergami érsekség pénzveretés körüli ellenörködéséhez leginkább a' pénzverő minták, és törvényes arányban más érczekkel összekötött ezüstrudak őrzete tartozott.

Úgy látszik, abban rejtezik minden pisetum körüli nehézség, hogy az esztergami érsekségnek a' pénzverő nyomdák őriztetől rendelt zsoldja, utóbb más, ettől különböző jövedelmeivel helytelenül felcseréltetett. A' főpapok szent László I. törvénykönyvének 40-dik fejezete szerint, mindenkitől (de omnibus) vehettek tizedet. III-dik Béla 1190-dik évi oklevelében a' pécsi szentegyház régiebb jogait megerősítván beszéli: „*A' tized megadását mind Mózes törvénye, mind a' szent evangéliom nyilván parancsolják, a' ki azt törvényesen nem fizeti, nem üdvözülhet*“¹⁾. Az akkori század ezen véleményéből nem nehéz megfejtetni, miért terjesztetett ki hajdan a' tized minden királyi jövedelmekre. Inre királyunk 1198-diki oklevelében: „*Szent István és László Magyarország királyai atyáink és elődink rendelték úgy mond, hogy minden mostani 's jövendő akár mikor nyerendő királyi jövedelemből a' király, ki istentől az esztergami szék által megkoronáztatott, a' catholica hitnek jeléül tizedet tartozzék fizetni az esztergami érseknek*“²⁾. Innen azt is könnyű megmagyarázni, miért nem leheté szinte maga a' közzadó ment a' tizedelés terhétől. IV-dik Béla 1256-dikban az esztergami érsekség jogait megerősítván világosan kijelenté, hogy az érsekséget az országra rovandó adózás tizedelésében sértetlen akarja fenntartani: „*In decimis percipiendis - - de lucro Camerue, quod dicari in regno*

1) Josephi Koller, Historia Episcopatus Quinque Ecclesiarum. Posoni, 1782. 4. Tom. I. p. 298.

2) Caroli Wagner, Analecta Scepusii. Viennae, 1774. 4. P. I. p. 24.

Hungariae est constitutum“¹⁾. A' régi *lucrum camerae* nem valami határozatlan kamara nyereség, hanem egyenesen adó (tributum); mert azon *lucrum navigii*, mely III-dik András 1290-dik évi adománylevelében előjő, bizonyosan annyit jelent, mint *tributum navigii*, (nau-lum) révadó²⁾. A' mi Hunyadi Mátyás királyunk 1470-dik évi törvényének bevezetéséből még inkább kitetszik, a' hol olvastatik: „*Tributum fisci sive lucrum Camerae anni praesentis relaxavimus*“³⁾.

Du Fresne Glossariumának ime' szavai: „*Pisetum, Jus Strigoniensis urbis in urburis aurariis*“⁴⁾, az ér-sekség bányajövedelmét tartják pisetumnak. IV-dik Béla királyunk 1255-ben a' beszterczei jövevényeknek olly fel-tétel alatt engedte meg Zólyom vármegyében az érczke-resést, hogy az aranybányákból tizedet; az ezüst és min-den egyéb ásványból pedig nyolczad részt tartozzanak fizetni. Róbert Károly alatt 1340-ben a' beszterczei gyar-mat ezen szabadságai ismét jóváhagyattak és megerősítettek⁵⁾. I. Lajos 1351-dik évi törvényének 13-dik czik-kelye rendeleténél fogva, ha valamelly nemesi birtokban arany, ezüst, vas vagy más érczbánya találatnék, azt a' király más jószággal becserélheti, s ha ezt nem akar-ná, a' királyi haszonvételt (jus regale, seu urbura) az illy bányabirtokostól (urburarius) megkivánhatja. Az e' törvényben idézett Róbert Károly hihetőleg 1327-diki oklevele⁶⁾, és az 1522-dik évi törvény 39-dik cikkelye

1) Georgii Pray, Specimen Hierarchiae Hungaricae. Posonii et Cassoviae, 1776. 4. P. I. p. 138. seq.

2) Cod. Dipl. Tom. VI. Vol. I. p. 51.

3) Josephi Nicol. Kovachich, Sylloge Decretorum Comitialium Inqlyti Regni Hungariae. Pestini, 1818. 8. Tom. I. p. 203. §. 6.

4) Caroli Du Fresne, Glossarium ad Scriptores mediae et infimae latinitatis. Parisiis, 1734. fol. Tom. V. col. 506.

5) Stephani Katona, Historia Critica Regum Hungariae stirpis mixtae. Budae, 1790. 8. Tom. IX. p. 191—194.

6) Josephi Nicolai Kovachich, Notitiae Praeliminares ad Syllogen Decretorum. Pestini, 1820. 8. p. 281. seq.

még inkább kedveznek a' bányászati szorgalomnak. Azonban a' királyi bányajövedelem (urbura) főczélomhoz nem tartozván, annak fejtegetésébe nem ereszkedem, Zsigmond és a öt követő királyok alatt hozott törvényeink úgy is eléggé bizonyítják, hogy a' földszint és föld alatt találtató ásványok királyi haszonvételek közé tartoznak. Azon régi kéziratban, melyet Zsambóky János kiadott nyilván mondatik, hogy a' magyar királyok bányajövedelmet: azaz: arany, ezüst és réz ásványokból tizedet vettek bányászaiktól, melly királyi tizednek tized része (decima decimae) régi szokás szerint mindig az esztergami érseket illette ¹⁾. A' bányajövedelem tehát nem pisetum, hanem tized, melly amazzal helytelenül felcseréltetett.

Róbert Károly az új pénz magva iránt rendeli, hogy minden gira (marca) tiszta ezüst fél gira rézzel legyen összekötve. Illyen ezüst, mellynek harmada rézből áll (combustionis tertiae. 1342. 2), jelenleg 10 $\frac{2}{3}$. latos vagy próbás ezüstnek mandatik; mert a' színezüst 16. latra becsültetik, ($10\frac{2}{3} + 5\frac{1}{3} = 16$). A' haszonbérlnök szerződésénél fogva egy gira tiszta ezüst, és fél gira réz vegyületből 12. *pensat*, azaz: mivel Gervasius Péternek római pápa Magyarországhban volt tizedszedőjének 1341-dik évi számadásaiban találtatik: „*Computando* - - - *XL. denarios pro pensa*“ ²⁾, másfél gira 10 $\frac{2}{3}$. latos ezüsből 480. kispénzt kelle veretnie, mellyből egy a' budai mérleg szerint teljes nyomatu girára 320. számítatott, és minden beváltás végett bemutatott gira darabos színezüstért ugyan annyi kispénz; következőleg harmad rész azaz: 160. kispénz haszonnal (lucrum Camerae, monetagium, Schlagschatz) adadni rendeltetett.

1) Antonii Bonfinii, Rerum Vngaricarum Decades. Francofurti, 1581. fol. In calce.

2) Stephani Schoenvisner, Notitia Hungaricae Rei Nummariae. Budae, 1801. P. II. Diss. III. c. IV. §. XXI. p. 282. 287. Diss. II. c. IV. §. XXVIII. p. 156.

A' régi pénzt majd évenként, rendszerint husvét tájban kellett más új veretű pénzzel beváltani. II-dik András 1222-diki arany bullájának 23 dik cikkelye határozza, hogy az új pénz csak egy évig, husvétől husvétig maradjon forgásban. Hogy királyaink a' pénzveretési haszonból tizedet adának az esztergami érseknek, bizonyágul szolgál III-dik Incze római pápa 1212-dik évi illy foglalatú levele: „*De proventu monetae decima pertineat ad ecclesiam Strigoniensem, ubicunque in regno Ungariae cudatur*“¹⁾. II. András királyunk 1214-dikben maga írja a' pápának: „*Nec diffiteri possumus nec volumus, quin decima monetae, ubicunque cudatur in tota Ungaria, vel quidquid loco monetae succedat, ad jus Strigoniensis Ecclesiae pertineat*“²⁾. Az esztergami érsek hajdani pénzveretési jövedelme tehát nem pisetum, hanem tized; mert a' pisetum, mint felebb mondtuk, ezen érsekségnek a' pénzverő minták őrizetétől rendelt zsoldja, és ezt kell már tisztább történeti hűséggel röviden megmutatnunk.

Már fenn is olvastuk, hogy Róbert Károly királyunk a' vaspéldányokat minden pénzverőházban az esztergami érsek és tárnok pecsége alatt parancsolá őriztetni. IV. Béla 1255-dik évi oklevelében írja: „*Excipirijs autem (a solutione tributi) fabros nostros de Strigonio illos, qui tempore novae monetae - - - in fabrica laborabunt, si cum uxore et familia sua in castro notato superius morabuntur*“³⁾. Innen azt akarják következtetni, hogy az érsekségre bízott vasminták őrizete IV-dik Béla alatt ezen esztergami pénzverőházban eredett, a' pise-

1) Stephani Katona, Historia Critica Regum Hungariae stirpis Arpadianae. Posonii et Cassoviae, 1783. 8. Tom. V. p. 139.

2) Odorici Raynaldi, Annales Ecclesiastici. Coloniae Agrippinae, 1693. fol. Tom. XIII. ad an. 1214. p. 215. n. 12.

3) Diplomatarium Cornidesiano Telekianum. MS. Tom. IX. ad an. 1255. n. 23.

tum, mint az érsekségnek a' pénznyomdák őrizetétől rendelt fizetése, e' királyunk alatt itten nyerte legelső alakját. Azonban IV-dik Béla fejedelem 1263-dikban az esztergami érsekségnek még a' szent királyoktól nyert jogait megerősítvén beszéli: „*Decimam partem de urbibus, proventibus Regiae Maiestatis percipiet Archiepiscopus Strigoniensis, qui fuerit pro tempore, per totam Hungariam. Item similiter decimam partem percipiet idem Archiepiscopus ante omnia de fructibus Camerarum pro quantacunque pecunia poterunt locari, EXCEPTIS PONDERIBUS, QUAE OFFICIALIBUS ARCHIEPISCOPI PRO FERRAMENTI CUSTODIA SUNT DEPUTATA*“ ¹⁾. Itten a' vaspéldányok őrizetéhez kapcsolt fizetés *pondus* név alatt, minden királyi tized és bányajövedelemtől hiven elválasztatik.

De mi rokon értelme lehet az itteni *pondus* névnek a' *pisetum* nevezettel? Hogy a' régibb *pondus* név épen annyit jelent, mint az újabb *pisetum* nevezet, azt már Szentiványi Márton, hihetőleg régi magyarazók után feljegyzette: „*Pondus nunc Pisetum*“ ²⁾, melly jegyzet, hogy hitelesen téteték onnan bizonyos; mert a' méhben hagyott László királyunk 1453-dikban költ pénzveretési szabályaiban mondatik: „*Duo pondera seu piseti*“ ³⁾. Ezek szerint senki sem fogja kétségbe vonhatni Szegedi János azon véleményét, hogy a' *pisetum* szó, az olasz *peso*, *pezetto*, névvel áll legközelebbi rokonságban ⁴⁾; mivel az olasz *peso*, épen annyit jelent mint *pesetum*,

1) Georgii Pray, Specimen Hierarchiae Hungaricae. Posonii et Cassoviae, 1776. 4. P. I. p. 132.

2) Corpus Juris Hungarici. Tyrnaviae, 1696. fol. Tom. II. p. 51.

3) Catalogus Nymorum Hungariae ac Transilvaniae Instituti Nationalis Széchenyiani. Pestini, 1807. 8. P. III. Sylloge VIII. p. 219. (igazán 319).

4) Bipartita Cynosura Universi Juris Hungarici. Jaurini, 1749. 4. P. I. p. 282.

pisetum, pondus, le poids, das Gewicht, die Schwere ¹⁾. Kaprinai István helyesen állítja, hogy a' *pondus* vagy *pisetum* magyarul *nehézék* ²⁾. Azon törvényes műszavak közt, melyeket Nyirkálló Tamás, Mátyás királyunk jegyzője (1484) magyarázott, következőleg van fordítva: „*Pondus, nehhezék*“ ³⁾. Hunyadi János 1452-dik évi oklevelében olvastatik: „*Pondus sive pisetum vulgo nehhezék*“. A' *pisetum* tehát nem pénzvám, mint bizonyos közkézen forgó lexicographusunk írja; hanem nehézék (drachma). *Pisetumból* könnyű volt latin *pisetariust* természetni; de a' magyar nehézék ez utóbbinak kifejezésére nem alkalmazható, azért a' *pisetarius* magyarul, pénzkörülti kötelességeitől régóta pénzverő, vagy *pénzmester* néven mondatik ⁴⁾.

Az esztergami érsek pénzmesterének nehézékét egyedül a' pénzverő minták őrizetéhez, mint ellenőrségének főbb céljához kapcsolja IV. Béla királyunk az előbbinél régibb 1256-diki oklevele is, melyben találtatik: „*Salvo eo, quod de qualibet marca in Camera ubi denarii cuduntur, vnum pondus argenti fini sibi* (Archiepiscopo Strigoniensi) *persolvi deberet nomine suae ecclesiae, et quod ferraamenta cudentia et sculpta non alias seruari deberent, nisi sub hominis ipsius custodia ad hoc per eum deputati*“ ⁵⁾. Róbert Károly 1332-dikben Telegdi Csanád esztergami érseknek, mivel fiának (Istvánnak) keresztatyja lön, kedvezni akarván, ezen IV-dik

1) Joannis Veneroni, Dictionarium Caesareum. Coloniae, et Francofurti, 1766. 4. p. 116.

2) Stephani Kaprinai, Hungaria Diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad Regis Hungariae. Vindobonae, 1771. 4. p. 192. 263.

3) Mart. Georg. Kevachich, Formulae solennes styli. Pestini, 1799. 4. p. XXVII.

4) Verbőczy István, Magyar és Erdélyországnak Törvény könyve. Bártf. 1643. 4. Index verborum Latino Ungaricus.

5) Cod. Dipl. Tom. IV. Vol. II. p. 385. seq.

Béla levelét átiratván, újra megerősíté. Még az 1553-dik évi törvényünk 23-dik cikkelyében is olvastatik: „*Gondja legyen az esztergami érseknek és pénzmesterének, hogy a' pénzveretés és vasminták körül minden hiba, minden csalás eldvoztassanak*“ miként felebb is láttuk. Elmellőzvéen itten, hely szűke miatt az esztergami érsekség pénzmesterének egyéb kötelességeit, melyekről az 1557-diki törvény 15-dik cikkelyében általában mondatik: „*Ad quod (officium) est Regno juratus*“ még a' vasnyomdák őrizetétől rendelt nehezék mennyiségét kellene vizsgálat alá venniünk.

Az imént felhoztam 1256-diki oklevélben, valamint Róbert Károly 1338-dik évi levelének kivonatában, az érsekség pénzmesterének a' vaspéldányok őrizetétől minden feldolgozott girától egy nehezék rendeltetik ¹⁾. Ugyan ezen királyunk alatt a' körmöczi kamara haszonbérloje szerződésénél fogva, az érsek pénzmesterének szinte minden feldolgozott girától (*de singulis marcis cuspis*), a' vasminták őrizete fejében egy nehezéket tartozott fizetni, melynek pontos kifizetése azzal vala biztosítva, hogy annak megtagadása esetében, az érsek pénzmesterének és tárnok emberének a' vaspéldányokat szabad volt bezárniok (1342. 49). Abban tehát legkisebb bizonytalanság sincsen, hogy az érsek pénzmesterének minden feldolgozott girától a' vasnyomdák őrizete fejében, egy nehezék járt fizetésül; de a' nehezék mennyisége látszik kétségesnek és meg nem határozottnak.

Kaprinai István beszéli: „*Mennyi lehetett egy ezüst nehezék és hány kispénzt tehetett, sehol sem találom*“ ²⁾. Pázmán Péter 1624-dik évi, II-dik Ferdinand, és az 1741-diki törvény 43-dik cikkelye által megerősített alapítványában mondatik ugyan: „*Pisetum unum,*

1) Cod. Dipl. Tom. VIII. Vol. IV. n. CXC. p. 304.

1) Stephani Kaprinai, Hungaria Diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad Regis Hungariae. Vindobonae, 1771. I. P. II. p. 263.

hoc est quadragesima octava pars marcae“¹⁾; de ezen határozatlan állítás a' nehezék régiebb mennyiségét fel nem világosíthatja, minekutána sokféle, értékre nézve különböző girára találunk. Így az 1353-dik évi oklevélben mondatik: „*Duas marcas, quamlibet pro quinquaginta grossis*“²⁾; 1384-diki levélben előző: „*Quamlibet marcam in duobus florenis auri computando*“³⁾. Az aranyforint vagy ferto⁴⁾, szinte majd 12. garasra tétetik (1315. ⁵⁾, majd 36. garasba számítatik (1438. ⁶⁾. Több illy példát lehetne összegyűjteni kívált a' XIII. és XIV. századból⁷⁾; de á' már mondottak is arra intenek bennünket, hogy a' nehezék mennyiségét más úton kell nyomoznunk.

- 1) Decreta, Diplomata, Privilegia aliaque in favorem Religionis Catholicae ab an. 1620. usque 1629. emanata. s. l. et an. 12. p. 66.
- 2) Caroli Péterfy, Sacra Concilia. Posonii, 1741. fol. P. l. p. 177.
- 3) Antonii Szirmay, Notitia [I. Comitatus Ugochiensis. Pestini, 1805. 8. p. 127.
- 4) A' régi polgári törvényekben mondatik: „*Unum florenum auri seu fertonem*“ (M. Geor. Kovachich, Codex Juris Tavernicalis. Budae, 1803. 8. p. 215. — Innocentii Simonchicz, Dissertatio de Numismatica Hung. Viennae, 1794. 8. p. 60. seq).
- 5) Martini Schwartner, De Scultetiis per Hungariam quondam obviis. Budae, 1815. 8. Mantissa Dipl. III. p. 150.
- 6) Stephani Schoenvisner, Notitia Hungaricae rei Nymariae. Budae, 1801. p. 325.
- 7) Előző az oklevelekben: marca ad pondus Budense, marca computus Cassoviensis, marca numeri Scepusiensis, marca computus Simeghiensis, marca rationis Cibiniensis, marca ponderis Strigoniensis, marca computus Baranyiensis, marca rationis Valkoiensis, marca ponderis Transilvanici, marca Saracenorum; marca ponderis Viennensis, marca mercimonialis, marca ad computum levem. És több efféle hajdan divatos, nagy részint mind számértékre, mind mérleg szerinti mennyiségre különböző gíra.

Nem szükség emlitenem, hogy hazánkban idegen pénzek is valának folyamathan. III. Béla 1190-dik évi, a' pécsi szentegyház jogait megerősítő levele *frizdki* ¹⁾ pénzről teszen említést ²⁾. Siffrid krónikájában olvastatik: *Eodem tempore* (1296), *grossi Pragenses denarii initium ceperunt, sub rege Wenceslao II.* ³⁾. Azonban, hogy a' prágai garasok sokkal előbb verettek, sőt hazánkban majd egy századdal előbb forgásban is voltak, azt II. Endre királyunk 1209-dik évi oklevele eléggé bizonyítja ⁴⁾. A' bécsi képes krónika előadván Róbert Károlynak Bazarád elleni 1330-dikban történt szerencsétlen háborúját, feljegyzette, hogy az oláhok azoknál, kiket levágtak sok széles garast (*multa marsupia latorum grossorum*) találtak ⁵⁾.

Most terjünk ismét vissza a' nehezék mennyiségére, mellyről minden árfolyam és pénz nemek közötti arány vizsgálata nélkül annyit állithatni, hogy a' változó vertpénz magva's mértéke szerint, a' nehezék mennyisége is ingadozó. Nem állitandjuk itt elé a' sokféle pénzláb behozatalát, ez hosszas és helyen kívüli kitérést kívánna,

-
- 1) Frisacum, Friesacum, Friesach, alsó Karinthiában, hajdan a' salzburgi érsekség egyházi birtoka. (Bernardi Pez, Thesaurus Anecdotorum Novissimus. Augustae Vindelicorum et Graecii, 1721. fol. Tom. II. P. III. col. 247. Tom. III. In Codice Dipl. Admontensi n. IX. col. 683. n. LVIII. col. 715. n. CXIV. col. 788). Frizáki (nem Friziai) pénz rézmetszetben. Husznos Multságok. Pesten, 1827. 8. II. Félcszt. 11.
 - 2) Josephi Koller, Historia Episcopatus Quinque Ecclesiarum. Posonii, 1782. 4. Tom. I. p. 295.
 - 3) Joannis Pistorii, Rerum Germanicarum Scriptores. Ratisbonae. 1726. fol. Tom. I. Siffridi Presbyteri Epitom. L. II. ad an. MCCXCVI. p. 1051.
 - 4) Caroli Wagner, Diplomatarium Comitatus Sárosiensis, Posonii et Cassoviae, 1780. 4. p. 47.
 - 5) Joannis Georgii Schwandtner, Scriptores Rerum Hungaricarum. Lipsiae, 1746. fol. Tom. I. In Ioan. de Thurocz Chron. P. II. c. XCVII. p. 164.

csak azt jegyezzük meg ismét, hogy a' pénzláb változásai szerint, valamint a' pénz, úgy a' nehezék értéke is változott. Imre királyunk az esztergami káptalan jogait megerősítő 1198-diki oklevelében foglaltatik: „*Viginti Frisaticii* (denarii) *dentur, sive quatuor pondera*“¹⁾. Ennél fogva egy nehezékre 5. frizáki pénz számíthatott. Ezen pénz tartalmáról II. András 1233-diki, Prenesztin Jakabnak IX. Gergely római pápa Magyarországhban volt követének tett fogadásában olvastatik: „*Argentum vero, quod praedictis Ecclesiis persolvetur erit, in bonis Frisaticis* (denariis), *vel in argento, cujus decima pars comburetur*“²⁾. Ilyen ezüst, mellynek tized része rézből áll (*decimae combustionis*), jelenleg midőn a' színézüst 16. latra becsültetik, 14 $\frac{2}{5}$. latos vagy próbásnak neveztetik ($14\frac{2}{5} + 1\frac{3}{5} = 16$). Róbert Károly, kinek pénze, mint felebb mondatott, 10 $\frac{2}{3}$. latos tartalmú, a' nehezék értékét egy garasra („*Unum grossum seu unum pondus*“ 1342. 59); ezt pedig 6. kispénzre („*Sex ex eisdem - - denariis - - pro grosso*“ 1342. 3. 1351:4) határoza. A' nagy tudományu Cornides Dániel beszéli: „*Róbert Károly, hazánk pénzveretési új rendszerének alkotója volt első, ki Magyarországhban széles garasokat veretett, mellyek mivel II. Lajos alatt Mária képevel verettek* (De veteri more Ungariae 1550:48.), *azóta máriás* (Mariani) *nevők jött divatba*“³⁾. Mind a' széles garas utóbb máriás, mind a' nehezék értéke a' kispénz magva 's mértéke szerint változott. A' régi polgári törvényekben olvashatni: „*Tenebitur solvere judici unum*

-
- 1) Stephani Schoenvisner, Notitia Hungaricae rei Numariae. Budae, 1801. 4. P. II. Diss. II. c. IV. §. XXX. p. 164.
 - 2) Martini Georgii Kovachich, Supplementum ad vestigia Comitiorum apud Hungaros. Budae, 1798. 8. Tom. I. p. 14.
 - 3) Danielis Cornides, Regum Hungariae, qui seculo XI. regnare Genealog. Posonii, et Cassoviae, 1778. 4. p. 85.

pondus denariorum, quod facit denarios septem“¹⁾. A' garas becséről 1413-dik évi oklevélben hasonlólag mondatik: „*Grossum quemlibet septem denariis computando*“²⁾. Kitészik ezekből, hogy minden nehezékre egy garas; garasra pedig a' vertpénz tükéletesb vagy csekélyebb tartalmához képest 5. 6. 7. vagy 8. (1557: 14) kispénz számíthatott.

De volt-e 48. garasos gira, melynek $\frac{1}{48}$ része nehezéket tehetett volna? Ezt olly tekintetű férfiú állítása után, millyen Pázmán vala méltán kérdezhetjük, annál inkább, mivel ezt nem csak ő beszéli: 1624-diki alapítványában, miként felebb mondatott; hanem Köleséri Samunál is olvastatik: „*Piseta - - quorum unum quadragesima octava pars unius marcae sive bessis*“³⁾. Említhetnők a' római szent szék Magyarországhban, jelesül a' pécsi püspöki megyében volt tizedszedőjének 1317-diki számadásaiiban találtató ime jegyzetét: „*Marcam computando ad 48. grossos*“⁴⁾: ha e' kérdésre illy jegyzetek összehalmozása 's egyeztetése nélkül is bizton és egyenesen felelni nem lehetne. Hunyadi Mátyás királyunk 1458-dikban költ és Kassa városának két évre adatott pénzveretési kegyelmet magában foglaló levelében következő pénzveretési szabály találtatik; „*Monetandi habeat facultatem (Civitas Cassoviensis), videlicet sub ista liga, et pondere: primo quod hujusmodi moneta cudatur de tribus partibus sive tribus marcis cupri, et vna marca argenti fini, et in simul mixtis et in virgas more ab antiquo consueto et solito fusas atque masas, cu-*

1) Martini Georgii Kovachich, Codex Authenticus Juris Tavernic. Budae, 1803. 8. Cap. XVIII. p. 104.

2) Romy Károly, Monumenta Hungarica, azaz: Magyar emlékezetes irások. Pesten, 1816. 8. II. k. 302.

3) Samuelis Köleséri, Auraria Romano Dacica. Cibinii, 1717. 8. p. 39. 40.

4) Josephi Koller, Historia Episcopatus Quinque Ecclesiarum. Posonii, 1782. 4. Tom. I. p. 356.

datur ex eis moneta, cujus quidē monele trecenti septuaginta quinque denarii ponderent unam marcam, et quelibet marca denariorum in lega contineat PESETAS duodecim fini argenti“ ¹⁾. E' szerint egy gira tiszta ezüst három gira rézzel volt összekötve; az egész 4. latos vagy próbás ($4+12=16$) ezüst keverék pedig 4. girából állott. Ilyen egy gira vegyületehől, vagy az egész keverék $\frac{1}{4}$. részéből 375. kispénz veretni rendeltetik, valamint az is, hogy a' kispénz mindegyik girája, melyben $\frac{1}{4}$. gira tiszta ezüst találtatik, 12. nehezék tiszta ezüstit foglaljon magában. Ha tehát $\frac{1}{4}$ gira tiszta ezüst 12. nehezék szinezüstből áll, úgy kétség kívül következik, hogy egy gira tiszta ezüst 48. nehezéket nyom; mert $4 \times 12 = 48$. Mellyből minden tekintet nélkül a' keverékre az is bizonyos, hogy 48. nehezék egy gira; egy nehezék pedig girának $\frac{1}{48}$. része. Minthogy továbbá egy gira, vagy 48. nehezék teszen 375. kispénzt; e' jelen esetben egy nehezékre $\frac{375}{48} = 7\frac{59}{48}$ kispénz megyen.

Az esztergami érsekség pénzmestere 1573-diktól, mellyben Vranich Antal végzé nevezetes életét, 1623-dikig, és így félszázadig megszűnt a' pénzveretés körül ellenörködni, mint Pázmán Péter 1624-dik évi alapítványában beszéli. 1618-dikban ezen majd feledékbe sülyedt intézet országos tanácskozás alá vétetvén az eddigi üresülete az ország sérelmei sorában a' felség elébe terjesztetett, honnan iránta következő királyi válasz érkezett; „*De Piseto quod subjungitur, jam pridem abolitum est, et minus convenire videtur, - - - cum praesertim circa cusionem monetue ita omnia cauta sint, ut fraudi vel levissima quaeque occasio sit praecisa*“. Az országos tanács azonban az élő törvényekhez ragaszkodott, és ezen eredetileg a' haza biztosítására állított intézet' új divatba helyezését kívánta. Mire II. Ferdinand,

1) Stephani Kaprinai, Hungaria Diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad Regis Hungariae. Vindobonae, 1771. 4. P. II. p. 191.

az 1622: 46. dik czikkely' és Pázmán Péter' sürgetéseire a' pénzmester jövedelmeit ismét uj életre hozta ¹⁾.

A' körmöczi kamara 1666-diktól 1676-dikig az érseknek minden feldolgozott gira tiszta aranytól közel 105. és hasonló ezüst girától mintegy 25. kispénzt, együtt a' vertpénz mennyiségéhez képest 7000—15.000 forintot fizetett évenként; ámbár a' vasminták őrizetéről külön jegyzetében találtatik: „*Pro annuali salario Domini Chistiani Stierbich pro custodia, et conseruatione ferramentorum monetariorum iuxta consuetudinem hactenus semper observatam sunt erogati per Cameram bonae monetae — fl. 60. d. 86.*“ ²⁾. Utóbb (1776-tól mostanig), ezen körmöczi kamarának nehezék fejében, minden feldolgozott gira tiszta aranytól 1 ft. 36 kr. és egy egy hasonlólag feldolgozott szinezüst girától 19. arany kispénzt, mellyekből 30. garasra, 100. számitott (igazán 9½ kr.), kellett fizetnie ³⁾.

Pázmán Péter írja: „*In Cameris omnibus totius Coronae; in locis item, quibus pecunia cudebatur, ex qualibet marca auri et argenti cusi vel non cusi, Pisetum unum (vulgo nehezék) hoc est, tertia pars unciae (igazán semunciae), seu quadragesima octava pars unius marcae Archi Episcopo Strigoniensi dabatur: Ita in Capsa A. n. 2. et 20. Capsa B. n. 2. 4.*

-
- 1) Miről Pázmán 1624-diki alapítványában következőleg teszen említést: „*Invictissimus Imperator et Rex Hungariae Ferdinandus II. visis authenticis, et aliquot seculorum continuo usu roboratis Archiepiscopatus Privilegiis, habito etiam respectu fidelium obsequiorum nostrorum — — — — reditus Piseti Archiepiscopatus restituit eo libentius, quod intelligebat Majestas sua bonam horum reddituum partem (5000. f.) nobilium Juvenum Seminario erigendo a nobis destinari.*“ (1741: 43).
 - 2) Appendix ad Catalogum Nymorum Hvmgariae ac Transilvaniae Instituti Nationalis Széchényiani. Pestini, 1810. 8. Notio VI. Decennalis prouantus Piseti. p. 141—153.
 - 3) Martin v. Schwartzner's, Statistik des Königreichs Ungern. Ofen, 1811. 8. II. und. III. Th. 164. c).

57. *Capsa I. n. 1.*¹⁾. De ha a' nehezék eredetileg az érsek pénzmesterének főleg a' vasminták őrizetétől adattott, a' miről többé nem kételkedhetünk: ugy ezen zsold nemét az érsekségnek akár a' vaspéldányokkal semmi összeköttetésben nem álló veretlen nemes érczre alkalmazni; akár azon pénzverőházakra, mellyek általa nem kormányoztatának, kiterjeszteni felette nehéz. Hogy Pázmán előadását több oklevél, jelesül II. Ferdinand 1624-dik évi kegyelemlevele védi akkor, midőn az érsekség jövedelmei már zavarban valának: abból épen nem következik, hogy ellenkezőt szinte több oklevél után kétségbe vonhatlanul állítani nem lehet azon időszakra nézve, mellyben a' nehezék más jövedelmektől még hiven elválasztatott. Pernezyth (Pernezics) György négy esztergami érseknek volt számtartója, kinek jövedelmeiket legjobban kellett tudnia, 1554-dikben költ e' tárgy iránti vallató levelében olvastatik: „*Sub praedicta fide Deo, fidelitatieque regiae debita fassus est, se scire certo, et vidisse de cuso argento semper solutum esse pisetum Thomae (Bakács) Cardinali Archiepiscopo de Camera Cremnicziensi, de non cuso autem audivisse quidem ex fide dignis personis, se non vidisse*“. Elfelednünk nem szabad, hogy más a' tized, hányajövedelem, pénzveretési haszon, és más az ezektől eredetileg elkülönzött nehezék.

Az iránt több jegyzet találtatik, hogy ezen intézetnek mai időben, mivel általa a' pénzveretési költségek a' vertpénz tartalmának rovására szaporitának, a' pénzveretési munkálatokra jótékony befolyása többé nem lehet. Schwartner Márton az érsekség mostani pénzmesteréről állítja; „*Dessen Amtspflicht aber nicht weiter reicht, als vierteljährig die Pisetgefälle abzu-*

1) Acta et Decreta Synodi Dioecesanæ Strigoniensis. Auctoritate Ill. ac R. D. Petri Pázmány Archiep. Strig. celebratae Tyrnaviæ, A. Dni 1629. s. l. 1667. 4. Append. III. §. III. Privilegia circa proventus Archiepiscopales. p. 154. seq.

holen“¹⁾. Engel a' pénzmester ellenörködését, melynek gyakorlati része megszűnt, most már czéliránytalanak tartja ezeket irtában: „*Da aber heut zu Tage keine Münzpachtung Statt hat, so braucht es auch keinen Controlor, und die Ratio Legis fällt für das pisetum Archiepiscopale weg*“²⁾. Azonban míg az arról szóló törvények más törvényekkel fel nem cseréltetnek; míg az élő törvények szentségéhez lehet és kell ragaszkodnunk: addig valamint egyéb századok óta köz tisztelet tárgyairól, úgy ezen polgári szerkezetünkkel egy idejü nemzeti intézetről is csak azt mondhatni, a' mit az országos tanács a' felebb említett 1618-diki királyi válaszra új válasz feliratában terjesztett fel a' felség elébe: „*Status et Ordines nec constitutionem, nec ullam rationem vident, quibus abolitum esset Piseti negotium, quin imo in contrarium de restituendo Archiepiscopis Strigoniensibus Piseto plures exstant articuli, et constitutiones regni*“.

LUCZENBACHER JÁNOS.

- 1) Martin v. Schwartner's, Statistik des Königreichs Ungern. Ofen, 1811. 8. II. und III. Th. 161.
- 2) Joh. Christ. v. Engel's, Geschichte des Ungrischen Reichs. Wien, 1813. 8. II. Th. 48.

VII.

VICTOR HUGO

MINT KÖLTŐ, ÉS DRÁMÁI.

MÁSODIK KÖZLÉS ¹⁾.

Az *órák* és *balládák* két kötete egyáltalán Hugo' leg-szebb költeményeinek gyűjteménye 's teljes tisztaságában mutatják a' fiatal költő' nemes gondolkodását, és érzéseit. Victor Hugo azon kezdi költészetét, mint Chateaubriand 's minden nagy költő: remény és szerelmen; ő egy hívő pedig ájtatos; 's lelke még eddig egy pillanatig sem háborítaték a' revolutionnak azon ezerfejjű 's magát mindig újra kinövő hydrának útálatos ordításai által. 'S aztán korunkban épen olly kedves, mint ritka jelenet egy férfi, kinek szíve hisz, keresztény, ki istent dicsér, egy szerelmes ifju, egy nemes érzésekkel dús lélek 's azokat körülszóró mint az ég harmatit. Aztán az 1818. és 1828. év közötti időszak is olly kedvező ösvényt nyujta egy Victor Hugo' lángeszével és képzerőjével dús férfi' pályára; mert azok valának e' század tiz fényes évei, szabadságunk' 's nyugalalmunk' korszaka; Dicsőségének nyugpontjáról Gallia épen akkor esett a' költészet, és szépművészetekhez vissza: fokként nyervén vissza egy hatalmas és felvilágosult nemzetnek csend, és béketelt szokásait. Nyugalom, kereskedés, ipar, bőség, fiatal szellemeinek zsenge mozgalmi, költészet, hangászat, festészet, architectura és a' békének minden mesterségei, mindenhol kitérvén békóikból, az egész ország felett terjeszték el fényüket. A' trónon lelkes férfi ül vala, kit húzamos számkivetés' szerencsétlenségei

1) Az első, Tudományt. 1839. I.

leczkézének. Az volt az időpont általános eszmék, és dicső intézvények közötti nagy vitákra bocsátkozni. Hugo különös érdeme az, hogy mindazon új emberek nyomdokát utánozta, 's ama' nagy epochának minden nagyszerű eszméjét követte. Nyisd meg az *ódák' és balládák'* két kötetét, 's írva találandod bennök, lángbetűkkel, ama' tíz holdog évnek minden nevét, és minden mozdulatát. Azonban modórjainak mindenikében magasztaltság- vagy kétségbeesésben, akár szerelmet, akár csatát énekeljen, Hugo Victor mindig azon jóslat' ihlése alatt ír, mellyet magamagának tön, midőn legelőször lön íróvá, mikép' t. i. a' világhistoria csak annyiban ajánl nekünk költészetet, mennyiben azt a' monarchiai eszméken, és vallásos hiten keresztül tekintjük.

A' Vendée a' fehér zászló alatt csatázott ama' véres vita, *A' verduni szűzek* ugyan azon rettenetes háborúnak siralmas episódja *Quiberon*, miről elmondhatjuk Tacitussal „*Pudor inde, et miseratio*“! *XVIII. Lajos*, a' Berry herceg' halotti énekének ama' gyöngyöri előzenéje, *IV. Henrik szobra*, *Bonaparte*, *Byron Lord'* ódájának ama' csengő viszhangja. *Az Etoili diadaliv Sombreuil kisasszony*, 's a' spanyol háború tesz ik ezen kötetekben a' political ódákat. Ezek után egy fiatal embernek valóságos szellemében és modorjaként Chateaubriand- és Lamartinehez fordul a' szerző; ama' két mesterhez, kik őt a' költészet' küzdőhomokába vezetéek, 's levégül aztán csupán magamagának költőjévé lesz. Oda hagyván mind a' közöns sokaságot, mind pedig a' kitűnő keveseket, ön zsenijében, ön szívében, 's ön emlékében talál ezer bájteljes képekre, nyári álmokra szerelmi káprázatokra 's egy fiatal léleknek csendes, ártatlan és átlátszó szenvedélyeire. Szóval, soha sem mutatá magát V. Hugo royalistább, és keresztényebbnek, vagyis más szavakkal, soha sem mutatá magát nagyobb költőnek, mint e' két legelső köteteiben.

De a' fiatal írónak, azon kívül hogy csak, és egészen nagy költőnek tartassék, még más vágya is volt.

Költőnek, 's csak költőnek lenni, biztos 's állhatatos lé-
péssel követni azon dicső utat, melyet isten azoknak je-
lelt ki számukra, kiket, mint az ő szavának különös hir-
nökeit szokott a' világra küldeni, szép dolog vala művé-
szet' és költészet' ama' jobbnapjaiban! De V. Hugo igen
későn született érteni, hogy a' költő' hivatása egyedül
élni, messzekülönözve a' sokaságtól, 's azért igyekezett
ő nem csak újköltő, hanem *revolutionalis* költő is len-
ni. Azaz: meg nem elégedve ódájival, theoriában is
akart építeni. Költészetének tanúsítása és bebizonyításá-
hoz fogott, mintha bizony *igaz* poesist bebizonyítani *le-
hetne*, máskép, hanemha szenvedélyek, öröm és elra-
gadtatás, meg azon fájdalom által, mit bennünk éleszt.
Ennek eredménye Hugo' munkáiban a' dogmaticának, és
ihlésnek az oktatgatások'- és példáknak össze nem illő
vegyülése lön. Mind kettőnek lenni, költőnek t. i. és
tanítónak is még egyszer több kelleténél. Ime pedig mind
ez Hugó V. Sőt még ezen ódák'- és balládáinak tárgyai-
ban is, már némelly schismaticus tudományos vélemé-
nyeknek magát átengedni látjuk. Hugo előnkbe teszi, 's
kifejti literatori elveit, felállítja rhethoricáját, 's illy ko-
rán már elválasztja magát ama' kalandteljes egyszerű-
ségtől, melly szokott varázsát önti el Goethe, Byron
lord, Schiller és mindazon újítók' első próbatéteikre, kik
igazán mesterkétlenül, és valólag lelkesülve vannak. V.
Hugo eleitől fogva makacs és pedant újító vala, gondos
magyarázója ön lángeszének, 's egy új pártot alakítani
törekvő. Önkényileg kiáltja ő ki magát költői Calvinnek;
erőszakosan válik el a' tizenhetedik századtól, a' nagy
lángelméknek ama' nagy századától. 'S így rakott ezen
fiatal ember, kinek minden kedvezni látszott, kinek ré-
szén nem csak a' király' tekintete, hanem egyszersmind a'
nép' becsülése is állott, czölönket saját költészetére, ma-
gát theoria' emberének unszolván fel, míg voltaképen csu-
pa képzerővel birt. 'S addig állítá előszavaiban, hogy ő
mindeneknek, a' művészet' és literatura' világában felfor-
gatására született, míg végre csak ugyan elhitték, sőt való-

ban mint új nemű bitorlót rettegék is. De szerencsére azóta, minthogy V. Hugo nem vala képes semmit felfordítani, sem egyikét is a' hajdani francia dicsőségeknek azon feledékenységre taszítani, mellyel fenyegeté azokat. Franciaország megbocsátotta neki e' kis *charlataneriád*, melly egy illy fiatal író' előszavaiban csakugyan menthető.

Ám még is mi számíthatlan kárt tettek V. Hugonak ezen előbeszédék! Egyszerre daczoló helyzetbe tették a' közönséget ama' fiatal lángész ellen, kit olly szilaj és féketlen magasztaltság hevite; 's hogy a' közönségnek igaza volt, azt megkell vallanunk. Kit nem szomoríta meg közölünk ama' húzamas drámának *Cromwellnek*, V. Hugo' első drámái próbatétének előszava? Ezen előszóban, melly valóságos értekezés a' költészet' mesterségéről, V. Hugo magát minden czerimonia nélkül Racine' és az öreg Corneille' helyébe teszi. Tulajdon szabadalma által emeli ő magát vezérévé egy felekezetnek, melly mint ő hirdeté, a' tizenhetedik századnak, az igazság', szellemi tehetségek', és lángelmék' ama' nagy korszakának felforgatására vala kinézve, V. Hugo egész költői múltunkat legázolá, mint valami fiatal gyerkőcze, 's vele megsemmisíté Racinét, mint olyant, ki nem akarta Shakspeare-t, az egész világ' minden dramájának valóságos mintájául tekinteni. Épen olly ferde képzet az, mint ama' Voltaire-é, ki Shakspeare-t barbarnak nevezte. Shakspeare olly kevéssé mintája Franciaországnak, mint nem barbar, akár ki előtt is. Shakspeare ugyan azon szerepet játszott Angliában, mit játszott Franciaországban Corneille: ő az angol tragoedia' feltalálója, mint Corneille a' francziának. V. Hugo és tanítványai, mert az időben *voltak* tanítványai, kiknek látniok kellett, hogy akar Shakspeare-t akar Corneille-t utánozzák, ők még is mind két esetben, nem többek mint követők, és utánczók, Hugo mond, 's tanítványai megtámadák Racine' *egységét* (unitas) a' hajdani művészet' ama' tanult és szűz szabályát, melly annyi remek darabokat teremtett; de hát azt hiték-e, hogy belőlök azért eredeti költők válnak, mert

minden tartózkodás nélkül Shakspeare' tömkelegébe bonyalodtak!? De különben is eredetiséget nem lehet egy felvilágosító előszóval beh bizonyítani, azt a' munkának magának kell tanusítania. *Cromwell'* előszava olly nagy zajt ütött akkor időben a' közönségnél, hogy az általa támasztott általános neheztelés ama' hűzamos költemény' bájosb részleteire is visszahatott. Pedig minő szép jelenéseket, mi dicső helyeket foglal az magában! 'S mi gyönyörű kép *Cromwell'* fiatal leányáé, ki hű maradván royalistai elveihez, sírvafakad rettentő atyja előtt a' kiöntendő királyi vér felett! 'S ime' *Cromwell* még is előszava alá temették, 's soha azóta fel nem támadott.

Ez vala V. Hugo' első drámai próbájának lelkülete, és sorsa. Ama' bírálók, kiknek jó emléküik van, 's a' bírálók emléke pedig rendszerint jó, most is emlékeznek egy bizonyos drámára, melly az *Odeon színházban* adták, 's mellynek neve *Amy Robsart*. E' dráma Hugo V. és Ancelot uraknak vala közös szerzésük. (Ancelot és V. Hugo ki gondolta volna azt?) Ezen szorosan a' *Cromwell'* előszavabani szabályok szerint kidolgozott *Amy Robsart* kifütyüröltetett, a' *Sieur Fontenelle' Aspérj*ának előadatása óta divatozó kifütyöltetésnek szoros szabályai szerint. A' fütyvihar rettentő vala, 's más nap még is V. Hugonak levele olvastatott a' hirlapokban, melly őt *Amy Robsart'* szerzőjének vallá. Ime' levél vala első tanúsítója azon czélra törő állhatatosságának, vagy mint mások nevezik tudományos átalkodottságnak, mellynek *Amy Robsart'* ideje óta V. Hugo olly sok példáját adá.

De a' legfurcsább oldala a' dolognak még is az, hogy Ancelot nem egyezhetvén V. Hugoval a' drámabani részüknek összesítése iránt, amaz bevégzé saját *Amy Robsartját* a' *Theatre Français'* számára, mellynek sikere épen olly teljes szerencséjü vala, mint V. Hugoénak megbukása. És minő bukás a' *Cromwell'* előszava' írójának!

Azonban Hugo V. már akkor ama' vasrúdhöz vála

hasonló, melly tűrni nem akart. Az ellenhatás őt még túlságokra vitte; a' közönség' sziszegéseit visszavetette ő lelkének legtitkosb redőiből, hová elhatának azok. Érzette, hogy előtte egy dicső jövő áll; de mikép' hódítani meg a' közönséget? mikép' kivíni, hogy az akaratos 's nem hívő tömeg ráhallgasson? hogyan mutatni meg Franciaország' olvasó világának, hogy ő igazi költő, 's nem csak Byron' lord' képmása! 's aztán annyi vetélkedő költézet is vala a' tájt övének ellene! Egyik felől Byron, ki urias misanthropiájának mogorva hangzatihoz egész Európa figyelmét lelánczoló, más felől Walter Scott, a' hatalmas regény író, kinek hihetetlen, 's kimeríthetlen sikere előtt magának Voltaire-nek is elsáppadt híre, 's vigre ott álla még saját honában a' diadalmas, tisztelt, csodált 's megtapsolt Casimir Delavigne, a' *Paria* és *Les Messénniennes*' szerzője. V. Hugo ellen volt tehát Lord Byron 's az óda, Scott Walter 's a' regény; Delavigne 's a' tragoedia, 's e' három nagy ember körül forogtak akkor Angliának, Galliának, 's egy egész világnak tapsai. A' dilemma felette nehéz volt ám. Mit tett hát V. Hugo? Előbb már belevágott vala Byron lord' földjébe az ódák mezején; most már regény írásra adta magát, mint Walter Scott, fentartván magának megtámadni később Casimir Delavignet a' színházban, melyet ez magának építe. Így mondá e' fiatal ember maga magában, a' helyett, hogy minden képességét egy célra öszvesítené: „Én ide akarok menni, 's oda, 's minden hová“, olly elbizottsággal, melly csakugyan tele volt bátorság- és nemességgel.

Egy szép napon tehát elindul, hóna alatt egy historiai regény formát hurezolja, mellynek neve: *Hans d'Islande*. Az időben V. Hugo, és ez minden fiatal költőnek sorsa elein, kiadót keresett, de nem talált. A' jó szerencse csakugyan adott végre egyet. Irtózatoss és vad regény az, tele vér- és gyilkolással. Hőse nyers emberhúst eszik, tengervizet iszik, 's arszlánként ordít. A' könyv képtelen, 's még is minden ferdeségei között is találand

a' figyelmes olvasó néhány igen erőteljes festésekre, melyek merészen vázolvák és gazdagon színezvék; némelly művészi kézre mutató képekre 's az iszony- és elcsüggedésnek egy két szép jelenetére. Kétséget nem szenved, hogy az ügyes író e' munkának minden túl csapongásai közül is kiismerhetni ugyan; de bizony bátor lélek kell is ám az ügyes írónak kerestében a' vér- és iszapnak ezen egész tömegén átgázolni.

Csak nem e' tájt adott ki V. Hugo egy más rövid regényt; (*Bug Jargal*). Bug Jargal egy néger szörnyeteg, épen olly irtózatoss mint Hans d'Islande. Minden szenvedély- és minden hibával bír. Ezek valának Hugo' első próbái a' *rútat* költészet' dicső helyeire emelni. Valóban az új tan, kifáradva a' gyönyörű antikból, irigylelve belvederi Apollo', és medicei Venus' meg nem közelíthető formáit, céljául a' *rútnak* helyre állítását tűzte ki. Undok arcok, torzalakok, rút lelkek rút tettek, 's a' rútságnak minden nemei, lehető és lehetlenek lőnek pártolva és védve e' tan által, melly azokra zsenijének teljességét ruházta rá, 's állhatatosságának, merészségének, prósa'sa', és költészetének teljét e' merényre vesztegeté. De az új tan' gyilkosságai épen olly sikeretlenek lőnek, mint előszavai. Boileau' és Racine' Franciaországába, a' Sophocles', és Euripides' Franciaországába teoriában úgy, mint a' praxisban visszaborzadt a' rúttól, és ebben csakugyan igen helyesen is cselekedett¹⁾.

Miután pedig e' borzasztó lapokat szívéből előhuz-

1) Itt rövidség kedvéért ki hagyatott mind az, mi V. Hugonak több regényeiről mondatik. Miután. *Egy elítéltnak végnapjai* címet viselő regényéről dicsérrel emlékezik, véleményét e' szókkal fejezi be a' francia bíráló: „De bocsássatok meg, ha nem mulathatok hosszabban, az *elítéltnak végnapjai*; mert igazán megvallva nem is tudok rá gondolni ama' rettenetes beszélyre a' nélkül, hogy látni nem vélném kettévágott gondolatait azon véstéljes pallos leütötte főnek, 's ne érezzem miként ama' melegvérnek cseppjei egyről egyre lelkemre hullanak!“

ta, 's végre még is sikerült a' közönséget épen a' vérpad' szemyeihez lehúzni, V. Hugo magasb színpadra vágyott. Ugyan is feltette vala magában, hogy ő még ura lesz a' *földszínek*, 's szert tévén végtére olvasókra, miért ne nyerné meg a' *földszínt* is? Újra neki állott tehát, segédül hívá teljes bátorságát, 's nagy Corneille' költészetét, ősi szenvedélyeit, sőt még hajdani hőseit is utánozván, egy versben írott szomorú játék készítéséhez kezdett a' *Theatre Français*' számára. *Hernani* tele spanyol szenvedély, spanyol szokások, és erkölcsökkel. Egész Párizs rohant látni *Hernanit*, mert először: Párizst nagyon érdeklé egy Hugo' tollából jött szomorú játéknak nevezetes újsága, másodszor pedig, mert ezen szomorú játékot maga a' király, X. Károly pártfogolta, a' *lovag király*, mint Hugo nevezte őt. Valóban a' literatura' régi tana 's minden ex-költő aggodalom teljesen érezvén ez újonnan érkezettnek a' *Theatre Françaisba* beférkezését, oda hagyák elvonultságokat, alázatos, sőt mondhatni igen költői óvásaikat az újköltészetnek az ősi színpadrai beférkezése ellen, ő felsége eleibe terjesztendők. *Óvásoknak* nem igen vala nagy barátja X. Károly, 's a' helyett, hogy V. Hugot a' franczia színpad' íróinak sorából kizárandaná, sőt egész királyi erejéből védte. Ekkép lön az, ki akkor *Franciaország*' királya vala, és az, ki nem soká *francziák*' királyává lön, személyesítve a' színpadon kiki saját költője által; az Orleansi herczeg Delavigne Casimir, X. Károly király pedig Hugo V. által.

Hernani' sikere azonban még sem volt teljes. A' közönség abban igaz, hogy a' lyricus költőnek némelly nagy tulajdonaira ösmert, talált benne lelkesedést, mély nézeteket, historiai pontosságot, dicső emberek' dicső bámulását, 's nagy nemzetek' sorsa iránti mély tiszteletet: sőt mindezek mellett magasult szerelemnek, helyenkénti édes, gyöngéd sugarait, 's a' fiatal szívnek mesterkétlen és drámai szenvedélyeit is.

Azonban ez teljességét is tette, ama' dicséretes tulajdonoknak, mikkel Hugo V. darabjai bírnak. Hugo

amint azóta már ötször vagy hatszor bebizonyította mit ért a' dráma' szerkezetéhez; a' dramai cselekvés' elrendelése, és elintézése minden részeinek olly móddali készítése és összeillesztése, hogy a' nézők' megindulása sem erőtetve, sem hátráltatva ne legyen, ezen legbajosb mesterségnek combinatioi mellé még annyi művészetnek alkalmazása, melly a' művészetet láthatónak lenni neengedje, mindezek Victor Hugo' képessége fölött vannak, 's teszik azon tört, mellybe magát megfogadni engedte. *Hernani* hosszú, valószínűtlen és roszúl szerkeztet drama vala, kifejlése pedig lehetetlen.

Hernani mindazáltal mind eddig még is V. Hugo' legjobb dramaja: minden mit azóta színpadra irt silány-nak látszik előttem 's teljesen méltatlannak olly nemes, értelmes zsenihez. Mint dramaticus Hugo V. sokkal alább áll *Ducange* Victor, és *Pixerecourt*-nál. Azon hiszemben, hogy Shakspeare-t követi, kinek költői szellemét sohasem tudta utánozni V. Hugo visszavezet minket művészetnek épen a' bölcsőjéhez. Dramai dolgozatai sokak, de mi művészetet illeti, nagyobb részt silányok, habár historiai mellékesemények, és morális helyzetök' tekintetéből csakugyan nem megvetendők. E' felett Hugo' drámáiban találjuk még inkább mint más mánkáiban is azon képtelen irányt visszahelyeztetni a' *rútat*, mellyet már *Bug Jargal*- és *Hans d'Islande*-ban említettem. *Hernani* után következett *Marion Delorme*. Marion Delorme, a' kéjhölgynek (Courtisane) színpadrai visszaállítás. E' drámában mellynek formája épen olly nevetséges mint célja, minden főszemélyek, Richelieu (a' félelmes bibornok) XIII. Lajos (amaz olly derék és vitéz király) minden főbbjei ama' választékos udvarnak, melly olly hamar válék a' nagy fejedelem' udvarává, feláldoztattak, gondold meg kinek? Marion Delorme-nak az ágyasnak! Az egész drámában neki egyedül van lángelméje, elszántsága, bátorsága, és szíve. Francziaország' historiájának amaz egész korszaka, nyomorultan fel van áldozva azon alávaló szajhának, kit a' historia nekünk

nem csak mint bibornok' szeretőjét, hanem, mi még alacsonyabb, mint kémjét állit előnkbe. Ugyan mi jó-avvagy magas czélra szolgál egy illy paradoxonnak felállítása? Miért e' kinos szorgoskodás fertőztetni mind-azt, mit megszoktunk vala tisztelni, csupán azért, hogy imádni kénytelenitessünk egy halál által kivégeztetett fertelmest? *Marion Delorme*! Isten ments! Tragoédiát írni Marion Delorme-ból, mintha épen *Berenice* volna! O ti költői bálványink és mesterink Corneille! 's Racine! mit mondtatok volna ti ehhez!

Pedig *Hernani* 's *Marion Delorme* versben voltak írva. Hugo V. nem hagyá el még költészetét, ama' dicső nyelvet, mit ő alkotott magának 's mi számára olly hasznos kutforrásnak mutatkozik, többször egyszerűen tartóztatván fel a' földszin' tüzelmetlen zugásait. Azonban következett dramáiban, kivéven azon egyet, melynek czime *Le Rois' amuse* (A' király mulatja magát). V. Hugo búcsut vön a' költészettől, a' leggyűlöletesb szenvedélyeket, 's a' legsömörítőbb szörnyeket köznyelven kifejezendő. Így *Marie Tudor* prosában írt dráma. 'S mit gondolsz mit csinált V. H. Tudor Máriából, Anglia' pendant és vérengező királynéjából, kinek a' historia méltán szemére vetheti kegyetlenségeit, de nem fajtalanságát? Lásd, V. H. egy gyalázatos buja királynét csinált belőle, ki arannyal fizeti egy alávaló olasz' szerelmét, míg ez egész idő alatt csalja őt egy más asszonyért. Tudor M. elárulva és meglopotva olaszja által, udvarát és tanácsát összehívja, 's mindnyájok' jelenlétében vádolja az olaszt, átadván őt a' törvénynek, sőt mi több felhivatja a' bakót, 's így szól hozzá: „Neked adom e' bájoló főt!“ És illy szellemben van ezen egész dráma írva. Mintán pedig a' királyné' olaszja, általa ekkép összezuzatott, Máriában új vágy éled megmenteni a' szeretőt. Kis szemfényvesztés formát próbál el, mi azonban nem sikerülvén, az olaszt vérpadra menni látjuk. fején fekete fátyollal 's viaszgyertyával kezében; 's ez az megint, mit H. V. drámának nevez: illy szellemben

hiszi ő magát Shakspeare' utánzójának. Hiszen Schakspeare a' historiának minden elporhadott királyait feltámasztá, élteté, mint éltek vala hajdantan, megmutatta ő még a' szív' veréseit is a' kemény páncélok alatt, 's egyiránt tudta mozgatni a' vasat is csipkéket amaz ősi személyeinek lehellő indulatai alatt. Schakspeare királymester- historicus- philosoph- moralista- fellengő- politicus- és fennséges költő. Neki minden diadalra vannak szavai, minden kinokra könyei, hódolatai minden erény' és átkai minden véték', számára. Ő dicsér, tanácsol, és kárhoztat, maga előtt hajtván saját kényére a' királyokat, hadakat, és nemzeteket. Schakspeare *egyedül* áll a' maga helyén, mint Corneille a' *magdén*. Nincs, bizony nincs semmi közös V. Hugo 's a' hatalmas Shakspeare között!

De V. H. nem állott meg Hernani, Marion Delorme és Marie Tudornál. Ezek meg annyi falrahányott borsók valának nála. Minél erősb vala a' földszin' oppositója, annál nagyobb lön ingerültsége. Sem a' közönség' szilárd czáfjai, sem a' barátság' kérései meg nem győzék őt azon új ösvénynek veszélye felől, mellyen ő indula. Egyszer tehát újra a' *Theatre Français'* tömött halgatósága előtt egy darabban, mellynek czíme *Le Rois' amuse*. (A' király mulatja magát) Hugo félre dobva minden historiai korlátokat, magát szilajon a' legszomorúbb, legsilányabb és legképtelenebb leleményeknek adta át. Képzeld V. Hugot ottalma alá venni nem többé az ágyasokat, hanem az udvari bolondokat, is púphátuakat. Ez alkalommal a' kéjhölgy Marion helyett Triboulet a' bolond, Hugo' hőse; ezen bolond, ezen púphátu characterének mit gondolsz kit áldozott fel V. Hugo? magát I. Ferenczet, azon nemes hajnokot és kedves gavalért, ki ama' nagy szónak *becsület* vala feltalálója: azon lovag királyt, *Bayard'* kedveltjét, a' nők', csatárok', művészek', és költők' királyát, őt magát áldozta fel gyalázatosan, 's minden lelkisméret nélkül egy pórías nyomoréknak! Őt huzamos felvonáson keresztül rajzolja ő

nekünk I. Ferenczet, mint gyáva hitszegőt, ki ittas katonaként keresi a' vétket, éjeit a' legalacsonyabb helyeken tölti, egy gyilkos' és egy kéjhölgy (fille de joie) társaságában borozva, 's ugyan ezen felvonások alatt áll előttünk Triboulet a' mankós bolond érdem- és bátorságteljesen, atyai szeretettől lángolón, egy lelkes szívteljes teremtmény, derék philosoph 's nagy politicus. A' dráma' végén csak alig menekszünk meg, hogy I. Ferencz' gégeje egy csapszékben ketté nem metszetik, 's teste zsákba nem dugatandott. Képzeld magadnak, ha lehetséges, illy lelemények' hatását a' francia közönségre. Minden felől kérdezők egy mástól az emberek, ha valljon költői szabadságnak is szabadna-e illy messze terjedni, valljon illik-e hozzánk hasonló nemzet' méltóságához így kitenni közönséges csúfságnak a' XVI. század' (ama' nagy század') királyát, V. Károlynak (ama' nagy fejedelemnek) vágytársát, Marignan' győzójét, 's Pavia' legyőztjét? 'S még is négy egész felvonáson át türte a' francia közönség mind ezen szörnyűségeket, e' dráma' rémvázai alatt, mint ki lidércz' körmei között kínlódván, 's csak vége felé, miután a' túlon túl bitangoltaték ezen undorító festések által, csak akkor tört ki a' közönséges harag. Szélvészként emelkedék fel mindenfelől a' sziszegés; rettentő czáf, mellyet V. Hugo igen megérdemle a' halgatóság pedig igen igazságosan ki is szolgáltata 's mi több ön feleségének 's idősb leányának jelenlétükben, kik sirtak, a' nélkül hogy tudták volna jó formán mit jelent mind ez?

Azt fogod gondolni kétség kívül, hogy e' drámának gyalázatos elesése megjobbitandja drammatistánkat; hogy frígyet köt a' szeplőtlen muzsákkal, 's az ódához, legelső, legkorábbi szerelméhez, újra visszatérendett. Rosszul ismered akkor e' férfi' vasakarátját. Az ingerelt közönségnek ezen irgalom nélküli határozata ellen még szilajabban szegült V. Hugo mint valaha. Hiába tette a' belügyek' ministere drámájának ama' nagy szolgálatot, hogy annak második előadását megtiltotta. V. Hugo, kinek örvendenie

kell vala magában, hogy illy derék alkalam adaték drámáját visszavonni, és hálálkozni a' miniszternek illy ohajtott ürügyért, sőt a' helyett törvényszolgát küldé a' miniszterhez. Pört támasztott ellene a' *Tribunal de commerce*' bírósága előtt (Kereskedői törvényszék és költészet!) És Hugo V. elég megátalkodott volt bírák előtt megjelenni 's szörnyü drámájának védelmét magára vállalni; épen olly szomorú jelenet, mint amaz első előadás a' *Theatre Français*ban. Azonban megkell engedni, hogy az allegatio épen olly silány volt, mint darabja. És annyival silányabbnak tetszék, minthogy amaz ékes ajku fiatal szónokkal, a' serdülő törvénykar' dicsőségével a' lelkes Chaix d'Est Ange-al volt dolga, kit a' *Le Rois' amuse*' előadásakor bámulat- és haragtelve látánk hintójához vezetni fiatal testvér hűgát, kit elég botor vala ezen erkölcstelen darab' meghallgatására elhozni. Nem szükség mondanom, hogy *Chaix d'Est Ange* az nap minden illedelmes és nemesb izlésü embernek nyerte meg ügyét.

Ezen darabja óta csakugyan V. Hugo lemondott a' historiai drámáról, 's most már ollyakat ír, miket ő *Drame intime*-eknek nevez, de miket Pixerecourt' boldog napjaiban közönségesen melodrámáknak neveztek; 's így tehát hála Trihoulet' leczkéinek, a' historia csakugyan megszabadult végre V. Hugótól, 's ez sem kicsiny nyereség. Szóljunk-e más két drámáiról *Borgia Lucretia* és a' *Paduai zsarnokról*. Borgia Lucr. egy Genarro nevü katonának anyja meggyilkoltatik ön fia által, mint mi sophoclesi anya. Nagy szerepet játszik a' méreg e' drámában, valamint az ellenméreg is. Az utósó jelenés két koporsóból álló menettel végződik, mellyek hét vigyázatlan vendég' holttesteiknek elszállásolására rendelvek, kik egy *kéjhölgy*' házánál vacsorálának; mert a' kéjhölgy V. Hugo' drámáiban mindenhol uralkodik. Mindezen erőszakos eszközök, mind ezen rettenetes *coups de theatre*-ek (színi fogások) ezen méreggel étetett 's méregtől újra mentett emberek, e' villogó gyilkok, szóval mindezen titkolódások mellyek *Anne Radcliffe*' regényének misteriumait

juttathatják eszünkbe, bizony nem igazi tudományos források: mondjuk ki csak egyenesen, nem olly drámai források mik egy V. Hugoéhoz hasonló szélességű és olly magas zsenihez illenek.

Angelo, Padua' zsarnoka egészen B. Lucretia' mintájára van készítve, egy rejtett ajtók, ellakolt *jalousidk'* titkos teremek, és mogorva álutakból, (mellyeken kémek sompolyognak elő hátra mint mi vén patkányok pusztaházban) álló húzamos és szüvevényes történet. Különbön-is e' drámában sem szív, sem lélek, csupán érzékekhez szól. Költő ez úttal physical veszélyeket, hirtelen halálokat 's váratlan feltámadásokat *mutogatva* mulatja magát. Méreg- 's ellenméregnek ez úttal is nagy szerepök van ám, 's itt is újra egy *Thisbe* nevű kéjhölgygel van dolgunk. Ez a' Padua' zsarnoka valójában a' legnyomorultabb zsarnok mind azon rettenetes poroszlók közül, kiket csak valaha kibérelt a' velencei köztársaság; szörnyen félti nőjét egy gyöngéd és kedves velencei nőt, 's még is ugyanazon időben halálban szerelmes *Thisbébe*, egy félelmes velencei nőbe. *Thisbének*, mint minden igazi tubának, saját fizetett szeretője van, miként ő is Pádúa' zsarnokának bérében áll; de lám! *Thisbe'* kedvese Angelo' nejébe szerelmes. Egy kéme a' köztársaságnak *Omodei'*, ki hasonlóan szerelmes Angelo' nejébe, de a' szép asszonytól megvettétvén, magát megboszulni határozta, a' rettenetes Angelo' házába vezeti be az ifjut. Egyszer oda kapva, gondja van rá ugy elzárni minden ajtót, hogy sem a' gyönyörű Katharina, sem pedig a' fiatal szerelmes ki ne kerülhesse a' zsarnok dühét. Tülfelől *Thisbe*, ki szeretőjének Katharina iránti szenvedélyét észre veszi, hamis kulcs' segedelme által be jut a' csarnokba, 's ekkor e' négy személy között Katharina, *Thisbe*, a' szerető, 's a' zsarnok Angelo' között egy szemrevetések- és gyűlölség-, megétetések- és gyilkolásokból álló leirhatatlan csatapate kezdődik vegyítve gyöngéd sohajok, és szende vallástételekkel. Pádúa' zsarnoka, bölcs emlékezetében lévén, miképen cselekedett hasonló

esetben drámai unokatestvére B. Lucretia, mérget rendel nője' számára. Azonban más felől Thisbe, kinek kellendett beadni a' mérget tulajdonkép csak álomított készit, Romeo' és Julia' csészéjükből kölcsönözöttet. Katharina halva roskad, mint hisszük, 's érdemes férje őt' eltemettetni parancsolja. De Thisbe megvásárolja a' gyönyörű holttestet a' sirásóktul 's azt saját lakába szállítva pompaágyába fekteti; végre az utósó felvonásban, Katharine' kedvese bomlott állapotban jelenik meg Thisbe' házánál, mert megtudván, hogy szeretője a' kéjhölgy adá a' mérget ama' tigris Angelonak, tört ragad 's annak felkeresésére szalad. Thisbének, ki az ő látásán megdöbbenve 's mintegy kövéválva áll szótalan, nincs mit tennie mást mint felajánlani szívét a' halálos dűfésnek. Ő elesik 's Katharina e' perczen feléled. „Fuss — monda Thisbe, fuss“, — evvel szeretőjéhez fordulva kiált, „megmentém őt számodra!“

Ez az a' valami, mit V. Hugo drámának nevez. De valljon érdemi-e az a' dráma nevezet, mi egyébből nem áll, semmint a' legközönösbb események, álszánakozás, 's áltreteggéssel megterhelt silány, mit sem jelentő szövényből, mi egyiránt ellenkezik természet? igazság és emberi szívvel? Mi több, Hugonak tulajdon stylje is feszült és elfacsarodott ama' túlcsapongó nevetséges erőködések miatt magát olly mesterséghez felkanyarítani, mellyet tőle természet megtagadott. Nyelve, különbön olly erőteljes, izetlenné, puffadt-, nyavalgós-, szétömlő- és olly hamissá válik, mint drámai cselekvénye; mert hiában, mindig csak öreg Boileau-nkhoz kell visszatérnünk tudományos maximákért:

„Ce que l'on conçoit bien s'enonce clairement,

Et les mots pour le dire arrivent aisément.“

Itten elvégezve a' francia bíráló V. Hugo' drámáinak bírálását újra regényeire tér vissza, 's mintán a' *Halálra ítéltnek utósó napját*, különösen pedig a' *Párizsi Notre Dame* című regényét valóban fényes érdemeik szerint magasztalja, 's megmutatja, mikép járja

át ezen egész gyönyörű regényt egy nem keresett, hanem benső *szükségesség* (necessitas); mikép' hangoznak össze legkissebb részletei ama' gyönyörűen öntött egészszel, meg nem állhatja még is; mikép' e' kedvencz regényéről bírálatát is következő szókkal be ne fejezze. „Nem szükség mindazáltal ki jelelnem itt is V. Hugonak azon siralmas hajlandóságát magát szünnélkül az irtózatosságnak átengedni, minden morális és physical riátságok' védelmét magára vállalni. Mi egyéb a' *Párizsi Notre Dame*, mint a' rútnek kidolgozott visszaállítása a' irodalom országába. *Quasimodo* még Trihoulet-nél is ocsmányabb teremtés. A' szerző képszerűje' és festésének egész teljességét kimeríté azon keresztcsont' elferdítése ama' sárgafogak' színezésére, amaz irtózatossá száj' félrefacsarására, 's azon fertelmes képnek sümölcsök, és fokadékokkal eltöltésére. *Quasimodo* kétségen kívül minden ocsmány teremtményeknek legutálatosbika; sohase' jött a' világra irtózatossá méreggel ellátott varasbéka, mint jött ki *Quasimodo*, a' harangozó, V. Hugo' agyából. A' mi pedig a' bájoló *Esmeraldát* illeti, ama' *tánczó dal*, ama' mennyei álmoképet, melly hófejezen és tisztán tündöklöki a' dráma' hinárja közül e' gyönyörű teremtés mind a' mellett is mi egyéb, mint az ártatlanságnak legegyszerűbb állapotára lesimitott *kéjhölgy*! Ujra kitörök itt egész őszinteségében és tisztán V. Hugonak megromlott civilisationk' amaz *elveszett gyermeke* iránti költői szenvedélye, kit kéjhölgynek. (*Fille de joie: Freuden Mädchen*) Kijeleltem már fennebb, mond továbbá a' bíráló, a' költőnek amaz alázatos 's kétértelmű éji teremtetések iránti előszeretetét, 's ha vizsgálnod tetszik, azt találandod, hogy egyetlen egy munkája sincs illyes teremtés nélkül: sőt a' *Halálra ítéltnek utolsó napjában* is kéjhölgyet hoz be V. H. az öröm dal készítésére; *Marion Delorme* egy hősi, *Thisbe* ábrándozó ágyas, *Esmeraldát* pedig egy szűz kéjhölgynek lehetne nevezni. V. Hugonak minden munkájában ugyan azon irányt találjuk, (mellyet, ha legszelidebb szóval élünk,

csodásnak nevezhetni) behozni t. i. a' romlottság- és vétkezésrei meghívást. Annyira igaz az, hogy legszebb gyűjteményeinek egyikében, 's azon gyűjteménynek éppen a' legszebb darabjában is (*La Prière pour tous*) kissé igen messzeviszi a' *megtántorodott asszonyok* iránti szánakodását, midőn azokat tiszta és ártatlan gyermekének fohászaiba ajánlja! Avvagy nyisd fel Hugo' legújabb költeményeinek gyűjteményét, *Les Chants du Crêpuscule*, abban is több példáját találandod ezen szerencsétlen hajlandóságnak; példának okáért a' *Hôtel de Villei* bál felett írott verseiben a' költő azon ajtó küszöbére áll, mellyen belől a' fényes táncz tartatik, és ott, a' mint mosolygó, ékkövektől fénylő, és felékesített anyáinkat, 's nőtestvéreinket szemlélgetné, rögtön, tárgyának ke- lösközepén félbe szakasztja azt, párvonalt huzandó az erényes nő, meg az útczán csatangolók közt!"

Időm szűke nem engedi tovább mulatnom V. Hugo' költeményeinek *Jules Janin* általi bírálatán. Rendre vannak ott felvéve az *ódák és balládák*, az *őszi levelek* (*Feuilles d'Automne*) *Az orientálok* és a' *szürkületi dalok*. (*Chants du Crêpuscule*) kiemelve lévén azok közül, és őszinte magasztaltsággal dicsérve a' jelesbek. Berekesztésül itt még csak azon szókat magyarósítom, melyekkel a' többször említettem francia aestheticus értekezésének V. Hugot illető részét végzi.

„És a' hit, mond a' széplelkű aestheticus, hit az, mi teszi a' költőt. Kétkedés minden költészet' halála. Hit az, mi nekünk Chateaubriant és Lamartinet adá, istenbe és királyba helyezett hit. Olly két hit ez, melly szépen illik együvé. Keresztény, royalista, és költő teszik a' költői eszmének szent háromságát. Hugo V. is royalista 's egykor hívő is míg e' fénytsugárzó, virághintett kettős ösvényen járt, addig ő is *nagy költő* vala, egyenest, habozás nélkül célja felé siető. És ah! mi dicsők valának az ő léptei saját költészetének napfényében! mint haladt elő muzsája, midőn azt szeretet és remény hordozá, és galamb volt, mellynek szárnyai a' hit!

A' magasztaltság' igazság' ama' dicső napjában panaszkodott-e Hugo' csak egyszer bár szürkület' kétes homálya ellen? nem, valóban nem! Csak ihlésének kell vala magát átengednie, és soha se' volt fennrül érkezett világnak hijával. Tizenöt éve már, hogy mint költő mutatkozik, és soha a' dicsőségnek azon egész ideje alatt nem panaszkodott mostanig a' zavar' és ketkedés' napjai ellen“. „Egy szóval, ha Hugo haladni nem tud, az csak onnét van, mert ingadoz; hahogy nem énekel olly fennen mint egykor, az onnét van, hogy nem mer; hahogy világ szerte kétkedést, 's csak bizonytalanságot lát, azért van az, mivel kétkedik maga, 's mert elveszté ama' sz. Lajos' csillagát, melly vezerlé őt egykor — az égbe.

'S vajjon mikor szünendik meg a' határozatlanság' ezen állapota? Mikor lelendi fel újra V. H. vesztett ösvé-nyeit? nehéz kérdés; de mellyre megfelelni tudandok, annak ki nekem azt mondja meg előbb: mikor térend vissza, V. H. egykori lyrai magasztaltságához, szende hitéhez, 's első énekeinek merész, 's bájteljes egyszerűségéhez!?

PETRICHEVICH HORVÁTH LÁZÁR.

VIII.

A' SZ. FERENCZ RENDÜ

BOSNYÁK SZERZETESÉK.

Bosnyákországról, melly hajdan szorosb viszonyban álla édes hazánkkal, nem megvető történeti, földleirási, nép szokási 's többféle hiteles forrásokból meritett adatok gyűjteményével birván, és ezt a' czimzett szerzetesek' értesítése, elbeszélése után jelenleg is száporítván, addig is, mig ez valaha sajtó alá menendne, vagy mig nemz. academiánk nemes buzgósága után, a' *fojniczai*, *suttiskai* és *kreshevi* sz. Ferencz rendi régi kolostorok levél- és könyvtáraiból hazai történeteinket, literaturánkat, nyelvünket érdeklő régiségeket olvashatandjuk, az említett országot tárgyzó adatimat részenként fogom közölni, most a' sz. Ferencz' rendén lévő bosnyák szerzetesek' eredetét, és jelen állapotját rajzolom.

Az üdvözítő hit', és keresztény ajtatosság terjesztésében buzgó assisi sz. Ferencz, ismert szerzetét 1208-dik évben alapítá, melly miután III. Honorius pápa „*Sollet annuere*“ kezdetű oklevele által megerősíteték, számos követőkre talált. A' szerzetes rend kitüzött ekkori főiránnya az evangéliom hirdetése lévén, némelly kiküldött tagjai 1230. felé „*Custodia Bosnae*“ czim alatt összetársasúlván, az akkori Illyricum részében Bosnyákországban letelepedtek. 1260-ik évben a' narboni gyűlekezetben, mellyet sz. Bonaventura tartott, a' társadalom czíme „*Vicaria Bosnae*“ nevezetre változott; 1340-ikben új alakot öltött, 's tetteiért 1444-dikben IV. Eugenius pápa „*murus pro domo Dei inexpugnabilis*“ szavakkal magasztalta. Ezután termékeny anya lett, 's miután Apuliában a' sz. Miklósról, Dalmátországban sz. Jeromosról, melly *raguzainak* is mondatik, Magyaror-

szághban *üdvöztönkről* (S. Salvatoris) nevezett szerzetes társaságokat szülé, 1514-ben „*Provinciae Bosnae Argentinae*“¹⁾ czímet nyert, melyet X. Leo 1517-ben megerősített, 's midőn így Tót, Syrmium, Bolgár, Erdély, Bosnyákországokra, Magyar- és Dalmátországoknak pedig nagyobb részére kiterjedne, az erdélyi 1640, bolgárországi 1654. dalmátországi kolostorok 1735-ik években független társadalmokká alakultak, sőt 1757-ben magyar, tótországi kolostorok is elszakadván, 's Kapisztrán Jánosról nevezett szerz. társasággá összeforván, a' bosnyákországi rend 3. kolostorra, és 6. lakhelyre (residentia) leolvadt, 's a' török hatalom által összeromokított házait siratta, XIII. Kelemen pápa 1758-ikban régi jogaival ismét felraházta.

Illy körülményekben a' szerzet kolostorinak és tagjainak száma kevesbedett, 's minden szabadsága és biztossága kirabolatott, de erénye, buzgósága, és állhatatossága nem hanyotlott, sőt az 1757-iki elhagyottsága után is gyarapodott, azonban meg nem annyira, hogy a' 130,000 lélekből álló catholicus hiveket, nevendék papokkal (kiknek száma jelenleg 132) elláthatná²⁾.

E' hiányt századok óta *Olaszországban* a' pápa, hitterjesztő gyülekezet és szerzetes rendek atyáskodása, *Magyarországban* pedig az apostoli király nagy lelkűsége után a' püspökök és szerzetes rendek fedezték.

Az érintett három, névszerint: *suttiskai*, *fojniczai kreshevi* kolostorok egyházokkal és alsóbb osztályú iskolákkal, melyekben a' szerszetbe lépendő ifjak oktat-

1) „Argentina“ melléknevét két okból vette fel, a' tartománynak t. i. ezüsttel bővelkedő hegyei, és a' szerzetnek *Srebernicza* (ezüstös) nevű helyen fekvő főkolostora miatt. Ez 1686-ik óta romban fekszik.

2) A' tisztelt atyák' érdemeiről Pray (Spec. Hier. Hung. P. II. pag. 437.) így ír: „Quorum — i. e. Fratrum Minorum — in eam regionem (Bosnam) incrita nemo unquam satis praedicaverit, cum illis servatum isthic Religionem Catholicam fere unis debeamus“.

tatnak, ellátvák. A' kolostor elnöke egyszersmind a' helység' lelkésze, szerzetes társai segédek. Az egész *társadalom* mint *térítő* (missionaria), apostoli helyettes (czím: Illustrissimus, ac Reverendissimus Dominus Fr. *mostandban Barishich Raphael* episcopus Azoti ¹⁾), mint *szerzetes* rendbeli föelöljáró, Minister Provincialis ²⁾ 4. tanácsnok és egy titoknok által, kik a' lelkészek és segédjeik iránt amannak rendelkezése alá vetvék, kormányoztatik. A' római befolyásról, minthogy ez mi nálunk b. e. József király' ideje óta elárkoltatott, említést nem teszek, hanem ígért *tárgyamra* térek.

A' KER. SZ. JÁNOSRÓL CZÍMZETT

BÁNI V. SUTTISKAI KOLOSTOR' TÖRTÉNETE ÉS CSALÁDA.

E' kolostor' eredete bizonytalan. Hihető valamelly Bán alatt *Suttiska* v. Sudinska városban, honnét a' *báni* v. *suttiskai* neve is, a' hivek köz adakozásából építetett. Később a' jámbor Christichevich István Tamás királytól nagyobbított. Ennek sirboltjában nyugszik ő, valamint több fejedelmek' tetemei is *Du Fresne* szerint. A' kolostor 1524-ikben a' dükhös ellenség által összeromboltatott, de 30. év múlva 900. arannyal nyert szabadság után, ugyan azon helyen, és czim alatt felemeltetett.

Ennyi viszontagságok után 1680-ban háború, 5 év múlva tüz, rongálá, hamvasztá, de ismét feléledt, 1821-ben szabályoztatott és 183 $\frac{3}{4}$ -ben egy folyosóval, melly a' püspök lakhelye, a' magy. király', 's nagyok' kegyes adakozásiból megtoldatott.

Ezen kolostor az enyészet' torkából megmentett ne-

1) Miért nem Bosniae? Ha jól emlékezem ez hazánkban czimzetes püspökség!?

2) Kik közül 1517-től Ujlaki, Sóvári, Szirmai, Bajai stb. nevek is fordulnak elő, 1838-ig száz ötön (105) számlátnak.

vezetes régiségekkel, 's mi különös, harangozási, mely a' mahomedánok' füleit sérti, joggal bir. Személyzete

A' KOLOSTORBAN:

áldozópap	16
felesküdt nevendék (ékekészölést tanulók)	6
laicus	1
ujjancz	4
a' szerzetbe lépendő világi nevendék .	16

Együtt 43

AZON KIVÜL,

BOSNYÁK ÉJSZAK RÉSZÉIN:

<i>helység.</i>	<i>lelkész.</i>	<i>helység.</i>	<i>lelkész.</i>
Varesch	3	Garevo	2
Salinae	2	Potočani	1
Zovik	2	Korátje	1
Dubrave	2	Modrán	3
Tolissa	3	Sivsha	1
Tramoshinca . .	2	Kommushina . .	1

Össz. 23

világi pap a' szerzet' kebelében .	2
szerzetes a' társ. kebelén kívül .	3
szerzetes nevendék Olaszországban .	13
Magyarországban	8

Együtt 26

Mindössze 92

A' SZ. LÉLEKRŐL NEVEZETT

FOJNICZAI KOLOSTOR.

Ez Fojnica m. v. *pazarishche* (nundinale) éjszaki részén már 1464-dik év előtt létezett, de idővel az ellenség miatt a' város déli részére tétetett által, hol a' hagyomány szerint egy manichaeus Parthenium' omladványira építetett fel. Tűz, rablás stb. viszontagságok sok-

szor érték, de a' hivek és szerzetes ipara mindannyiszor felemelék, míg elvégre 1830-ban magát első helyre vívá fel, 's kebelében legtöbb tagot számlál. Vannak ugyan is

A' KOLOSTORBAN:

aldozópapok	. . .	42
nevendékek	. . .	3
laikusok	. . .	2
ujoncok	. . .	4
világi nevendékek	. . .	16

Együtt 67

A' KOLOSTORON KIVÜL.

Skopje . . .	3	Oroshje . . .	1
Ramma . . .	2	Dobretichi . . .	1
Kupres . . .	2	Jajce . . .	2
Davno . . .	3	Kottor . . .	2
Mokronoghe . . .	2	Varczar . . .	1
Livno-Vidoshi . . .	2	Ivanska . . .	3
Grabovicza . . .	1	Banjaluka . . .	1
Cuklik . . .	1	Sassina . . .	1
Livno-Ljubuneichi	3	Vollar . . .	1
Travnik . . .	2	Biach . . .	1
Gucia-Gora . . .	3		

Össz. 38

világi pap	6
szerzetes atya az országon kívül	2
nevendékek Olaszországban . . .	6
„ Magyarországon . . .	18

Együtt 32

Mindössze 137

A' SZ. KATALINRÓL NEVEZETT

KSESHEVI KOLOSTOR.

Kreshev hajdan gazdag város volt és a' görög püspöknek széke, ma népes mezőváros keresztény lakosok-

kal. Ezen város nyugoti részén emelkedik egy halom, jeles hajdan váráról, ennek tövénél fekszik a' czímezett kolostor, melyet a' *Varadino* szerint a' 14-dik század vége felé Katalin bosnyák királynő építtetett. Nem említve azon viszontagságokat, melyekben társaival egyiránt osztozott, ez azon sokat szenvedett lak, melyet a' törökök a' mult század végével husvétnapján felgyújtának 's minden butorival együtt összehamvástának. Küzdés és adózás után ismét áll, 's létét XII. Leo pápa, a' hitterjesztő gyülekezet és Magyarország segéd kezeinek köszöni. Ezen kolostor' plebániái többnyire Herczegovinában helyezvék. Tagjai

A' KOLOSTORBAN:

áldozópapok	16
nevendékek	5
ujoncok	6
világi nevendékek	12

Össz. 39

LELKÉSZ:

Xepre	2	Brontjo	3
Saraevo	1	Ruxichi	2
Narenta	3	Ljubushki	2
Mostar	3	Posushje	3
Blatto	2		

Össz. 21

szerzetes a' hazán kívül	4
nevendék Olaszorsz. és Illyriumban	7
Magyarországban	7

Együtt 18

Mindössze 78

P. GEGŐ ELEK.

IX.

OKLEVELES TOLDALÉK.

XVIII.

*A' vasvári káptalan' 1337-ki jun. 19-kén a' poghi
(pothi) nemesek' részére nyílt alkatban költ
osztálylevele.*

„**N**os Capitulum ecclesie sancti Michaelis archangeli de Castroferreo notum facimus tenore presentium vniuersis, quod *Beke filius Oliueri de Poth* pro se et pro *Nicolao ac Georgio fratribus suis vterinis* ab vna parte, *Phylipus filius Herne* pro se et pro *Neue ac Stephano fratribus suis, Laurencius filius Pauli fili Opor* pro se et pro *Stephano ac Iohanne filys Iohannis fili prescripti Opor, Item Clemens filius Vinchlo* pro se et pro *Benedicto ac Garmano fratribus suis, nobiles de eadem Poth* ab altera coram nobis personaliter constituti, licet inter ipsos iurgionis et contencionis ac litis materia fuisset exorta et diucius ventilata, tamen proborum virorum compositione media, super vniuersis eorum causis tam ratione possessionum quam aliorum in quomodo-
rum quouis titulo illatorum hinc et inde motis et exortis vsquemodo, ad plene pacis vnionem dixerunt se deuenisse et penitus concordasse, potius deuenērunt et concordarunt coram nobis in hunc modum. Quod quia vna possessio *Castrensis ferrei Castri Poth* vocata vicina hereditarie possessioni eorum similiter *Poth* vocata a domino *Stephano* Illustre rege *Hungarie* felicitis recordacionis, per venerabilem virum *Anthonium* quondam archydiaconum de *Sasvar* adquisita et obtenta per eundemque dominum regem ipsi *Anthonio, Belid et Iachyncto* fratri-

bus suis data donata ac tradita fuerat et extiterat perpetuo possidere sicut in priuilegio eiusdem domini Stephani Regis plene continetur, eandem possessionem cum suis vtilitatibus omnibus sicut per auos et progenitores eorum diuisam et possessam referebant ex nunc in duas partes eandem diuiserunt interse, Cujus medietas cum suis vtilitatibus omnibus a pate (parte) meridionali cessisset *Beke Nicolao et Georgio flys Oliueri supra dictis* perpetuo possidere, altera medietas eiusdem possessionis ab aquilone similiter cum suis vtilitatibus omnibus cessisset et remansisset prescriptis *Phylipo, Laurencio et Clementi fratribus eorum* superius nominatis. Preterea de illa terra que superflua dicitur preter prescriptam terram diuisam in latitudine sex Iugerum adiacere terciam partem eiusdem terre per longitudinem, ameridie videlicet a vicinitate Beke et fratrum suorum dederunt et reliquerunt eidem Beke et fratribus suis perpetuo possidere, nichylominus partes in eadem terra eorum Castrensi mutuo se Iuuare seruare defensare et tueri laboribus et expensis tenebuntur contra omnes molestare et inquietare uolentes, ad quod se obligarunt. Et si aliqua particula ab aliquo eorum de ipsa terra defalcaretur occuparetur aut auferretur communiter ei tenebuntur restaurare, semper medietatem ipsius terre fly Oliueri, alteram medietatem viri supra scripty percepturi conseruabunt. *Priuilegium autem domini Stephani regis cuius vigore Anthonius archydiaconus Belid et Iachynctus aui filiorum Oliueri prescriptorum* ipsam possessionem aquisierunt eisdem Beke Nicolao et Georgio flys Oliueri institutum et commissum est conseruare sed quociens propter defensionem terre prescripte necesse fieret ydem fly Oliueri tam prose quam pro parte altera tenebuntur exhibere semper et ubique, Et si qua pars alteram partem ratione prescripte possessionis non Iuuaret et defensare non curaret, porcionem suam in eadem terra amittet eo facto, et parti aduerse deuoluetur possidenda pleno Iure. Ceterum Phylipus Laurencius, et Clemens prelibati prose et pro fra-

tribus eorum superius nominatis comparendo affirmarunt assumpserunt se, et fratres eorum obligantes, ut ante scriptus Beke filius Oliueri, de possessione sua et positionarys porcionibus, cum filia sua aliquam partem tradet, prescripti viri in nullo erunt contradictores, sed nunc consenserunt et admiserunt eidem Beke et filie suæ ac genero suo terram quam traderet et donaret cum filia sua prenotata, recipientes Generum eiusdem Beke sibi in propincum ad possessionariam porcionem quam daturus esset ei Beke prenotatus, datum in festo Corporis Christi anno domini M^{mo} CCC^{mo} tricesimo Septimo“.

Iróhártyán hitelesen költ példányomból. A' káptalan végképen eltöredezett kerekpecsétét, melly az oklevél hátára volt nyomva, azon keresztül vont hártýakötelek tartotta.

Antal sasvári főesperes' V. Istvántól 1272-ben nyert adománylevelét, mellyről oklevelünk teszen említést, kiadta Fejér György, (Cod. Dipl. Tom. V. Vol. I. p. 255.) mint állítja a' b. Perényiek' levéltárából.

LUCZENBACHER JÁNOS.

NYELVTUDOMÁNYI PÁLYAMUNKÁK. Kiadja a' m. t. társaság. Első kötet. 8rét. kötve postapap. 54 kr. középpap. 40 kr.

GRAMMATICA UNGHERESE dell' avvocato Francesco Császár. n. 8rét. két rész egy kötetben. Postapap. kötve 1 ft 30 kr.

MAGYAR ÉS NÉMET ZSEBSZÓTÁR. Közre bocsátja a' m. t. társaság. Német Magyar rész. Kis 8rét, három-három oszlopra. író papiroson fűzve 3 ft, postapap. fűzve 3 ft 30 kr.

PHILOSOPHIAI MÚSZÓTÁR. Közre bocsátja a' m. t. társaság. 8rét. kötve. 40 kr.

HORÁTIUS LEVELEI. Forditá Kis János. Az eredeti textussal Döring szerina, 's Wieland' magyarázó jegyzeteivel, Kazinczy Ferhncz által. n. 8. Postapap. kötve 2 for. 15. kr.

ROMAI CLASSICUSOK, magyar fordításokban. Kiadja a' m. tud. társaság. Első kötet. C.C.Sallustius' épen maradt minden munkái. Magyarra Kazinczy Ferencz. n. 8. kötve 2ft; köz. pap. 1 ft. 30 kr.

— — Második kötet M. T. Ciceróból beszédek, levelek, és Scipió álma. Ford. Kazinczy Ferencz. n. 8. kötve 1 ft. 36 kr, köz. pap. 1 ft 12 kr.

MAGYAR JÁTEKSZINI JUTALMAZOTT FELELETEK, a' m. tud. társaságnak ezen kérdésére: Miképen lehetne a' magyar játékszint Budapesten állandóan megállapítani? (Fáy, Kállay és Jakab' feleleteik.) Ára közép pap. 36. kr. Postapap. 48 kr.

EREDETI JÁTEKSZÍN. Hat kötet n12r. kötve 3 ft 57 kr. cp.

KÜLFÖLDI JÁTEKSZÍN.—14 kötet n12r. kötve 6 ft 44kr. cp.

KAZINCZY FERENCZ' eredeti munkái. Első kötet. Poetai munkái, n. 12rét. kötve postapap. 1 ft 36 kr, nyomt. pap. 1 ft 12 kr.

PHILOSOPHIAI PÁLYAMUNKÁK. Kiadja a' m. t. társaság. *Első kötet.* XVI. és 211. lap. Budán, 1835. n8r. kötve postapap. 1 ft, közép pap.45 kr. cp.

VEZÉRKÖNYV AZ ELEMÍ NEVELÉSÉ STANÍTÁSRA, vallási különbség nélkül minden tanítók' 's tanulók' számára. Másodrendű korszorúzott pályamunka. Irta *Warga János.* 152 l. Budán, 1837. n8r. *Első kötet.* Az elemi nevelés' alapvonatai. Ára a' fali olvasó táblákkal együtt 50 kr. cp.

Fali ABC és Olvasó táblák prof. *Warga Jánostól.* Budán, 1837. 5 ív egész rében, 20 kr. cp.

A' FELSŐBB ANALYSIS' ELEMEL. Irta *György Sándor.* Első füzet. Budán, 1836. n4r. Szépnymt. pap. és kötve 1 ft 30kr. cp.

A' TERMÉSZETES SZÁMOK' LOGARITHMAI, ltól 108000-ig' Szerkenteté *Babbage Károly*, Stereotyp-harmadik kiadás, *Nagy Károly* m. t. t. l. tag' ügyelése alatt. XIV és 202 lap. London, a' m. tud. társ. költségével. 1834. n. 8r. Ára: magyar,angol és német bevezetéssel, zöld papiroson 5 ft, sárgán 4 ft 45 kr., fejjén 4 ft; két nyelven (t. i. magyar és angol v. német) zöld pap. 4 ft 30 kr., sárgán 4 ft 15 kr., fejjén 3 ft 40 kr. cp.

FENYÍTŐ TÖRVÉNSZÉKI MAGYAR TÖRVÉNY. Irta *Szlemenics Pál.* 226 lap. Budán, 1836. n8r. kötve 1 ft 12 kr. cp.

TERMÉSZETTUDOMÁNYI PÁLYAMUNKÁK. Kiadja a' m. tud. társaság. Budán, 1837. n8r. Összesen 160 lap. kötve 48 kr. cp.

SEBÉSZSÉG, melyet előadási kézikönyvül kiadott doctor Chelius, heidelbergi professor. Forditá *Bugát Pál.* Első kötet 349 lap. Második kötet 469 lap. a' műszavak' deáknémet-magyar és magyar-németdeák gyűjteményével. Budán, 1837. n8r. Mindenik kötet' ára külön 1 ft 40 kr. cp.

FABINI JÁNOS' TANÍTMÁNYA A' SZENBETEGSÉGEKRŐL. forditá dr. *Vajnócz János.* 332 lap. Budán, 1837. n8r. csinos borítékba kötve 1 ft 36 kr. cp.

A' magyar tudós társaság' *alaprajza* és rendszabásai. 27 l. Pesten, 1831. 4r. fűzve 12 kr. cp.

TARTALOM.

É R T E K E Z É S E K.

	<i>Lap.</i>
V. A' szépízleti rokonságok. BRIEDL FIDÉL.	69
VI. Az esztergami érsekség' pénzmestere. LUCZENBACHER János.	89
VII. Victor Hugo mint költő, és drámái. (Második köz- lés) PETRICHEVICH HORVÁTH LÁZÁR.	110
VIII. A' sz: Ferencz rendű bosnyák szerzetesek. P. GEGŐ ELEK.	128
IX. Okleveles toldalék. LUCZENBACHER JÁNOS.	134

L I T E R A T U R A.

CRITICAI SZEMLE	37
---------------------------	----

Vallás tudomány.

PALEY's natürliche Theologie, mit Bemerkungen und Zu-
sätzen von Lord BROUGHAM und Sir Charles BELL. —

Föld-és népismeret.

Alex. BURNÉ's Reisen in Indien und nach Bukhara.	44
Capt. Georg BACK's Reise nach Nordamerica bis zur Mün- dung des grossen Eischflusses u. s. w.	48
E. E. MEINICKE, das Festland Australien u. s. w.	54

Természethistória.

W. BUCKLAND, Geology and Mineralogy, considered with reference to natural Theology.	54
--	----

BIBLIOGRAPHIA.	29
MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' ÜLÉSEI.	35

E' folyóirásból, havonként egy, legalább hat ívnyi füzet jelenik meg, midőn a' szükség kívánja, réz vagy kőmetszetekkel. Előfizetés egy illy 12 havi füzetből álló egész évi folyamatra, csak 5 flr. cp. leszen velin-pap. legfinomabb velinen pedig 6 ft 30 kr. cp. Postán 1 ft 36 kr. drágább. A' megbízott könyváros kihez minden könyvkereskedők és vevők utaltatnak.
Eggenberger József Pesten.

TUDOMÁNYTÁR.

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

ÚJ FOLYAM. — HARMADIK ÉV.

MARTIUS, 1839.

KÉT RÉZMETSZETTEL.

B U D Á N,

A' MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM' BETŰIVEL.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG

legújabb kiadásai.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' ÉVKÖNYVEI. Harmadik kötet 1834—6. N. 4-ed rétbén, Berzsenyi Daniel' aczélmetszetű arczképével, 2 réz és 7 kőmetszettel: színezett képű 's vászonkötésű példány' ára 8 ft. színezetlené, papirosborítéku kemény kötésben, postapapiros 6. ft.

RÉGI MAGYAR NYELVENKÉKEK. Kiadta a' m. tud. társaság. Döbrentei Gábor' felügyelése alatt. Első kötet, összesen 493 lap, n. 4-edr. nyolcz könyomattal. Velinen, kemény táblába kötve 7 ft, vászonban borítva 7 ft. 10 kr. cp.

MAGYAR ÉS NÉMET ZSEBSZÓTÁR. Közre bocsátá a' m. t. társ. Első köt. Magyar Német rész. Nonpareille betűkkel, három hasábon nyomtatva 's fűzve postapap. 3. for. 30 kr., irópapiroson 3 ft cp.

MAGYAR TÁJSZÓTÁR. Kiadta a' magyar tudós társaság. Budán. 1838.n. 8r. Kemény táblába kötve 1 ft. 30 kr. cp.

MAGYAR HELYESÍRÁS ÉS SZÓRAGASZTÁS' főbb szabályai, A' m. tud. társaság' különös használatára. Harmadik kiadás. Postapapir. kötve 10 kr.

VEZÉRKÖNYV' második kötete: Az elemi tanulmányok' alapvonatai. Jutalmazott pályamunka. Irta Warga János. Magyarországn' földképével 's írásmintákkal, kötve 1 ft. 20 kr. cp.

ELSŐ OKTATÁSRA SZOLGÁLÓ KÉZIKÖNYV, vagyis a' legszükségesebb tudományok' összesége, vallási különbség nélkül minden néptanítók' 's tanulók' számára. Koszorúzott pályamunka. Irta Edvi Illés Pál. Második megjavított és bővített kiadás. Irópapiros. 2 ft., nyomtató papiros. 1 ft. 40 kr. cp.

BLAIR HUGO' RHETORIKAI ÉS AESTHETIKAI LECZKÉI. Némelly kihagyásokkal és rövidítésekkel angoltól Kis János. Két köt.fűzve 3 ft. 20 kr. Postapap. 4 ft.

A' MOLDAVAI MAGYAR TELEPEK. A' m. tud. academia elibe terjesztve P. Gegő Elek, sz. Ferencz szerzetebeli m. hitszónok 's m. t. t. lev. tag által. Két toldalékkal a' moldvai püspökségekről, a' bukovinai magyar telepekről 's a' moldvai cath. egyház' két század előtti állapotjáról; Moldvaország' abroszával, ékes borítékba fűzve, postapap. 1 ft 40 kr. nyomt. pap. 1 ft. 20 kr.

EREDETI JÁTEKSZÍN. VII. köt. Az atyátlan. Szomorúj. Tóth Lőrincztől. 36 kr.

KÜLFÖLDI JÁTEKSZÍN. XIV-d. köt. A' Zászlótartó, vígj. Schröder után Molnár S. 24 kr.

— XV-d. kötet: 1. A' levelezők. 2. Ész és szív, vígj. játékok Steigentesch ut. Külkey Henriktől. 3. Kénytelen házasság, vígj. Moliere ut. Kazinczy Ferencz. 30'kr.

MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁGI ÉVKÖNYV, astronomiai napkönyvvel es kalendáriommal 1839. Fűzve 36 kr.

Továbbá megjelentek

A' M. TUD. TÁRSASÁG' évkönyvei. Első kötet. 1831—2. Kazinczy Ferencz' arczképével 's négy rézre metszett táblával. Színezett képű 's vászon kötésű példány' ára 6 for, színezetlené pap. borítéku kemény kötésben 4ft. 20 kr.

Második kötet. 1832—4. Imre János' arczképével, 7 kő és 8 rézmetszettel. Színezett képű 's vászon kötésű példány' ára 7 ft, színezetlené, papiros borítéku kemény kötésben 5 ft.

TUDOMÁNYTÁR 1834, 1835, 1836, 1837, 1838. Minden folymat 4 kötet. Ára nyomt. papiroson 4 ft, velinen 5 ft. cp.

X.

A' SZÉPÍZLETI ROKONSÁGOK.

FENNSÉGESSEL ROKON A' NAGY.

(*Magnum. Gross.*)

A' fennséggel (*sublime*) legközelebbi viszonyban áll a' nagy, melly a' fennség' kisebb fokát jelenti, mert valamint a' szépben, úgy a' fennségesben is különböztetünk fokokat, mellyeknek egyike a' nagy. Átalában azt mondjuk nagynak, mi részeinek sokasága, kiterjedése, jeles ereje, fontossága, és sokszor méltósága által is más tárgyakat fölül halad, úgy mindazáltal, hogy azt képz-erőnk' segedelmével, mint egészet egyszerre felfoghas-suk. Fennségesre nézve a' nagy az, a' mi szépre nézve a' szépecs, és mind érzékeinkre, mind kedélyünkre hat, de kisebb fokon mint a' fennséges, melly *aesthetikai* bősége miatt, minden más tárgyakkali összehasonlításon túl esvén, teljes fennségben mutatkozik, és azért fennségesnek is mondatik. A' nagy nem csak magában, hanem különféle személyeket is tekintve, mellyek az *aesthetikai* nagyságot becsülik, és nézeteikben úgy, valamint ítéleteikben is különbözök, igen viszonzlagos, és így mit egyik fennségesnek mond, azt a' másik nagynak nevezheti, mert csak a' mértékre nézve, mellyel valamit mérni szoktunk, mondathatik a' tárgy nagynak, és ugyanazon egy tárgy kis mértékre véve nagy, nagyobb mértékre nézve kicsi lehet; így például az *Austriában* ismeretes nagy hóhegy (*Schneeberg*) összevetve *Cimborasso*val megszűnik nagy lenni, valamint a' *Cimborasso* összehasonlítva a' földdel, a' föld nappal, nagyságától megfosztva kicsinynyé válik. A' művészet' mezején valamint a' fennséges, úgy a' nagy is egyszerűséggel szeret

párosodni, és szellemünkre akármely nagy műtermény annál erősb benyomást eszközöl, aesthetikai kedvtelést annál bizonyosabban szerez, minél egyszerűbb. A' nagy természetire, és erkölcsire vagy szellemire, azaz kül- és belsőleg hatóra oszlik, amaz idő 's térbeni terjedelemben, tömegben, például magas hegysor; emez a' lélek és szabadság erejében, 's ebből eredett műveleteiben áll, és ha valamikor ugyanazon tárgyban, de kivált subjectumban e' kettős nagyságot észre vesszük, miként Curtius n. Sándorról történetében adja elé, örömmel olvadunk ahhoz, és örök barátságot ohajtunk vele kötni. A' nagynak bővebb magyarázata azonban a' fennségróli tanhoz tartozik.

ÓRIÁS.

(*Colossale. Kolossal.*)

Ha a' nagy terjedelme, és részeinek sokasága, azaz nagysága által a' köz mértéket hasonnemű tárgyakban tetemesen fölülmulja, és az által fogalmainkat megszorítja illynemű tárgyakban, semmi rémitőt, veszélyest, és idomtalant magában nem foglalván, szoros értelemben óriásnak neveztetik. A' latin és német szó „*colossale, kolossal*“ az óriási szobroktól kölcsönözte nevét, különösen pedig a' rhodusitól, melyet Lysippus' tanítványa Chares Lyndius hetven rőfnyi magassággal készített a' nap isten tiszteletére a' főváros' révénél, oly czélból, hogy az arra vitorlázó, és kikötni szándékozó hajóknak éjjel nappal bizonyos jelül szolgáljon. A' német a' „*kolossal*“ szavat tágasabb értelemben is veszi, és az életnagyságot fölül haladó szobrokat kolossal szobroknak mondja a' közbeszédben; de szoros értelemben csak oly tárgyaknak tulajdonítható, melyek a' sajátnemű tárgyakat tetemesebb mértékben mulják fölül, mint például a' milanoi b. sz. Károly szobra, más akármely nagy szobrokat; és ha valamely tárgy bármi nagy mértékben halad

is fölül más, de nem sajátnemű tárgyakat, csak nagy marad, nem pedig óriás. Ebből átláthatni könnyen, hogy az óriás igen közel áll a' fennségeshez, sőt ehhez teljesen hasonló lehet, ha a' közönséges mérték' túllépését a' lehető főpontig képzeljük; így például az örökön jég, és hóval borított schveiczi hegyek valóságos példányai a' természeti fennségnek, valamint a' hegyeket képező aegyptusi pyramisok úgy tekintethetnek, mint példányai a' művészeti fennségnek; azonban a' művészet pályáján az óriás, kivált ha széppel egyesítetik, soha a' természet által elémutatott óriás példányokat fel nem éri, és habár közelíthet is a' fennségeshez, még is egész mértékben ehhez hasonlóvá soha nem válhatik, de feltűnhetik azért nagysága által, melly aesthetikai kedvtelést szerezhet.

NEMES ÉS MÉLTÓ.

(*Nobile, dignum. Edl, Würdig.*)

Nagy nem csak az érzéki, hanem az erkölcsi és szellemi világban is létezhetik, és ekkor nemesnek mondatik, mint ilyen föntebbi szellemi erőt, és nagyságot árul el, melly miatt az erkölcsi eszméket is hathatósabban kelti fel. Az emberre alkalmazva nemesnek azt mondjuk, ki saját hasznára keveset vagy épen semmit sem ügyelvén, erkölcsi és szellemi nagyság által tul emelkedik minden közönségesen; az érzékiség' szüleménye, és az aljas, mellyben alig akadhatunk ész' nyomára, ellentéte a' nemesnek, melly csak a' józan észből eredhet. Aesthetikai tekintetben a' nemesnek egy az előadása, és ismét a' nemes előadás is egy anyag- és idomszerinti, akár a' tárgyban, mellyet elémutatunk, akár a' módban, mellyel előadjuk, létezzék a' nemes. Első esetben csak emberek lehetnek tárgyai a' nemesnek, és a' szép művészetek közt a' színmű legerősb érzékitését adja azoknak az erkölcsi bélyegre nézve, melly a' test-

ben elismerhetetlen vonások által fejlik ki. Az idomi nemesség leginkább az indulatok, és szenvedélyek' kifejezésében mutatkozik, és az előadás, mely főleg a' művész' okosságától, és erkölcsi tisztaságától függ, akkor nemes, ha az indulat, és szenvedelem, habár játékban is, a' józan ész' hatalma alá vagyon rendelve a' nélkül, hogy az emberi méltóságot legkevesebbé is megsértse. Az előadás, és idom' nemességétől tehát távol kell lennie mindennek, mi a' lelket nagyon felháborítja, az embert méltóságából kivetközteti, és az erkölcsi érzellemmel 's illemmel megütközik, és általában a' művészeti idomot mindannyiszor nemesnek mondhatni, valahányszor egyes részei az egészszel teljes összhangzatban állnak, mellynek következésében folyton szemléletében, közönséges, céliránytalan, vagy alacsony részek miatt nem háborítatunk, és aesthetikai kedvtelésünk sem zavartatik meg. A' költész, szónok, festő, vagy akarmelly más művész, ha erkölcstelen bélyeget, avagy vétet szándékozik leírni, és festeni, úgy írja, úgy fesse le azt, hogy saját helyesebb meggyőződése, és erényszeretete észrevehetőleg kitűnjék, és minden alacsony, erkölcstelen, undok, és sikamlós gondolatot 's kifejezést kerüljön szorgalmatosan, szavait vagy ecsetét inkább a' felvett tárgyhoz, és ennek módosítására, vagy ha személyeket vett fel, ezeknek viszonyaihoz alkalmazván.

Ha a' nagyság nem annyira testi és természeti, például az óriásban, mint erkölcsi és szellemi, akkor azt benhatólag (intensive, dynamicé, dynamisch, oder intensiv). nagynak nevezzük, és ehhez tartozik a' nemes is, mely alatt érthetjük mind azt, mi az erkölcsi gondolkodásmódban fennséget, az erény' gyakorlatában valódi hősiséget, és tiszta érzelmeket mutat; például erkölcsi-fleg nemes: nehéz megbántások' nagylelkű megbocsátása, javainknak, sőt életünk' feláldozása az igazságért vagy embertársaink' boldogságáért stb. Közönségesen a' nemes, vagyis az erkölcsi nagyság méltósággal (dignitas, Würde) Schiller után, kifejezése egy nemes érzelemnek

és olly szellemi szabadságnak, melly erkölcsi erő által minden ösztön 's érzékiség fölött uralkodik, és melly leginkább a' szenvedésben adathatik elé, hol a' szellemi szabadság leghatalmasban tűnik ki, szokott párosodni, melly bennünket mintegy tiszteletre készít azon tárgy iránt, mellyben az erkölcsi nagyságot méltósággal egyesítve látjuk, és ha a' méltósághoz kegy is járul, tiszta szeretetre is gerjesztetünk; így például: midőn a' megváltó az érzékiségen, melly a' közelítő szenvedést elhárítani javálja, győzedelmeskedik, és magát nagylelkűleg elhatározza a' megváltás' nehéz munkájára, nem csak erkölcsi nagyságot, hanem méltóságot, és az embernem iránt határtalan kegyet és szeretetet is mutat, melly miatt mi viszont tiszteletre és a' legtisztább szeretetre gerjedünk. De a' bélyeg' erkölcsi nagysága, melly a' szellemi erő köz mértékén túl emelkedik, nem csak tettekben, hanem bizonyos idomokban, mozdulatokban, sőt hangokban is mutatkozhatik, és akármí módon haszon érzékeinkre, vagy lelkünkre, akármí idomban jelenék meg, és akármelly mozdulatokban fejeztessék is ki, folyvást tiszteletteljes, és méltóságos, mert becse erkölcsi, és mint illyen tökéletes (*absolutum pretium*), tehát fölül emelkedik mind' azokon, mellyeknek becse csak viszonylagos (*relativum pretium*); azért tiszteljük a' nemeset, de a' nemtelent, mint erkölcsileg kicsit, alacsonyít, és méltatlant megvetjük, akármí idomban, mozdulatban tűnjék szemünk elébe, és haki azt szerethetné, erkölcsi romlottságát, szellemi *character*' alacsonyságát árulná el.

ÜNNEPÉLYES, ÜNNEPIES.

(*Solemne. Feyerlich.*)

Az ünnepélyes rokon fogalom a' fennséggel, és alatta tágash értelemben mindazt érthetni, mi bennünk tiszteletet és hódolást gerjeszt, a' közönséges körön túl emelkedő tárgyá által. Szorosban véve a' szót, ünnepé-

lyesnek azt mondjuk, mi komoly, és a' vallásiakhoz hasonszerű érzelmeket támaszt, az emberi szellemet és képzerőt nagy 's fontos dolgok' tiszteletteljes várakozására készíti, és így azt, vagy magába sülyeszti, vagy hatalmasan, de minden szenvedély' heve nélkül az észkép' szelidebb honába emeli, például: a' fergeteget megelőző csend, a' népgyűlés stb. Mivel pedig illy komoly, és a' vallásiakhoz hasonszerű érzelmek, leginkább nagyobb ünnepek alkalmával, mellyek isten tiszteletére, vagy más történt dolgok' jeles emlékezetére szentelvek, erednek bennünk, nincs kétség, hogy mind a' német „Feyerlich“ mind a' magyar „ünnepélyes“ innen vette nevezetét. Ünnepélyesnek bélyege a' csend, és nemes lassúság, mellyet mindazáltal a' halálcsenddel, és feszes unalommal felváltani nem szabad. A' szép művészetek országában a' hangászat legalkalmasb az ünnepélyes kifejezésére, és mintegy bűerővel hat reánk, azért leginkább is használtatik az isteni szolgálatokban; a' vallási érzelmek, buzgalom, és ájtatosság' élémozdítására; a' képző művészetekben ritkábban fordul elé az ünnepélyes, és akkoron is szükséges, hogy a' művész a' tárgy' derengő, és szürkülő részei közt az illető arányt megtartsa, ha a' szemlélő' képzerejét működésbe akarja helyezni. A' költészetben végre, és a' szónokságban az ünnepélyes jobbadán a' fennséggel egy. Ha az ünnepélyes komoly, és mély illetődést szerez, melly az igazsággal, és természettel meg nem egyezik, és így csupán affectált, keregett, továbbá, ha a' szerfelett használt eszközök annak helyén, módján rosszul 's ferdén alkalmaztatnak, kivált csekély érdekű ünnepeken; álnak vagy színlettnek (üres pompa, fény), neveztetik.

NAGYSÁGOS, DICSŐ.*(Magnificum. Prächtigt.)*

Nagyságos aesthetikai tekintetben az, mi maga körül különös fényt terjeszt, és tündöklése által az érzéki kéjt hatalmasan ébreszti; azért a' gazdagság, és hatalom' jelképéül szolgál, például: nagyságos vagy dicső's fennséges egyszersmind a' természetben az ezer csillagokkal tündöklő kék boltozat, a' szivárvány stb. a' mennyire ezen tüneményeket a' fő északép' műveinek tekinthetni. A' szép művészetek is teremthetnek dicsőt különféle módon, de folyvást arra kell figyelni a' művésznek, hogy a' nagyságos a' fennséggel rokonságban áll, és mint ilyennek a' fény mellett is az egyszerűség' bélyegét meg kell tartania, és ha szerfelett terheli a' tárgyat ékítményekkel, és álfényt terjesztő részekkel, nem annyira nagyságos és dicső, mint dagályos leend a' műtermény.

FELSÉGES.*(Augustum, maiestaticum. Majestätisch, herrlich.)*

Sokszor egyesül a' nagyságos ünnepélyessel, és ilyenkor felségesnek mondatik. A' felséges egyedül csak olly tárgyaknak tulajdonítható, melyekben a' természeti, vagy szellemi erő' nagysága teljes felségében mutatkozik, melly által tiszteletre, sőt legalázatosabb imádásra is gerjesztetünk, ha isteni, vagy ezzel rokon lényben vétetik észre, így például: megváltozón' menybemenetele valódián felséges.

Ünnepélyes tárgyak, például: énekek, beszédek, mennyire az ünnepre alkalmaztatnak, mindenkor felemelik a' lelket, és komoly a' vallásihoz hasonlított helyzetet támasztanak, ha mindjárt nem foglalnak is magokban valami vallásit, ha nincsenek is bensőbb kapcsolatban

a' vallással, mert elméleteinket, az emberi rendeltetés' fennségéhez, és az istenség, mellynek véghetetlen hatalmában vagyon az emberek' sorsa, zsámolyához, habár homályosb öntudattal is, vezérli. Ezért szeret az ünnepélyes majd mindig nagyságossal egyesülni, melly egyesület által, mind a' külfény (a' nagyságosnak tulajdona), mind a' komolyság (az ünnepélyesnek bélyege) szemléltetőbbé tétetik, és a' vallásihoz hasonlított helyzet, valamint a' lélek' felemeltetése biztosabban eszközöltetik; és minthogy illy esetben teljes felséggel tűnik fel, felségesnek is mondatik. Az ünnepélyes, nagyságos és felséges legnagyobb rokonságban áll a' fennséggel, és mivel felébreszti, sőt fel is emeli a' lelket, aesthetikai kedvelést találunk szemléletökben. Így például: megindit bennünket, és szellemünket emeli, egy ünnepélyes és nagyságos diadalmenet, mert általa az emberi erő' nagysága teljes felségben mutatkozik, és az embert, ki számtalan nehézségekkel 's akadályokkal küszködven, azokon győzedelmeskedett, felségesítve, dicsőítve, 's mint egy diadalmi hőst állítja előnkbe. Hasonlóan a' napkelte és nyugta egy a' legünnepiesb, és nagyságosabb tünemények közül, mellyeket a' természet érzékeinknek mutathat, mert ebben, nem csak a' természet, hanem az isteni erő' nagysága is, ki a' természetet alkotá, egész felségében tűnik elé; a' tündöklő fényözön, melly a' felkelő 's lenyugvó nap' sugáraival, a' kékelő ég' boltozatát előnti, a' természetet igazgató, és általa munkálkodó istenség' végtelen erejét hirdeti, és felségesíti, 's illy felséges tünemény által érezzük magunkat indítva tiszteletre, melly a' végtelen hatalom, és erő' nagysága' képzetével a' legalázatosabb imádásig magasztalhatik, és e' hódolás, ez imádás, mellyel a' leghatalmasabb lénynak a' mindenek teremtőjének, 's megtartójának tiszta szívből áldozunk, igen természetes az emberre nézve, csak megkülönböztesse a' tiszta érzelmeket és szívömlendezéseket az alacsony hizelgéstől, 's habonától, melly által a' józanabb érzetek is erkölcstelen, és észelleniekké válhatnak.

SZENVEDÉLYES, ÉRDEKÉLYES ÉRDEKIES.

(Patheticum. Pathetisch.)

Szenvedélyes vagy érdekélyes tágasabb értelemben mindaz, mi szívgerjedelmeket támaszt; szorosb értelemben pedig és aesthetikai tekintetben, mint rokona a' benhatólag fennségesnek, azt nevezzük szenvedélyesnek, mihevesebb és nemesebb, szívgerjedelmeket ébreszt, melylyek a' megindított subiectumban komolysággal, és önbecse érzetével vagynak összekapcsolva; illy módon a' nagyot, felségest és több rokonát a' fennségesnek, sőt magát a' fennségest is szenvedélyesnek mondhatni; de mindaz, mi csekély gerjedelmeket szerez, vagy a' szívet csak felületesen, alacsony módon érinti, foglalja el, vagy tán inkább megszorítja, a' szenvedélyes' fogalmából kizáratik; és miután a' szenvedélyes főpontját fejezi ki a' fennséges megilletődésnek, könnyen elgondolható, hogy itt a' képz-erő' leghathatósbb találmányai alkalmazhatók, melyeknek, hogy bizonyos legyen a' siker, nyugalmas magassággal kell egyesülniök a' korábbi szenvedelmek ellentétére nézve, egyszersmind melegen 's tisztán kell folyniök a' művész' kebléből, másként hidegség, természetlenség, és dagály bélyegzendí azokat.

Az egyedüli szenvedés' kifejezése soha nem lehet célja a' művészetnek, mert nem maga a' szenvedés hanem a' szellemi ellentállás lehet csak érdekélyes. A' tárgy ellen, melly szenvedéssel fenyeget, testi ereje által védelmezi magát az ember; de magának a' szenvedésnek védszerei egyedül az eszmék, és ezeket kell az előadásban érzékesíteni, vagy legalább felébresztetni, ha szenvedélyest akarunk teremteni; mert minden szenvedélyes oda irányoz, mint Schiller mondja, hogy az érzékeket szenvedés által, a' szellemet pedig szabadság által érdekelje; ha tehát a' szenvedélyes előadásban hiányzik az érzékiség (szenvedő természet) nem bírhat aesthetikai

erővel, és szívünk hidegen marad: ha pedig a' kifejezésben az erkölcsi hatás, és hajlam hiányzik, minden érzékiség mellett sem leendhet szorosan szenvedélyes, és szellemünket csak fellázítandja. A' szellemi szabadságból mindenkor a' szenvedő embernek, és a' szenvedésből önálló szellemiségnek kell kitünni“.

A' szenvedélyes, mennyire azt hang, mozdulat, vagy idom által fejezhetni ki, felteszi, hogy az előadó saját eszmélete fenntartása mellett, hevesb és nemesebb szívgerjedelemben vagy helyezve, másként kifejezése által a' hallgatókban, vagy szemlélőkben hason érzelmekeket, és szívgerjedelmeket alig ébreszthet; azért Cicero a' szónok (II. k. 45 r.) azt mondja: Miként semmi anyag nem gyulad könnyen, hanem tűz által gyulható tüzre, úgy semmi lélek sem fogja jobban fel a' szónok' hatását, melly felgyulhasson, hacsak felgyulva és égve nem járulandsz hozzá magad“. Az ékesszóláson, és költészetben, kivált az epicus, és drámai nemen kívül, leginkább a' színművészet alkalmas a' szenvedélyes előadására; jöllehet az álszenvedélyes is sehol annyira nem honos, mint a' színben, ezeken kívül a' festészet és szobrászat nagy fokban, kevesbé a' hangászat; az építészet pedig táncz, és kertészet soha a' szenvedelmest elémutatni nem képes. Ha a' szenvedélyes csak affectált, és nagyítással ügyekszik a' valódi érzést, és szívgerjedelmet kipótolni, ál, színlett szenvedélyesnek, vagy egyszóval dagálnak mondatik, melly nevetséget könnyebben okozhat, mintsem igazi megindítást.

GERJESZTŐ.

(*Permovens. Rührend.*)

Gerjesztőnek általában ama' benyomást nevezzük, melly akarmelly művészi idom' szemlélete által ered érző tehetségünkben. Szorosb értelemben, és aesthetikai tekintetben gerjesztőnek mondjuk, mi a' szellemet és szívet nyugtalan, öröm 's fájdalom közt habozó, végre, a'

fájdalmon túlhaladó kellemes helyzetbe teszi; és miután a' fennséges' szemléletébe szellemünk kedvetlen állapot-jából mindenkor kéjbe tétetik át, könnyen felfogható, hogy a' fennséges egyszersmind gerjesztő, de nem minden gerjesztő fennséges is. Lehet a' szép is gerjesztő, de nem magában állólag, miként a' fennséges, hanem csak különemü érdek' egyvelege által. A' gerjesztő egyes érzelmet támaszt bennünk, t. i. először kedvetlenséget, melly a' valódiság, és eszmeköztli ellentétből, vagy az elkerülhetetlen megszorítás érzelméből ered; azután kéjt, melly a' szabad természeti önerő' érzelméből, vagy az észképutáni törekedésből foly. A' természeti vagy erkölcsi tekintetben szenvedő tárgy csak akkor gerjesztő, ha bennünk fájdalmas érzést okoz, úgy mindazáltal, hogy a' szenvedés' kifejezése, és az általa eszközölt megindítás soha olly heves ne legyen, hogy önerőnk' tudatát el veszítsük, és így az ellentét feloldható ne legyen.

A' gerjesztő különféle forrásokból veheti eredetét, és azért nehéz fogalmát annyira meghatározni, hogy akár-melly esetre, mellyben gerjesztetünk, alkalmaztathas-sék; egyébként, midőn gerjesztetünk, nincs szívünk nyugalomban, hanem mozgásban; azonban nem minden neme a' szellemi és szívbeli mozgásnak gerjesztő, mert kit például, heves fájdalmak kineznek, megvagyon bensőleg indítva, de nem gerjesztve; ellenben a' szemléelő gerjesztve lehet, mennyiben rokonérzet ébresztetik benne, és ezen rokonérzet, vagy szánakozás, vagy közösöröm. A' szánakozás az idegen kedvetlenség és fájdalom'; a' közösöröm az idegen kéj és jólét' szemléletéből támad. Ha az idegen fájdalom és kedvetlenség olly nagy, hogy saját részvétünk minmagunknak terhes, és fájdalmat okozó, akkor a' szánakozás semmi gerjesztőt nem foglal magában, mert ilyenkor félelem, aggodalom, sokszor ostromolja a' szívet, és gyakran a' kíng fészíti. De ha látjuk, hogy más, szerencsétlenségét férfini szilárdsággal tűri, és fájdalma megzabolázása által azt enyhíti, vagy

részvétünk által mi is enyhíthetjük, akkor az idegen fájdalom' felfogása bizonyos öröm 's kéjérzettel vagyon összekapcsolva, mely miután mi épen nem szenvedünk, az által lesz nyomosbba', hogy az idegen szenvedés, a' szenvedő' eltökélett szilárdsága, vagy saját részvétünk által nyájasabb bélyeget veszen fel, és illy esetben gerjesztetünk; a' gerjesztés tehát ekkor nem saját jólétünk feletti örömből, hanem az idegen szenvedés bú 's kéjvegyes érzelméből amaz erő miatt, mellyel valaki szenvedését állhatatosan tűri, vagy mi tűrni segítjük, és a' szenvedésnek ez által eszközölt enyhítéséből, ered; ilyenkor szívünk könnyebbül és tágul, helyzete pedig módfelett kellemessé válik, miután t. i. bú és öröm közt sokáig habozott; de a' habozásnak hosszas időig tartania nem szabad, másként a' gerjesztő könnyen fárasztó, terhes, és unalmas lehet, azért a' drámai költők leginkább viggal (comicum) szeretik elegyíteni, imigyen új fesz-erőt szerezendők a' szívnek.

Valamint a' szenvedés, úgy az öröm is gerjeszthet, jöllehet más módon. Kis foka az örömnek, akár mások, akár minmagunk részesülünk belőle nem gerjesztő. De ha mi, vagy mások bizonyos időszakig remény és félelem közt lebegünk, és végre a' sovárgva várt szerencse beüt, akkor bensőbbé, élénkebbé 's erősbé leszen örömünk, és ez által szívünk hatalmasan gerjesztetik, miután az öröm, és busongás közötti habozás után szerfelett kellemes helyzetbe tétetik át. Váratlan szerencse szintilly hatásu; az első meglepés, mellyel a' szerencse párosítva vagyon, közönségesen keblünket szorítja, és ijedséget okoz, de miután az első meglepés elmúlt csendesebb, és szelídebb bélyeget veszen fel az öröm, és így a' szív kellemesebb helyzetet lel, könnyebbül t. i. és tágulni kezd. A' gerjesztés alkalmával szemeinkből gördült könnyek tanúi a' mondottaknak, mellyek után szívünk, szorult és feszített helyzetéből ki bonyolodik.

A' gerjesztő' szemléletében inkább a' gerjesztéssel indított érzelemre, mint a' gerjesztést szerző tárgyra kell

ügyelnünk; mivel hosszabb szemlélete a' tárgynak felbuzdult szívünket gyöngítheti; 's innen magyarázható, mért dobog a' szív erősebben szelíd érzelmű embernél sokáig még a' gerjesztés után is, jöllehet a' tárgy régen eltávolítatott szemei elől.

Ezekből már kiviláglik: a) hogy a' fennséges bizonyos fokban gerjesztő is, mert szívünk szemléletében, nem annyira csendes, mint kéj, és fájdalomvegyes helyzetben áll, de melly fájdalom érzetet végre az öröm, és kéjérzet fölül haladja, b) hogy nem minden gerjesztő fennséges, mert csak azon esetre lehet a' gerjesztőt egyszersmind fennségesnek mondani, ha a' szerfeletti nagyság' fel fogásával vagyon összekapcsolva, és mintegy belőle foly, például ha kit a' sanyarú sors csapásaival hősileg látunk küzdeni. c) hogy a' szép is lehet gerjesztő, a' meny nyire olly módosításokkal tétethetik érzékeink elé, hogy gerjesztést támasszon, de illy esetben is, nem sajátilag, és önállólag, mint a' fennséges, hanem csak mellékesen gerjeszt, mert nem szükséges, hogy a' szép olly módosításokkal jelenjék meg, mellyek által gerjesztést okozzon. A' gerjesztőt egész kiterjedésében leginkább a' drámai és román költők szokták használni, de vigyázniok kell mindazáltal, hogy csupa gerjesztés által aesthetikai kedvtelést ne szerezzenek; mert a' melly művész, jöllehet ő gerjesztve vagyon, mit méltán is kívánhatni, művében csak egyedül oda irányz, hogy a' szemlélőkben, hallgatókban, és olvasókban gerjesztő jelenetek, és rajzok által könyzáport inditson, könnyen elmulasztandja műterményében a' szépség' idomát, mellynek következtetésében művésztelen 's iránytalan iparkodását hamarább neveltség, mint megindulás jutalmazandja meg.

ÉRZELMIES, ÉRZÉKIES.

(Sensile. Empfindsamkeit, Sentimentalität.)

Gerjesztőnek egy ága az érzelmies, és ezt gyengéden gerjesztőnek is mondhatnók, miként a' szenvedélyest hevesen gerjesztőnek; az atya, ki szeretett magzatát sebekből elborítva látja, és szomorkodik, gyengéden gerjesztő. Az érzelmies tág értelemben, mind a' jó, igaz, és szépíránti nemes részvétet, mind a' renyhe üres könnyekkel mutakozó gerjesztést, vagy is az érzélgést foglalja magában, melly nem egyéb pleonasmusnál. De itt szorosabb értelemben vétetik az érzelmies, mint különös neme, és főnebbi foka a' gerjesztőnek, és subjective, személyileg érzelmeink' amaz elevenségét jelenti, melly által a' lélek fogékonytágot nyer a' kéj's kéjtelenység tárgyaitól gerjesztetni; lehet e' szavat azonban tárgyilag is magyarázni, és imígyen a' kéj vagy kéjtelenység tárgy, de leginkább valamelly szépízlési műtermény' ama mineműségét értjük, mellyel elevenebb érzeteket, és erősb gerjedelmeket bennünk támasztani képes, például, ha azt mondjuk: hogy ez a' román vagy dráma érzelmies, illy esetben az érzelmies különös helyeget ad a' műterménynek, melly aesthetikai becsét emeli. Az érzelmiesség tehát melly fogékonyokká teszen bennünket elevenebb érzelmekre, semmi feddendőt magában nem foglal, sőt, ha nemesebb tárgyakról veszi eredetét, egy a' legjelesebb diszei között a' jó rendezett kedélynek, mert ilyenkor eleveníti, erősíti, és emeli a' szívet. Az érzelgés, vagy ál érzelmiesség inkább gyengíti, szorítja, és elnyomja a' kedélyt, mintsem emeli, mert épen amaz erőtlen, és nyomasztó érzeteket vadássza, mellyek által a' kedély képtelenné válik, a' nagyban, fennséges, és nemesben aesthetikai kedvtelést találhatni, vagy legfeljebb olly érzelmeket ébreszt, mellyek a' szívet, benső erejétől, és önállásától megfosztva, olvasztják, és

azert olvasztónak is mondatik; azonban az olvasztót, melyet érzelőnek is nevezhetni, soha, sem a' gerjesztővel, sem az érzelmiessel felcserélni nem szabad. Hogy a' nőnem, melyet már a' természet eleve nebb érző tehetséggel ruházott fel a' férfinemnél, hamarabb és hevesebben gerjesztetik, és természeténél fogva az érzelmiességre, de az érzélgésre is hajlandóbb, elég megemlítenünk; azért a' könnyözőn e' nemnél nem mindenkor csatlakoztatlan tanúja valamely tettnek vagy dolognak.

Az óvilág műveiben, melyek az olvasztó és érzelő helyegét ritkábban viselik, mind az újvilág terményei, az érzelmiességen nem hiányzik, habár jelen korunk művészei gyakrabban fejezik is ezt ki műveikben; és a' dolog természete szerint ítélve sem hiányozhatik, mert akkor az következne, hogy az óvilág' emberei 's művészei érzéketlenek voltak, mit részrehajlás nélkül nem mondhatni, miután századokon át fennmaradt, és jelenleg létező, sokszor csudát is gerjesztő műveik erről hiteles bizonyítványt nyújtanak, például Homer, Virgil, Horácus. Hogy pedig az újkor művészei terményeikben az érzelmiességen tágasabb kört nyitottak, és azt hathatósabban fejleszték ki, mint a' régiek, az a' romantikai költészetnek bizonyos szüleménye, mely eredetileg már érzelmies, a' finomabb, és egyszersmind erősb érzelmiességből folyván, mely a' közép századokban véletlen okoknál fogva, melyeket ez időszak' vallási, és politikai bílyegében kereshetünk leginkább, a' szerelem szenvedelmét vállalta fel. Ezen érzelmieség a' legújabb időkben lassúdan a' romantikai költészetből, valódi honából, melynek a' mai románok csak korcsfaját tetszik, a' költészet' más nemeibe átvándorlott, sőt a' művészet' több ágaira is, olly annyira, hogy végre nem csak romantikai művészetéről, mint önálló ágról a' szép művészeteknek támadna szó, de erről, valamint nehéz bizonyos fogalmat szerezni, úgy semmit sem félhetni, hogy valaha terjedelmesebb divatba jöjön. Jöllehet több szép művészet képes az érzelmiességek műveiben kifejezni, mind-

azonált lényegesen leginkább érzelmies a' szín, és hangzászat, melly utósónak czélja, és iránya, mind kifejezni az érzelmeket, mind pedig olyanokat, a' hallgatókban ébresztetni, és táplálni.

CSUDÁLATOS.

(*Mirabile. Wunderbar.*)

Csudálatosnak, vagy csudának szorosabb értelemben azt mondjuk, mi természet fölöttisége által tapasztalati fogalmainkon túl megyen, és előttünk azért magyarázhatlan. Aesthetikai tekintetben pedig csodálatosnak mondhatjuk mind azt, mi a' szokottól eltérni látszik, és mind rendkívülisége, mind ujsága által bennünket sokszor váratlanul meg lep; jöllehet a' csodálatos a' szokott rendtől el térni látszik, és így mindenkor lehetőségét fel nem foghatjuk, szükséges még is, hogy annak előadása következetesen, és a' világ ismert törvényeihez hasonlítszék, másként csupa mese, iránytalan és jelentésnélküli képzemény leend. Mi a' természetben a' tárgyak szokott, és régen ismert rendétől eltér, meg lep bennünket újsága által, és csudálkozásra gerjeszt, de azért a' csodálatosnak nem kell szoros értelemben csudának lenni azaz olyannak, melly természet fölötti erő által ellentételesen a' természet törvényeivel legyen előidéztve, hanem elég, ha csupán színét adja az ellentétnek, és természetfölöttinek, melly a' szokott 's régen ismert' eltéréseiből ered, és e' szín a' tárgyat előttünk csudálatossá teheti. Ha a' tárgy, melly egyébként a' csodálatos' bélyegét viselné, gyakran tétetik szemléltetővé, sőt mintegy szokottá 's mindennapivá, megszünik csodálatos lenni, és azért elmellőzhetlen tulajdona a' csodálatosnak az ujság; és aesthetikai tekintetben tökéletlen a' csodálatos' fogalma, ha belőle az ujság kizáratik; de a' természetfölöttiség nem lényeges bélyege; mert tegyük, hogy valamely természetfölötti tárgyat minden-

nap szemlélhetünk, szokássá válnék az, és azonnal megszűnnék csodálatos lenni, ellenben akármilyen természeti tárgy, mihelyt ritkán és újság gyanánt látjuk azt, csodálatossá leszen. A' csodálatos tetszik tehát részint újság kéje által, mely ismeretünk' körét tágíthatja, és kíváncsiságunkat felébreszti, részint azért, mert szellemünk általa megfeszítve a' talányt feloldani, és a' természet' rejtett országába bepillantani törekszik, legalább a' csodálatos illy perczet nyújt szellemünknek, végre részint szokatlan nagysága által, melyet vagy kiterjedésében, vagy műveleteiben elémutat, mellynek következtetésében mint valami természetfölötti lép meg bennünket, és ez esetben rokonságát a' fennséggel tagadhatatlanul bizonyítja be. A' fennséges is csodálatos, de csak addig, míg újságával hízolg érzékeinknek, ha sokszor szemléljük, vagy a' mi több, mindennap, lassúdan vesz csodálatosságából, sőt fennségéből is, miután a' nagyság gyakori szemlélet, és mintegy szokás által megszűnik határtalan lenni; azért olly emberek, kiknél a' csodálatos, vagy fennséges tárgyak szokott és mindennapi tüneményekké válnak, nem győznek elegendőkép' azon csodálkozni, mért az ő tárgyaik olly annyira magasztaltatnak, sőt a' legtávolibb lakók' figyelmét is annyira magokra vonják, hogy több hónapi utazásra is elszánják magokat, például: hogy a' tengert, a' nevezetesebb vizeséseket és zuhatagokat stb. láthassák, mellyeket ők legkisebb figyelemre sem méltatnak. Illy érzéketlenségnek a' természet' tüneményei iránt, jóllehet sokszor a' műveletlenség alapja illy embereknel, de bizonyos, hogy legtöbbet itt a' tárgyak' mindennapi szemlélete, tehát a' szokás teszen, melly fokenként a' legjobb érzelmeket is megtompíthatja.

A' csodálatos sokszor némi félelemmel vagyon összekapcsolva, és ekkor félelmet támaszt bennünk. Szokott tárgytól félni nincs okunk, mért saját tapasztalásunkból tudjuk, hogy soha, vagy csak igen ritkán szenvednek fájdalmat, és szenvedést, 's hamikor veszéllyel

fenyegetnek is, szinte félnünk nem kell, előleg ismervén az eszközöket, melyek által magunkat a' fenyegetőző tárgy ellen védhetjük. És általában, a' megszokott dolgok gyengébb benyomásokat okozván, magokhoz a' veszélyekhez is annyira hozzá szoktathatnak, hogy részünkről a' veszedelem színét elveszítsék. De a' szokatlan, és rendkívüli, miután műveleteit nem ismerjük, majd mindenkor viseli a' félelem bélyegét, annál inkább, minél szokatlanabb a' tünetmény, és minél féltékenyebb a' felfogó vagy szemlélő, mert ekkor a' képzerő hathatósan kezd munkálni, mindenütt veszélyeket sejtítvén, melyek a' nézőt környezik, és melyek hozzá annál közelebb állanak, minél rendkívüliebb a' tárgy. A' babona és vakhit mindenütt csudákat keres, és azért követőit féltékekkel is szokta tenni, kik vakhitök következésében különös figyelemmel ügyelnek minden rendkívüli és szokatlanságra, és erre úgy tekintenek, mintegy jóslati jeleire a' közelgő veszélynek, például: valamely üstökösnek megjelentére.

A' csudálatos iránti hajlam, mint az ábrándozó lélek, és érzékek' vágyódása, mellyel földi bilincseikből örömet szabadulnának, az emberi kebelben alapszik, és mindannyiszor nyilatkozik, valamennyiszer valami új, váratlan, 's bámulást okozó tárgy hat érzékeinkre; de mivel a' miveltségtől, ismerettől, és belátástól függ, lehetnek különféle fokai a' csudálatosnak, miként valami értelmes lény ismereteiben, miveltségében, 's tapasztalása körében kisebb vagy nagyobb tökélyt ért el. A' szép művészetek' kivált a' főnebbiek' pályáján, a' csudálatos nagy fontosságu, sőt némelly művészetekben lényeges, így például: a' költészetben általában, melly a' képzerő hatalmával legkönnyebben teremti a' megfoghatatlant, és szokatlant; de addig a' romantikai költészet alaptípusával, a' hit, szeretet és tisztelét egyesítésében, a' csudálatost, mint aesthetikai segédeszközt legsikeresebben használta, kivált a' romantikai epos és tragaedia; továbbá a' regében, a' tiúndérregében, hol jobbadán kecses és kellemes alakban

fordul elő, románczában 's balladában, mellyek mintegy helyettesei az eposban olly nemzeteknél, mellyek még igaz hőskölteményekkel nem bírnak; a' legendában, de kiváltképen az operában, melly a' tündérvilágot sajátos honává tette, uralkodik. A' képző művészetek, mellyek terményeikben egyedül a' külérzésekre, és különösen a' szemre hatnak, és mellyek idomaikban a' természetet utánózzák, a' festészetet kivéve, kevesbé alkalmasak a' csudálatos' kifejezésére, de annál sikeresebben teremti azt a' hangászat, melly remek előadásaiiban a' természet nagy tüneményeit magyarázva, szívünk belsejébe hat, és szellemünket szent borzalommal eltöltve, minden érzéken túl emelve, és mintegy magán kívül ragadva, a' csendes béke' honába teszi át. Egyébként változó bélyegben mutatkozik a' népek' hitével rokon csudálatos különféle nemzeteknél, és időszakokban. A' hellen világban igen eleven bélyegű a' regényes (das Mythische), mert nem egyéb, mint vider és elmés játéka a' képzerőnek; de a' romantikai és újabb világban jobbadán komolyabb bélyeget visel a' regényes, mellynek oka nem egyéb, mint, hogy az alvilág és sejdítések' homályos és formátlan orszagából van merítve.

BRIEDL FIDÉL.

XI.

SÁROSPATAK.

Az 1838. évi *Regelő* 70. számában sz. *Erzsébetnek* életrajzát közölve, szőlőfölde iránt kétféle véleményt hozott fel, melyek közül egyiket sem bizonyított meg: „Született 1207. úgy mond, némelyek szerint Pozsonban, mások szerint Sárospatakon. Több hiteles adat után elfogadhatóbb e második vélekedés, és sokaktól kétség kívülinek tartatik; minek némi bizonyosságául szolgálhat azon környülmény is, mi szerint épen most, a' szárnyaló hír szerint Breczenheimné herczeg asszony ság sárospataki kastélyának azon termét, melyben a' dícsőült herczegnő született, a' buzgóságról ismeretes Hohenlohe herczeg indításából kápolnává akarja alakítani, 's már munkában is van sz. *Erzsébetnek* azt ékesítendő képe“. Okom 's alkalmam lévén ezekről szólni, leírom röviden Sárospatak krónikáját ¹⁾, azok' kedvükért, kik a' történt dolgok' tudásában és múltak emlékezetében gyönyörködnek.

Sárospatak Zemplin vármegyében a' Bodrog jobb szélén fekszik; Bodrogon túl által ellenében keletfelé Kispaták falu terül el, melyet a' várossal egy fahíd tart közösülésben. A' meg nem vetendő hagyományok után, Zemplin megye azon része honunknak: melyet mindjárt első elfoglaláskor lakni kezdték vitéz atyáink. Ranzán Péter, Hunyadi Mátyás király udvarában, Ferdinand nápolyi király részéről volt követ, ki Budán,

1) Történeteit olvashatni Szirmay Antalnál is. *Notitia Topographica, Politica Inclyti Comitatus Zempliniensis. Bud. 1803. 8. és „Notitia Historica Comitatus Zempliniensis. Bud. 1804. 8-adr. Az 1818. évi Tudományos Gyűjtemény, V. kötetében az 1—29. l.*

irá le Magyarországot; (*Indice II.*), nyilván említi: *Zemplinensis (comitatus) in cuius agro Hungari in Pannonias venientes, dicuntur primas sedes sibi posuisse*“. Hasonló értelemben szól *Bonfini Antal* (*Decad. I. Lib. I.*) Ezek *II. Béla* király' névtelen jegyzője szerint a' XV. fejezetben, azon idő tájban történtek, midőn eleink a' sátoraiokról elnevezett *sátorhalmokon* tanyáztak, melylekről aztán Sátoraljaúj hely vette nevezetét. Innen jártak *Árpád* fővezérnek *Ond* és *Ketel* ¹⁾ vitézei *Zalán*hoz követségben: *Árpád* vezér, mond a' névtelen író (c. XIV.) *követeket rendele Zalán vezérhez, és küldé neki tizenkét kún apródot; a' vezér nőjének pedig tizenkét orosz tanult leányt, azon követségben a' nemesebb személyek közül küldé Ondot és Ketelt, 's egy igen serény Turzol nevű vitézt kémlelés végett, hogy nézné körül a' földnek mineműségét*“ 's midőn *Ond* és *Ketel* bajtársaival lóháton keresztül úsznak a' *Bodrogot*, 's már a' *Sátorhalom* alatt elsiető patakon is átmennének, kevésben mult, hogy *Ketel* kún vitéz a' kised, de mocsáros patakba nem fula. Szerencsétlen esetének örök emlékére bajtársai dővajkodva a' patakot *Ketel patakának* nevezék el, 's *Árpád* e' földet *Ketelnek* ajándékozá *Sátorhalmától* kezdve *Talcsva* vizéig; hol azután *Ketel* a' *Bodrog* jobb partján a' pataki várat rakatta, melyet *Ketel patakának* nevezett. Ezeknél fogva *Sárospatak* eredetét 907. évnél, melyre *Árpád* halála esik, későbbre nem vehetjük; mert gondos atyáink a' meghódított részekben, ótalom okáért, azonnal védvárakat építettek megerősítvén azokat saját népeikből rendelt örökkel ²⁾; a' várak aljára 's mellékére pedig a' meghódított, 's jövevény védőnépeket szállítván, kik az ellenség

1) A' bécsi Codex szerint, *Retel* helyett *Ketel*-t kell olvasni; kétség kívül a' *Kethely* faluk 's mező városok is ennek nevét viselik.

2) „*Castra sunt*, mond *Isidorus* Lib. IX. Orig. Cap 3. *ubi milites steterunt*“.

ellen vittak. Az illy őrkatonák, 's a' várak alján letelepedett ¹⁾ védgyarmatok polgároknak (cives castris); lakhelyeik pedig *castrum*, vagy *civitas*, azaz: városnak neveztettek. Eleinte egy megyében csak egy országos védvár azaz: város volt, mint ez sz. *László* törvényeiből (Lib. III. c. 13.) kitétszik, szavai ezek: „*Rerum fugitivarum collector, quicquid colligit, ad civitatem eiusdem provinciae congregat*“.

Tudván a' városok és polgárok eredetét, miként támadtak a' várakból városok, 's a' jövevény népekből polgárok? Tagadhatatlan, hogy a' szabad eredetű ős magyarok nem voltak a' városok első lakosai; mert nemesebb állapotjukra nézve nem is válhattak szolgálatot tevő polgárokká: azért a' szabadságban született 's azt becsülni tudó törzsökös magyarok inkább uralkodtak szabad telkeiken, hogy sem a váraljban 's mellékeikre letelepedett szolga jövevények közé keveredtek. De azon alaptalan vélemény, mintha városaink eredetét nem az ős magyaroknak köszönhetnők, hanem az idegen földről időről időre hozzánk költözött jövevényeknek; nem egyéb történeti botlásnál; mert a' megyés várakat nem a' jövevények, hanem a' magyar urak rakatták; következőleg ők a' városok alapítói, ők a' kimivelődésnek is eszközei, midőn honi alkotmányunk kedvezése által a' jövevényeket a' várakba 's azoknak aljaira csöditették; hol ezek fegyverrel, életmóddal és fizetéssel ellátva, a' mester- és kézműveket szabadabban üzhették, mint másutt az adózó földmivelők. Az is nagy tévedés, hogy eleink még a' XII. század utolján öntelkeiken sátoroztak, mint azt freizingeni *Otto* írja ²⁾, ki III. *Béla* király alatt *Barbarossa* I. *Fridrik* császárral utazván át honunkon ezeket beszéli: *A' magyarok egész nyáron és őszön csak sátorokban laknak;*

1) IV. *Béla* király 1244. évi levelében: „*Accedentes ad nostram praesentiam hospites — in suburbio Castri de Bors commorantes*“ Cod. Dipl. Tom. IV. Vol. I. p. 322.

2) De Reb. gestis Friderici I. imp. Lib. I. Cap. 31.

hajlékaik többnyire nadból, ritkán fából készültek, kőből pedig alig van egynehány“ mert ezek némileg csak a' pusztákon ősszel és nyáron sátorok alatt tanyázó földnépre alkalmazhatók. Másra tanít bennünket sz. *István* törvénykönyve (Lib. II. c. 33.) melyben ezeket olvasuk: „*Si vero miles quis curiam, vel turrim, vel domum alterius invasérit militis, decem iuvenis componat invasionem*“. A' *turris* itten torony mintára épült egyes házat: a' *curia* köházat, vagy is falut: a' *domus* pedig házat jelent ¹⁾. Az sem szenved kérdést, hogy eleintén a' megyés 's országos védvárak, melyekről megyéink nevezetűket vették, mind a' király saját jószágai voltak; megkívánván ezt a' közbátorság, 's a' haza védelme, hogy ezek a' királyi méltóság behozatalakor alkotmányunk értelme szerint egyedül a' fejedelem kezében legyenek. Azért a' megyés védvárak a' főispánnak csak tisztségre (*ad officia*, vagy okleveleink szerint *ad honores* jövedelmül) nem pedig birtokul, vagy örökségül, *non in possessiones, aut perpetuitates*) adattak. A' védváraknak királyi engedelem nélküli építése, az eredeti alkotmányban úgy tekintetett, mint sérelem 's visszaélés; 's ezen visszaélésnek eltörlésére későbbi időkben számtalan királyi rendelet és törvény költ II. Endre király (*Wagner*, Diplomatar. Comit. Sáros. p. 46—47.) „*Quia dictum castrum (Újvár úgy mond) est de novo erectum ex singulari praedecessorum nostrorum admissione*“. Ide tartoznak *Turóczi* (P. II. c. IV.) ime' sorai: „*Zabolch, Capitaneus descendisse dicitur in ipso campo et loco, ubi Chakvara nunc iacet desolata, illud etiam castrum, temporibus Andreae; Be-lae et Leventae, per commune consilium Hungarorum est confractum*“.

E' volt a' megyés védvárak' eredete; 's noha a' bennek vitézkedő, 's alattok lakó katonák (mivel fegyver,

1) Lib. II. Cap. 30. 34. *S. Ladisl.* Lib. II. Cap. 11. Lib. III. Cap. 11. 12. 13. et 28.

élelem és fizetés mellett a' váraknak védelmezésénél, 's az ellenséggel megvívásnál egyéb szolgálatra törvényesen nem köteleztettek, 's a' főispánoktól függvén, ezek alatt hadakoztak) személyökre 's tisztheli kötelességökre nézve szabadabbak valának az adózó földnépnél; mindazáltal még nem bírtak teljes szabadsággal. Ezen állapot elnyerésére különös kiváltság kívántatott, hogy ne csak a' főispánoktól egészen függetlenségben, 's tulajdon törvényhatóságuk alatt éljenek; hanem hogy a' várak alját, mellyen laktanak, királyi adomány mellett megnyerjék. A' melly közönségek ilyen szabados állapotra jutának, azok szabad királyi polgárokká váltak; lakhelyeik pedig szabad királyi városoknak neveztek, mint ezt a' régibb városok privilégiumaik igazolják. A' *zolyomiaknak* 1244. adatott kiváltságokban olvassuk: „*Nullus vero iudex, et comes Zolon ipsos iudicet, praeterquam eorum iudex*“¹⁾, 's a' *zágrábiak* 1242. évi privilégiumokban: „*Ad sustentationem autem hospitium in praedicto monte habitantium, dedimus terram circa eundem montem Grech, statuentes eam per dilectum et fidelem nostrum Dionysium Banum totius Sclavoniae eisdem hospitibus, sub certis metis et distinctis, perpetuo possidendam*“. Eredeti állapotjukra, azaz; a' haza védelmére, katonaságra emlékezteték őket privilégiumaik is, mint a' *Buda Pest* városé, mellybe IV. Béla király 1244. évben ime kötelező czikkelyt iktatá: „*Quod in expeditionem, in quam personaliter ibimus, debent nobiscum mittere decem milites decenter armatos*“. A' földbirtok adományáért pedig a' fejedélem tartására is adakoztak, mint a' *korponaiak* 1244. évi szabad levelükben feljegyezve találjuk: „*Ipsi vero iuxta possibilitatem suam, videlicet secundum quod commode potuerint, inspecta multitudine et facultatibus ipsorum, tenebuntur nos, quum expedierit, procurare; et servire nobis in exercitu nostro*“. Ezen

1) Cod. Dipl. Tom. IV. Vol. I. p. 332—333.

adózás fejében fizetik a' sz. kir. városok az úgy nevezett *taxas diaetales* országgyűlés alkalmával a' királyi udvar tartására. Eme szabadságukért pedig: *Ut ad regiam coronam specialiter pertineant, nec cuiuscunque iurisdictioni donatione, vel cuiuscunque translationis modo committantur*“ évenként a' fejedelmi saját birtok elismérése tekintetéből a' királyi kincstárba bérrel (censu regio) tartoznak épen ezen oknál fogva, mellynél a' földesurak jobbágysai a' házbért fizetik. Külön adózas volt a' *Camerae lucrum*¹⁾ melyről II. Endre királynak 1222. évi törvényének 23. cikkelye rendeli: „*Item, nova nostra moneta per annum observetur a pascha usque ad pascha*“. Hajdan tudniillik évenként kelle ó pénzen újat felváltani; emlékeznek ezen régi szokásról a' városok privilégiumaik is, mint a' *pozsonie'* 's *nagyszombat'* ennek 1238. évi kiváltságában, melyet IV. Béla királytól nyert, ezt a' cikkelyt találjuk: „*Cum numulariis* (királyi pénzváltókkal) *serviens comitis parochiani, vel quiscunque alterius* (a' városban) *non incedat: sed villicus* (a' város birája) *monetam regiam in eadem villa procuret* (váltsafel) *et iuxta legis constitutionem celebris* (közönséges) *habeatur*“. De ezen adó ország szerte közönséges volt; minek okáért az újpénz felváltásának eltörlésével a' *Camerae lucrum*ot más ok alatt szedték a' királyi kincstárba; mint a' törvénykönyvünkben található cikkelyekből kiviláglik. Tévedésben vannak tehát, kik a' *Census regius* adót a' *Camerae lucrum*mal összezavarják. Továbbá, fizettek a' sz. kir. városok *taxas extraordinarias*, azaz: *subsidium*okat is: „*Praeterea, Taxam, si quam, Regiam Maiestatem, et etiam civitatem* (Budensem) *per se causa necessitatis, aut utilitatis, ultra collectam, a dicta civitate* (Budensi) *Regi annuatim provenientem, quavis de causa, aut ratione, per ipsam Civitatem* (Budensem)

1) A' Camara közép korban mindig a' királyi fiscust jelenté.

imponi contigerit“¹⁾. A' rendes adók, mellyekkel a' sz. kir. városok évenként tartoztak: *taxae ordinariae* néven fordulnak elé; azon tekintetből pedig, hogy a' *taxae ordinariae* a' polgárok birtokára vettettek, 's házakként szedettek be: *Collectae ordinariae* nevezetettek: „*Ut de impositione Taxae, sive Collectae Civitatis (Budensis) ordinariae, debitus ordo in ipsius collectione, impositione, ac distributione, nec non rationciniis conservetur*“. Hazánk polgárai közül elsők a' *fejérváriak*, kik még sz. Istvántól nyerték szabadságukat²⁾: azért a' régebb városoknak privilégiumaik ezek' szabadságaikra hivatkoznak.

Csak az eléterjesztett uton boldogulhatunk *Sárospatak* eredetének megfejtésében is; mellyet már nem nehéz meghatározni, miután bizonyos, hogy eredetileg szinte megyés védvár volt. *Főispánairól* nyilván emlékezik a' *váradí regístrum*³⁾; *váradí* pedig V. István mint ifjú király 1262. évi adománylevelében, mellynek erejénél fogva egy a' *pataki vár* éjszaki részében saját neve alatt épült, de még egészen el nem készült tornyot (lakó házat) *Mihály* főispánnak, *Vbul* fiának, a' régi *Kálly* nemzetség törzsökének, olly feltételek alatt ajándékozott, hogy azt elkészítés után örökségül bírhasa; gyermekeinek szabadon hagyhasa, sőt, ha az országban háborúság nem leszen, a' várnagy törvényes hatalma alá sem számláltassék; ha pedig valamelly szerencsétlenség kiütne, akkor úgy engedelmeskednék a' várnagy-

1) *Zsigmond* 1403. évben költ oklevelé. Buda és Pest sz. kir. városok volt régi állapota Pest, 1833. 132. l.

2) 1825. Tudományos Gyűjtemény II. k. 49—53. l.

3) A' 2. cikkelyben 1227. évre ezeket leljük: „*Yrgolin de villa Fon impetiit convillanum suam, uxorem Cheka de beneficio. Quos Georgius Comes de Potok discutiens misit Varadinum ad examen ferri candentis*“ 's 1219. a' 99 k. cikkelyben „*Scirni et Gira de villa Bice impetierunt villanos de tota villa Borsy coram Porcasio Comite de Potok*“.

nak, mint a' többi várbéliek ¹⁾. A' *pataki* megye *Zemplinnek* alsóbb feléől állott; midőn tehát II. *Béla* király névtelen jegyzőjének XV. fejezetében olvassuk: miként cserélé el I. *Endre* fejedelem *Sárospatak* várát *Ketel* maradékaitól: nem a' megyés várat magát, melly akkor már a' királyé volt, hanem *Ketel* ivadékainak körül belől fekvő birtokát kell értenünk, mint soraiból világos: „*De azután (Sárospatakot) Endre király a' Ketel maradékaitól elcserélte két okra nézve, először, mert a' kirdlyoknak hasznos vadászó helye volt; (a' pataki várbán bizonynyal nem vadásztak, hanem a' hozzá tartozott birtokban), másodszor, mert azon részen szeretett a' neje (Anasztasia, Wladimirovics Jaroslaw oroszok vezérének leánya) lakni, mivel közelebb volna szülőföldéhez, 's mivel félt a' német császár (III. Fridrik) behorandásától, a' ki Endre férjén Péter kirdlynak haldlért bosszút állandó vala*“. A' csere 1048. év körül történhetett, 's úgy látszik, hogy azon idő óta kezdé építőjéről vett *Ketelpatak* nevezete is feledékenységre jutni. Bizonyos tehát, hogy *Sárospatak* a' királyi hatalom behozása után fejedelmeinké volt; az alább megemlitendő oklevelek töredékeiből pedig az is kitetszik, hogy királyneink birtoka volt, mellyet ők jégynben birtak.

Szirmay Antal vitatása szerint (*Notitia Topogr. I. Comit. Zemplin. p. 190.*) *Sárospatak*, *Imre* királynak köszöni szabadságait: „*Anno 1201. Emericus rex, úgy mond, hospites de Potok iudicio sui praepositi subiecit, et hoc non sufficiente, Palatini, vel Regis; ac, ut nullius alterius subiaceant iudicio, praecepit*“.

1) *István* király adománylevelét olvashatni *Katona Istvánnál* Hist. Crit. Regum Hung. Tom. VI. p. 354. *Kaprinai István* Hist. Dipl. P. II. p. 204—206. „*Est porro turris ista in extimo veteris castris angulo sita, ac quinque substructiones alta, muros tres orgis latos complectens, cujus apex in pyramidem assurgens, turriculis quatuor, rubeo colore tinctis (ezért veres tornyoknak neveztetett) per totidem angulos exornabatur*“.

De a' privilegium, mellyet Cod. Dipl. Tom. V. Vol. I. p. 181—183. és Vol. III. p. 295—296. olvashatni, más értelmű.

Ez oklevél kiadója végére az idézett könyvben ezt a' jegyzéket toldá: „*Productae in processu tabulari RR. D. Fr. Barbacsi, Abbatis B. M. V. de Abraham* (ez az apátság Bodrog megyében létezett) *contra Comit. Fr. Wilh. a Nesselrath episcopum quiqueecclesien. et alios respectu Görbö anno 1728*“. Ha ez így volna, akkor ez a' privilegium a' baranyai *Patacs* helységet, vagy a' mellette tő szomszédságában fekvő sz. *Miklóst* illetné. Az utolsóra látszik az *Ecclesia S. Nicolai* mutatni. Az is megemlítendő, hogy V. *István* király 1272. és *Kún László* 1285. megerősítő levelükben „*Ci-ves et hospites de villa Olaszi prope Potok*“ említene; és hogy *László* király „*dictum privilegium super libertate hospitum de Olaszi confectum*“ lenni állítja. Ezeknél fogva nem merem azt *Sárospataknak* tulajdonítani; véleményem szerint, többi bizonyítványok között, csak akkor szólhatnánk némi gyanítással, ha tudnók, mellyik védszent tiszteletére szenteltetett fel a' régi pataki megyés szentegyház. *Szirmai Antal* (Notit. Topog. p. 202.) írja, hogy ker. sz. *János* volt a' pataki szentegyháznak véd szentje; ennél fogva tehát *Imre* király privilegiuma nem illetheti a' *sárospatakiakat*.

A' bizonytalanokról azon tárgy megfejtésére térünk, mellyért *Sárospatak* történeteinek leírásához fogtunk, hogy sz. *Erzsébet* hercegnő régi várában született. Ez nem csak elfogadható vélemény, hanem bizonyos történet, mellyet több hiteles adatokon kívül, emlékezetben hagyott *Temesvári Pelbart Hunyadi Mátyás* és II. *Ulászló* országláta alatt egész Európában híres egyházi szónok „*Biga salutis*“ czímű munkájában: „*Elyzabeth Andree regis hungarie filia, dum nata fuisset in opido Soros-Potok, úgy mond, et in deliciis nutrita, omnia puerilia contempsit*“. *Pray György* nem tudván, hogy *Sárospatak* királyi birtok volt, e' tárgyról

„*Vita S. Elisabethae, nec non S. Margaritae virginis*“ című könyvében csak gyanítva szólott „*Credibile est eum (Pelbartum) ex sanctae viduae Legenda, quae tum apud Hungaros in usu erat* ¹⁾“, *id accepisse; cum laudatis verbis haec praemittat: Sic enim de ea legitur: qua phrasi, ut alias memoravi, Pelbartus legendam solet indicare. Atque id satis veri simile fit, si ad morem priscorum regum velimus mentem reflectere, quos ante Caroli Roberti aetatem nullam certam, stabilemque sedem habuisse, sed quemadmodum respublica postulare videbatur, per regnum oberasse, diplomata testantur*“.

Pelbart magyar létére azon időkben még tudhatta, láthatott is olly kútfőt, melyben sz. Erzsébet születésének helye fel volt jegyezve; nem is ellenkezik tanutétele a' történettel: mert Gertrud II. Endrének felekedő társa épen akkor Sárospatakon lakhatott, melyet talán jegyben birt, midőn a' születés utólérte. De a' terem, melyben sz. Erzsébet született, nehezen lesz meg a' mostani pataki kastélyban, mint az 1838. évi Regélő a' szárnyaló hír után írja; mert Sárospatakot a' tatárok fel dúlták, 's a' későbbi történetből fogjuk hallani, miként többben rontottak és építettek a' régi várán; végső romlására pedig 1702. jutott, midőn II. Rákóczy Ferencz hűtelensége miatt I. Leopold parancsolatjára le-törtetett. Ezen állapotjában látván a' pataki várat Turóczi László, szomorú omladékairól Ungaria suis cum Regibus című munkájában, így értekezik: „*Patakinum, ubi parvae, magnae arcis, reliquiae visuntur*“.

Sz. Erzsébet születése sem történt 1212. mint Szirmay Antal (Notitia Topographica Comit. Zemplin. 190. l.) vélte, hanem 1207. Ezt igazolja Pistorius

1) Haenel Catalog. Libror. manuscript. Lip. 1830. in 4-o. Sz. Erzsébet életéről: Habetur in Trebonensi bibl. sec. XIV. MS. membr. in fol. sign. lit. G. VI. fol. XXVIII. Vita S. Elisabethae Landgraviae Turingiae, quae sic incipit: *Venerabilis et Illustrissimus* sibi.

(SS. Rer. Germ. Tom. I. p. 1371.) a' thuringiai landgrávok történeteiben ekkép írván: „*Anno Domini M. CC. VII. Andreas in Hungaria rex, cuius uxor Gertrudis nomine, Ducis Carinthiae filia, filiam generis sui decus, Elisabeth nomine accepit per genituram*“. Ezen év jö ki kimulásának évéből is, melly ugyan ott (1324. l.) találtatik feljegyezve „*Obiit autem anno Domini M. CC. XXXI. anno aetatis suae XXIV*“. Alig volt négy esztendő, mikor már *Lajosnak* a' thuringiai grófnak eljegyeztetett, 's ugyan oda is költözött 1211. évben, azt akarván a' völegény atyja, hogy a' magyar király leánya saját országába vitetnék 's ott a' maga udvarában neveltetnék, ott a' német nyelvet, és német szokásokat tanulná meg. Szentek közé 1235. számítatott ¹⁾, mellyből kitetszik, hogy *Erzsébetnek* nevezetes szentnek, 's ártatlan életűnek kellett lenni, minthogy IX. *Gergely* pápa őt édes atyja és gyermekei eltűkbe, 's boldog halála után négy évvel írta a' szentek sorába. Midőn tetei felemeltettek, tizenkétszázezer ember gyűlt össze *Márpurgba*, mint *Trithemius* feljegyzé. A' thuringiai grófok historiája szerint három gyermeket szült (c. 37.) „*Anno Domini M. CC. XXIII. Elisabeth uxor Ludovici Landgravii peperit primogenitum filium in castro Crucenberg, cui nomen impositum fuit Hermannus*“ (C. 39.) „*Anno Domini M. CC. XXIV. uxor Ludovici Landgravii peperit filiam in castro Wartberg, nomine Sophiam, quae postea duxit Ducem Brabantiae*“ 's valamivel alább: „*Anno sequenti uxor Landgravii peperit filiam, quam rursum nominat Sophiam, nomine matris Ludovici Landgravii, quae in Franconia in monasterio Kitzingen religionis habitum induens ibi quiescit*“. Méltó volna végére járni, élnek-e még a' két első gyermekének ivadéki?

Abban is megbotlott *Szirmay Antal*, hogy *Lasco*

1) Az ez iránt költ pápa levelét olvashatni *Wading-nál* Tom. I. Annal.

Oszvaldot Pelbart személyével összezavarja, és hogy *Gertrudot*, sz. *Frzsébet* anyját *Leleszen* temetteti el: a' hol, férjének *Endre* királynak 1214. évi levele szerint, melyet a' *leleszi* prépostságnak adott, testének csak némelly része nyugszik: „*Praedium Micusa pro anima illustris reginae Gertrudis, coniugis nostrae, eidem ecclesiae (de Lelesz) contulimus et ideo maxime, quod quaedam corporis eiusdem pars in eadem est sepulta ecclesia*“¹⁾, mert megöletett teste *Pilisen* a' Cistercita szerzetesek szentegyházába takarítottatott el, mint ezt fia *Béla* király 1254. évi levelében említi: „*Ecclesia de Plys — in qua etiam corpus matris nostrae honorabiliter requiescit*“²⁾. Helyesebb ösvénybe igazítjuk itt *Bonbardi Mihályt* is, ki (*Topographia Magni Regni Hungariae Vien. 1718. 4. 170. l.*): „*Edocemur* úgy mond, *Patakini an. 1225. a Bartholomaeo episcopo quinque ecclesiensi institutum fuisse primum monasterium Ord. S. Pauli primi Eremitae*“ de *Bartus* pécsi püspök nem *Sárospatakon*, hanem *Baranyában*, *Ürög* hegyén alkotá sz. *Jakab* nevezete alatt az első remete sz. *Pál* szerzeteseinek monostort; ezt szokták az irok azon pataki monostorral összezavarni, melyet csak ugyan *Baranyában László* pécsi püspök alapíta 1334.: „*Monasterium illud (S. Jacobi in monte Irugh) scriptores ordinis passim cum Patachiensi monasterio confundunt*, mond *Koller József (Hist. Episcop. V. Eccl. Tom. II. p. 14.) sed perperam. Constat enim Patachiense monasterium anno 1334. igitur centum amplius a fundatione Monasterii S. Jacobi de Irugh annis conditum esse*“.

Sárospataknak első nevezetes szerencsétlensége 's viszontagsága 1241. évre esik, midőn *IV. Béla* király alatt a' *tatárok* Magyarországot ellepven, egész *Zemplint* is sok irtóztató öldöklés és gyújtogatás után csak

1) Cod. Dipl. Tom. III. p. 157.

2) Ugyan ott, Tom. IV. Vol. II. p. 216.

nem kietlen pusztává változtatták. Kitészik ez nem csak *Rogerus* (XIV. XX. és XXVII.) fejezeteinek összehasonlításából, hanem a' *Patak* közelében esett szerencsétlen ütközetből ¹⁾, és azon körülményből is, miként IV. *Béla* a' tatárjárás után *olasz* gyarmatokat szálita e' tájra ²⁾ *Sárospatak* volt virágzó átlapatja 's előbbi díszre vissza nyerésére ³⁾. Kezde is még *Béla* idejében éledni; mert némelly írók szerint 1254. a' *Dominicanus* szerzet itt nevezetes gyűlést tartá a' sz. *Vincze*, ma megrontva *Szenicze* dombján dél 's nyugot felé félóránnyira a' várcstól, túl a' *Petra hora* lesiető patakon; a' hol sz. *Vincze* tiszteletére rakatott monostora virágzott. Igazolja ezen állítást IV. *Incze* pápának 1253. év tájban költ levele ⁴⁾ mellyben „*Prior fratrum praedicatorum de Potoch*“ emlittetik. Szól róla *Plodius Mihály* is *Ferrarius Zsigmondnál*. *De Reb. ungaricae provinciae ordinis praedicatorum Vien. Austr.* 1637. 4. p. 508. *Ferrarius* pedig az 525. lapon ekkép ír. „*Potochensis* (prioratus) *sive Potokiensis commemoratur non tantum a Plodio, sed etiam a Guidone, et S. Antonino: de quo consultus a me R. P. Nemethi* (Jesui-

1) *Kaprinai Hist. Dipl. Tom. II. p. 112.* „*Onod Castrum provinciae Borsodiensis — non longe abest ab hoc castró campus Mohy — ubi pugna fuit Belae Regis cum Tartaris, conterminatur ab oriente cum Sajó Szeged: a meridie cum Baba, Chat et Papi: ab occidente cum Onod, Kereszt-úr: a Septentrione cum Sajó fluvio. — Mohy nunc desertum est — Visuntur etiamnum duo tumuli, caesorum ossa continentes, quos Hungari vulgo Halom-domb compellant*“.

2) *Cod. Dipl. Tom. IV. Vol. II. p. 20—22. p. 125. p. 423—424.*

3) Ha azonban *Imre* királynak 1201. évi felszabadító levele csak ugyan a' *sárospatakiaké* volna, azon esetre e' vélemény meg nem állana; mert ezen privilegiumból bizonyos, hogy e' tájat már a' tatár járás előtt is *olaszok* lakták.

4) *Wagner Analect. Scepus. P. I. p. 406.*

ta) ita respondit: *Patakiny, sive Potoky, legi fuisse Praedicatorum conventum. Nunc hunc locum possidet Illustrissimus Transsylvaniae Princeps. Est oppidum cum arce in Ungdria situm*“.

Mintán *Ottocar* cseli fejedelem V. *Istvánt Stajersországból*, melyet hercegi névvel igazgatott, 1259. kiszorította¹⁾, atyja engedelmével 1260. hazánk harmadrészen hercegi joggal kezdvén uralkodni, *Patak vára* is kezére szállott. Ezen részek birásáról jelesen e' következő oklevelei tesznek bizonytságot; a' *kassai* német polgárok részére 1261. költ levele²⁾, a' már érintett pataki várban volt tornyos háznak adománya, melyet 1262. *Ubul* maradékának *Mihály* főispánnak tett, az erdélyi *Inarcsiaknak* 1263. adott felszabadító levele: *Zemplin vármegyében fekvő Zomothor helységnek* 1263. *Péter* mester részére történt ajándéka; bácskai *Kezi* falunak *Marcellus* fia számára 1263. költ adomány levele: a' *szathmárnémetieknek* 1264. engedett szabadságaik. De nem csak bírta, hanem néha lakta is *Patakot*; mert midőn *Béla* 1267. *Istvánt, Feketehalom* nevű várba szorította, feleségét gyermekeivel együtt *Sárospatakon* fogatta el, 's onnan vitette magához³⁾. A' *Nyulak szigetén* volt apáczáknak *Patakon* ajándékozta *Vajszló* helységet: „Datum in Patak anno Domini M. CC. LXVIII.“⁴⁾ ő tehát mint ifjabb király *Patakot* atyja haláláig bírta; 's noha *László* fia szinte hercegi névet viselt⁵⁾ kisdud gyer-

1) *Katona*, Hist. Cr. Tom. VI. p. 299—302.

2) *Cassovia Vetus ac Nova chronologicè proposita*. Cassovia, 1732. 12. p. 14—16.

3) *Pray*, Hist. Reg. Hung. P. I. p. IX. *Engel* Geschichte des Ungr. Reichs I. Th. Wien, 1813. S. 385. Atyja ellen viselt háborúk okát maga *István* adja elé 1271. évi levelében. Cod. Dipl. Tom. V. Vol. I. p. 103—104.

4) *Schmith*, Ep. Agr. Tom. I. p. 182.

5) V. *István* 1270. évi levele. Cod. Dipl. Tom. V. Vol. I. p. 54. melyben „*Ducis Ladislai carissimi filii*“ emlékezik.

meksége miatt azonban semmivel sem birt, 's így *Sárospatak V. István* kezében maradt élete fogýtaig.

Minő állapotja lehetett *Pataknak*, *Kún László* országlása alatt? nehéz meghatározni; az sem bizonyos, szenvedett-e az alatta' berohanó tatároktól? kik egész *Pestig* nyomultak elő ¹⁾. Mindazáltal, a' mennyire *Mokianus* nádornak 1286. *Patakon* költ leveléből gyaníthatni, nem vala legvirágzóbb szerencséje. *Mokianus* nádornak idézett levelében ezek ide tartozó sorai: „*Quod cum ex praecepto et mandato Domini regis speciali, per ambitum regni sui, ad compescendos fures et malefactores accessissemus, et in comitatu de Zemlyn congregationem habuissemus generalem — Datum in Potok in quindenis S. Michaëlis archangeli. Anno Domini M. CC. LXXX. VI.*“ ²⁾.

Úgy tetszik, *Kún László Patakot* élteben folyvást birta; mert *Pray* és *Katonánál* vannak erre tanulevelek, hogy *III. Endre* hercegi név alatt *Szlavoniát*, *Dalmáciát*, és *Croáciát* kormányozta; sőt 1278. évi levele szerint, mellyben a' *Somogy*, *Beszprém* és *Szala* megyékben lakókat, kik a' veszprémi székes szentegyházhoz tartoznának, minden megyebeli ispánnak, vagy bírónak hatalma alól felmenti, túl a' *Dunán* fekvő némelly vármegyéket látszik *László* király engedelmeiből hercegi jussal birni. Valóban, ha *Patak* kezén lett volna, mint király nem mondaná 1291. évi adománylevelében *György* mesterről, ki pataki várnagy volt ³⁾. „*Idem*

1) „*Quum exigente mole peccaninum perfida et innumeralis gens Tartarorum regnum nostrum adiisset*“. 1288. évi levelében Cod. Dipl. Tom. V. Vol. III. p. 394. és 1289. levelében „*Quum perfida gens Tartarorum regnum nostrum hostiliter adiisset: et maximam partem regni nostri vastibus diris et spoliis peragrasset; ac infinitam multitudinem regni nostri in sua feroci captivitate abduceret*“. Ugyan ott a' 452. l.

2) *Katona*, Hist. Crit. Tom. VI. p. 927—929.

3) „*Georgius filius Simonis, Comes de Zobolch, et Castellanus de Patok*“. 1300. évi oklevél C. Dipl. T. VI. Vol. II. p. 250.

castrum nostrum Patak, nobis, nullas praetendendo occasiones, sed omnino nostrae se submittendo gratiae, ad primum mandatum nostrum, sine difficultate quolibet, resignavit idem magister Georgius liberaliter et libenter“¹⁾. Mert noha sok bajába került a’ korona *Endrének*, hercegi birtokától azonban még sem igyekezének öt megfosztani. *Patak* várának átadásából tehát érthetni azt, hogy *III. Endre*, mint herceg, hazánkban nem birta azokat a’ tájakat, melyek hercezség alatt illették a’ királyfiakat.

III. Endre idejéből megemlítendő *Achilles* pataki plébános²⁾: és *VIII. Bonifacius* pápának 1295. évi levele, melyben a’ *nagypataki* megyés szentegyházról többekkel együtt olvashatni, hogy: „*de antiqua et adprobata consuetudine, sub omnimoda iurisdictione in spiritualibus Archiepiscopi Strigoniensis pro tempore existentis, pleno iure fore dignoscebatur*“ noha az egri püspöki megyéhez tartozott³⁾.

1) *Wagner*, Diplomatar. Sáros. p. 305.

2) *Verbőczy István* Emlékezete. Pest, 1819. 19 l.

3) Cod. Dipl. Tom. VI. Vol. I. p. 350—353. Art. 25. An. 1545.

XII.

HOMONNAI DRUGETH BÁLINT

NAPLÓJA.

Alig lehet szebb jutalma a' régiség buvárinak, különösen pedig honunk előkorát érdeklő irományok fürkészőinek, mint olly adatokra találhatni, mellyek hazánk évraszait, eddig vagy egészen nem ismert történetek előadásával, vagy pedig csak ittott érintett, de teljesen ki nem fejtett esetek körülményes fölvilágosításával gazdagítják. Százszorta nagyobb pedig becse illy adatoknak olly honban, hol századokon keresztül, a' vad ellenség dúlásai, egymást emészto polgári viszálykodások, és fővárosunk a' török rabiga alá lett jutása miatt, előkorunk történeteinek hiteles forrásai, gyűjteményeink 's okleveleink semmivé tétettek, 's elenyésztettek; és hol csaknem az egyes hazafiak levéltáaira szorulva, sajnálkodva kell gyakorta tapasztalnunk, hogy a' féltékeny önzés, számtalan okleveleket, mellyek hazánk történetei homályos részét sok tekintetben talán fölvilágosíthatnák, érezhető hiányait pótolhatnák, erős zár alatt duggatva, rejtegetve, néma titokban tart a' nélkül, hogy csak megvizsgáltatnék is, vajjon ezeknek közzé tételök által, a' tulajdonos nemzetisége jogai, 's birtokai kockáztatnának-e? Ellenben annál élénkebb hála érzés fog helyet keblünkben azon nagy lelkű hazafiak iránt, kik az illyes balítéleteken felül emelkedve, és a' féltékeny önzés dagályából teljesen kivetkezve, szíves készséggel sietnek a' haza oltárára tenni azt, mit e' részben vagy a' sors kedvezéséből birnak, vagy ön munkásságok, igyekezetök, sőt áldozataik által tettek sajátjokká.

Egy illy nagy érdemű férfiú ritka készségének, köszönhetni Homonnai Bálint napló könyvét, báró Med-

nyánszky Alajos az, ki midőn egy részről hazánk előkorának legérdekesebb történeteit, regéit, ritka ismerettel és buvár munkássággal napfényre hozván, nem csak nevezetesebb történetíróinknak nyitott kútforrást, de nemzeti belletristáinknak is anyagot szolgáltatott, a' legjelesebb magyar drámai munkákra; más részről gazdag levéltárának és ritka gyűjteményeinek egy részét, a' fáradhatlan szorgalmú Fejér György által, a' magyar olvasó közönség előtt köz hírré tenni szives volt: némely ritkább gyűjteményeit nem kételkedett velem olly szent czéllal közleni, hogy azokból az érdekesebb adatok, 's azok között Homonnai Bálint naplója is hazánkfiak tudására jussanak. Melly hála érzettel fogadám ezen nagy becsű szives ajánlást, emlitenem nem szükség, de azt képes sem volnék kifejezni.

Rudolf uralkodása vége felé, mint tudva van, magyar honunk sok polgári villongások, vallásos üldözések és véres ütközetek csatamezejévé lön. Mert miután az 1602. országgyűlése végével, Illésházy István országzászlósa, némely becsmérő irások miatt, az akkori királyi ügyek igazgatója Somogyi István által, felség rágalmazás vétkével vádoltatott, az austriai kamra elnöke Unverzagt Farkas sürgető unszolására pedig, Bécsben hozott terhelő ítélet által (személyét Lengyelországba szaladással mentve meg) mind ön, mind pedig nője Pálffy Katalin nagy birtokaitól megfosztatott, a' következő 1603. országgyűlése fájdalmasan terjeszté föl panaszait, hogy az akkor divatozó helytartói ítelőszék, sőt a' királyi kamarai biztosok elébe személyes idézések, mellyek szerint a' nemes birtokosoknak, gyakorta csak egyes vád következtében is, vagyonaik iránt. törvényes jogaikat oklevelekkel kellett bizonyítani, megszüntessenek. Mellyre ugyan a' dolognak bővebb megvizsgálása, és a' panaszoknak körülmények szerinti orvoslása ígértetett. De az ígélet nem csak hogy siker nélkül maradt, sőt a' helyett még ugyan azon évben Rákóczy Zsigmond a' Magocsi Ferencz gyámsága dolgában, kilenczven ezer tallér

fizetésében elmarasztaltatott, Homonnai Györgytől a' terebesi vár minden rendes törvény nélkül elítéltetett, Homonnai Bálint felség árulás vétkével vádoltatott, Magocsy Ferencz a' regéczi vár átadására kényszerítetett, sok mások pedig alap nélkül törvénybe idéztettek. Hozzá járult ezekhez, hogy Bocskay István is, ki nem rég tért vissza az udvarnál töltött hosszas mulatása után Prágából, szinte árulással vádoltatván, a' váradi kormányzó Coccinitől gyanús szemmel tartatott. E' mellet Erdélyben Basta, felső Magyarországon pedig Belgiojoso magok önkényes viseletek 's tetteik által a' sziveket még inkább elidegenítvén: az elégedetlenség és nyugtalanság magvai mindenfelé elszórva mármár csirázani kezdenek ¹⁾. Így nem sokára világos 's emésztő lángra lobbant, a' véres polgári háború. Kivált midőn Belgiojoso némelly megtalált titkos levelezések következtében, Bocskay Istvánt, minden törvényes vizsgálás vagy idézés nélkül, hadi erővel megtámadá, és két várát elfoglalá. Mert ekkor Bocskay a' béreket rendesen meg nem kapott hajdukat, a' császáriaktól ön részére vonván, és az elégetlen nemeseket fölszólításival Homonnai Bálint vezérlete alatt szinte magához hódítván; megszáporodott hadi erejével csak hamar, a' felföldre vissza vonuló Belgiojosot erősen hátra nyomhatá. Miután pedig Kassa városa kapuit előtte megnyitá, és némelly közel fekvő várakat ostrommal bevön; nem sokára a' Szerencsen tartott gyűlésen Bocskay ön pártosítól erdélyi fejdelemnek és Magyarország herczegének kiáltatott ki. Ugyan itt neveztetett az ifjú Homonnai Bálint is, a' magyarországi hadak fővezérének. Homonnai Bálint azon régi Drugeth nemzetség ivadéka,

1) Pető Gergely a' magyar kronikában, utána pedig Katona István ezen időszakot így festi: „A' császárnak nem panaszhathatták meg nyomorúságokat és inségeket, mert senkit eliben nem bocsát vala. A' német tanács pedig senki panaszát és kiáltását meg nem jelenti vala a' császárnak, mert ők abból gazdagulnak vala, kiért a' magyar nemzetség annyira meg unta stb.

melly 1380 körül; a' Zemplinben fekvő Homonna helységétől vette Homonnai nevét, 's kinek már elei köziül is, Róbert Károly alatt egy nádor volt, atyja pedig Homonnai István, Zemplin és Ungl megyék főispánja, a' törökök és tatárok ellen bizonyított szép vitéz tettei által nevezetessé lön: nem csak vallása, felségárúlással lett vádoltatása, de Rákóczy Zsigmonddal, (kinek leányját birta nőül) összeköttetése miatt is, a' Bocskay résszel szövetségben volt; most annál hajlandóbb a' hadi életre, mivel hitését kevéssel az előtt elvesztvén, bánatát a' fegyver zörgései közt reménylő enyhíthetni. Mig tehát Bocskay István Rákóczy Zsigmonddal Erdély hódítására sietett, Homonnai Bálint a' Duna tájakra vezeté Kassáról a' hadak más részét.

Ezen hadi útját és -csatáinak történetét adja elő körülmenyesen napló könyve, mely 1605. július 18. kezdve, ugyan azon évnek november 20-kaig, minden napra különös jegyzéseket foglal magában. Le vagyon itt írva Érsekújvár általa történt ostromának és bevételének története. És épen ezen része a' naplónak, mely augusztus 29. october 24. terjed fordítatott és közre bocsátatott némelly rövidítésekkel, (mellyek alább lesznek megjegyezve) Bel Mátyás által latin nyelven, ez említetik a' fáradhatlan Katona István munkáiban is ¹⁾.

Nem foglal, ugyan Homonnai Bálint naplója többet magában, mint az 1605. év négy hónapi történetek napokénti följegyzését; szemmel látott tanú mindazáltal, vagy a' mi több, magokban az akkori történetekben főszerepet játszó férfúnak jegyzeti, annál nagyobb érdekelt gerjeszthetnek, minthogy az akkori kor, 's gondolkozás szelleme, hazánk állapota, abban nemzeti nyelvünkön, legelevenebb színekkel festettnek, és sok tekin-

1) Tom. XXVI. pag. 371. „Quid hic tam ante, quam post adventum Mehemetis actum fuerit: Homonnaius *idiomate Hungarico* diligenter in suum *Diarium* retulit, quod Mathias Belius in latinum optima fide sic traduxit.

tetben mély gondolkozásra és világosításra szolgáltathatnak okot.

Valamint a' naplónak előbeszédéből meg fog tet-szeni, Homonnai Bálint ezt titoknoka által iratta, né-melly jegyzeteket azonban, bizonyos napokra oldaltvást saját kezével tett; mellyek itt szinte az azt illető napok jegyzeti mellé fognak iktatni.

A' napló szóról szóra ekképen következik:

*Diarium Valentini Homonnai Anno 1605. Cum
benedictione Divina Memoriale.*

Ezeket az emlékezetre való megjegyzendő dolgaimat kezdem iratnom ilyen bizonyos okokból, t. i. midőn az én kedvem szerint való szerelmes társamat, a' szent házasságban való igazán becsületes édes feleségemet, az Tekintetes és Nagyságos úr Rákóczy Zsigmondnak, az római császár tanácsának, Torna és Borsod vármegyéknek főispánjának, mostan pedig az Tekintetes Bocskay István tanácsának és erdélyi főgubernatorának egyetlen egy kedves, minden aranynál ezüsthél drágább jó erkölcsű szerelmes leányát, én tölem büneimért és gyarlóságomért az teremtő és üdvezítő szent háromság isten elvette volna, titkos tanácsa szerint az én szerelmes Elisabethámat, kinek ha az isteni kegyelem, irgalmasság rajtam marad, több társat az ő hozzája való igazságomért nem vakmerőségűl sem isten ellen, hanem gyarló lévén és én is csak ember, a' szeretetben mást ismérni senkit akarok, megelégedvén hívségével, igazságával és elfelejtethetlen szerelmével. Mikoron azért anygallá léte után édes társamnak bujdosni akarnék, váraimra, marháimra, jó vitéz szolgálaimra nem nézhetnék bánatimban; az bölcs isten ez esztendőben, ugymint 1605. esztendő mense April. die 28. bölcs erős tanácsából német királyi birodalmat az felséges névvel együtt az Tekintetes és Nagyságos főurunknak Bocskay Istvánnak adta volna; ő felségétől erőltettem, az országtól kérettem, hogy Magyarország-

nak főhadainak gondját felvenném, és országunknak főkapitánnyá lennék. Meggondolván azért azt, hogy itt elsőben istennek, azután Magyarországnak az én hazámnak, választott fejedelmünknek együtt szolgálhatok, és a' sok dolgok között, elmémnek nagy igaz és erős bánata is enyhítetik; sőt hogy irásom isten ellen ne legyen, gyarló gondolatomból a' fegyver által is, ha kíváztatik édesen halált szenvedjek az én társamért, és én is az szent isten előtt álló szent angyali társaságban, és az édességes társamnak lelkével hozzá kívánczó lelkem, örökkön örökké teljes kedvvel örüljön. Hogy azért az én maradákim az mostani bánatomban bujdosásimban megtölt igazságos képem által minden dolgaimat írva találják, és nem úgy, mint nyilván valami historiát, hanem csak titkon való jegyzést akartam hagyni. Az mostani memorialéna pedig meg írására véghez vitelére, és az hadakozó dolgoknak is jó szerencsés végire, hogy azokat meg irhasam adjon erőt az atya, fiu és szent lélek isten Amen.

Édes jó akaróm avagy olvasó atyámfia, azon semmit ne csudálkozzál, hogy ilyen édesdeden irattam ez praefatiócskát; mert csak az én istenem és az én szegény belső gondolatim érzették azokat az nagy szenvedéseket, mellyeket az én szerelmes társamért követtem (kiáltam), valakinek kedve szerint való hites társától hirtelen elválása lett, az tud ezekről ítéletett tenni.

A' kinek fazekában főtt, az érzi az efféle kint jó atyámfia.

Anno Domini 1605.

14. die mens. *Julii*. Indúltam seregestül Ungvárról délután a' felső hadban, de elsőben Kassára. Melly én utamban az én istenem tegyen szerentsessé és nagy győzedelmessé, ki legyen ő szent felségének szent neve dicsőségére, országunkban levő anyaszentegyházának megmaradására, nekem pedig jó hiremre, nevemre mind örökké stb.

18. *Julii.* Indúltam ki Kassarúl urunk'ó felsegétől Garadnára.

Saját kezével.

Bizony jól, és igazán hiven akartam szolgálni, szolgáltam is az én hazámnak és ezután is szolgálni akarok míg az árnyék világos élek; elsőben istenemnek, az után urunknak úgy az én édes hazámnak, Magyar országunknak.

19. *Julii.* Indúltam Garadnára az én saját hadam közé.

20. *Julii.* Indúltam meg hadastúl Garadnárúl, szállottam meg Devecser nevű faluban.

21. *Julii.* Indúltam meg reggel Devecserbűl, szállottam meg Zselyében.

22. *Julii.* Indúltam meg hadastúl Zselyeerűl szállottam meg Edelényben.

23. *Julii.* Indúltam meg Edelénybűl, szállottam meg Kazában.

24. *Julii.* Indultam meg reggel hadastúl Kazábúl, szállottam meg Bánréven, magam Putnokon ebédeltem.

25. *Julii.* Indúltam meg reggel hadastúl Bánrévéről szállottam meg Radnoth nevű faluban. A' szendrei két ágyukkal itt érkeztenek el, kikkel négy tonna port hoztanak és 300 golyóbisokat.

Saját kezével. Comes Valentinus Drugeth.

26. *Julii.* Indúltam meg reggel hadastúl Radnoth-rúl, jöttem az nap Rimaszombathan.

27. *Julii.* Egy napot itt Bosnyák Thamás urammal tráctálván Zólyom várának megszállásarúl.

28. *Julii.* Indúltam ki hadastúl Rimaszombatból szállottam Daróczban. Eodem die bocsátottam föl Dessőffi János uramat az felső hadban, az Nagyságos Illésházi István uramhoz az hadaknak való fizetés dolgában.

29. *Julii.* Ez napon is Daróczban mulattam és mentem vala Fülek várat megvizitálni.

30. *Julii.* Indúltam meg reggel Daróczbúl hadastúl és szállottam meg Losonczon.

31. *Julii.* Jöttem hadastúl Pilis alá táborban szállván az vitézekkel.

1. *Aug.* Jöttem hadastúl Vigles mellé Szalatnára. Jött előmben Zólyom alól egy néhány magával Széchi András Szécsényi kapitány.

2. *Aug.* Ez napon is Szalatnán mulattam és végezvén Szánchi György urammal Zólyom meg szállásarúl. Hozák meg Báthori István urammak halálát, a' kit bizony igen sirattunk sok vitéz barátinkkal és jó szolgálkunkkal együtt, *eodem die* írâ meg Rhédei Ferencz uram, hogy a' Nagy-szombatiak elküldöttek gratiaért az német császárhoz, viszont az csallóközi had kapitányostúl az német mellé állott, melly kapitánynak Somody Mátyás volt az neve az arúlónak.

3. *Aug.* Ez napon is Szalatnán mulattam, és ugyan ez napon gyültünk össze mindnyájan az seregek.. Az füleki kisesebbik ágyúval is ez napon érkezének, mert többet is vártunk.

4. *Aug.* Indúltam meg hadastúl Szalatnárúl az ő felsége ágyuival és szép sereggel Zólyom alá, kit meg szállván, szót adtanak ki belöle.

5. *Aug.* Volt tracta az zólyomi németekkel ez vár megadása felöl, melly tracta ilyen kívánságokból állott; hogy én megengedjem azt, hogy ök az több várakból való németektől tanácsot kérjenek, és kiváltképen az, mit az körmüczy német kapitány ad tanácsúl, azt mivelik. De én ezeket nem miveltem, hanem véghez menvén az tracta, kezdettem az falat rontani.

6. *Aug.* Kezdettem Zólyom várának az öreg bástya felöl való falát.

Saját kézével.

Mert gyakorta való sok irásokkal kért vala Rédei Ferencz uram hogy sietnék az német táborra, mert azt írja vala, hogy ha Szakolczát meg veszik, erötlen

lészen Érsekujvár alatt ellenek. Talán Basta György is bizgatta Rédei uramat Komárom felől.

7. *Aug.* Végeztük el egy tanácsbúl Szakolczának megsegítését, melly ha az ellenségnek kezében akadna, ő felsége országának felette nagy kárára lenne: ugymint Szánchi György uram, Kovács Boldizsár, Gyöngyösi János, Géczi András, praedicatorunk Piskolczy Vincze uram, Albert Kovács, Báthori Pál, Keresztes Thomás Gyürki Benedek. Ezek mind consentiáltak Szakolcza megsegítése felől, Zólyom várát pedig mindenkor megtalálhatjuk, és Géczi Andrást hagytuk alatta. Innét pedig indulásunk 9. die augusti lészen.

8. *Aug.* Ez napon is Zólyom vára alatt mulattam.

9. *Aug.* Szakolcza segítségére indultam meg urunk ő felsége lovas és gyalog seregével Zólyom alól, Saaskő mellől el jövőn szállottam meg Szentkereszten.

10. *Aug.* Indultam meg Szentkeresztről az ő felsége lovas és gyalog seregével. Sárnochján Revisthye alól el jövőn, ugyan ez utamban izentem fel Dóczi András uramnak.

Saját kezével.

Eleget esküvék, hogy szemben lészen vélem mondván hogy ő is hive magyar nemzetiünknek és ő felségének, de minthogy kalapos süvege és német saruja vala, isten bocsásson neki.

11. *Aug.* De egy kis tökéletlen Beket küldött vala ide előmben az nagy Vezér. Begtes Passa öccse vala, de igen hazug vala. Ez napon is Sárnochján és Revisthyéből alá hivatván Dóczi András uramat, Sanchi György uram, az várban zálog lévén, Dóczi úr meg esküdt az ő felsége hűségére, és hogy más nap az németeket ki küldi az várból, egy alma fa alatt álván előttem, arra esküszik. Mi nem tudgya némelly, mitsoda az hit.

12. *Aug.* Ez napon indultam meg hadastúl Sárnochjárúl, és szállottam meg Koloson.

13. *Aug.* Indúltam meg Kolosról és minden hadalm-mal menvén, szállottam Tapolcsánra.

14. *Aug.* Indúltam meg Tapolcsánról, és mentem Bánban Illyésházy István uramhoz, csak egy szekérrel és néhány ifjú legény szolgálammal; az holott az hadak, és egyéb országunk javáru nem keveset beszélgettünk és tractáltunk.

15. *Aug.* Indúltam ki Tapolcsánból hadastúl, és az hadakat Egerszegen meg szállítván, magunk Illyésházy urammal Nyitrában mentünk, Rédei Ferencz uramat hoz-zánk hivatván Ujvár alól; az hadak állapotjáról egy akarathól böségesen beszélgettünk.

Saját kezével.

Bizonyáságot tön előttünk Rédei úr, hogy mind el szöktek ott hadai mellöle, úgy annyira, hogy ha meg nem segitem, nem hogy Basta de csak Kolonics is szabado el verheti őket Érsekujvár alól.

16. *Aug.* Meg indúltunk Nyitrából és jöttünk Galgócra Illyésházy urammal, az hadakat pedig Komjátiban szállítottuk, kiknek előttünk Jo'sa uramat hadnagyunkat hadtuk.

17. *Aug.* Egy néhány rendbéli okok eligazításokért, kiváltképen Dengelegi Mihállyal és Dessöffi Jánossal az hadak fizetések felöl tractálván, kényszerítettünk egész nap Galgócson meg maradni.

Ez napon Dengelegi uram és Vizkeleti Thamás az asztalnál össze háborodtak vala, én és Illyésházy bátyám uram nehezen szállítottuk le Dengelegi sógorunkat, hogy az nagy Decretumos Jámbort meg nem fogyatkoztatta vala, és az haború is az hajdúknak szemtelenségek miatt lett vala.

18. *Aug.* Meg indúltunk Galgócrról, jöttünk Semp-tére, Thurzó Szanizló uramhoz ebédre. Annakutánna meg indulván Nagyszombathoz jöttünk, isten velünk lévén estvére.

19. Aug. Irtam az hadaknak, hogy mind egyben gyülekezzenek, és az morvai hadra mennyünk egy akaratból, kire segéllyen minket az atya, fiu és szent lélek isten — Amen.

20. Aug. Összve gyűlvén az egész hajdúság, conspiráltak az hadnagyok és kapitányok ellen, azt végezték egy tanácsbúl, hogy egy hó pénzt, ha többet nem akarnak adni nekik, fel ne vegyenek tőlünk.

XIII.

AZ ÉKESSZÓLÁS.

Ki az embernem' időszakait 's forradalmait mint azokat a' világ' történetei előnkbe terjesztik, megtekinti, gyönyörrel 's változattal teljes színjátékot lát, 's csudálkozva veszi észre azt a' dús különféleséget, melyet ugyanazon nem az életmódjára, szokásokra 's véleményekre nézve különböző időkben mutatni képes. Azonban szembe-tűnő még is, hogy a' polgári élet' történeteiben jóval nagyobb az egyformaság, mint a' literatura' és tudomány' historiájában, 's hogy a' hadak, és szerződések, 's az azokban uralkodó political nézetek különféle századokban egymáshoz nagyobb mértékben hasonlóak, mint az izlés, ész és vizsgálódási elvek. Haszonlesés és nagyravágyás, dicsőség, és gyalázat, barátság és gyűlölség, hálaérzés és boszuállás, ezek az első mozgatók minden országos dolgokban; ezen indulatok pedig igen makacsok, és szelidíthetlen természetűek, az érzelemhez 's az értelemhez képest, mellyek nevelés és példák által könnyen öntethetnek különböző formákba. A' gothusok sokkal alacsonyabb fokon állottak a' rómaiaknál mind izlésben és tudományban, mind vitézségben és erényben.

De ha egymástól olly távol álló nemzeteket nem hasonlítunk is össze; észre vehetjük, hogy az emberi tudományosságnak ezen utósó százada is sok tekintetben a' régiekével egészen ellenkező bélyeget tüntet elő, és hogy, ámbár talán felülhaladjuk is azokat a' philosophiai ismeretekben, még is minden kimiveltetésünk mellett is, az ékesszólásban tőlök nagyon elmaradtunk.

A' régiek azt tartották, hogy egy elméleti munka sem kíván annyi észbeli erőt és tehetséget, mint a' közgyűlési 's egyéb nyilvános ékesszólás; 's némelly nagyon

jeles íróik azt állították, hogy akármely jelesek legyenek is azon tulajdonok, melyek a' nagy költőt és philosophust képezik, még is alábbvalók azoknál, melyek a' szónoki vállalathoz kívántatnak. Görögország és Róma különvéve csak egyegy tökéletes szónokot adának, 's akármely dicséretet érdemelhettek is a' többi híres szónokok, még is az ékesszólás' ezen nagy példányainál mindenkor sokkal alábbvalóknak tartattak. Figyelemre méltó az is, hogy a' régi criticusok alig találhattak valamely időszakban két szónokot, kik a' tökéletességnek egyenlő fokára jutottak, 's egyenlő ranggal tiszteltetést érdemlettek volna. Calvus, Caelius, Curio, Hortensius, Caesar, egymás felett felemelkedtek, de az ezen időbeli legnagyobbik is nagyon hátramaradt Cicerótól, ettől a' Romában megjelent minden szónokok között leghatalmasabbtól. A' finom izlésűek azonban azt az ítéletet hozták mind a' romai, mind a' hellen szónok felől, hogy noha mind ketten az ékesszólásban mindeneket, kik abban valaha jeleskedtek, felülmultak, még is ők magok sem jutottak csak közel is mesterségük' legfennsőbb fokához, mivel ez mintegy a' végetlenben lévén tűzve, oly magasán áll, hogy oda nem csak emberi erőnek, hanem még az emberi képzeletnek is lehetetlen elérni. Cicero maga megvallja, hogy ő nincs megelégedve elméje' szüleményeivel, 's a' mi több, a' Demosthenesével sincs. *Ita sunt, úgy mond, avidae et capaces meae aures, et semper aliquid immensum infinitumque desiderant.*

Minden a' tudományok által kimivelt, népek között ma csak Angolország bir népszerű polgári alkotványt, csak az mutathat, a' törvényhozás' körében olly népes gyűléseket, melyekről feltehetni, hogy az ékesszólás' hatalma alá tartoznak; 's még is mivel dicsekedhetik Angolország e' tekintetben? Ha felhozzuk azokat a' nagy férfiakat, kik dicsőséget árasztottak hazánkra, költőinkkel, bölcseinkkel büszkélkedhetünk, de mely szónokokat hallunk csak emlegetni is? vagy hol találhatjuk fel lángeszeknek emlékeit? Nem tagadhatni ugyan, ta-

lálunk történeteinkben némelyekre, kik kormányozták országgyűlésink' határozásait, de sem ők, sem mások szónoklatainak fennmaradásáról nem gondoskodtak, 's úgy látszik, azt a' tekintetet, melyben voltak, inkább tapasztalásoknak, bölcseségüknek és hatalmoknak köszönhették, mint szónoki jelességüknek. Időnkben ¹⁾ körülbelül hatan heten vagynak országgyűléseinken, kik a' közönség' ítélete szerint az ékesszólásban csaknem egyenlő magasságra vergődtek fel, és senki sem tulajdonít elősőséget egyiknek vagy másiknak a' többi felett. De épen ezt bizonyos jelnek tartom, hogy közülök mesterségében egyik sem haladott tovább a' középszerűségnél, és hogy az ékesszólás' azon neme, melyre törekednek, a' lélek' magasabb tehetségeinek nem nyújt elég gyakorlást, hanem középszerű talentom és szorgalom által is megszerez-tethetik. Száz asztalos is csinálhat Londonban egyenlő jóságú asztalokat vagy székeket. De egy költő sem tud verseket annyi elmésséggel 's csínossággal írni, mint Pope.

Azt írják, hogy Athenébe Demosthenes' beszédeknek hallására, mint a' világ legszebb látvány' nézésére, Görögország' legtávolabb tartományaiából is, minden jelesb műveltségű férfiak sereglettek össze. Nálunk Londonban pedig henyélve láthatni az embereket a' törvényszékek' pítvarában, míg a' legnevezetesebb viták folynak az országgyűlés' termeiben, és sokan a' leghíresebb szónokaink' ékesszólását sem tartanak elégséges kárpótlásnak, ha a' miatt csak egy ebéd-től is elkellene maradniok. Ha híre futamodik, hogy az öreg Cibber a' színpadra lép, némelyeknek kíváncsisága élénkebben van felserkenve, mintha az első minister büntetésére, vagy elmellőztetésére intézett izenet ellen védelmező beszédet akar tartani. Még az is, ki előtt a' régi ékesszólás jeles maradványai elegendőképen nem ismereteseek, megítélheti csak kevés vonásokból is, mely végetlenül felségesebb vala a' ré-

1) A' múlt század közepén, és Angolországban.

glek' ékesszólásának neme és stylusa az újabbakénál. Melly helytelennek látszanék a' mi nyugodt elméjü és mérsékelt indulatu szónokinknál az olly szólásmód, mily-lyennel Demosthenes, Quintilian és Longinus által olly igen magasztalt apostrophéjában él, midőn a' szerencsétlen chaeronaei ütközetet menteni akarván, véletlen kitöréssel így kiált fel; *Nem, hazafitársaim, nem! ti nem hibáztatok: esküszöm azon vitézek' lelkeikre, kik ugyanazon ügyért harczoltak Marathon' és Plataea' mezein*“. Ki tűrhethné el mai időben az olly merész és poétai figurát, millyennel Cicero él, miután egy római polgárnak keresztfára feszítetését a' legérzékenyebb kifejezésekkel leírta: „Ha ezen történet' szörnyüségait, (ugy mond) nem római polgároknak, nem országunk' szövetségeseinek, nem azoknak, kik valaha hírét hallották a' római névnek, nem embereknek, hanem vadállatoknak festeném is eleikbe, sőt, hogy tovább menjek, ha a' legpusztább vadonban szirtek és hegyek előtt emelném is fel szavamat, bizonyára még a' természetnek ezen durva és érzéketlen részei is irtózásra és boszorkodásra gerjednének az illy szörnyü tettnek elbeszélésére“. Mi lángoló ékesszólás által kellett az illy kifakadásnak keletlemet, vagy a' hallgatóságra ható erőt adni? 'S mi jeles mesterség és felséges elme által lehetett illő lépcsőkön olly merész és kicsapongó érzeményekre emelkedni, a' hallgatókat annyira felhevíteni, hogy a' szónokot az illy felhevült indulatokig és magas gondolatokig kísérnék, 's azt a' mesterséget, mellyel mind ezt véghezviszi, az ékesszólás' hatalmas üzenével elrejteni. Ha szintén az illy érzelem nekünk talán méltán tulságosnak látszhatnék is, legalább képet támaszthat bennünk a' régi ékesszólás' stylusa felől, mellyben az illy fellengző kifejezések nem vettettek meg; nem tartattak szörnyetegeseknek és óriásiaknak.

A' gondolatok' és kitételek' ezen indulatosságával a' testmozdulatok' indulatossága is illő arányban volt a' régi szónokoknál. A' *supplisio pedis*, vagy a' lábbal top-

pogás, egy volt a' legszokottabb és mérsékletesb testmozdulatok közül; a' mi pedig most a' közgyűléseknél, törvényszékeknél és szószéken igen heveskedőnek tartatik, 's egyedül csak a' színpadon engedtetik meg, mint az ott előadatni szokott legerősebb indulatoknak kísérője.

Nehéz meghatározni, minek kell tulajdonítani az ékesszólásnak az újabb időkben olly szembeütnő hanyatlását. Az embernem lelke talán minden időkben egyenlő; az újabb nemzetek minden egyéb mesterségekre és tudományokra nagy szorgalmat fordítottak, még pedig jó foganattal; azonfelül egy a' tudományban nagyra ment nemzet népszerű alkotmányt bír, olly feltétel, melly úgy látszik, ezen nemes talentumok' kifejlődésére szorosan megkíváncsit; még is mind ezen kedvező körülmények mellet is az ékesszólásban haladásunk, a' tudományok' egyéb részeiben előmenetelünkhez képest nagyon csekély.

Azt állítsuk-e, hogy a' régi ékesszólás özöne időkörünkhez nem illő, 's azért az új szónokoknak utánozandó például sem szolgálhat? De akarmelly okok hozatnak is fel ezen állítás' bizonyítására, megvagyok győződve, hogy azok szoros megvizsgálás után elegendő erő és igazság nélküliek fognak maradni.

Először azt mondhatná valaki, hogy a' régi időkben a' római és görög tudomány' virágzó korában a' polgári törvények minden köztársaságokban egyszerűek, és kevés számúak voltak, 's a' pöröknek elitélése nagy részint a' bírák' egyenesszívűségükre és józan okosságokra volt bízva. A' törvénytudás tehát nem volt akkor annyira fárasztó foglalatosság, hogy az egész életnek erőtetett szorgalmát kívánta, 's minden egyébnek tanulását kirekesztette volna. A' nagy országos emberek és hadvezérek a' rómaiaknál mindnyájan törvénytudók is voltak; 's Cicero ezen tudomány' könnyen szerezhetését megakarván mutatni, azt mondja, hogy minden foglalatossági között is képes volna magát kevés napok alatt tökéletes törvénytudóvá tenni. Hol már az ügyvéd a' bírák' egyenesszívűségéhez

folyamodhatik, sokkal tágasabb köre van ékesszólása' kifejtésére, mint a' hol okait szoros törvényből, szokásból, 's az elébeni birói ítéletekből kénytelen kihuzni. Az első esetben különféle körülményeket kell felhozni, számos személyes viszonyokat tekintetbe venni, 's azon kívül a' szónok azt a' kedvezést 's részrehajlást is, mellyet mesterséges ékesszólása által ügye' számára szerezni kötelessége, a' méltányság' palástjával eltakarhatja. De hol vegyen az újabb ügyvéd időt, hogy félbeszakassza fárasztó foglalatosságait, és a' Parnasszus' virágait szedje, vagy hol talál azoknak használására alkalmat azon szigorú 's kényes okoskodások, ellenvetések és czáfolások között, mellyeket használni kénytelen. Ha a' legnagyobb ész és legtökéletesebb szónok próbálna is a' törvények' egy hónapi tanulása után az ország bírása előtt pört folytatni, munkájával csak azt nyerné, hogy magát nevetségessé tenné.

Kész vagyok ugyan megengedni, hogy az újabb időkben a' törvények' szívevényes sokasága az ékesszólásnak lenyomatására szolgál, még is azt állítom, hogy ez nem magyarázza meg egészen ezen nemes mesterség' hanyatlását. Számíthati ez ugyan az ékesszólást a' törvényszékekből, de nem a' törvényhozó gyűlések' tereiből. Az areopagiták az ékesszólás' minden kecséit eltiltották, 's némellyek azt állíták, hogy a' görögöknek törvényszéki szónoklataiban nincsen olly merész és szónoki előadás mint a' rómaiakéban. De más felől melly magas fokra vitték ékesszólásokat az atheneiek a' tanácskozási nemből, midőn az ország' dolgai fejtegettettek, 's a' köztársaság' szabadsága, boldogulása 's dicsősége volt tárgya a' vitatásnak? Az illy nemű vitatkozások a' lelket mindeneknél felebb emelik, 's az ékesszólásnak legszebb pályát nyitnak. Illyenek pedig sokszor fordulnak elő azon nemzetnél.

Másodszor azt lehetne vitatni, hogy az ékesszólás' hanyatlását az újabbak' jobban kifejlett józan észnek kell tulajdonítani, melly szerint minden a' birák' elámitására

vezető rhetoricalai csinokat megvetnek, és akármelly vitatásban sem engednek semmit egyebet, hanem csak valóságos okokat felhozni. Ha valaki emberöléssel vádoltatik, a' tettnek bizonyságok és tanuk által ki kell világosítatni, 's azután a' törvény határozza meg a' vétkesnek büntetését. Nevetséges volna a' tettnek szörnyű 's kegyetlen voltát vastag színekkel leírni, vagy a' megöletettnek atyafait a' törvényszék' eléle hozni, hogy azok jeladás után a' bírák' lábaihoz leberulva könyhullatások 's jajgatások között igazság kiszolgáltatás végett esdekeljenek. 'S még nevetségesebb volna a' véres tett' képét a' végre lefesteni, hogy a' bírák' illy szörnyű látomány' felmutatása által indulatba hozatassanak. Noha tudjuk, hogy az efféle csinok a' régi ügyvédeknel néha szokásban voltak. Már pedig, ha a' szenvedélyesség a' nyilvános szónoklatokból kirekesztetik, a' szónok az újabb ékesszólás körébe van szorítva, azaz, az ész' helyes gondolatjának illő előadására.

Talán megengedhetni, hogy mai szokásaink, vagy ha úgy akarjuk mondani; jobban kifejlett józan eszünk szónokinkat az indulatok' felhevítésére, vagy a' képzelet felemelésére czélzó törekedésben óvakodóbbakká teszi, de arra még sem látok okot, miért eshetnének egészen kétségbe az efféle próbatételnek fogadata iránt. Az ezen dologgal járó nehézségnek őket inkább művészi iparkodásaik' kettőztetésére, nem az azoknak egészen félrevezetésére kellene bírni. A' régi szónokok, úgy látszik, magok is óvakodással voltak a' hallgatóságnak efféle feltékenysége iránt; de más módot találtak ennek elámitására. Ők a' fennségesnek és szenvedélyesnek olly özönével rohantak elő, hogy hallgatóiknak időt sem engedének a' szemfényvesztő csint észrevenni, sőt ha a' dolgot jól megtekintjük, a' hallgatók sem csalattatnak meg szemfényvesztés által. A' szónok saját lángesze' 's ékesszólása' erejével elsöben magában gyújtá meg a' harag', boszorkodás', szánakodás' és busulás' érzéseit, 's azután közlötte ezen szenvedélyes felhevüléseket a' hallgatósággal.

Elhitheti-e valaki magával, hogy ő józan észszel nagyobb mértékben bír, mint Julius Caesar? 'S még is tudjuk, hogy ezen büszke hódoltató, Cicero' ékesszólási kecssei által annyira meggyőzetett, hogy bizonyos tekintetben kénytelen volt feltett szándékát megváltoztatni, 's annak a' hünösnek megkegyelmezni, kit a' szónok védelmezett, 's ki ellen a' kárhóztató ítélet már el vala határozva.

Megvallom, mind a' mellett is, hogy a' római szónok olly nagy hatásu volt, lehet ellenvetéseket tenni némelly helyei ellen; ő igen virágos és bőbeszédű; figurái igen szemet szűrők és kézzel foghatók; beszédeinek osztályzatai az iskola' szabályait éresztetik, 's elméssége néha még egy szójáték' mesterkelt piperéjét sem veti meg. A' görög szónok sokkal tanulatlanabb 's miveletlenebb hallgatósághoz szólott, mint a' római senátorok és bírák voltak. Athenének legalacsonyabb köznépe volt ékesszólásának teljes hatalommal felruházott bírálója, 's szónoklása' módja még is tisztább és szigorubb, mint a' másiké. Ha azt másolni lehetne, akarmelly mostani gyűlésekre is bizonyosan hatna. Szólása sebes rohonásu őszhang szorosan az értelemhez mérsékelve; nagy hevű okoskodás a' mesterség' minden kitünése nélkül; megvetés', harag', merészség', szabadság' indulata szakadatlan okoskodás' folyamába szöve, 's Demosthenes' szónoklatai az emberi ész' minden szüleményei között olly remek munkákat állítanak előnkbe, mellyek a' tökéletességhez legközelebb érnek.

Harmadszor azt vitathatná valaki, hogy a' régi köztársaságokban előforduló zavarok, 's azon gonosz tettek, mellyekre polgárjaik vetemedtek, az ékesszólásnak sokkal több tárgyat adtak, mint az újabb idők adnak. Ne legyen Verres, vagy Catilina, 's Cicero sem fog lenni.

De hogy ez az okoskodás nem sokat nyomhat, az világos. Könnyű volna Filepet találni az újabb időkben is; de hol találunk Demosthenest?

Mi marad hát egyéb hátra, mint az, hogy szóno-

kalnk' vagy elméjének vagy ítélő tehetségének hiányát vessük okul; kik vagy elégteleneknek tartották magokat a' régi ékesszólás' magasságát elérni, vagy az arra törekedést félrevetették, mivel azt az új gyűléseknek lelkével összeférhetlennek gondolták? Csak egy két szerencsés próbatét is e' nemben felébresztené a' nemzet' lelkét, az ifjak közt vetélkedést támasztana, és füleinket fenszégesebb és szenvedélyesebb ékesszóláshoz szoktatná, mint a' millyent eddig hallani alkalmok van.

Úgy látszik, mintha a' mesterségeknek valamelly nemzetnél feltünése és kifejlődése vak szerencse' munkája volna. Alig tudná valaki elegendőképen megfajteni, mi annak oka, hogy a' régi Róma, noha minden műveltségét a' görögöktől vette; még is a' faragás', festés' és építés' mesterségében csak közszerü izlésre tett szert, de ezen művészetek gyakorlásában soha nagy tökéletességre nem ment, míg más felől az új Róma csak kevés régi omladékok közt feltalált maradványok által ihlettetve, legnagyobb jelességü és érdemü művészeket volt képes nevelni. Ha az ékesszólásban egy olly kimivelt lángész, mint Walleré a' költészetben volt, belső háboruink' lefolyta alatt 's azon időben állott volna elő, mikor a' szabadság teljes életre kapott, 's a' legérdekesebb ország-lási kérdéseket népszerű gyülekezetek kezdték fejtegetni; megvagyok győződve, hogy az illy jeles példány az angol ékesszólásnak egészen más alakot adott, 's bennünket a' régi remekék' tökéletességük' elérésére vezetett volna. Ezen esetben szónokink is annyi dicsőséget szereztek volna hazájoknak, mint költőink, mathematicusaink és philosophusaink; és angol Cicero-k szinte ugy jelentek volna meg, valamint britt Archimedesek és Virgiliusok.

Ritkán vagy soha sem tapasztaltatott még, hogy mikor valamelly nemzetnél a' költészetben vagy ékesszólásban rossz izlés divatozott, ez a' rossz izlés gondos összehasonlítás és megvizsgálás után a' jobb izlésnek eleibe tetetett volna. A' rossz izlés rendszerint csak a' jobb izlés' nem ismerése miatt 's azért hatalmazott el, hogy

nincsenek tökéletes példányok, melyek az embereket helyesebb fogalmakra és az ész' szüleményei iránt finomabb érzelmekre tanítanak. Mihelyt ilyen példányok mutatkoznak, azonnal minden szavazatokat megnyernek, 's természeti hatalmas bájaik által magokat még a' legmegátalkodottabbakkal is kedveltetik és csudáltatják. Minden emberben megvannak minden szenvedélynek 's minden érzeménynek elvei, 's ha ezek illőképen érintetnek meg, életre serkentetnek és szívet hevítnek, 's azt a' meglepedést támasztják, mely a' lángelme' szüleményeit a' szeszélyes ész' és képzelet' hamis pipereitől megkülönbözteti. 'S ha ezen észrevétel minden szép művészetekre nézve igaz, különösen igaznak kell lennie az ékesszólásra nézve, mely csupán a' közönség' 's a' tudományokban járatlan rend' számára levén rendelve, józan okoknál fogva pörével a' néptől tanultabb birákra nem hivatkozhatik, hanem kénytelen magát minden óvások 's korlátozások nélkül a' közönség' ítéletének alája vetni. A' ki többekkel lett összehasonlítás után valamely közgyűlés által legnagyobb szónoknak tartatik, az tudós és tanult férfiak által is szükségképen annak fog ítéltetni. 'S noha megtörténhetik, hogy egy középszerű szónok sokáig lehet győztes, 's a' köznép által, ki jelességeivel megelégszik, 's hiányosságait nem látja, tökéletesnek tartathatik; mindazáltal, mihelyt az igaz lángész fellép, azonnal magára vonja mindennek figyelmét, 's tüsént kitünteti felsőbbiségét vetélkető társa felett.

Ha már ezen szabály szerint ítélünk; úgy a' régi, azaz a' fennséges és szenvedélyes ékesszólás sokkal jobb izlésű, mint az újabb vagy az okoskodó és értekező; 's ha helyesen használtatik, mindenkor nagyobb hatalommal 's tekintettel fog az emberek között birni. Mi meglegszünk középszerűségünkkel, mivel tapasztalásból jobbat nem ismerünk. De a' régieknek mind a' két nemben volt tapasztalások, 's ők összehasonlítás után annak a' nemnek adták az elsőséget, melyből olly jeles példányokat hagytak fenn. Mert ha nem csalatkozom, a' mi újabb

ékesszólásunk épen azon nemhez tartozik, melyet a' régi műbirálók attikai ékesszólásnak neveztek, 's melly csendes, csinos és okoskodó volt, nem annyira az indulatokat hevítette, mint az észet oktatta, 's hangját a' közönséges beszélgetés' okoskodásánál felebb nem emelte. Illyen vala az atheneiek között Lysias' szónoklása, 's a' rómaiaknál Calvusé. Becsben voltak ezek a' magok' idejében; de Demosthenessel és Ciceróval összehasonlítva elenyészett fényök, mint a' gyertya világ a' déli nap' sugaránál. Ez a' két utósó szónok az élőbbienekkel egyenlő csínossággal, elmésséggel 's okoskodással bírt, de mi őket leginkább csodálandókká tette, az a' szenvedélyesség és fennség vala, melyet illő alkalomkor beszédjeiken elárasztottak, 's melly által hallgatóik' szívéen uralkodtak, 's azt elhatározásra bírták.

Az ékesszólás' ezen nemének alig van példánya nálunk; nincs legalább a' mi országos szónokink között. Iróink között voltak némelly oda ütő példák, kik nagy tapssal is fogadtattak, 's bizodalmat szülhetnek nemes nagyra vágyásu ifjainkban, hogy a' régi ékesszólás' felevenítése által hasonló, sőt magasabb dicsőséget aratandának. Lord Bolingbroke' tudományos munkái, akár-mennyi hibákkal vádoltathatnak is, tartalmokra, szerkezetökre 's meghatározottságokra nézve mindazáltal, olly erővel és hathatósággal bírnak, millyenre aligha szónokink valaha csak törekednek is; noha világos az, hogy az illy felemelkedett szólásmód sokkal több kellemmel bír a' szónoknál, mint az irónál, és az elsónél gyorsabb 's bámulandóbb sikert várhat, mert az eleven szózat és a' testmozdulatok által is előmozdítatik; a' gerjedelmek kölcsönösen közöltetnek a' szónok és a' hallgatók között, 's maga az egy ember' szavára figyelmező népes gyülekezet is a' szónoknak különös és olly felemelkedést ad, melly elegendő arra, hogy a' leghevesebb kitételek és képek természeti szint nyerjenek.

Igaz ugyan nagy balítélet uralkodik az előre elkészített 's leírt beszédek ellen, 's nehezen kerülheti el a'

kinevettetést az, a' ki beszédét úgy mondaná fel, mint az iskolás gyermek a' leczkét, 's nem ügyelne arra, mi a' vitatkozás' folytatában elő volt hozva. De mi is kényszerít valakit illy képtelenségre? A' szónoknak a' vitatkozás' tárgyát mindenkor előre kell ismernie. Ugy rendelkezheti tehát el az okokat, ellenvetéseket és feleleteket, mint beszédjére nézve legillendőbbnek tartja. Ha valami új fordul elő, kipótíthatja azt hevenyében talált okokkal, 's nem lesz nagy különbség a' kidolgozott és a' rögtön elmondott munkálatok között. Az elme természet szerint, megtartja egy ideig azt a' hevet, mellyet az őt megindító rugalomtól vett, valamint a' hajó, melly evezők által mozgásba tétetett, futását egy darabig akkor is folytatja, mikor az eredeti indító erő megszűnt is.

Berekesztem ezen tárgyat azon észrevétellel, hogy szónokink, ha nem hajlandók is stylusokat felemelni és a' régiekkel vetélkedni, legalább egy tetemes hibát, melly sok szónoklatokban észrevehető, megjobbithatnának, a' nélkül, hogy eltávoznának az okoskodó és értekező írás' azon nyugodt characteretől, mellyre igyekezeteiket szorítják. A' rögtönös szónoklásra nagy tüzzel vágyás arra bírta őket, hogy minden rendet és módszert elmellőzzenek, noha az minden okoskodásban annyira megkívántatik, hogy a' nélkül alig lehetséges a' lélekben teljes meggyőződést eszközölni. Nem azt akarom mondani, hogy valamelly nyilvános szónoklatban sok felosztások legyenek, ha csak maga a' tárgy ollyasokat világosan nem kíván. Hanem minden feszültség nélkül is könnyű bizonyos rendszert követni, 's ezt a' hallgatókkal is észrevegetetni, a' kik véghetetlen gyönyörrel fogják az okoknak egymásból természetileg kifejlését látni, 's ekkép sokkal szívrehatóbb meggyőződést érezendnek, mint a' mellyet a' legerősebb okok összevissza hányva szülhetnek.

(Hume után)

KIS JÁNOS.

XIV.

OKLEVELES TOLDALÉK.

XIX.

*A vasvári káptalan' általa Róbert Károly királyunk'
azon megye főispánjához intézett parancsára, a' poghi
nemések birtoka iránt 1337-ki jul. 16-kán
(vagy 17-kén) költ tudósítása.*

„**E**xcellentissimo domino eorum, domino Karolo dei gracia Illustri Regi Hungarie *Capitulum* ecclesie sancti Michaelis archangeli de *Castroferreo*, oraciones in filio virginis gloriose, litteras uestre serenitatis reuerenter recepimus in quibus nobis dedistis in preceptis, ut alias litteras uestras, *pro Philippo et Clemente nobilibus de Pogh* et aliis fratribus eorum de eadem magistro *Leustachio Comiti ferrei Castri* destinatas, eidem magistro *Leustachio* per vnum ex nobis faceremus presentari, et quicquid visis ipsis litteris faceret vel responderet, vestre rescriberemus maiestati, verum cum vestris preceptis et mandatis in omnibus fideliter obedire teneamur, predictas litteras vestras, eidem magistro *Leustachio* per *Martinum* sacerdotem ecclesie nostre *Canonicum* transmisimus, in quibus eidem precepissetis, ut possessionem predictorum *nobilium de Pogh* super qua efficax Instrumentum eorum vestre maiestati presentassent in *Pogh* existente, eidem remitteret possidendam, quiquidem magister *Leustachius* visis ipsis litteris respondisset, quod predictorum *nobilium de Pogh* hereditariam possessionem iuxta fluvium *pyliznig* sitam *Pogh* uocatam remitteret et remisisset, alteram uero possessionem in eadem *Pogh* existentem ab eisdem occupasset, dicens quod terra esset *Castrensis*, et obhoc ab eisdem occu-

passet vestre maiestati, sed nunc quia vestra gracia eandem *possessionem Castrensem* reddi et restitui eisdem nobilibus de *Pogh* precepisset, segetes in eadem terra seminatias eisdem nobilibus introferre et metere permisisset, sciendo numerum Iugerum et Capeciarum usque dum vestram personaliter nisitaret maiestatem, fenum uero et Siluam eiusdem terre non remisisset, sed occupasset ab eisdem, super destructione autem ipso (igy) dixisset, ut Iuris ordine exsequerentur mediante, dicens quod eos non destruxisset — vagium quidem recipi fecisset, et posthec eisdem reddidisset, datum feria q^u^o t^{mo} (quarta, v. quinta) proxima ante festum beate Margarete uirginis anno domini M. CCC. XXX. septimo.“

Íróhártján zárott alkathan hitelesen költ példányomból; a' káptalan kerekpecséte végképen eltöredezett, csak az oklevél felnyitásakor elmetszett hártyakötélék' hasadécai látszanak.

Kivül írója kezével következő hátírat áll:

„*Excellentissimo domino eorum Karolo dei gracia Illustri Regi Hungarie pro Philippo et Clemente nobilibus de pogh.*“

Az oklevél szövényét könnyű megérteni, ha tudjuk, hogy polgári szerkezetünk háromféle birtokot különböztet meg, volt tudniillik hazánkban eredetileg: a) örökbirtok (allodium, descensus, haereditas, praedium), melly vagy osztályból, vagy királyi ajándékból, vagy törvényrendeletéből eredett, és különbözött b) az ágbirtoktól (perpetuitas), melly egyedül a' felkérő utódíra volt szorítva; c) a' bérbirtoktól (feudum) pedig még inkább, mellyhez különféle szolgálatok valának kapcsolva. A' várhoz tartozó jószágnak, világos törvényeink szerint, bérbirtoknak kelle maradnia, 's az a' vártól sem örökbirtokul, sem ágbirtokul nem volt elidegeníthető, 's ha elidegenítetett, ismét a' várhoz kapcsoltaték. Ez történt az oklevelünkben említett várhoz tartozó birtokkal is.

LUCZENBACHER JÁNOS.

XX.

Óbudán lelt római szabályozó pénzmérték.

A' két Pannonia és Daciában lelt, és több év' lefolyta alatt gyűjteményembe jutott különféle görög, vend, kivált római, szarmata, goth és hunn régiségek közt, van némelly Óbudán találtatott, és az ottani kertésztől órasúlynak használt idomtalan érczdarab, melly azon kertésztől Literati Nemes Samu budai régiségárus' boltjába, onnan pedig mintegy három év előtt birtokomba került.

E' műemlék' másfélezer éves rozsdája csak annyit engedett nagy nehezen fölfedeznem, hogy ámbár különbözik a' szokott római mértékek' külsejétől: még is a' fáradhatlan régiségbuvárunk' idősb Jankovich Miklós, valamint több más, néhány külföldi régiségtudós' egyező véleményeként is, csakugyan mértéknek kell lennie.

De miféle mérték, mi célja lehetett, és mit jelenenek egyenként véve kétes jegyei? ezt vágytam leginkább megtudni, 's épen ez vala, a' mi még mindig bizonytalan, és a' századok' leple alatt rejtve maradt.

A' múltkor' emlékeit földeríteni indúlt régiségbuvár ohajtása tárgyát szünet nélkül figyelemben tartja, őt rendkívüli buzgalma bájerőként szinte az ősvilág' beroskadt aknáiba vezeti alá, azok' mélységében felkeresni nemzete 's hazája elporlott műveit, hogy az élő nemzedékkel megismertetvén elődei elmeszüleményeit, a' mi édes jutalma fáradozásainak, korát a' múlttal azok töredékei után kapcsolhassa együvé.

A' mérték bizonytalansága engem is nyugtalanított, és ösztönözött nem csügghető szorgalmu tisztogatás és vizsgálódás által, ezen Óbuda (római Aquincum) keblében lelt érczdarabot felderíteni, mellynek hívrádját eredeti nagyságában, az ide mellékelt réznyomat állítja előnkbe.

Külseje, vagy boritéka mintegy két és három vo-

nalnyi vastagságú lemez sárgarézből, és ez veresrézzel van megtöltve. Egyik felületét két egymásra fordított, bevésett ezüstmű képelt háromszög (*symbolum salutis*) öt osztályra és két csúcsra szegdeli, melyekben ezek állanak:

L libra.

R romana.

VIII octava.

A Aquincensis.

QLVP Quintus Luppus (talán pénzverő neve).

AEFF aeri flando feriundo.

A két csúcsban:

II. B E' jegyek a' pénztudományban második pénzverőhelyet jelentenek, azaz: II vagy B annyi, mint *secunda officina monetaria*.

Másik felületén ezek látszanak:

II duae.

LB librae.

AS assium.

S seu.

CC ducenti, v. ducentae.

D denarii, v. drachmae.

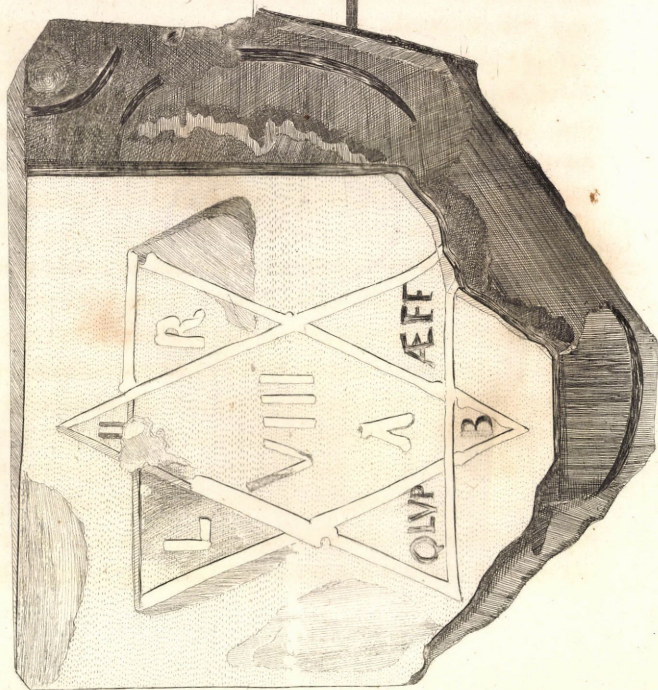
Mind a' két felület előadott betűi 's jegyei ezüstmű voltak kirakva, azokból, melyek a' réznyomatban feketén adatnak elé, az ezüst kitöredezett. Az egész mérték vastagsága szélein görbe bevágatok látszanak, melyek a' mértéket hamisítás ellen biztosíták.

Minthogy ezen mérték jelenleg, a' bécsi mérleg szerint negyven és fél ($40\frac{1}{2}$) latot nyom: könnyű átlátni, hogy az idő viszonyosságai által kitöredezett részeit számítván, súlyából hét és fél ($7\frac{1}{2}$) latot veszített, és épségében negyvennyolcz (48) latot, vagy felületére jegyzett két római fontot foglalt magában.

És épen itt gördül előnkbe a' legnagyobb nehézség; mert ha ez érczdarab szabályozó pénzmérték (normal Münzgewicht), miért számít két római fontra kétszáz (200) nehezéket (drachmae, v. denarii), holott bizonyos,

R

hogy a' római font (libra v. as) tizenkét (12) unclá-t, ez nyolcz (8) drachmá-t; következöleg egy római font kilencvenhat (96) drachmá-t, és így két font százkilencvenkét (192) drachmá-t foglal magában.

De maga e' nehézség is azt bizonyítja, hogy érczdarabunk nem más, mint szabályozó pénzmérték, melytől a' pénzveretési hoszon (monetarium, Schlagschatz) el nem választható; e' mérték tehát arra is tanít bennünket, a' mi eddig a' régiségtudományban titok volt, hogy a' rómaiak pénzveretési költségre száztól négyet számítottak, azaz csekély különbséggel annyit, mint többnyire most is számítatik.

Mivel e' pénzmérték a' most is élő szemtanúk' bizonyága szerint Óbudán találtatott, és ez volt, mint tudva van, az alsó pannoniai Aquincum, római gyarmat és második segédtábor' (legio II. adjutrix pia fidelis), állomása, melynek nevezetességét a' most is fennálló fürdők, vízárkolások' maradványai és körszínház' (amphitheatrum) gyanítható nyomai stb. nyilván hirdetik: épen nem hihető, hogy e' pénzmérték más pénzverőhelyről hozatott volna ide, hanem inkább az hihető, hogy hazánkban *Syrmium* (Mitrovicz) és *Siscia* (Sziszek) pénzverőhelyeken kívül, a' mi eddig tudva nem volt, *Aquincum* keblében is volt pénzverőház, mint Pannonia közepén, a' közlekedést elősegítő Dunánál, nem messze a' felső magyarországi bányákhoz, honnan számos érczmű került gyűjteményembe.

Az egykorú köemlékek és pénzek szinte erősítik az *aquincumi* pénzverőházat. A' budai várban, bécsi kapunál, Almásy házban találtatik, Óbudáról ide került római köemlékek közt illy feliratu is:

SILVANO SILVESTRI

SACRVM

CORINTIVS NVMVLARIVS

V. S. L. M.

(Votum solvit lubens merenti.)

Mivel a' *numularius*-ok olly tiszték valának, kik a' pénztartalmára és mértékére ügyeltek: ki hinné, hogy e' pénzvizsgáló csak keresztül utaztában fogadásból emelte *Aquincumban* e' köemléket; nem hihetőbb-e, hogy ő inkább az itteni pénzverő házban ügyelt a' pénzveretésre?

Találtatik gyűjteményemben kétszáz negyvenöt (245) személy' mint: római császár, császárné és tyrannus' ötezer (5000.) féle veretű pénze; ezek között Maximinus' (Daza, Kr. u. 307—317.) az ide mellékelte réznyomatban 1. és 2. szám alatt látható imez egyveretű két példánya:

IMP. MAXIMINVS. P. F. AVG. Borostyános feje.

SOLI. INVICTO. COMITI. Nap állva felemelt jobbkézzeel, baljában gömb, lábainál fogoly földön ülve. Alúl AQ. S. Réz. II. idomú.

E' két példány egyveretű ugyan, azonban a' metszés csínosságát és jegyek tisztaságát tekintve, annyira különbözik egymástól, hogy a' pénztudományban nem egészen járatlan, első tekintetre, a' Nap' felemelt kezéről is észre veheti, hogy e' két példány két művészetre 's műveltségre nézve különböző pénzverőhelyen veretett. Ha már az 1. szám. alatti csínosabb példányon, alúl az AQ.S. betűk annyit jelentenek, mint *Aquilejae signata*, miért nem jelenthetnének a' 2. szám alatti idomtalanabb veretű példány' AQ.S. betűi annyit, mint *Aquinci signata*?

Hasonló művészet csínos és durva nyomai látszanak a' 3. és 4. szám alatti ifjabb Constantin (Kr. u. 317—337.) imez egyveretű két példányán:

CONSTANTINVS. IVN. NOB. C. Borostyános feje.

VOT. V. Babérkoszorúban, e' körül: CAESARUM. NOSTRORVM. Alúl AQ.T. Réz, III. idomú.

A' 4. szám alatti példány, a' 3. szám alattihoz képest, olly ügyetlen művészre mutat, rajta annyira láthatók a' mesteriség durva nyomai: hogy azt ama' világszerte híres második Rómának, Aquilejának nem tulajdoníthatni.

Illy különböző 's majd csínos, majd idomtalan egyveretű példányokra akadhatni: idősb Licinius, nagy Constantin, Crispus, I. Constans, ifju Valentinian, Valens és mások' alúl AQ. S. AQ.P. AQ.P.S. stb. betűkkel jegyzett pénzein, melly betűk valamint *Aquilejára*, úgy *Aquincumra* is magyarázhatók, kivált ha idomtalan veretűek, mellyekről feltehetni, hogy a' barbárok, szarmaták, és marcomannok szélein fekvő *Aquincum* pénzverő házából kerültek, hol valamelly barbár, vagy felszabadult rabszolga a' metszést olly főkeletességre nem vihette, mint a' római, vagy aquilejai művészek.

Elég most ennyi, e' nevezetes, a' régiség- és pénztudományban felette nagy érdekű szabályozó pénzmértékről, és aquincumi pénzverőházzól; e' pénzmértéket gyűjteményemben, a' budai lakásomon, eredetiben is megvizsgálhatják régiségkedvelőink; annak más római mértékekkel összehasonlítása, 's nevezetes következményeinek bővebb előadása, olly nyelven írott munkát kíván, mellyet a' franczia, angol, olasz és német fáradhatlan régiségvizsgálók is egyformán megértsenek.

KISS FERENCZ.

3

R

4

R

1

R

2

R

NYELVTUDOMÁNYI PÁLYAMUNKÁK. Kiadja a' m. t. társaság
Első kötet. Srét. kötve postapap. 54 kr. középpap. 40 kr.

GRAMMATICA UNGHERESE dell' avvocato Francesco Császár.
n. Srét. két rész egy kötetben. Postapap. kötve 1 ft 30 kr.

MAGYAR ÉS NÉMET ZSEBSZÓTÁR. Közre bocsátja a' m. t. tár-
saság. Német Magyar rész. Kis Srét, három-három oszlopra. író
papiroson füzve 3 ft, postapap. füzve 3 ft 30 kr.

PHILOSOPHIAI MŰSZÓTÁR. Közre bocsátja a' m. t. társaság.
Srét. kötve. 40 kr.

HORÁTIUS LEVELEI. Fordítá Kis János. Az eredeti textus-
sal Döring szerina, 's Wieland' magyarázó jegyzeteivel, Kazin-
czy Ferhncz által. n. 8. Postapap. kötve 2 for. 15. kr.

ROMAI CLASSICUSOK, magyar fordításokban. Kiadja a' m.
tud. társaság. Első kötet. C.C.Sallustius' épen maradt minden
munkái. Magyarra Kazinczy Ferencz. n. 8. kötve 2 ft; köz. pap-
1 ft. 30 kr.

— — Második kötet. M. T. Ciceróból beszédek, levelek,
és Scipió álma. Ford. Kazinczy Ferencz. n. 8. kötve 1 ft. 36 kr,
köz. pap. 1 ft 12 kr.

MAGYAR JÁTEKSZINI JUTALMAZOTT FELELETEK, a' m. tud.
társaságnak ezen kérdésére: Miképen lehetne a' magyar játé-
kszint Budapesten állandóan megállapítani? (Fáy, Kállay és Jakab'
feleleteik.) Ára közép pap. 36. kr. Postapap. 48 kr.

EREDETI JÁTEKSZIN. Hat kötet n12r. kötve 3 ft 57 kr. ep.
KÜLFÖLDI JÁTEKSZIN.—14 kötet n12r. kötve 6 ft 44kr. ep.
KAZINCZY FERENCZ' eredeti munkái. Első kötet. Poetai mun-
kái, n. 12rét. kötve postapap. 1 ft 36 kr, nyomt. pap. 1 ft 12 kr-
PHILOSOPHIAI PÁLYAMUNKÁK. Kiadja a' m. t. társaság. *Első
kötet.* XVI. és 211. lap. Budán, 1835. n8r. kötve postapap. 1 ft,
közép pap.45 kr. ep.

VEZÉRKÖNYV AZ ELEMI NEVELÉS ÉS TANÍTÁSRA, vallási kü-
lönbség nélkül minden tanítók' 's tanulók' számára. Másodrendű
koszorúzott pályamunka. Irta *Warga János.* 152 l. Budán, 1837.
n8r. *Első kötet.* Az elemi nevelés' alapvonatjai. Ára a' fali olvasó
táblákkal együtt 50 kr. ep.

Fali ABC és Olvasó táblák prof. *Warga Jánostól.* Budán,
1837. 5 ív egész rétbén, 20 kr. ep.

A' FELSŐBB ANALYSIS' ELEMEL. Irta *Györy Sándor.* Első füzet.
Budán, 1836. n4r. Szépnymt. pap. és kötve 1 ft 30kr. ep.

A' TERMÉSZETES SZÁMOK' LOGARITHMAI, ltól 108000-ig' Szer-
kezteté *Babbage Károly*, Stereotyp-harmadik kiadás, *Nagy Ká-
roly* m. t. t. l. tag' ügyelése alatt. XIV és 202 lap. London, a' m.
tud. társ. költségével. 1834. n. 8r. Ára: magyar,angol és német
bevezetéssel, zöld papiroson 5 ft, sárgán 4 ft 45 kr., fejéren
4 ft; két nyelven (t. i. magyar és angol v. német) zöld pap. 4 ft
30 kr., sárgán 4 ft 15 kr.,fejéren 3 ft 40 kr. ep.

FENYÍTŐ TÖRVÉNSZÉKI MAGYAR TÖRVÉNY. Irta *Szlemenics Pál.*
226 lap. Budán, 1836. n8r. kötve 1 ft 12 kr. ep.

TERNÉSZETTUDOMÁNYI PÁLYAMUNKÁK. Kiadja a' m. tud. tár-
saság. Budán, 1837. n8r. Öszvesen 160 lap. kötve 48 kr. ep.

SEBÉSZSÉG, mellyet előadási kézikönyvvül kiadott doctor
Chelius, heidelbergi professor. Fordítá *Bugát Pál.* Első kötet
349 lap. Második kötet 469 lap. a' műszavak' deáknémet-magyar
és magyar -németdeák gyűjteményével. Budán, 1837. n8r. Min-
denik kötet' ára külön 1 ft 40 kr. ep.

FABINI JÁNOS' TANÍTMÁNYA A' SZEMBETEGSÉGEKRŐL. fordítá
dr. *Vajnoch János.* 332 lap. Budán, 1837. n8r. csinos borítékba
kötve 1 ft 36 kr. ep.

A' magyar tudós társaság' *alaprajza* és rendszabásai. 27 l.
Pesten, 1831. 4r. füzve 12 kr. ep.

TARTALOM.

É R T E K E Z É S E K.

Lap.

X. A' szépízleti rokonságok. (II. közlés) BRIEDL FIDÉL.	137
XI. Sárospatak. PODHRADZKY JÓZSEF.	156
XII. Homonnai Drugeth Bálint' naploja. NAMÉNYI ISTVÁN.	172
XIII. Az ékesszólás. (Hume után) KIS JÁNOS.	183
XIV. Okleveles todalék:	
a) A' vasvári káptalan' 1337-ki Oklevele. LUCZEN-	
BACHER JÁNOS..	195
b) Óbudán lelt római szabályozó pénzmérték. II. réz-	
nyomattal. KISS FERENCZ.	197

L I T E R A T U R A.

AZ IDŐSZAKI SAJTÓ BELGIUMBAN. Második és utolsó czikkely. 73
CRITICAI SZEMLE

Orvosi tudomány.

C. G. EHRENBERG, Beobachtung einer auffallenden bisher unerkannten Structur des Seelenorgans bei Menschen u. Thieren.	80
J. L. SCHRÖDER VON DER KOLK, Ueber den Unterschied zwischen todtten Naturkräften und Seele.	88

Utleirások.

Travels in Crête. By Robert PASHLEY.	91
First Impressions and Studies from Nature in Hindostan, etc. By Thomas BACON.	93
Reiseauf dem caspischen Meer und in dem Kaukasus u.s.w. von Dr. Ed. Eichwald.	95

BIBLIOGRAPHIA.	29
KÖZLÉSEK LISSABONBÓL.	103
MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' ÜLÉSEI.	35

E' folyóirásból, havonként egy, legalább hat ívnyi füzet jelenik meg, midőn a' szükség kívánja, réz vagy kőmetszetekkel. Előfizetés egy ily 12 havi füzetből álló egész évi folyamatra, csak 5 fr cp. leszen velin-pap. legfinomabb velinen pedig 6 ft 30 kr. cp. Postán 1 ft 36 krral drágább. A' megbízott könyváros kihez minden könyvkereskedők és vevők utaltatnak
Eggenberger József Pesten.

TUDOMÁNYTÁR.

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

ÚJ FOLYAM. — HARMADIK ÉV.

APRILIS, 1839.

B U D Á N,

A' MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM' BETÜIVEL.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG

legújabb kiadásai.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' ÉVKÖNYVEI. Harmadik kötet 1834—6. N. 4-ed réthben, Berzsenyi Daniel' aczélmetszetű arczképével, 2 réz és 7 kőmetszettel: színezett képű 's vászonkötésű példány' ára 8 ft. színezetlené, papirosborítéku kemény kötésben, postapapiros 6. ft.

RÉGI MAGYAR NYELVEMKÉKEK. Kiadtaa' m. tud. társaság. Döbrentei Gábor' felügyelése alatt. Első kötet, öszvesen 493 lap, n. 4-edr. nyolcz könyomattal. Velínen, kemény táblába kötve 7 ft, vászonban borítva 7 ft. 10 kr. cp.

MAGYAR ÉS NÉMET ZSEBSZÓTÁR. Közre bocsátá a' m. t. társ. Első köt. Magyar Német rész. Nonpareille betűkkel, három hasábon nyomtatva 's fűzve postapap. 3. for. 30 kr., írópapirosan 3 ft cp.

MAGYAR TÁJSZÓTÁR. Kiadta a' magyar tudós társaság. Budán. 1838.n. 8r. Kemény táblába kötve 1 ft. 30 kr. cp.

MAGYAR HELYESÍRÁS ÉS SZÓRAGASZTÁS' főbb szabályai, A' m. tud. társaság' különös használatára. Harmadik kiadás. Postapapir. kötve 10 kr.

VEZÉRKÖNYV' második kötete: Az elemi tanulmányok' alapvonatjai. Jutalmazott pályamunka. Irta Warga János. Magyarország' földképével 's írásmintákkal, kötve 1 ft. 20 kr. cp.

ELSŐ OKTATÁSRA SZOLGÁLÓ KÉZIKÖNYV, vagyis a' legszükségesebb tudományok' összesége, vallási különbség nélkül minden néptanítók' 's tanulók' számára. Koszorúzott pályamunka. Irta Edvi Illés Pál. Második megjavított és bővített kiadás. Írópapiros. 2 ft., nyomtató papiros. 1 ft. 40 kr. cp.

BLAIR HUGO' RHETORIKAI ÉS AESTHETIKAI LECZKÉI. Némelly kihagyásokkal és rövidítésekkel angoltól Kis János. Két köt. fűzve 3 ft. 20 kr. Postapap. 4 ft.

A' MOLDVAI MAGYAR TELEPEK. A' m. tud. academia elibe terjesztve P. Gegő Elek, sz. Ferencz szerzetebeli m. hitszónok 's m. t. t. lev. tag által. Két toldalékkal a' moldvai püspökségekről, a' bukovinai magyar telepekről 's a' moldvai cath. egyház' két század előtti állapotjáról; Moldvaország' abroszával, ékes borítéku fűzve, postapap. 1 ft 40 kr. nyomt. pap. 1 ft. 20 kr.

EREDETI JÁTEKSZÍN. VII. köt. Az atyátlan. Szomorúj. Tóth Lőrincztől. 36 kr.

KÜLFÖLDI JÁTEKSZÍN. XIV-d. köt. A' Zászlótartó, vígj. Schröder után Molnár S. 24 kr.

— — XV-d. kötet: 1. A' levelezők. 2. Ész és szív, vígjátékok Steigentesch ut. Külkey Henriktől. 3. Kénytelen házasság, vígj. Molière ut. Kazinczy Ferencz. 30 kr.

MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁGI NÉVKÖNYV, astronomiai napkönyvvel es kalendáriommal 1839. Fűzve 36 kr.

Továbbá megjelentek

A' M. TUD. TÁRSASÁG évkönyvei. Első kötet. 1831—2. Kazinczy Ferencz' arczképével 's négy rézre metszett táblával. Színezett képű 's vászon kötésű példány' ára 6 for, színezetlené pap. borítéku kemény kötésben 4 ft. 20 kr.

Második kötet. 1832—4. Imre János' arczképével, 7 kő és 8 rézmetszettel. Színezett képű 's vászon kötésű példány' ára 7 ft, színezetlené, papiros borítéku kemény kötésben 5 ft.

TUDOMÁNYTÁR 1834, 1835, 1836, 1837, 1838. Minden folya-

XV.

A' SZÉPÍZLETI ROKONSÁGOK.

FÉLELMES ÉS RETTENETES.

(*Terribile et horribile. Furchtbar und schrecklich.*)

Félelmesnek nevezzük mind azt, mi bennünk valami rossz-
nak közalgése által félelmet támaszt, és ha a' rossz-
nak nagyobb erővel 's hatalommal állítja elé, mintsem annak
önerőnkkel ellentállani képesek volnánk, rettenetesnek
mondatik. A' félelmes, mennyire a' képzerő' felfogásait
fölülhaladni látszik, aesthetikai tekintetben rokon a' fenn-
séggel, és leginkább az epicus 's drámai költő hasz-
nálja azt, kinek kötelessége a' dráma' eredeti iránya
szerint az emberi élet' legváltozékonyabb jeleneteit, és
érzeteit kifejezni. Magában a' félelmes aesthetikai kedv-
telést nem szerezhethet, de ha csodálatossal, vagy tán
fennséggel is egyesül, akkor kellemes benyomással
munkálhat reánk, mellynek következtében tetszhetik,
de ez esetben is szükséges, hogy a' félelem, mellyet bi-
zonyos tárgynak szemlélete ébreszt, igen nagy, a' ve-
szély pedig, mellyel fenyegettetünk igen közel, és mint-
egy küszöbünk előtt ne legyen, másként könnyen elveszt-
hetnők eszméletünket, és azon öntudatot, melly akar-
melly tárgy fennsége, és csodálatossága' észrevételénél
közvetlen szükséges, azért is a' szellemi nagyság és erő,
lényeges feltét a' fennségesből eredett aesthetikai kedvte-
lésre, és miután a' habonáság sok fennséges tüneményeit
a' természetnek, retteneteseznek tekinti inkább, például:
a' fergeteget, mint isteni büntetést, és ez által követő-
it csüggedökké, és félénkekké teszi, látni, hogy illyek-
nél a' fennségesből eredett aesthetikai kedvtelés lényeges
feltéte, az öntudat t. i. és eszmélet hiányzik.

A' rettenetes, mely a' váratlanul beütött, és hatalmasan fenyegetőző ros' rögtöni félelméből ered, szinte csak akkor szerezhethet aesthetikai kedvtelést, ha némi kapcsolatban áll a' fennséggel, vagy bizonyos részről fennségi idomban mutatkozik, például: a' hirtelen támadott fergetegekben, veszélyes égésekben, magas hegyekről, nagy hó- és szirttömeg nem sejdített megrepedésében, 's legöngyölítésében stb. Illy tárgyakat, melyek nagy erejük' műveletei által természeti tehetségeink fölött, rettentő hatalmokat fejezik ki, mintegy rémületeseknek és ellentállhatlanoknak (irresistibilia) tekinthetünk, és azért valahányszor közel állunk illyekhez, félünk, remegünk, sőt meg is rémülünk, mert képzeljük a' veszélyeket, melyekkel bennünket fenyegetnek, de ugyan e' pillanatban szellemi erőnk' öntudata is felébredhet, mellyel a' tárgy ellen küzdhetünk, annyira t. t. hogy inkább rettentő hatalmával megsemmisíthet az bennünket, hogysem akaratunkat valamerre hajtsa, 's illy lelkesedéstől hevülve magát a' félelmet, a' képzerő által eléidézett remegést is a' közelgő veszélyek miatt meggyőzhetjük, és ilyenkor szükségképen az érzékiség határain túl emelve, saját fennségünk, és szellemi nagyságunk' öntudatába helyezhetjük gyakorlati tekintetben, melly öntudat mindenkor kellemes érzéssel vagyon összekapcsolva, miután a' félelmet, remegést vagy rémülést is okozó tárgy egyszerűs mind a' fennséges' bélyegét viseli.

IRTÓZTATÓ ÉS ISZONYÚ.

(*Tremendum et horrendum. Grässlich und entsetzlich.*)

A' félelemnek, melyet különféle tárgyak szemlélete vagy hatása okoz, kisebb, nagyobb fokai lehetnek, és hamikor a' rettenetes által támasztott félelem irtózásig hág, a' tárgyat irtóztatónak mondjuk; és mivel valamely irtóztató tárgy' váratlan látásával, tapasztalásként hátunk borsózni szokott, azaz testiünket kellemetlen hideg futja

át, hajszálaink pedig felállanak, méltán borzasztónak (Schauderhaft) is nevezhetjük. Magában tekintve az ir-
tóztató vagy borzasztó nem tetszhetik, de ha oly módo-
sításokkal jelenik meg, mellyek által a' fennséggel,
vagy rettenetesen fennséggel egyesül, bármilyen nagy ve-
szélyekkel fenyegetőzők is, mellyekből mi, tán csak ha-
sonszenvű érzelmek által veszünk részt, aesthetikai kedv-
telést szerezhet, és illy idomban leginkább a' tragoedia
szereti elémutatni. Azonban meg kell különböztetnünk min-
denkor a' borzasztót a' borzalmastól (Schauerlich) és e' ket-
tőt felcserélnünk nem szabad, mert jöllehet a' borzalmas
is foglal magában valami félelmeset, de a' félelmes itt in-
kább a' képzerőben alapszik, és azért kisebb benyomást
okoz bennünk, mint a' borzasztó. Így például: borzal-
mas, nagy erdők, sivatagok, magas hegyek, puszta
épületek, vagy szétszórt romok közt magánosan bolyong-
ni. Sőt az éjnek sötétsége is borzalmas, ha mindjárt nem
tartunk is rémekről. Szinte borzalmas nagy városok' szé-
les de csendes utcáin egyedül tévelyegni, ilyenkor a'
sötétséggel egyesülten hat lelkünkre.

Az iszonyú pedig nem egyéb, mint oly egyvelege
a' remegésnek és rémületnek, melly által eszméletünktől,
és öntudatunktól mintegy megfosztatunk. Valamint az ir-
tóztató, úgy az iszonyú sem tetszhetik magában, de ha
fennséggel, vagy ennek közelebbi rokonaival úgy egye-
sítetik, és a' szemlélőnek oly idomban adatik elő, hogy
kellemes benyomást okozzon, aesthetikai kedvtelés' tár-
gyává válik; továbbá, minthogy az illendő mértéket se-
hol könnyebben a' művész át nem hághatja, mint az iszo-
nyú előadásában, következik, hogy a' műteremtőnek ez
indulat, vagy szenvedelem kifejezésében folyton a' művé-
szet' e' főszabályához tartania, és az illem' határai között
kell maradnia, másként észrevétlenül az undorítóba es-
hetik át, mi az újabb kor' roman, és tragoedia' nem ke-
vés íróival történt, kik csak gyilkolás, házasságtörés.
vérfertőztetés által iparkodnak a' nézőkben figyelmet ger-
jeszteni, és nem gondolják meg, hogy illy vérjelenetek-

kel a' gyengébb érzelműekben szükségkép' undort és irtózást támasztanak; azért jól mondá már régen Sulzer, hogy olly fertelmes, és undok tárgyakat, melyeknek egyedüli fogalmok is képes félelmet és irtózást ébreszteni, soha elevenebben leírni, kevesebbé pedig a' képző művészetek által kifejezni és festeni nem szabad, mert illyesektől irtózatossan fordul el a' szem, nem lévén azon egy erejük is, hogy olly érzelmeket gerjesszenek, millyeket a' művész műterménye által tamasztani szándékozott. Leginkább a' színbeli előadástól távol legyenek illy tárgyak, melyeknek egyszeri szemléletük is képes a' mivelt embert a' szintől örökre elijeszteni, hol undor, és irtózás mellett legdrágább kincsét, az ártatlanságot, és erényt tapasztalja veszélyeztetni.

SZÖRNYŰ, ÁLMÉLATOS.

(*Portentosum. Abenteuerlich.*)

A' csodálatos, ha nagy fokban rettenetes is, és az által álmélatot gerjeszt, szörnynek (*portentum*), a' tárgy pedig szörnyűnek neveztetik. E' magyarázathól kiviláglik, hogy a' szörnyű mind a' csodálatossal, mind a' retetéssel rokonságban áll, sőt e' kettő' egyesítéséből ered, és minthogy szörnyetegségével közönségesen bennünk álmélgodást, sokszor irtózást is ébreszt, méltán álmélatosnak, vagy álmélatos szörnynek is mondathatik. Minden tulságos, erőtetett, természetlen a' nagyság bélyegében, hol a' korlátlan képzerő, ész és okosság nélkül nagy tettek után vágyódik, dicsőséget aratandó olly merények által, melyek a' természet' korlátain túl hatnak, és a' képtelenségig terjednek, álmélatos és szörnyű, melly mint kitetszik a' bel' s külható (*extensivus et intensivus*) nagyság' tulságoskodásában, nem csak az igazság, hanem a' lehetőség határain is túl lép, és azért képtelenségeknek nyit ajtót; illy szörnyek, és egyszersmind képtelenségek például: a' mese világban a' Cyclop-

sok, és Gígások, Mohamed' angyalai, 's ennek mennybeli utazása, Milton ördögei stb. melyek az aesthetikai valószínűséget is fölülmulják. Vagynak és lehetnek szörnyű 's álmélatos magasságok, erők, gonosztettek, de szörnyű erények nem léteznek. A' szörnyű, és álmélatos is csak annyiban szerezhethet aesthetikai kedvtelést, mennyiben fennséggel vagyon egyesítve, illy egyesítésben leginkább a' romantikai költészet használja; a' képző művészetekben, például: a' szobrászatban, és festészetben olly képcsoport, vagy egyes részek' természetleni összetétele teszi a' szörnyűt vagy álmélatosat, melyek az idom' szépségére ellenhatással bírnak; a' szép kertészetben valamint az építészetben is merész, és czéltalan czifrázatok, végre a' hangászatban, a' hangok' affectált, és rimetlen módosítása árulja el az álmélatosat és szörnyűt.

KOMOLY.

(*Tragicum. Tragisch.*)

Komoly aesthetikai tekintetben az, mi nem csak féltelmet, és könnyörületet indít, hanem az általa kifejtett szellemi erőnek csudálatos méltóságát is előtűnteti; egy részről tehát az ember' szenvedéseit, és fogyatkozásait, más részről pedig a' józan észen, és valláson alapult, és emberben létező szellemi erő' nagyságát, mellyel magát a' szenvedések' súlyain túl emelni, ezekkel küzdeni, sőt fölülhaladni képes, élénken éreszteti. A' komoly ekkép' rokona a' fennségesnek, és e' rokonságért tetszik, és minthogy pályája 's köre a' komolynak igen terjedelmes, benne mintegy központban mind egyesíthető, mi a' fennséggel rokonságban áll, és azért összeséges hatása nem lehet nem felemelő. A' komoly kéj 's kéjtelenség'ből vegyes érzetet gerjeszt bennünk; a' kedvetlenség' érzete a' fogyatkozások, és szenvedések' felfogásából ered, mellyekkel embertársunkat küzdeni látjuk, és mellyekből hasonszenvű érzetek által részt veszünk; a' kéj' érzete

pedig részint a' szellemi erő' méltóságából, mely a' veszélyek' sokasága közt is kitűnik olly annyira, hogy bár testileg a' szenvedések súlya által elnyomassék is a' szenvedő, szellemileg még is szabad akarata és méltósága fennmaradjon; részint saját bátorságunk 's biztosításunk' képzetéből foly. Minden szenvedés kellemetlen érzést ébreszt bennünk, még azon esetben is, ha ki méltán nyomatik elkövetett bűnéért a' szenvedések terhétől, mert elég az is, hogy mi szenvedni látjuk őt, és szenvedése által saját érzéki gyengeségeinkre, fogyatkozásainkra, sőt bűnködhetésünkre is emlékeztetünk. E' kellemetlen érzés erősebbé válik, ha a' szenvedő ártatlan, mert ilyenkor hasonló méltatlan szenvedések félelme fog el bennünket; ha pedig a' szenvedő egyszersmind erényes is, a' kellemetlen érzés legnagyobb fokra hág, mert ekkor a' szellemi méltóság, és a' külsors méltatlan csapásai közt létező aránytalanság, erkölcsi érzésünket legkellemetlenebbül érdekli. Azonban e' kellemetlenség, melyet az erény, és sorsközti aránytalanság okozott érzelmeinkben, megszűnik hamar, részint azon eszme által, hogy az erényes ember szerencsét nem ismer, saját szellemi méltósága fenntartása nélkül, melynek következtében akarmelly nagy szenvedések daczára is egyetlen 's főjavát e' földön szellemi szabadságában, következőleg kötelességei' hű teljesítésében találja; részint és főleg azon vigasztaló remény által, hogy egy jobb világban ama' talányos aránytalanság az erény, és sors közt megszűnni, 's boldogsággal az erkölcsiség és erény fog egyesülni. Látni ebből, hogy a' komoly az erkölcsi világrendnek nemes eszméjét legelevenebben ébreszti fel, és hogy a' szellemi szabadságot az emberiség legnemesebb célját, mint förendeltetését fejezi ki, egyszersmind az erény' jutalmát egy jobb, boldogabb és örökön álló világban, mindnyájunk' egykori honában keresni tanítja.

A' komoly a' fennséges rokonaival, kivált az ünneppélyessel, méltóságos és csudálatossal sokszor egyesül, de az egyesítésnek neme 's módja előleg meg nem hatá-

rozható bizonyos szabályok által, melly leginkább a' komoly művész' izlésétől és lángeszétől (Genie) függ. Szeret egyesülni továbbá az érzelmiesséssel is, melly mint felebb mondánk, a' lélek' fogékonyságát jelenti hevesebb gerjedelmek' ébresztésére és felfogására, de vigyázni szükséges, hogy az érzelmiesség, melly meghatározott korlátai között nemes tulajdona az embernek, asszonyi érzétségig le ne alacsonúljon. Jóllehet pedig a' komoly, mint uralkodó életelv leginkább a' tragoediában, melly különös neme a' költészi drámai műveknek, fordul elő, még is az epikai költészetre, festészetre, szobrászatra 's más művészetekre is kiterjed, és azért azt köz aesthetikai fogalomnak mondhatni.

A' komolyt azaz tragicumot általában a' tragoedicumtól meg kellene különböztetni, melly második csak annyiban komoly, mennyiben az, vagy valamelly költészi drámai művészetben kerül elő, vagy a' színen mimicailag adatik. Minthogy továbbá a' tragoediában jobbadán vagy szomorú kimenetellel végződik valamelly történet, vagy legalább egyes szomorú esetek fordulnak elő, könnyű észrevenni, hogy a' szomorúság' kifejezése, mint lényeges bélyeg hamisan, és ferdén költözött át a' komolyba, mert az egyedüli szomorú kimenetel, vagy egyes szomorú esetek, mellyek a' történetben eléjühetnek, még nem változtatják a' tettet vagy történetet a' komoly' tárgyává, másként az következne, hogy minden vállalat 's merény, melly szerencsétlenül ütött ki, minden betegség, mellynek csak a' halál vetett véget, komoly; és így a' komolynak mind a' természetben, mind pedig az emberi életben olly különféléségét és sokaságát tapasztalnók, hogy méltán csudálkozhatnék mindenki, miért a' művészet' nagy országában, de különösen a' színen olly ritkán fordul elő; a' szomorúság tehát csak mellékes, és a' főfogalomnak alárendelt bélyege a' komolynak; jól jegyzé meg már Aristoteles a' komolyról, hogy ennek nem egyedül félelmet, és könyörületet kell ébresztenie, hanem ezeket egyszersmind a' folytatott kifejlés által megtisztí-

tania, azaz valódi emberi érzelmekké változtatnia. Félelmet, és szánakozást támasztanak bennünk részint az emberi gyarlóság- és fogyatkozások, sokszor büntettek is, melyeknek gyökerek szinte az emberi gyarlóságban alapszik; részint szenvedések, melyeket vagy egy megfoghatlan, és a' nagy embervilágban csudálatosan munkálkodó kéz, sorsnak szeretik sokan nevezni, ereszt reánk, vagy melyeket gyarlóságunk, de leginkább büntetteink' sanyarú következményeinek tekinthetünk. Azonban a' puszta szenvedés, és emberi fogyatkozás tiszta aesthetikai kedvtelést nem szerezhethet, és ha kényeztetést nyújt is annyiban, hogy általa talán a' harag és boszúvágy kiengezteltetik, nincs mindazáltal az illy kényeztetnek, valamint a' kárörömnök is semmi közössége az aesthetikai tiszta, és minden haszonérdektől távol eső kedvteléssel. De ha a' szenvedések által a' szenvedő' szellemi nagysága 's méltósága fejeztetik ki, mellyel magát a' szenvedéseken túl emelni, 's ezekkel hősileg megküzdzeni képes, saját fennségét mindenütt, és mindenkor fenntartván, 's imigyen a' félelmet és könnyörületet is tiszta emberi érzelmekké változtatván, tehát minden állatiaságtól felszabadítván, ekkor az emberi fogyatkozások, és szenvedések egyútlegetesen mind az okokkal, mind az okozatokkal, melyek a' szenvedésekkel kapcsolatban állanak, szorosb értelemben komolyt képeznek, következőleg az aesthetikai kedvtelés tárgyává is válnak. Így például: valamely hősnek lelkes küzdése bel- 's külszenvedései ellen, és folytonos ellenszegülése a' hatalomnak 's erőnek, melly vállaltát és szilárd szándékát megsemmisítéssel fenyegeti, valódi komoly tárgy, akár győzedelmeskedjék aztán a' hős, akár a' küzdésben, mint áldozat essék el, és így a' tusa részére szerencsés, vagy szerencsétlen, a' résztvevő szemlélőkre nézve pedig szomorú, vagy vig kimenetellel végződjék, mert e' lelkes küzdés által a' hős nem egyedül félelmet, és szánakozást, hanem az emberi erő 's nagyság' csudálatát is ébreszti, melly által a' nyomasztó 's leverő indulatok a' félelem t. i. és könnyü-

rtület nemes érzelmekké változnak, és az emberi méltóság' felemelő öntudatának alája rendeltetnek és mintegy példányul szolgálnak. E' szerint látni, hogy a' komoly illy módon leginkább a' benhatólag fennséggel áll rokonságban.

Lényegét tekintve a' komolynak, a' gerjesztő bélyegét is viseli, és azért a' komoly művésznek nem kell azt szerfelett keresnie, kevesbbé oda irányoznia egyedül, hogy gerjesszen, mert gerjedelmeket ébresztteni a' komoly már természeténél fogva képes, és ha a' művész a' gerjesztést főczélá teszi a' komolyban, hiú, és üres érzelgésbe eshetik át, melly tagadhatlan következménye a' felüleges 's gyenge szellemnek, és melly időkorban uralkodóvá válik az illy érzelgés, bizonyos jele a' hanyatlásnak; és ez érzelgés fosztja meg a' komolyt a' fennséges' bélyegétől, és így a' komolyban a' komolyt semmisíti meg. Hogy a' komolyban közönségesen a' szerencsétlenség, és szomorúság' képzete forog fenn, onnan magyarázható, hogy minden lelkesebb küzdés, nagy erő, hatalom 's akadályok ellen, jobbadán leverő, és majd mindenkor valami elvész, minek jobb sorsot ohajtottunk volna; azért is a' komoly színmű kebelünkbe fájdalmas érzeteknek hagyja nyomait, legyen a' történet vagy eset kimenetele bár millyen. A' komoly költészek között Shakespeare az, ki a' komolynak egyesítésében a' csudálatossal, félelmes-sel, borzasztóval, sőt az álmélatossal és szörnyüvel is magának a' legkorlátlanabb szabadságot vette. Milly izléssel és lángésszel? ítéljék meg mások.

NEVETSÉGES.

(*Ridiculum. Lächerlich.*)

A' nevetséges fogalma' magyarázatában Aristoteles-től kezdve a' philosophusok folyvást távoztak egymástól, és ha tekintjük, milly temérdekek a' források, mellyekből az eredhet, nem csodálhatjuk igen, a' vélemények

's magyarázatok' különféleségét. Átalában nevetségesnek mondhatjuk azt, mi bennünket nevetésre, vagy mosolygásra fakaszt. A' nevetés testi csiklandós megrázkódtatás, mellynek következtében arczvonásaink 's izmaink, a' mosolygásnál, vagy mellünk 's alsóbb részeink is, a' teljes nevetésnél, működésbe helyeztetnek. A' nevetéssel továbbá nem egyedül csiklandós rázkódtatás, de képzeletek, és érzetek is vagynak kapcsolva, mellyeket nem mindenkor lehet kellemeseknek nevezni, mert valamint vidor, úgy fájdalmas, és szomorú nevetés is lehet, és így, mi nevetésre gerjeszt, nem szükségkép' nevetséges; és ha állana ama' vélemény, hogy minden nevetésre indító tárgy, nevetséges, következne azonnal: hogy a' csiklandozó ujjak, vagy ama' szerencsétlen is, kit ember-szörny gúnykaczaj közt vezet a' kintpadra, nevetséges, mit senki józan ésszel nem bizonyítand. Mi a' nevetségest itt aesthetikai tekintetben, mennyire t. i. tárgya az aesthetikai kedvtelésnek, szorosabb értelemben akarjuk venni, és ha a' különféle művészek, és műtanárok véleményeik' 's jelenségeik' eredménye után magyarázzuk, nem hibazunk tán, ha nevetségesnek azt mondjuk, mi várakozásunkat céltalan 's ártatlan fonáksága vagy csekélysége által hirtelen megcsalja, de mellette kellemesen hat lelkiünkre; tehát minden váratlan, rögtön feltűnő 's felfogható fonáksága, értelmes, vagy ezekhez közelítő lényegnek csekély nyomatu 's értékű tárgyakban nevetséges. E' magyarázat szerint látjuk, hogy a' nevetségesnek általános helyege a' fonákság, melly nem egyéb szembeütnő eltérésnél a' gondolkozás, érzés, beszéd, szokás- és cselekvésbeni szabálytól. A' fonákságnak ártatlannak kell lenni, netalán a' megcsalatott vesztesége által megrendüljön, és jóllehet hirtelen 's rögtön jelenik is meg, ártatlan meglepése még is örömet okoz, és a' lelket megerősíti.

A' nevetséges különféle idomban, alakban és természetben tűnhetik fel; lehet az t. i. egyedül nevetséges, megnevetendő, nevetésre érdemes, azaz folyton felvidító; lehet

kinevethető, ha a' nevetésre fókuszáló tárgy egyszersmind a' megvetés, hitványság 's gyalázat' érzetét ébreszti, mert ez esetben nem tisztán vidám, hanem inkább vegyes, (kellemes a' kellemetlennel egyesül) érzést gerjeszt; azért Veber ¹⁾ jól veszi észre. Semmi ugymond nem lehet nevetséges, mi szellemi életkörünkbe vág, mi erkölcsi viszonyainkkal, saját, vagy embertársunk' szerencsájével, avagy szerencsétlenségével összefügg, és általában, mi komoly természeti vagy erkölcsi következményeket von maga után. A' rossz sem lehet nevetséges, mert utálatot 's felháborítást okoz, és szellemileg hatása a' rossznak reánk nézve veszélyes, hogysem az valaha édeletet nyújthasson, 's multságunkra szolgáljon; komoly tekintetben, irtóztos hatásait értvén, lehet a' rossz tárgya a' művészetnek, mert komolyan hat lelkeinkre; de nevetséges nem lehet a' rossz, mert mi volna a' nevetséges rossz? mint igen kellemetlen egyvelege a' megvetendőnek 's mulattatónak, melly szükségkép' csak kínos érzeteket indíthatna bennünk. Hasonlóan az ostobaság sem lehet nevetséges, sőt inkább könnyűületre, és szánakozásra bír bennünket, egyébként is erkölcsi kötelességeinkhez tartozván, hogy a' vele született ügyetlenség miatt ostobául cselekvőt eligazítsuk, és az eredhető veszélytől vagy kártól megóvjuk; és mi nagy embertelenség volna, némelly értelmileg tehetlent, ki a' természettől tőle elvont nemesb ajándékok, megtagadott józanabb ész miatt csak ügyetlennül mivelhet valamit, kinevetni, és nem inkább őt segíteni?! És mintán az ostobaság- 's rossznak ellenpontjai t. i. a' jó, okosság, értelem és igazság magában szinte soha nevetséges nem lehet, következik, hogy a' nevetséges a' rossz 's ostoba, a' jó 's igaz közt valami közép, nem teljesen ugyan, 's általánosan valami magában álló, hanem csak illetényesen (relative) és bizonyos körülmények

1) Die Aesthetik aus dem Gesichtspunkte gebildeter Freunde des Schönen in 20 Vorlesungen. I. Band. 10. Vorlesung. 1835. Leipzig und Darmstadt. II. Bände.

's feltételek közt helyt találó; 's ez az ártatlan fonákság, melly magában helyén volna, oda alkalmazva, hol önmagával ellenkezésben 's pedig közvetlenül, és kitünőleg jelenik meg, 's ez által a' személynek fölötté szegyenítővé leszen, de sem reá, sem más valakire komolyabb következményeket nem von, bennünk' nem kedvetlen nevetésre gerjeszt, azaz aesthetikai kedvtelést szerez, és kéjérzettel tölt el."

A' nevetségesnek. fő tárgya az ember, ki valamint egyedül bir nevető tehetséggel, úgy ő gerjeszthet egyedül leginkább nevetésre, és hamikor az állatok nevetést indítanak is, az csak hasonzerűség és hasonlat miatt történik, mennyire t. i. követés által mozdulatainkat, cselekedeteinket, némellykor szavainkat is fejezik ki. A' fonákság, mint főbélyege a' nevetségesnek, akar gondolatban és szóban, akar mozdulatban és tettben vétessék észre, mindenkor valami össze nem illőt, 's a' dologhoz kevesbé tartozót foglal magában, mellynek véletlen felfogása mosolygásra, vagy nevetésre fakaszt, kivált ha komolyabb következményei például: fájdalom, bű, bántalom stb. nincsenek. Továbbá, ha nemeit tekintjük a' fonákságnak, majd számtalanok azok; ugyanis lehet a' fonákság olly világos, hogy azonnal szembeötlik, vagy némikép' elrejtett, hogy annak felfedezésére percnyi gondolkodás szükséges; de ha annyira elrejtett, hogy hosszabb 's mélyebb elmélkedést kíván, megszűnik nevetségessé lenni a' kellemes érzés hiánya miatt. Ismét vagy való a' fonákság, vagy csak látszó, és azért egynek nevetséges lehet, a' mi másnak épen nem az, mert némellyik például ott is lát fonákságot a' hol nincs, holott más a' valódit sem veszi észre, a' tárgyilag nevetséges tehát nem mindenkor személyleg is ollyan, és mi egy tekintetben, viszonyban, vagy egy oldalról fonák, más oldalról, más tekintetben és viszonyban a' fonákság bélyegét elvesztheti, és így ha egykettőnek valami bizonyos oldalról nevetséges, mást ugyan az, de más oldalról tekintve nevetésre nem fakaszt.

A' fonákság mindenkor bizonyos ellenkezetben jelenik meg, melly vagy az okban 's ennek következményeiben, vagy a' nagyságban, és mineműségben; vagy az össze nem illő dolgok' egyesítésében, vagy a' részeknek magok 's egésziránti mekkoraságokban, vagy a' részek' ferde használatában, rendetlen felfogásában és szemléletében, vagy a' tetteknek helyegbeli ellentétében, az össze nem férő gondolatok' egybekapcsolásában, vagy azoknak alkalmatlan szavakkali kifejezésében, végre részint az eszköz és célköztti ellentétben, részint a' szó's ennek ezerféle magyarázatában elcsavarásában és módosításában 's több effélékben állhat, és általában minden forrásait a' nevetségesnek felhozni majd lehetetlen, miután a' különféle esetek, és az emberi szeszély 's elmés-ség, mellyekből a' nevetséges ered, megszámlíthatlanok.

Mivel a' fonákság magában nem mindenkor nevetséges, fel kell hoznunk még néhány megkülönböztető jegyet, ama' feltételeket magokban foglalókat, mellyek által a' fonákság nevetséges alakban mutatkozik. Nem minden eltérés a' közönséges és uralkodó hasonyszerűségtől nevetséges, például egy girbén görbén nőtt fenyő, egy télen villámokkal, 's dörgéssel ijesztő fergeteg, és más hasonló tűnemények, bizonyosan eltérések a' természet' közönséges hasonyszerűségeitől, de ki fogja azokat azért nevetségeseknek találni? szorosan csak az ember lehet nevetséges, és hamikor lelketlen tárgyak nevetségesek, annyiban vesszük azt, a' mennyiben képzerőnk nekik személyességet tulajdonít. Az első különböztető jegy az, hogy a' nevetséges idomban mutatkozó fonákság soha kellemetlen érzeteket ne ébresszen, mellyek által az aesthetikai kedvtelést, és lelki kéjt megháboríthatná, vagy megsemmisíthetné; egy nagyobb elevenségben feltűnő gondolat valami baleset, és veszély fölött képes akarmelly tűnemény' nevetetőségét feloldani; például: egy komolyan lépdelő' elestén, ha azonnal fel tud kelni, nevetünk; de ha saját erejével fel kelni nem tud, elgondoljuk, hogy tetemesen sérté meg magát, és mi inkább sie-

ünk segitendők, mintsem kinevetendők hozzá: hasonlóan egy ártatlan gyermek' elestén sem nevezhetünk, mert ebben semmi fonákság nincsen, sőt mindenki könnyen átláthatja, 's természetesnek ismerheti, hogy az erőtlen, elegendő elővigyázattal, és idestova járói szilárdsággal nem bíró gyermek sokszor ingadoz, és el is esik, 's így az erőtlenség, és kisdedi tehetlenség' elleven képzete hathatósan gerjeszti részvétünket, és bennünket a' szánakozásra, 's gyors segélyre szólít fel. És miután az emberek hasonszenvű érzelmeikben tekintvén a' tárgyat, és az okozott benyomást, olly annyira különböznek, nem hibázunk, ha e' különféleségben keressük alapját az ítéletek' különféleségének a' nevetségben, melly annyira terjedhet, hogy hol egynek a' legbensőbb gerjesztésből, másnak csupa nevetésből gördülhetnek könnyűi. Másik megkülönböztető jegy az, hogy a' fonákság kicsiségekben, és csekélységekben mutatkozzék, melly komolyabb elméletre, kevesbé pedig megvetésre 's boszúságra alkalmat ne nyújthasson, továbbá, hogy bel- vagy külérzékeink által szemlélhető, vagy ha rejtett volna is, percznyi elmélkedés után felfogható, 's reánk meglepőleg ható legyen, mert mihelytt mélyebb 's hosszabb gondolkodást kíván valamelly tárgy, vagy a' meglepés megszűnik, azonnal a' tünemény vagy tárgy is kivetkőzik a' nevetséges bélyegéből; azért a' legnevetésesebb anekdoták, ha sokszor, és terjedelmesen ismételtetnek, megszűnnek nevetségessékké lenni, valamint a' divat különféle szüleményei mi nevetségesek sokszor? de e' bélyeget azonnal elvesztik, mihelytt szokássá válnak stb.

Olly fonákság, mellynek gyöke vastagabb értelmi és észbeli hibákban, vagy erkölcsi fogyatkozásokban alapszik, vagy melly gyakorlatilag veszélyes lehetne, káros következményeket szülhetne, vagy komolyabb eszméletre vezetne, soha nem nevetséges; a' természeti hiba, és fogyatkozás pedig csak akkor, ha olly körülményekkel egyesítetik, mellyek a' kinevetendő, vagy kinevetettnek szabad akaratjától függenek, például: ha egy

selypes és hebegő nyelvű ünnepélyes beszédet szándékoznak tartani.

De hol alapszik a' kéjérzet, mely kebelünket a' nevelés szemeleletével elfogja? Bizonyosan nem másutt, mint életerünk' rögtönös felergerlésében a' fonákság' gyors észrevétele által, mely egyszersmind a' felsőbség' érzetével áll kapcsolatban. Ez érzetem nem gőg, vagy káröröm érzete, mint például a' gúnykaczajnál, mely gyakran az említett rossz indulatokra fajul el, hanem a' legtermészetesebb önérték, mely kicsinyenél nagyánál, ifjunál öregnél egyaránt munkás, és semmi erkölctelen magában nem foglal, sőt ha bizonyos tárgyban megnyughatik, vidor, és kellemes lélek helyzetet szerez; azért szégyeneljük, ha mások előtt nevelésesekké válunk, mert önértékünk sértetik meg, és amikor illy körülmények között a' nevetőkkel mi is nevetünk, azért tesszük azt, hogy magunkat az okozott bánat fölé emeljük, vagy az okosság szabálya szerint cselekedve, rossz játéknál jó arcot mutatunk. Hogy életerünk valóban rögtön ingerel tetik fel a' nevelés szemeleletével az is bizonyítja elegendőképp, hogy belgerjesztésünk külindítással is nagyon kapcsolva, és a' nevetés nem csupán a' szellemet deríti, hanem a' testnek is hasznos, és hogy némelyeket halálos betegségeiktől is megszabadított a' nevetés, igazolja több példák. Kiviláglik az előadattakból, hogy a' rút, sőt alacsony is, mihelyt az előadás által a' nevelés bélyegét veszi fel, azon kellemetlen érzést, melyet magában tekintve okozni szokott, nem szerzi, hanem valódi kéjérzetet támaszt, mert meglepőleg, mint ártatlan fonákság, hat ránk, melyért melléleg tetszik is.

XVI.

SÁROSPATAK.

*E*ndre halálával, 1302-ben *Róbert Károly* koronáz-
tatván meg *Esztergamban* királynak, de mivel választása
az országos tanács ellenére, 's nem az országgyűlésen
ment véghez, tíz éveg nem uralkodhatott, és *Posega* vá-
rán kívül egyebet nem birt hazánkban ¹⁾; mert az ország
nagyobb része ellene szegülvén, helyébe *Venczelt* vá-
lasztá királynak. De ennek sem volt külön sorsa, mint
Turóczi (P. II. Cap. LXXXV.) beszéli. Megeszmélvén
ezt az öreg *Venczel*, Magyarországra jött, 's fiát a'
koronával együtt 1304. magával Csehországba vitte. *Ot-*
to sem országolhatott békeségben, elfogattatván *László*
erdélyi vajdától.

Illy zavart állapotban lévén a' haza, nagy erőre ka-
pott a' hatalmaskodás a' koronáért tartott vetélkedések
között, melytől a' megyés várak sem maradtak ment-
ten. *Patakot Omodeus* nádor fiai foszták meg, a' mint
Zeech Miklós ország bírása 1355. évi levelében említi ²⁾.
Végre erőhatalommal egész *Zemplin* 's *Abauj* várme-
gyéket elfoglalták; az erről szóló egri káptalan' 1311.
évi oklevelében többi czikkelyek között ez is eléjő :
„*Item, quod restituisent* (az *Omodeus* nádor fiai) *do-*
mino regi (Károlynak) *duos comitatus Zemplin et Vi-*
wur vocatos, cum universis iuribus, et pertinentiis
suis, et obligassent se pro interim, Officiales eiusdem
domini Regis manere pacifice in ipsis Comitatus,
et publica iudicia exercere, neque impedire nobiles

1) Kitétszik ez a' budai krónikában *Károly* történeteiben
közlött oklevélből.

2) *Kaprinai*, Hist. Dipl. P. II. p. 205.

et ignobiles, iura sua repetentes, et repetere volentes, in causis a modo emergentibus coram Comitibus, in praedictis Comitatus per dominum Regem institutis“¹⁾. Csak így lehete őket arra bírni, hogy azon birtoktól, melyet kezükre kerítettek, elálljanak.

Miután *Károly* trencsini *Mátét* a' rozgoni völgyben, mind a' két részről lett nagy vérontással meggyőzte, *Patakon* tartózkodván, a' *nagymihályiak* hűségét ott jutalmazá meg a' *nagymihályi* helységben szedett királyi vámmal: „*Datum in Potok — in festo beati Elye, Anno Domini M. CCC. XII.*“ *Kaprinai* szerint idézett *Historia Diplomatica* című könyvének II. részében (205. l.), *Patakot*, *Károly* országlása előtt *Miczbán Simon* utódi birták. Már 1300. évre említém, miként *György*, *Miczbán Simon* fia szabolcsi főispán, egyzersmind *pataki* várnagy volt; lihető tehát, hogy *Károly Patak* várát tett hív szolgálataiért neki ajándékozta, melyet azonban 1321. *Borostyán* várért csere fejében tőle visszavett.

Ezután folyvást királyi birtokban maradt *Patak* 's még a' XIV. században is megyés várak közé számítotték, mint *Turóczi* (P. II. c. XCVI.) tanutételéből világos, ki azon *Sándor* nevű királyi apródot, ki *Zaah Feliciant* 1330. *Vissegrádon* megölé, nyilván *Patak* vármegyeinek állítja. *Nagy Lajos* alatt, mint *Zeech Miklósnak* 1355. évről szóló 's felhozott türedék levele tartja, szinte a' koronához tartozott; mert azt később *Erzsébetnek* jegyben adá; *Bebek István* országbíró, 's testvér öccse *Bebek György* tárnok ugyan is, 1366. évi levélben *Patakról* ilyen bizonytságot tesznek: „*Quod — dicta Civitas Patak, Reginalis foret et existeret*“²⁾. Méltó, hogy *nagy Lajos* korából itt szóba hozassék azon 1384. évi faragott kő is, melyet 1784. a' liszkai teme-

1) Cod. Dipl. Tom. VIII. Vol I. p. 408—409.

2) Az egész levelet olvashatni *Szirmay Antal*nál. Notitia Topogr. Polit. Inelyti Comit. Zemplin. p. 191—195.

töben kiástak ime' felíráttal: „*Auctor erat Joannes Regio: Transumens Dñus Palóczy Minister Liskensis.*“

Erzsébetnek, nagy Lajos özvegyének halálával Patak ismét királyi kézre szállott; de azt 1390. *Zsigmond* szent Mihály napján *Peréni Miklósnak* és szöréni bánnak megint oda ajándékozta ¹⁾. *Miklós* ki ezen adomány után nem sokára meghalt, három fiut hagyott, *Miklóst, Lászlót, 's Jakabot*; ezek 1425. év körül férfi ág nélkül múltván ki ²⁾, *Patak* ujlag királyi birtok lett.

Zsigmond országlása alatt, 's már elébb is szent *Klárának* monostora volt itten a' *Széldomb* nevű halmon, (Moniales sanctae Clarae ad S. Annam) *Pataknak* éjszaki végében *Ardó* felé, az úgy nevezett *Bába gödre*, és *Bodrog* között; 's a' városnak ez a' szaka most *Héczenek* nevezetik; a' klastrom alapköveit még ma is ki lehet ismerni ³⁾. Volt egy másik apácza monostor is (*Sanctae Ursulae ad sanctum Spiritum*) ott, hol most a' kórház vagyon, amaz utcának keleti arányában, mely éjszakra a' *collégium* felett viszen *Bodrog* felé ⁴⁾.

1) Úgy látszik, ezen idő tájban egyesült *Patak* megye, *Zemplinnel*.

2) Néhai *Peréni Gábor*, *Ugocsa* vmegye főispánja felett mondatott halotti beszéd. Gyulafejérvárott. 1638. 4.

3) E' monostorról ezeket leltem feljegyezve: „*Testantur de eo documenta in Archivo V. Conventus Lelesziensis existentia an. 1391. Prohibitoriae Religiosarum Dominarum Sanctimonialium Ordinis S. Clarae in Claustro S. Annae de Patak fundato degentium, contra Nicolaum Ladislaum, et Jacobum filios, et dominam relictam condam Nicolai de Perén Bani, item Nicolaum filium Joannis de dicta Perén, super occupatione medietatis possessionis Thoronya.*“

Ugyanazon jegyzetben „*Anni 1397. perennalis donatio nobilis dominae, religiosae perpetuae, filiae condam Petri de Kis-Ida, ex domina Catharina Kathlin progenitae, sanctaemonialis in monasterio S. Annae in Civitate Patak constructo degentis.*“

4) 1818. évi Tudományos Gyűjtemény. V. k. 6 l.

Szirmay Antal (Notit. Topogr. Comit. Zemplin. 195.

I.) írja, hogy *Zsigmond Patakot* 1429. a' sz. kir. városok számába iktatta. Az 1818. évi Tudományos Gyűjteménynek V. kötetében pedig olvashatni, miként ezen eredeti felszabadító levél elveszett a' *Rákóczyaknak*, *Körössy György* nevű tisztje által; de mása meg volna a' város levéltárában. De *Wagner Károly* (Collectanea Genealogico Historica. Dec. II. p. 90.) *Palóczy Mátéről* értekezvén másképp szól: „*Anno vero 1426. iam Judex Curiae Regiae, úgy mond, castra Újhely, et Patak in Provincia Zempliniensi obtinet.*“ *Katona István* pedig (Hist. Crit. Tom. XII. p. 750.) *Zsigmondról* szóltaiban: „*Priusquam ex Hungaria discederet, de pecunia, cuius fere semper egenus erat, ad bohemicum iter necessaria, sollicitus, archiepiscopo Strigoniensi, Georgio de Palócz, pignori dedit Dechtar, et Patak. Datum — anno domini M. CCCC. XXXVI.*“ Ezen ellenkező állításokat csak akkor igazíthatnók el, ha *Zsigmond* királynak felszabadító levele eredetileg, vagy hiteles másban megvolna; mert ha ez a' felszabadító levél 1429. költ, azon esetre *Palóczy Máté Patakot* 1426. még nem bírhatta: sem *Zsigmond* azt *Palóczy* kezében sz. kir. városá nem tehetette. A' mi *Katona István* adatát illeti, ez *Wagner Károly* állításával annyiból egybeférhető, hogy *Palóczy György* esztergami érsek *Patakért* 1436. zálog pótolékot adhatott. Utósó csemetéje a' *Palóczy* ágnek, *Palóczy Antal* zemplini főispán volt, ki 1526. *Mohácsnál* esett el, 's amint gyaníthatni *Mihály* ücscsével a' pataki megyés szentegyházban nyugszik ¹⁾.

Némelly írók szerint, *Patak* várát a' *hussziták* 1440. foglalták el, 's az egész környékén kegyetlenkedtek. Annyi bizonyos *Giskra Jánosnak* 1451. évi kötleveleiből, melyet *Katona István* (Hist. Crit. Tom. XIII. p. 801—805.) bocsátott közre, hogy ezek a' részek

1) *Wagner*, idézett könyvében a' 98. l.

Giskra kormánya alatt voltak, kit *Erzsébet* királyné helyheztetett ide; de hogy *Patak* várát a' cseh orvok birták volna, az előttem ismeretes adatokból ki nem világlik. Sőt I. *Mátyás* királynak 1458. évi adománylevele, melyben *Rozgoni Sebestyénnek* vitézségét, hogy a' kőborló cseheket, velek megverekedvén, *Patak* tájáról elszéleszté, *Cserép* vára ajándékával megjutalmazá, sem teszen ezen állításról bizonytságot, hanem csak azt említi miként méne ellenek seregével *Rozgoni Sebestyén*, 's a' *Patak* mellett lévő mezőn a' cseheket veré el ¹⁾. Mondják, hogy a' véres ütközet *Ardó* és *Botkő* nevű domb mellett történt; 's hogy *Rozgoni Sebestyén* seregével az azóta *Mátyásról* király hegyének nevét viselő hegy alatt telepedett meg. Azt sem állithatni, hogy ez a' királyhegy éppen I. *Mátyásról* vette nevét, mint már *Kaprinai* is (Hist. Dipl. P. II. p. 204.) kétségbe hozá, mert ezen elnevezés, tudván, hogy *Patak* királyi birtok volt, regibb is lehet.

A' *Palóczy* ágnek 1526. *Mohács* mezején történt elfogyása után ²⁾, *Dobó István* tartott *Patak* várához jogot, mint a' ki osztályos atyafi volt a' *Palócziakkal* ³⁾, de *Patakot*, *Peréni Péter* már elfoglalta volt, melynek birtokában őt *Zápolya János* mindjárt *Tokajban* meg is erősítette; a' következett 1527. évben I. *Ferdinandhoz* hajolván *Peréni*, Fejérvárott jelent meg, oda hozván a' sz. koronát, 's magának adatá *Patakot* (*Istvánffy Miklós*, Hist. Lib.) *Ferdinand* adománylevelét: *Donatio Castrorum et Oppidorum Patak et Újhely facta Petro de Perén Albae Regiae feria secunda proxima post Festum Omnium Sanctorum Anno Domini 1527.*“ egész kiterjedésében kiadtam az 1837. évi Tudományos Gyűjteménynek II. k.

1) *Kaprinai*, Hist. Dipl. P. II. p. 202—203.

2) „*Tomoraeus cum collega Scapusiensi — ac Joannes Dragffius — in prima acie cecidisse dicuntur, simul cum Antonio Palotio*“ *Istvánffy* Hist. Lib. VIII.

3) *Wagner*, Collect. Geneal. Hist. Dec. II. p. 93—94.

Sárospatakot 1534. kezdé küsfallal és árokkal körülvenni, 's e' végre *Kassa* városától kivánt, 1534. febr. 24. *Újhelyből* írott levele szerint, kömiveseket ¹⁾, e' munkát hét év alatt végzé el a' *Bodrog* felé vezető kapu fölé ezeket vésette:

Felix Civitas, in qua verbum Dei praedicatur et observatur illud. M.D.XXXXI. Aprilis XVIIII ²⁾).

A' czimer' elmállott kövén már csak két szárnyát vehetni ki.

Istvánffy Miklós a' XI. könyv' végén írja, hogy *Perényi Péter* volt a' magyar országos urak közt első, ki az *ágostai vallást* nem csak maga bevette, hanem jószágaiban is terjesztette. Későbbén a' *reformáta vallásra* tért által, 's *Patakon* a' *reformátusok* számára az ott lévő sz. *Ferencz* szerzeteseinek monostorából iskolát alapított ³⁾, melly még ma is virágzik ⁴⁾, 's melyet fia *Gábor* nem csak gyarapított 's meggazdagított: hanem sok ifjút is maga költségén az *academiákon* taníttatott ⁵⁾, 1556. elpartolván *Ferdinandtól*, *Izabellához Zápolya János* özvegyéhez ment át; úgy látszik, hogy ezen tetteért minden jószágát elvesztette, melyeket azon-

1) *Kaprinai*, Hist. Dipl. P. II. p. 206. és *Wagner* Analector. Scepus. P. II. p. 173.

2) Ugyan ott, de ezen felírás már nincs meg.

3) Mellyről *Péterffy Károly*, Concil. P. II. p. 280. „*Patakiense* (monasterium O. S. Fr.) *B. Mariae Virginis, alias de Sáros Patak: olim Conventualium: datum observantibus, sub Nicolao V. papa anno 1447. Ex hoc claustro diruto aedificata est arx Sárospatak, nam ubi fuit claustrum monialium, ibi sunt nunc scholae Calvinianae.*“

4) A' sárospataki collégium rövid históriája. Sáros-Patak, 1809. 4. Olvashatni történeteit az 1818. évi Tudományos Gyűjteménynek V. kötetében is.

5) *Csiba Márton* beregszászi prédikátor *Romanocategorus* nevű könyvének ajánló levele, mellyet 1637. adott ki.

ban 1560. megkegyelmezvén neki *Ferdinand*, ismét visszanyert ¹⁾. A' kegyelemlevélben, többi közt ezek jönnek elé: „*Amissionem scilicet capitis, et omnium bonorum suorum incurrere non fuisset veritus.*“ Elhalt 1567. június 7. a' pozsoni országgyűlésen, harminczöt esztendő korában, 's benne nemzetségének ez az ága ²⁾; özvegye *Országh Ilona*, *Patakot* kénytelen vala átengedni *II. Maximiliánnak*. (*Istvánffy Miklós*, Hist. Lib. XXIV.)

Sárospatak nevezetességei közé tartozik az 1528. évi szeptember 25. *Ferdinand* és *Zápolya* hadaiknak itt történt összecsapása ³⁾. *Szirmay Antal* pedig (Notit. Topogr. p. 196. és Notit. Hist. §. 186.) *Istvánffy Miklós* XII. könyvére hivatkozván, 1536. évre említi, miként lépett *Patakon*, *Ferdinand Zápolyával* békeségre. A' szerződés azonban nem itt, hanem más helyeken kezdődött ⁴⁾; 's 1538. *Nagyváradon* ment véghez, melynek XXI. czikkelyéből ezek említendők: „*De castro autem Sáros Patak cum Petro Peréni per Regnum concordari debebit, absque praeiudicio et aliquo onere saepefati Serenissimi Domini Regis Romanorum*“ ⁵⁾ nyilván azért; mivel *Zápolya Patakot* visszakivánta ⁶⁾.

1) *Istvánffy*, Lib. XX.

2) Márvány koporsó kövére *Szikszai Fabricius Balás*, patoki tanító által írott verseket olvashatni *Budai Ferencz*, Magyarország polg. Lexicon. III. D. 97—98. l. A' terebesi várban veres márványköre vésett írást pedig kiadta *Szirmay Antal*, Notit. Hist. Comit. Zemplin. p. 81—82.

3) *Wagner*, Analect. Scepus. P. II. p. 153: „*Die XX. Septembris, ad Sáros-Patakinum commissa pugna inter Ferdinandum, et Joannem. Ex Ferdinandi parte 500. pedites periére, et 1500. Huszari profugere, unde animus Zápolyanis.*“

4) *Katona István*, Hist. Crit. Tom. XX. P. I. p. 1072—1074.

5) *Bethlen Párkás*, Hist. Lib. II. p. 236—263.

6) *Wrancsics Antal* magyar kronikonában 1542. évre: Az németek Vác felé igazodának, Kakat (Párkány) me-

1543. *Patak* gyűléses helyévé leve *Zemplin* vármegyének, 's e' végre itt vármegye háza építeték ime' felirással: *Anno Domini 1543.*

Peréni Gábornak elpártolásaért *Ferdinand 1559.* *Patakot* is erősen vitatta, mint *Istvánnffy Miklós* (Hist. Lib. XX.) feljegyzé. Ez arra határozá el őt, hogy *Ferdinandhoz* visszaálljon a' mint is kegyelmet nyert; 's az 1559. évi 24. cikkely szerint: „*Comitatus Zempliniensis ad munitionem civitatis Sáros Patak deputatus est.*“

Hasonló veszély érte *Patakot* 1566. is, midőn *Zápolya János Zsigmond* erdélyi fejedelem sok *tatár*ral *Tokajt* megszállotta, vissza akarván azt foglalni. Akkor a' *tatárok Patak* 's *Újhely* környékére rohanván mint feldúlták, 's a' kassai köhidig pusztítottak, negyvenezer rabnál többet vittek el. *Zápolya Tokaj* ostromlását félbehagyatván, a' bűszörményi nagy gátnál a' *tatárokkal* harczolt, 's a' sok magyar rabnak nagy részét megszabadítá ¹⁾.

Peréni Gábornak magva szakadtával ²⁾ *Patakért Dobó István*, mint a' néhai *Palócziai* osztályos atyja fia, perbe fogta *Maximilián* királyt; már ez előtt perlekedése lévén neki *Peréni Gáborral*, ki őt 1556. különféle örvök alatt *Erdélyben Izabella* királynő által el is fogatta ³⁾. De *Sárospatakot Maximilián* nem adá *Dobó Istvánnak*: „*Quia et oppidum erat dives, et di-*

zején tábort járának, Prény Pétert behívák Isztergom várában, ott megfogák, kit (német) Újhelyben a' fogóságban vetetének, kit végre Bécsbe hoztak, ugyan ottan életét elvégezi; testét jámbor szolgálai fel vevék és Magyarországha hozzák, Sáros Patakon az ő koporsójában tisztességgel eltemetik.

1) *Jac. Aug. Thuani*, Hist. Lib. XXXIX. p. 467. Istvánfy Lib. XXIII.

2) *Szirmay Antal*, Notit. Hist. Comit. Zemplin. p. 81. §. 253—254.

3) 1837. Tudományos Gyűjteménynek X. k.

tio maxima, certissimum erat Caesarem, mond Forgách Ferencz (*Commentarior. Lib. XIX. p. 575.*) *qui nec minima dare esset solitus, nemini permissurum*“ Patak tehát ezután koroná birtok volt, 's az 1567. évi törvényeknek 17. cikkelye, szerint: *Comitatus Zempliniensis ad munitionem Arcis Sáros Patak deputatus est; quum ad illam solam, tempore necessitatis refugium habent.*“ 1570. évi januar 5. régi szabadságai Maximilián rendelkezése a' szepesi királyi kamara által egybeszedettek, mellyeket augustus 21. 1572. Maximilián meg is erősített, mint a' városi levéltárban letett eredeti levele bizonyítja.

1575. és 1576. években Patakon a' dűghalál sok embert ragadott ki az élők sorából.

1578. martius 8. Maximilián király Patakot száz nyolczvanezer magyar forintért zálogba vetette Sulyok Sárdnak, Dobó István özvegyének, Dobó Domonkosnak, Dobó István testvérének ¹⁾, unokájának Dobó Ferencznek, és Dobó Krisztinának. Dobó Ferencz 1602. maradék nélkül halván el, birtoka hugára Peréni Zsófiára maradt ²⁾.

1605. Sárospatak Bocskai Istvánnak hódolamag: „*Bocskaius*, mond Bethlen Farkas (*Hist. Lib. XIV. p. 239.*) *Cassovia egressus, ad Arcem Sárospatak (quae iam antea se ei dediderat) dictam profectus est*“ És Réwdi Péter (de Monarchia et S. Corona Cent. VI.) Bocskairól ezeket írja: „*Occupavit Széchin, Gyarmath, Dregel, Palank, Szakmar, Szendrő, Sárospatak, Putnok, Carponam, et multa alia loca.*“

Peréni Zsófiának halála után, melly 1606. év tájban történt, első férjétől Kevendi Székely Györgytől nemzett fiára Kevendi Székely Jakabra jutott Sáros Patak; de ez is magtalan halván el ifjúságában. 1608.

1) Dobó Istvánnak nehezen voltak férfi maradékai. 1837. Tudom. Gyjt. X. k.

2) Bethlen Farkas, *Hist. Lib. XVI. p. 362.*

Lorándffy Mihály Ruszkai Dobó Anndnak unokája vevé meg a' szepesi kamarától. Ennek két leánya volt, *Zuzanna*, 1616. óta. *Rákóczy I. Györgynek* hitvese, ki feleségének ezen birtokára III. *Ferdinandtól* megerősítő levelet nyert talajdon személyére nézve is: és *Mária*, *Rákóczy Zsigmondné*, ki férjével együtt minden magzat nélkül hala meg; 's így a' nagy birtok magára *Györgyre* szállott. Ez építeté díszesebb alakban a' pataki várat, mellyen emlékezetül ezek a' sorok valának olvashatók: „*Deo favente, haec palatia, Spectabilis ac Magnificus Dominus Georgius Rákóczy de Felső Vadász, intra diem XXII. Aprilis M. DC. XVII. et diem XXII. Augusti Anni M. DC. XVIII. fieri fecit. Non est currentis, neque volentis, sed miserentis Dei.*“¹⁾ Eddig a' vár két egyenes vonalból állott, mellynek szegletéből az úgy nevezett *Verestorony* mene ki *Bodrog* felé. Ez egy temérdek nagyságú vakolatlan épület, 's régóta fedél nélkül áll. Tetején egykor négy ór házat lehete látni, mellyek közül ma már csak három áll. V. *István* király kezdé rakatni, 's a' *Kállay* nemzetség végezésé el, mint felebb emléténk; ennek okáért I. *Endre* királyunk hitvese benne nem lakhatott, következőleg sz. *Erzsébetet* sem hozhatá benne világra. *Lorándffy Zuzanna* e' két egyenes sort, egy görbén menő ujjal sorral foglalá egybe. Felirása ez volt: SVSANNA. LORÁNTFFI. D. D. PRINC. TRANS. ET. PART. R. HVNG. DNA. 1643²⁾.

Závodszky György (Diar. Rer. Hungar. memorab) 1610. évre ezeket jegyzé fel *Sárospatakról*: „*Die XXX. Junii. Inductitia Corona Turcica, olim Prin-*

- 1) *Szerdahelyi Gabr.* e S. I. Celebrium Hung. urbium, et oppidorum Corographia. P. II. Tyrn. 1701—2. 4. Feljegyezve találtam, hogy a' vár falába tétette nemzetsége czémerét is.
- 2) *Lorándffy Zuzanna* 1660. halameg; *Wagner Károly* Dec. IV. p. 77. *Horányi Alexii* Memoria Hungaror. Scriptis editis notor. P. II. p. 503—504.

cipi Bocskayo donata, in arce Sáros-Patak, ad manus Illustrissimi Domini Comititis Palatini (Thurzó Györgynek) per curatores orphani D. Valentini de Homonna, tradita est et resignata. Tandemque per suam Celsitudinem, Viennam ad Suam Maiestatem Regiam, praemissa solempni oratiuncula, deportata et exhibita est, die IV. Octobr. anno currenti.“

Lordntffy Zuzanna a' pataki collegiumot nem csak virágzóbb állapotra emelé: hanem 1650. tájban könyvnyomtató intézettel is megajándékozta ¹⁾. Ennek halála után, melly sz. György napja körül történt; II. Rákóczy György özvegye *Báthory Zsófia*, ki házasság miatt a' római hitről reformáta vallást vett fel, férjének halálával, azaz 1660. évi június 6. napja után, elhagyván azt, 's fiával együtt ősi hitét vévén fel, mind a' ketten 1660. óta *Patakot* 1676. bírták.

Szirmai Antal (Notit. Hist. Comit Zempl. p. 202. és Notit. Topogr. p. 197.) 1664. évre veszi a' *sáraspataki* collégiumnak elszélesztését; melly azonban *Babocsay Izsák* szerint, 1671. történt: *Ugyan ez időtájban küldetett 's üzetett szomorú számkivetésre és bujdosásra ama keresztyén világban nagy hirrel 's névvel tündöklő, és a' magyar hazában — sok ifjakat nagyra nevelő árva Sáros-Pataki Reform. Collégium, sok jeles nemességgel és az egész deák sereggel úgy mond, — kiket akkor — Apafi Mihály — szárnyai alá fogadván, Fejérvárott letelepített, 's mind holta napjáig kegyes patrocíniumával nagy kegyesen táplált“* ²⁾.

1666. II. Rákóczy Ferencz Patakon tartá *Zrini*

1) Joannis Németh, Memoria Typographiar. I. Regni Hung. Pest. 1818. p. 128—130.

2) Fata Tarczaliensia. *Rumy Károlynál*, Monument. Hung. I. k. 32. l.

Ilonával menyegzőjét ¹⁾. Ezen az esztendőn szállította ide *Báthory Zsófia* a' jesuitákat is ²⁾.

1670. idézett *Babocsay Izsák*, (27. l.) ezeket jegyzé fel: *Circa diem 9. et 10. aprilis (Rákóczi) Patak várába egybe gyűjtven, igen sikamló jégre épült csalóka fundamentomra nézve Mélt. Gróf Stahrenberget, ő Felségének egyik szeme fényét 's Tokaj Fő-Comendantját, ugyan a' Pataki várban a' vendégség helyett, véletlen arestom alá vetvén, rabságra onnan Regécz várába küldi, Tokaj várt megszálja, erősen löveti, ostromolja.*“ Erre *Kazy Ferencz* (Hist. Hung. Lib. X. p. 85.). *Foede illi conspirationi iam nunc (1670.) in apertum bellum erupturae, praelusisse, ostentum puerum bifrontem, mire dentatum, quaternis oculis, at duobus clausis instructum, altero post mense, Patakin editum — acuti quidam homines retulerunt.*“ Első Rákóczy *Ferencz* támadásáról *Pethő Gergely* 1669. évre: „Mind addig peniglen a' dolog elő nem megyen, még Rákóczy az annya *Báthori Söfi* mellett vagyon; minek utánna az ő praktikájok által annyától *Munkácsról Patakra* menvén — Rákóczy red áll“ És 1670. a' pártosok elfogásáról: „Ezeket Patakon halván *I. Rákóczy*, megrémül, azontúl fogadott katonáit elbocsátja, fegyverét leteszi, és az elhagyott annyához *Munkácsra* veszi magát. Az annya — a' császártól néki a' bocsánatot meg nyeri, innét is származott, hogy azután *Rákóczy Ferencz* mind ő Felsége hüségében, mind minden bátorságos állapotban megmaradott.“ *Babocsay Izsák* felhozott könyvében a' 28

1) *Engel*, Geschichte der Ungern, erst. Ausgab. V. Th. 8. 45. *Wagner*, Analect. Scepus. P. II. p. 30. *Kazy* Hist. Reg. Hung. Lib. IX.

2) *Báthory Zsófiának* alapító levelét, melyly költ in *Arce-Sáros Patakiensi A.* 1666. die 1. Januarii, olvashatni *Szirmai Antalnál*, Notit. Hist. Comit. Zempl. p. 212—213. melyet azután *I. Leopold* megerősített 1668. p. 213—215.

—29. lapokon: „*Anyja Báthori Sófia fizet érte négy-száz ezer német forintokat, és Kassán Jesuvitáknak templomot épített*“ szinte példa beszédé vált az erdélyieknek akkor; „*hogy Patak vitte el Erdélyből a' pénzt.*“ — Ezen felül *Esed, Patak, Ónod, Sáros, Lednicze, és Munkács* váraiha német ör. katonaság szálla bátorságnak okáért ¹⁾).

1681. a' deákságnak némelly része Erdélyből *Patakra* vissza jött. 1686. ismét szétverettek. A' megfutmodott ifjúságnak egy része visszatért Erdélybe; másik része Vilmányba vonúlt. 1687. pedig Gönczön telepedett meg; de 1695. innen is elűzettek ²⁾), ekkor Kassán kerestek menedéket a' város köfalai között; 1696. külvároson foglaltak helyet; de innen is 1703. az ostrommiatt futniok kelle, végtére 1704. visszatértek *Patakra*, hol nyugodalmas megmaradást találtak; mert III. Károly király őket az iskola birtokában örökre megerősítette.

A' tizenhetedig században, jelesen 1622. 1644. 1645. — 1655. és 1662. pestis mirigye zaklatá *Patakot*; 1673. pedig tűz veszély által szenvedé a' polgári háborukban.

1683. *Tököli Imre* kezére jut: „*In diesem Monath (sz. Iván havában) hat Herr Saporana, Commendant zu Patak, solche Festung den Fürsten (Tököli) gutwillig cedieret, in Meynung, ihm auf kayserlichen Seiten zu bringen, und ist mit seiner Mannschaft nach Szakmar gegangen*“ ³⁾). 1685. *Schultz* erősen ostromolá, de meg nem vehette; ez alkalommal ismét nagy része elégett a' városnak a' collégiummal együtt. *Caprara Aeneas* ez esztendőn october 31. vevé meg mint *Ketteler, Isthvánffy Miklós* históriájának folytatója (*Hist. Lib. XLVI.*) emlékezetben hagyá:

1) *Szirmai Antal*, Notit. Hist. Comit. Zempl. p. 223—4.

2) *Babocsay Izsák*. 133. l.

3) *Chronicon Scepusiense, Wagner Károlynál*, Analect. Scepus. P. IV. p. 195.

1694. *Körössy György* Patakon a' trinitáriusoknak monostort alapított ¹⁾.

1697. *Babocsay Izsáknak* sokszor említet könyvében e' következendőkre akadunk: *Ezen szomorú gyászt hozó, és sokaknak holtig való jajos veszélyt okozó siralmas emlékezetű esztendőben, némelly alacsony sorsú, a' földet éretlen tanácsal hirtelen való veszedelembé ejtő, erejek 's értékek felett való nagy dolgot kezdő, de azt végbe nem vihető, haza idétlen fiai a' hegyekben alkalmas időkig való titkos lappangások alatt feles számra szaporodván, és a' németeknek is a' várakban 's városokban nagy vigyázatlanságokat mindenestül fogva kitanulván; sőt némelly haza romlásával nem gondoló mostoha lakosok is alattomban vellek egyet értvén, azoknak kész segítségekkel, szent Jakab hava első napja előtt való éjszakán, Tokaj és Patak várát véletlenül igen könnyen meghágyják, egyszersemind egy idő tájban megis veszik, abban találtatott kevés németeket Schurmann nevű akkori Vice Commendanssal együtt mind lenyakazzák. — Azon győzelem (a' mint nekik tetszik vala) alkalmatossággal Kapitányul Tokaji Ferenczet, Patakon ismét Szalontay Györgyöt (a' közel fekvő ardói helység lakosát) nem sokaktól ismért embereket sikeretlen dependenciával magok elejébe választják. — A' fejedelem egész táborostúl Pataki várának megvételére menvén — az ő Felsege hadainak pedig Patak várához közelítésével a' várban benlévők ellenkezésre nagy bátorsággal kimenvén, midőn a' tábori erőből megnyomattatattanak, igen kevesen mentenek be a' várba közülök, kapitányjok is velök együtt elillantván. Mellyhez képest kevés munkával, hadainak kára nélkül a' Fejedelem Patak várát meg nyeri.“ Ez a' Rákóczy fejedelem a' pataki várban egy kandallót rakatott, mely-*

1) *Szirmai Antal*, Notit. Topogr. p. 209.

lyen íme jelszava olvasható: „*Virtutem praesentem odimus, amissam quaerimus. Anno 1700. F. R.*“

Tokaji Ferencz czimboráitól alig szabadula meg *Patak*, midőn ismét új nyugtalanság érte. Ugyan is mindjárt 1700. történt, hogy *II. Rákóczy Ferencz* az austriai ház eskütt ellenségével a' francia királlyal *XIV. Lajossal* titkos levelezésre adná magát. Kitudatván pártossága, *Szolari* által *Sáros* várában elfogatott; 's a' németűjhelyi tömlöczbe vitetett. Észre vévén fogságában, hogy kiszabadulását semmi oknál fogva sem remélhetné; 1701. a' tömlöczből nagy csalárdsággal kiszökött, 's magát *Lengyelországban* vette. Minekutána *Leopold* levele által *Rákóczy Ferenczet* pártosnak 's halálra méltónak ítélte volna, birtokai is mind elfoglaltattak: várai pedig ő felsége parancsából elrontattak 's a' földdel egyenlővé tétettek; jelesen *Patak* vára 1702. év pünköst házában rontatott le ¹⁾.

1705. a' *pataki* collegium megerősítettett: „*Anno M. DCC. V. mitiora, cum Leopoldo Josephus succederat, apparuere sidera, mond Lampe (Hist. Eccl. Reform. p. 518—519.) Per illum enim 700. Templi redditu, et Schola Patakina denuo est confirmata*“ ²⁾.

1708. a' *rákócziak* december elsőjén *Patakon* gyűlést tartottak, mellyen *Bezerédi Imre* december 18. a' külső várban lenyakaztatott, mivel *Leopold* részére volt, atmenendő ³⁾.

1) *Kaprinai*, Hist. Dipl. P. II. p. 206. *Szirmai Antal*. Not. Hist. Comit. Zemplin. p. 286—287.

2) *Szirmai Antal* tehát Notit. Topogr. p. 199. eltévedett, imégyen írván: „*A. 1705. Schola Patakina cum templo et parochia Reformatis iterum per Franciscum Rákoczy attributa. Lampe Hist. Eccl. p. 518.*“

3) „*Cuius marmoreo tumulo insculpta effigies, qua ad arcem interioremitur, num quoque spectari potest.*“ — *Szirmai Ant.*, Notit. Hist. p. 300. — 's egy régi kéziratban ezeket olvasom: „*A. 1708. mense Decembri Rákócziანი conventum S. Patakini habuerunt, cum ingenti*

1710. ismét pestis zaklatá *Patakot*: november 9. pedig környékén verettek meg a' *rákócziak*.

1710. november 10. I. József *Patakot* herczeg *Trautsohn Leopoldnak* ajándékozá ¹⁾. VI. Károly 1720. erősíté meg őt birtokában; a' beiktatás 1721. ment véghez ²⁾. Ennek fija János, *Patak* határán két falut ültete, 's svábokkal megszállitata: *Károlyfalvát* a' kir. nevére; *Trautsohnfalvát* pedig a' magáéra nevezvén. Kihalt a' *Trautsohn* ág 1776., 's birtoka a' szent koronáé lett.

1731. épült a' városi kórház. 1737. nagy tűz által sokat szenvedtek a' polgárok.

1750. Du Jardin báró, *Trautsohn* birtokainak kormányozója a' belvárat kijavítván, urának czimerét is a' vár homlokára függeszté. Az emlékkőnek egyik felén ez a' felírás volt olvasható:

ARX. PATAKINA. VIGET. FAVENTE. BARONE. DV. IARDIN.
FATIS. IN. TANTIS. SQVALLVIT. ILLA. DIV.

Másik oldalán pedig a' még fennmaradt versekből ezeket menté meg *Szombathy János* a' feledékenységtől:

— — — *corruperat unus et alter*
Id restauravit Baro Du Jardin opus,
Rupturas, muros, stratum reparavit ab intus;
Desuper est testis, quis? Patakina plaga.

oppidi huius, et locorum vicinorum afflictione, et detrimento gravissimo, omnes enim, sine exceptione, aedes pro hospitibus occupatae, cives annona exhausti, facultatibus emuncti, sepimenta omnia, et aedificia plurima combusta; cum interim Rákócziani tempus fere omne commessatione, ebrietate, blasphemii, furtis, verberibus, aliisque id genus improbitatibus exigerent. Duravit afflictio 34. fere dies. — Emericus Bezeredy — in arce exteriori, manu carnificis obtruncatus est. Effigies eius lapidea, mortis genus exprimens, hodie dum cernitur."

1) *Kaprinai*, Hist. Dipl. P. II. p. 206.

2) *Szirmai Ant.*, Not. Topogr. Com. Zempl. p. 199—200.

1770. május 30. II. József szerencséseltette *Patakot* jelenlétével. Ugyan ő 1786. a' város déli végében a' *svábok* számára egy egész utcát építtetett, meghagyván, hogy nevérol *Józseffalvának* neveztessek; de a' háládatlan gyarmat, elprédálván mindent, a' mit csak pénzzé tehetett, elillant.

1808. július 5. herczeg *Breczenheim* iktatott a' *pataki* és *regéczi* uradalnak birtokába.

PODIHRADCZKY JÓZSEF.

XVII.

LAKODALMI SZOKÁSOK.

VERŐCZE VÁRMEGYE FELSŐ VIDÉKEIN.

I. *A' nem egyesült görög óhitüeknél.*

A' verőczei és szerémi köznép természetes helyzete 's tartományi tulajdonai mellett, inkább kedvelvén a' marhatartást, mint a' földművelést, csendes házassága' gyümölcsét csak akkor tekinti mennyei áldásnak, ha neki fimagzata születik; neki sokféle nyájörre, több segédkezekre van szüksége, miket fimagzatokban remél föllelni: leányutód' születését egykedvűleg türi, de gyermek esetén még akkor is zúgolódik, ha az, mint tiltott szerelem' gyümölcse oktalan szülője' álszemérmének vált áldozatjává. Midőn a' zsenge világpolgár létrejöttét paszitával ülik, már akkor tartozik a' keresztanya ősi szokás szerint áldásai közt, kisdéd keresztfia egésségére poharat üríteni, mit illy idvezlettel párosít „*Adja isten, hol született ott egybe is kelhessen.*“ Alig kezd a' kisdédnek testalkata maradást ígérni, már is szülei főgondjaik közé számítják, jövendő élte párját a' faluban 's a' vidéken eleve kiszemelni, miért is több évig minden újszülött leánymagzatról minél körülményesebben tudakozódnak; a' serdülő fiúnak évei száma pedig a' szülék' gondjait is neveli.

Midőn a' nyájóri renyhe élet mellett fölserdült suhancz évei' tizennyolczadikát elérte, azon korszakát érte el, melyben neki házasodnia kell, (noha számos példák bizonyítják, hogy 16. sőt néha 13. éves éretlen gyerkőczék is avatkoztak a' szent házasság' titkaiba). Ekkor az anya (ha életben van; holtnak helyét házbeli öregebb nő tölti be) összehíja ángyait, menyecit, nősüvcit (nőréreit vagy

sógornéit) kománét a' házcsalád' minden rokon némberviadékait, velök fia jövő életpárjáról tanakozandó: e' némbertanács szemeli ki 's határozza el a' mátkát, minő végzetben a' legény' hajlandósága 's talán már tapasztalt nyilatkozása is némi tekintetbe vétetik.

Midőn e' némbertanács érdemes tagjai egyes szavazattal, vagy a' nyomosabbak többségével a' kérdést eldöntötte, fölszólíttatik a' családvén, ki közönségesen, mint az itt még is divatozó patriarchai életben lenni szokott, a' háznak igazgatója is (van t. i. példa e' honban, hogy hat, tiz, tizenkét házas pár is együtt lakván, mind maguk, mind cselédjeik egy öregebbnek kormánya alatt élnek, ennek akaratjától függenek, 's őt gazdának hívják), lenne szíves házasulandó legényük' részére a' némberek által kijelelt mátkát megkérni; minő meghívásra közönségesen reáállván a' gazda, hogy a' szertartást annak monorjával fejezhesse be, keres magának szomszédi közül egy meghittebbet, kinek 'családjáhozi hajlandóságáról meg van győződve, 's ha a' leány más faluban lakik, szokás szerint lóháton kezdi kéro kalandjait, mindenkor szilvaszeszszel tele kulacscsal 's e' végre sült temérek pogácsával tarisznyáját megrakva; ha pedig a' leány ugyanazon faluban laknék, a' látogatás gyalog történik, de mindenkor virradóra, első hajnalban.

Divatozó beköszöntések után a' kéro mindenekelőtt kirakja ajándékát, a' mátká szüleivel asztalhoz ül, velök beszédbe ered; beszédjének legfőbb foglalata a' kéronek saját házi körülményei, ki természetes beszédességgel elmondja javai' gyarapulását, előszámlálja szarvas 's egyéb marháit, sertései számát, előterjeszti családjá 's cselédei' szorgalmát, iparát, 's mindezeket szokás szerint nagyitva adja elő; kalauza, ki szünetlen oldalát fűdi, előadását nem csak tanu gyanánt igenli, hanem a' kéro' boldog sorsát, 's vagyona millyenségét minden tulajdonon fölül magasztatja: innen eredt a' rácz közmondás. „*Ne higgy a' kéronek, mézes nyelve, keserű estelije*“ (vacsorája). Befejezésül elmondja a' kéro. „*Hogy töké-*

tyes boldogságnak még csak egy hia volna, ha t. i. fiját (vagy unoka öcscsét) még élteben kiházasíthatná: mivel pedig e' pontban seleitől értette volna, hogy e' ház érdemes gazdája' családjában léteznék N. nevű hajadon, kinek személye 's házai csendes erényei az övéinek egyebek fölött igen kitünőleg megtetszetek, ezt fijának mátkául kívánná megkérni.“ Kifejezván ezekben zsilipként omló beszédár között a' kérő akaratját, a' mátká atyja (nászatya) összehíja a' ház egyéb tagjait is, nekik a' kérő' szándékát előadandó 's véleményüket kikérendő, melly abból áll, *szabad volna-e e' jelen kérőnek fíja számára hajadonunkat megkérni? Ha a' kérést szerencsés jóslatok előzik meg, a' mátká család így szokott felelni: szabad kirdlyi udvarokba kérobe menni, miért-ne hozzánk is? de mivel a' fát egy vágással nem lehet levágni, hadd faradjon a' kérő még többször is.*“ Most megszegik a' pogácsát, fölnyitják a' kulacsot, mikből minden házbelinek izlelni kell, az edény kiürítése után pedig a' kérő barátjával együtt sátorfáit fölszedi, 's mint jött, haza megy, látogatását másod, harmad, néha negyed ízben is megújítandó, míg végre a' mátká sajátjaitól illy választ nem nyer. „*Mivel a' mátkapár egymást még nem látta, vezess ide a' vőlegényt szemlére.*“ Minő kedvező válasza a' kérő haza menvén, a' nősülő legénynek saját 's rokonai akaratját kijelenti, kérdezvén őt „*Tetszenék-e neki a' mátká?*“ kinek közönséges felelete „*Ha neked 's véreimnek tetszik, nekem is tetszik.*“ Ezek után a' kérő ismétli látogatását a' mátká háznál (de soha tele kulacs és pogácsa nélkül nem), hogy tanakodjék a' szemle' határnapjáról, mit megértvén, ismét haza rándul, 's a' szemle határnapját sajátjaival tudatja.

Itt lévén a' szemlenap, az ezt megelőző éjjel neki esnek a' család némberei a' vőlegénynek, mossák, fésülik, piperézik, cziczomázzák, új öltönybe burkolják, mi mentéből, nadrágból, mellényből, csizmából 's kalapból áll (millyeket illy alkalomra a' szegényebb sorsuak köl-

csön szoktak venni) végre a' hüvösök' ártalmait ellen is bizonyos babonaszerekkel ellátják, a' mennyire pedig mind ezekben, mind saját működéseikben nem biznának, a' völegényt mindig éjjel eresztik el szemlére, ki is a' kérővel lóháton indul el, úgy intézvéen útját, hogy hajnalhasadtakor mátkája' kapúja előtt állhasson. Elérvén a' mátkaház kapuját, mindketten leszállnak lovukról, a' kérő az udvarba 's innen a' terembe siet, de a' völegénynek, ki a' lovak kantárját tartja, helyéből toppot sem szabad mozdulni, most összecsiszódik a' leány világ, bázbeli, szomszéd, rokon némberek, nők és hajadonok szobákba, kamarákba zárkóznak, ablakon, nyíláson, réseken áltkandikálnak, szemlélgetik a' nőszülendőt, kin ha valami legkisebb rendtelent találnak, röhögések közt, mellyeket a' mozdulatlan álló völegény megérthet, kigúnyolják 's ez mind addig tart, még a' kérő benn a' házbelieliekkel pogácsáját és szilvaszeszt el nem költötte, ekkor a' nőszülő megszabadulván tisztulótüzétől, kérőjével remény 's félelem között, a' nélkül, hogy valakivel érintésbe jött volna, ismét haza lovagol, a' kérő pedig folytatja hivatalát.

Miután a' kérő néhány izben ismét megtevé a' menyasszonyi háznál látogatását, miután mind a' házbeli, mind külrokonok a' házasságban megegyeztek, végre a' menyasszony kérőjének ekkép nyilatkozik „*Bárdtom, add elő pénzedet*“ ekkor a' kérő pénzbeli ajándékát az asztalra teszi, melly a' dúsabb kérőknél egy két aranyból, a' silányabbaknál egy két tallérból áll, minek láttára a' menyasszony minden jelen rokona orcáját 's kezét rendre megcsókolván az oda nyújtott pénzt nem kezébe, hanem egy e' végett készült keztyübe veszi el; ekkor a' kérő ismét haza lovagol, de már most tartozása ősi szokás szerint egész uton dallani 's kurjongatni amaz ismert nemzeti dalt „*Hej kraljevics Markó!*“

E' pillanattól fogva a' menyasszony völegényének valódi zsarnokává válik, ki ha parancsainak csak egyikét is megtagadná, ő kezét, szavát visszavenné 's az

egész eljegyzés dugába dölne, mi ha megtörténnék, a' mátkát semmi fenyték, semmi szer, semmi ígérlet előbbi helyzetébe visszavonni képes nem lenne; mivel pedig az eljegyzés többnyire husvét után, a' menyegző pedig rendszeren nyolcz, kilencz hónap mulva történik, midőn t. i. a' mezei munkát elvégezve, minden élelem betakarítva lévén, a' dobzódásnak legalkalmasabb ideje van; e' közben kötelessége a' vőlegénynek mátkáját vasárnaponként meglátogatni 's ajándékokkal idvezleni, millyenek a' sült, sütemények csemegék, nyaláncságok, tartozik e' mellett a' mátká rokaninak áldomást adogatni, mindezek mellett semmi bucsú, semmi vásár el nem mulhatik, mellyre a' vőlegény mátkáját, ki e' végett mindenkor kedvesebb barátrnéit körébe szedi, elvezetni, 's öt csatlakozóival együtt megvendégetni ne tartoznék.

E' korszakatta még két különös szertartásnak is van helye: a' foglalónak t. i. és a' menyasszonyi ajándéknak, mellyet almának neveznek. • A' foglalót, már most második pénzbeli ajándékot, melly egyikét huszashól áll, a' vőlegény maga adja ált mátkájának, maga t. i. jelenvén meg egy meghitt barátjával, magával hoz a' foglalón kívül egy egész sült kost, vagy sertéssüldőt, fél akó szilvaszeszt, egy akó bort, egy sült pulykát, néhány sült csibét 's libát, és legalább öt kenyeret; megérkezésekor puskalövet történik az ünnep jeléül, mire az egész hivatalos család asztalhoz ül, a' foglaló szertartólag áltadatik, asztán esznek, isznak, míg csak a' hozottakban tart. E' vendégséghez tilalmas a' házi gazdának valamit, még csak sót is adni, tilalmas továbbá valakinek addig elmenni; míg a' hozomány utolsó morzsájáig fölemészte nincsen.

A' hozott sülték, 's csemegék fölemészte után a' vőlegény fölszedvén másod látogatásra ismét megtöltendő üres edényét, haza vándorol, idő közben egész az alma adásig mátkáját mindenkor étel itallal terhelten szokás meglátogatni, míg a' mátkai nászszüle az alma adás hátnapját el nem intézi: ekkor a' vőlegény ismét meghittjével, de egyszersmind édes anyjával is, (vagy ennek

helyettesével) puska durrogások közt jelenik meg mátkája házában sült, rántott, pörkölt enni valókkal, borral, pálinkával: most ismét a' renddel, mint a' foglalonál, asztalhoz ülnek, az ajándék, mellynek azonban a' foglalonál tetemesebbnek kell lenni, áttadatik, puskák, pistolyok durrognak, tart az eszemiszom, dobzódás, dözsölés; végre a' helybeli lelkész lesz hivatalos a' gyűrűzésre, melly mostan történik, ki ha első, a' gyűrűzés kezéből válik ki, ha nem jöhetne, vagy nem akarna, akkor tartozik a' völegény mátkáját a' pap kezéből leendő gyűrűzésre ahhoz elvezetni.

A' gyűrűváltás után a' völegény anyja (örömanya) jövőendő menyét bizalmasan titkos szugolyba vezeti 's elmondja neki, hány 's minő darab ajándékot taztozik adni egybekelésére, t. i. ipának, napának, véreinek, főleg pedig a' völegényi házfőnek (ki nem mindenkor örömatya, de mindenkor a' ház gazdája) azonkívül a' menyegzői személyzetnek, ugyanint a' völegényi 's menyasszonyi násznagynak, a' nászvezérnek, kiknek mindnyajoknak ümög jár, egybekeknek pedig, a' férfiaknak kezkenő vagy kendő, a' némbereknek keczelő (kötény) vagy ismét kezkenő, a' násznép minden egyéb tagjának pedig legalább is kendő; ebbeli ajándékok számtalan vásznot emésztenek néha annyira, hogy a' mátkaház majd minden vászon nélkül marad költséges szokásai mellett. Hajdan takarékosabb szokás divatozott, a' foglalon, adományon, 's talán azon kevés pénzdarabon kívül, mellyeket a' völegény jószántából osztogatott ki mátkája' rokoninak, egyéb költségei nem voltak; a' menyasszony tartozott völegényének minden rajtalévójét saját kezeivel szőni, varni, 's így ment végbe a' menyegző: de miután a' bankóczédulák eláradtak, a' nép közé is becsuszott a' fényelgés 's azon kezdé eszelősségeit, hogy a' mátkakéz szőtt ruhát megveté, helyébe vásárlottat tett. Ez idő óta minden menyekzőnél divatba jött a' mátkai kiváltság, melly által szabad a' völegényt jövőendő napának (nászasszonynak) a' szemle után egész az egybekelés napjáig,

minden közel, sőt néha messzebb vidéken tartandó vásárra 's búcsura rendesen idézni, itt ő leánya részére mit szeme szája megkedvel összevesz, pedig minden alku nélkül, a' mellette gyakran sohajtozó vőlegénynek azonban kötelessége a' vásárlott portékát minden ellenvetés nélkül kifizetni; ha pedig napának vásárát sokalván hízog szavakkal valami előterjesztést, vagy észrevételt merészlenc tenni, tüstént kész az elváási fenyegetés; innen a' közmondássá vált panasz a' köznépnél „*Könnyű volt addig házasodni, míg görögök és zsidók nem szötek jegyruháinkat*“ mindezen tékozló szokások' költséges összeségéből eléggé kiviláglik, mennyire nyomasztják ezek az itteni köznépet, melly a' romlott szokáshoz ragaszkodásában annyira megrögzött, hogy menyegzőjére utolsó ökrét, tehenét, borját is fölállozza, 's inkább végső inségre jut, mint sem hogy ebben csak egy toppot is hátra lépjen. Hiába ismétlé a' nemes megye ezeknek, valamint a' kártékony lövöldözéseknek is eltörlésére legcélszerűbb végzeményeit, a' megátalkodott pórság inkább mindent tür, mint régi kárhozatos szokásai eltörlését, hiába veti a' tüzvész támasztókat legszigorubb büntetések alá, hiába hirdetteti szilárd parancsait, a' nászasszony addig vásárol, míg kedve tartja, a' násznép lövöldöz, hol szerét teheti, a' legbülcsebb intézmények tekintet nélkül maradnak.

Miután az évnegyed, sőt néha félévig is így elzsarolt vőlegény erszényét, élelemtárát; pinczéjét kiürítette, még is gyakran megtörténik, hogy mátkája őt cserbenhagyván máshoz szegődik, ki t. i. határtalan vágyainak inkább megfelelően, temérdek költségei gyorsabb kifizetésére ajánkozik; ha mindazáltal e' gyászos, már most gyéres esemény ki nem üt, 's a' szívszakadva várt menyegzői nap fölvirrad, a' vőlegény megválasztja násznépét, mellyet vagy személyesen vagy kiküldöttje által a' menyegzőre meghivat. A' násznép hivatalos személyzete következő: első 's legdíszesebb tiszt a' vőlegényi násznagy (*debeli kum; kövér vagy vastag koma*), utána a' menyasszonyi násznagy (*stari szvat*) majd a' nász-

vezér (vojevoda) meg a' *csaus* (szavaló, szolgáló, tréfáló, ételhordó, pinczér, kisbíró; szóval mindenhez látó, semmivel bíró tiszt), végre a' vőfélyek ¹⁾ aztán jönnek a' rokonok, végre az egyéb hivatalos vendégek. A' vőlegényi násznagynak joga van helyettest választani (*príkumak*) ezen *debeli kum* kezdi meg a' nászünnepet, midőn t. i. jelenését puska durranat bélyegzi, mire, mint szokásból ismert jelre, az egész násznép összecsődül, mellynek száma dúsabb házaknál 30. is fölmul. A' vőlegényi násznagy asztalhoz telepik, 's a' tisztének járó első helyet foglalja el, a' többieket pedig elrendezi, a' csaus mindenütt parancsainak végrehajtójok: most eledelek hordatnak föl, esznek, isznak, míg végre a' csaus sokalván az evést, a' násznépet indulóra szólítja, a' két vőfélyt előre küldik a' menyasszonyhoz, majd a' *debeli kum* jobbjára vévén a' vőlegényt, megkezdi a' menetet, mellyet a' csaus hatulról bezár, és noha egész utalásig ettek ittak, még is kötelessége az örömatyának a' menetet egy eledeles 's italos kocsival toldani, mi mellett még a' csapat mindegyike tarisznyáját tele kulacscsal és sült hússal látja el, miből aztán azokat, kikkel utfélen találkoznak, megkínálni szokták.

Midőn az így fölgyvezetett sereg kurjongások közt a' mátkaház kapuját eléri, megkísérti, lehet-e az udvarba menni, mivel az udvarkapu illy eseménykor közönségesen zárva van, ha az örömatya a' nászasszony költségese kíváнатinak pontosan megfelelt, a' kapu a' násznépnek tüstént tárva lesz, de ha e' pontban még valami kíváಂದó maradt volna hátra, csak az örömatyát magát eresztik be, ki is minden töle kitelhető cselekkel 's ígéretekkel végre utat nyit násznépének, melly örömiradások között a' terembe rohan; most tolakodnak minden felől a' hivatalos szomszédok 's a' menyasszony rokoni, kiki értékéhez mért kulacsot, kenyeret, egészen sült bárányt,

1) Nálunk vőfélynék mondották: kérdés jobb-e vő-fény, vagy vő-fél? ez barátot, az díszet jelent.

kecskét, ürüt, malacgot, pulykát vagy ludat 's több effélét hozván magával ajándécul; majd fársztó csokolódások közt egymást idvezlik, köszöntgetik, végre a' debeli kum nősziülő suhanczát jobb oldala mellé ültetvén az asztal felső helyét beveszi, utána az egyéb nászhivatalok: most főkötelessége a' csausnak kikutatni, vajjon minden hivatalosak valóban jelen vannak-e? ha valaki elmaradt volna, távolléte' okát kipuhatolni, 's őt, ha körülményi a' megjelenhetést nem tiltják, a' nászba idézni. Midőn a' násznép darab ideig üres asztalnál ült, a' menyasszonyt, ki szokás szerint szemérmesen némi szugolyban rejtezkedik, a' nász színe elébe idézik, mire ő vezetve bátyától, vagy ennek nem létében más férfi atyafitól a' nászterembe érkezik, magát mélyen meghajtja 's a' debeli kum előtt megáll, ki fölkelvén ülő helyéből a' menyasszonyt háromszor megpördíti, ujára gyűrűt dug, 's átadja két vőlegényének, kik őt mostantólfogva szigoruan őrizni tartozván egész az elhalás órájáig oldalok mellől soha el nem eresztik. Fölhordatnak erre az étkek, új eszemiszom kezdődik, 's a' jegyeseket kivéve, kiknek tilalmas az esküvő előtt valamit is enni (talán innen eredett a' közmondás. „*Nem eszik, szemérmes, mint a' pórmenyasszony*“) mindenki nyeli, falja, mi neki kedves, jól fölönt a' garatra, a' bódult fők 's kortyos torokok kurjongásai mindenszerte széthangzanak. Ha a' násznép unatkozásig jóllakott, a' bor és szilvaszesz bódító gőze a' pikós főket hőszmerészekké tette, a' csaus hivatala következtében botot ragad 's a' terem ajtaját csattogtatván elkürtöli. „*Ideje az esküvőre menni*“ most a' vőfélyek mellék kamrába vezetik a' menyasszonyt őt a' terhes utra elkészítendők, orczáját leeresztett hajfűrtökkel elfűdik, fejét télizöld koszorúval tetézik 's csókok közötti elbucszásra a' család minden tagjához elvezetik, mi alatt a' csaus a' pitvarban dűda szó mellett sikamlós dalokat harsogtat. Most, kit még lába bír, lóra kap, a' menyasszonyt kocsiira ültetik, a' csaus az italszereket szerre rakogatja, a' násznép pedig kurjongások, puska,

pisztoly, ostor patogások közt templomba indul, a' csaus a' sereget bezárja.

A' templomban lefizetik a' kötés díját, a' pap az új párt megesketi, egybeköti, megáldja, mibeli szertartás-kor az oltár előtt meghajolt mátkapárt az atyafiak egymás után kendő ajándékokkal szokták behurogatni. Meglévén az esküvő, hirnököt (*musztulukdzsia*) küldenek a' menyasszonyi házhoz a' tüstént érkezendő násznép jövetelét bejelentendőt, erre az egész falu mindkét nembeli ifjusága az udvarra gyülekszik, 's duda szó mellett ropja a' nemzeti körtánczot (kola). Midőn a' násznép indulását puskapattanással jelenti, a' ház pitvarát a' terem küszöbéig vászonnal terítik be, a' vászon végén a' teremajtóban várja az örömanya jövő menyének beléptét, egyik kezében kenyeret, másikban borpalczkot tartván; a' haza ért menyasszony mihelyt a' kocsiról leugrik, siet napá' ülélésére, töle a' hort 's kenyeret elveszi, napá pedig őt a' kiterjesztett vászonon a' konyhába vezeti, itt a' menyasszony a' kenyeret 's borpalczkot másnak nyújtván, bizonyos konyha szert p. o. csipővasat, pizskafát ragad, ezzel a' tüzhelyen lévő parázst megizgatja, hogy szerte szét repdes a' szikra (koh, cigánybalha), mialatt a' körülálló agdadák értetlen jósszavakat mormólnak, most a' menyasszonyt a' terembe vezetik, itt ő a' jelenlévőket rendre csókolván asztalhoz ül, erre betódul a' tánczoló ifjuság, ezt is a' násznagyok 's a' csaus annak módja szerint megvendégli, tart a' táncz, a' további evés ivás, dobzódás. Táncz közben az izmosabb ifjak elszokták kiáltozni versüket „*Udri dudo do zore, meni noge ne bole*“ (Billegj duda hajnalig, nem fáj bokám unatig) minő mondatot a' táncz ropásával tapintásszerűen parósitnak. A' tánczolás dözsölés foly, egyik körtáncz a' másikat váltja, míg végre éjfélkor a' csaus jelére a' debeli kum fogja az ifjupárt 's az elkészült menyasszonyi ágyba vezeti, itt a' násznagy jelenlétében a' vőlegény székre ül, őt a' menyasszony pörére vetkeztíti, így cselekszik aztán a' vőlegény is mátkájával, most a' násznagy őket ágyba

fekteti, betakarja 's az ajtót rájok zárja, mialatt a' csaus a' dudással a' hálókamra ajtaja előtt fajtalan éneket dalol, végre mind ismét a' násznép közé keverednek, mellynek, dombórozása reggelig tart; ha valaki a' násznép közül elszunnyad, szabad azt levetkeztetni, 's ruháját eldugni, mit ez másnap jó pénzen köteles visszaváltani, mibeli birság is a' mátka' tulajdona lesz.

Másnap korán reggel fölkel a' menyasszony, kit a' némbersereg fölpiperéz, haját fölfodorítja 's főkötő (konty) alá veti, 's már most menyecske névvel illet. Az így menyecskévé alakult menyasszony kiáll a' folyosó küszöbére vizkorsót 's törölköző kendőt tartván kezében; így fogadja rendre a' násznépet, mellynek hivatala megmosdani, törölközni 's a' krajczárnai díjt érettek a' menyasszonynak lefizetni; miután a' násznép illy módra neki-törölközött, már most a' vőlegényi háznak némberek családjá gondoskodik lakomáról; vész a' kecskéknak, üröknek, kosoknak, süldöknek, halál a' kakasoknak, jércéknek, ludaknak, pulykáknak, réczéknek, olly csapás esik szegényeken, mintha ellen ütött volna a' honra. Majd a' vőlegényi örömatyához özönlik a' nász, kiki kulacscsal, kobakkal, sülttel, főttel ősi szokás szerint kedveskedvén, az előre oda kelt menyecske köteles minden jövekezőt nyájas csókkal fogadni. Délre minden hivatalos megjelenni tartozik, de szabad akarmi nem hivatalosnak is e' lakzira jöni négy krajczárnai silány díj lefizetése mellett; midőn a' nász asztalhoz teleplett, a' csaus minden ajándékkal hozott ürüt, malaczt, pulykát stb. rendre tartozik föladni 's elmondani ezt 's ezt ki ajándékozta, szabályos leczkéje imez: „*Tessék hallani, látni a' két násznagynak, nászvezérnek, az egész násznépnek 's az egyéb díbdáb himpelléreknek (e' czim a' nem hivatalos vendég árnyakat illeti) ime megjelenvén N. hivatalos barátunk e' sültet 's kulacs bort hozta, hogy segítsük elkölteni, 's egészségére fölkiáltani isten éltesse!*“ erre a' násznép felel „*Isten éltesse*“ 's így megy tovább. A' dúsabb házaknál 20. 30. sült-

nél is több egybegyűlvén, egyik a' másakra rakatik, mindeniknek elkülönözött helye nem lévén, 's midőn e' szertartásnak vége szakadt, akkor azt mondják: *kész az asztal.*“ Ekkor föladják a' lakodalmi étkeket illy sorban: első a' *kaurma*, aprított állat (marha, nem baromfi) máj, tüdő, vese, 's lépből párgolt vörös hagymával, eczettel föleresztett, 's paprikával fűszerezett (gulyáshus alakú) török eledel; ézt követi a' *cziczvara* kevés lisztlánggal édes turóból, írósvaj 's tojással habart 's tepsziben higan sült nemzeti éték; utána disznóaprólekból készült aluttlé (kocsonya) sajt, savanyú káposzta sertéshussal, aztán leves és tehénhus tormával, az ezekután föladni szokott számtalan eledelnek bizonyos rendje nincsen, hanem mint kezébe kerülnek, úgy adja föl őket a' csaus, ki egyszersmind itt konyhamester, pinczér, szószóló, bonczoló, tagoló, kinek serény szolgálata némi csipős, gúnyos, de néha talpra is esett elmésségek nélkül nem szükölködik.

Miután a' násznép ismét egész csömörig jóllakott, a' szesztele fők bódulnak, tartozik a' nászasszony a' vőfélyeket megajándékozni, előhozatván a' vőfélyi ajándékok, ezeket a' csaus szokott sikamló kifejezések mellett áltnyújtja 's így a' mai lakzának vége szakadt. Ezt a' nagy lakodalomnak, nagy ebédnek, vagy inkább nagy asztalnak (Veliki sztol) nevezik.

E' kétnapi lakodalom után még a' két jövő napon is kell vendégeskedni, szokásbeli illedelem négy napi lakomát kíván; hátra még az úgy nevezett *nászebéd*, és a' vőfélyi *lakzi*, ezek folytán is, mint az előbbieknél éjjel nappal dobzódnak, lakoznak, kurjongatnak, dallanak, lejtének 's így négy nap, négy éjjel tart a' dözsülő tivornya, míg végre az ötödik nap hajnala a' mámoros népet szétosztja.

E' négy napi vendégeskedés alkalmával szüntelen ör áll az udvar kapujánál, ki a' történetből áltmenőkre, vagy áltutazókra fölvigyáz, mihelyest valakit távolról jöni észrevesz, sebtében hírt visz a' vőfélyeknek, kik tüstént a' menyasszonyt kivezetik, az áltmenőt föltartóztat-

ják, a' menyecske a' jövevényt megcsókolja, a' vőfélyek pedig megkínálják, kinek innia szabad mennyit akar, csak lefizesse a' menyasszony számára járandó krajczárnyi dijt a' vőfély által nyújtott tányérra; hivatalos azonban minden jövevény a' lakodalomba is, mit ha elfogad, tartozik a' szokott négy krajczárnyi dijt lefizetni.

Végre azt is jegyzésre méltónak találjuk, hogy a' négynapi vendégeskedés alkalmával az újpárnak asztalhoz ülni szokás elleni, legkényelmetlenebb a' menyasszony sorsa, kinek szüntelen lótni futni, a' násznépet, rokonit, idegeneket csókolgatni szilárd kötelessége. E' tékozló négynapi vendégeskedés után könnyű reá ismerni az elsáppadt násznépre, 's bár ez mámorát kialuszsza is, de annál nehezebb koczkát vet a' sors a' mátkapár szüleinek, kiket e' kárhuzatos szokások néha egész jövő éltökre nézve tönkre döntenek.

II. *A' ráczcatholicusoknál (shokaczoknál),*

A' ráczcatholicusok' menyekzői szertartása hét rendbeli szokásra oszlik. a) A' kérés és eljegyzés. b) A' kézfogás. c) A' kalácsadás és alku. d) Az elgyűrűzés. e) Az egyházi kötés. f) Az egybekelés. g) A' nagy lakodalom.

a) *A' kérés és eljegyzés.* A' shokaczoknál már nem a' némbertanács, hanem a' nősülni készülő legény vonzalma határozza el a' mátkát, kit a' házi gazda vagy a' nősülő legény atyja szokott megkérni. A' kérés jobbadán este homályos időben történik, mivel tartani szoktak tőle, nehogy vagyonosabb kérők megsejtvén a' tárgyat, jelenkezzenek 's a' leányt kézről elcsapják. A' kérő tehát egy vagy két rokon, vagy szomszéd és meghitt társaságában este sötétben jelenkezik a' választott mátká szülei házában boros és pálinkás kulacscsal 's a' háziakat megkínálja, kiknek mindazáltal tilalmas mindaddig inni, míg a' választott mátká meg nem engedi, hogy ihassanak, ki, ha kedve nem tartja kérője legényéhez

férhez menni, ebbeli szándékát meghittje által tüstént a' kérőnek tudtára adja 's őt a' további fáradozástól eltiltja, mibeli titalmat *kemény hangnak* neveznek; mire a' kérőnek el kell állani szándékától és sátorfáját fölszedve haza ballagni: ellenben, ha a' leányt kedve vonza a' legényhez, szándékát egynek jelen rokon közül kinyilatkoztatja, ki a' kérő hozományából elkezd ivogatni, mit jó jelnek tartanak, majd pedig a' leány szándékát nyilvánosítván, a' menyasszonyt előhíja, kinek a' kérő javaihoz idomított pénz összeget ajánl, ezt elfogadja 's így el van jegyezve: most dallani kezdenek, a' kérőházhoz megküldik a' jó *hírt*, bort, szilvaszeszt hordanak, végre a' kérő danaszóval tartozik haza baktatni jeléül, hogy az eljegyzés szerencsésen megtörtént.

b) *A' készfogás.* Nehány napok múlva az eljegyzett leány egy rokon némben 's két férfi társaságában megjelenik vőlegényénél kézfogóra, őt az egyetemes házi család örömmel fogadja, melly is asztalhoz ülven a' mátkapárt szemre állítja 's megkérdezi „*Szeretik-e egymást?*“ mire ők igennel felelnek; erre az örömatya (vagy ha ez nem élne a' ház éltesebbe) a' mátkapár kezét egybeadja, de arra vigyáz, hogy a' mátkapár kezét meztelen kézzel ne érintse, miért is magát kezkenőbe burkolja 's így fogja meg a' mátkapárét, 's elmondja „*Boldog 's erényes legyen a' mi ifju páruk*“ mire a' mátkapár egymást megcsókolja 's aztán étkek adatnak föl, esznek isznak, 's végre danaszóval térnek haza. E' szertartást kézfogásnak nevezik.

c) *Kalácsadás és alku.* Hány személy van a' mátkacsaládban, annyi kalácsot süttet az örömatyaház, mi meglevén a' vőlegény szülei a' mátkaházhoz mennek, minden tagnak járandóságát kiosztják 's megalkusznak a' kiosztandó ajándékok milétéről, ezek közönségesen így ütnek ki: a' menyasszonynak jár egész öltözet és egy ködmen, a' nászasszonynak csizma, urának bocskor, három kenyér, három gyertja, három itcze szilvaszesz, minden vendégségre pint bor, dicznófej egész órgyával,

egész marhacomb, mindezen ajándékot akkor tartoznak a' vőlegény szülei okvetetlen áltnyujtani, midőn násznépökkel együtt a' menyasszonyért eljönnek, hogy őt esküvőre kísérik, meglevén az alku vacsorához ülnek, aztán vigan haza mennek. Ez a' kalács adás és alku.

d) *Elgyűrűzés.* Az egyházi kötésnapot megelőző estén egybetanácskozik a' két mátkaház családja 's főleg *vendéghívót* választ, kinek hivatala a' kijelelendő násznépet egybeidézni, az egybehívott násznép még ez estén a' vőlegényi háznál összegyűlekszik, mi meglevén az örömatya fölkel 's csendet kérven elszavalja „*Halljátok barátim, násznépem! menyekzőre hitalak benneteket, legyünk vigan fiam házasságán; nekem gondom lesz ételre italra, minden egyéb házbeli parancsnokságot pedig isten után átszállítom N-re, mint vőlegényi násznagyra (debeli kum) és a' menyasszonyi násznagyra N-re (stari svat)*“ erre az egész násznép fölkel, 's hangos *éljent!* kiált. Most a' kinevezett két násznagy kel föl 's a' nász egyéb altiszteit rendezi, és pedig a' vőlegényi násznagy megszólal „*Kedves rokonim! Isten után mi vagyunk most e' háznak urai, mi tehát így intézkedünk: te N. lésszes zászlótartó, te pedig N. vőfély, te meg N. csais, végre te N. katona, te a' szófogadatlanokat büntesd arannyal (krajczárt ért) vagy bottal.*“ Most a' menyasszonyi tisztség kinevezésére lép a' menyasszonyi násznagy 's elmondja „*te N. léssz nyoszolónő, te N. nyoszolóledány: vigadjatok rokonim!*“ Erre a' debelikum reá parancsol a' vendéghívóra, menne tüstént a' menyasszonyi házhoz: kérdené meg adnak-e engedelmet az eljövetre? a' vendéghívó elfut, a' nyoszolók pedig dallani kötelesek, majd visszajő a' vendéghívó olly válasszal, hogy még fölötte korán volna, késnének kevéssé, végre a' második vagy harmadik kérelemre megadatik az engedelem, erre az egyéb násznép estelihez ül, csak a' két násznagy vőlegény és a' nyoszolónő indulnak utnak almát 's gyűrűt fogva, keresztet vetve 's a' vetteket megáldva. Ez alatt a' menyasszonyi

háznál is gyülekszik a' násznép, főleg hajadonok, kik a' menyasszony-résztére koszorút fonnak, 's dalszóval várják a' vőlegényt; elérvén a' nevezett személyzet a' mátkaházhoz, az asztalnál helyet foglalnak 's a' menyasszonyt elővezetik, a' debelikum fogja az almát, melyben szokás szerint egy tallér vagy hat darab huszas rejtekezik, 's ezt a' menyasszony ülésbe teszi, a' menyasszonyi násznagy pedig elveszi a' mátkapár gyűrűjét, tányérra teszi, borral meglocsolja 's elmondván az áldást: *Atyának, fiúnak és szent lélek istennek nevében*, a' fölcserélt gyűrűket a' mátkák ujaikra tölja, erre vacsorához ülnek, esznek isznak, vigadnak, majd a' vőlegényi násznéphez rándulnak, hol ismét lakoznak, míg a' násznagy haza menőre szóló parancsát ki nem adja, melyre a' násznép eloszlik 's ez az elgyűrűzés.

e) *Esküvő*. A' kötés napján ismét a' vőlegénynél sereglik egybe a' násznép; melly reggelizés után indul a' menyasszonyért illy sorban: elő megy a' zászlótartó zászlóval, utána a' vőlegény tarka kendővel, a' csaus mintegy seregnagy tömérdek furkóval, a' katona karddal oldolán a' násznagyok a' vőlegénynyel stb. Ha a' menyasszony egyfalubeli, gyalog, ha más faluból eredett, kocsin történik a' menet. Elérvén a' sereg a' menyasszonyi ház kapújához, addig be nem eresztik a' násznépet, míg az alkuszerinti ajándékot ált nem nyújtja, ez meg lévén az órgyatól a' disznóföt elvágják, visszaadják 's a' násznépet beeresztik, melly a' terembe tődül, a' násznagy pedig a' menyasszonyt keresi föl, jegyöltözetét új csizmájával, melybe egy két garast szoktak tenni, általándó: a' menyasszony magára veszi nászöltönyét, csizmáját fölhuzza, mire őt a' násznagy a' násznép közé vezeti, ekkor az egész násznép fölkel, 's templomba indul esküvőre. Az esküvő után két felé válik a' nász, a' násznagy t. i. nyoszoló asszony ez utóbbinak szüleikhez mennek 's napestig itt vendégeskednek, a' többi násznépet pedig a' vőlegény vendégli meg atyja házában, vagy ha más falubeli, egy megkért, 's megbízott jóbarátja hajlé-

kában. Midőn beestelik, elmennek a' menyasszonyért a' vőlegény kíséretében, kit midőn meghoznak, a' vőlegény anyja jövő menyét új zsákkal 's nyolczadossal (oszmák, az itteni kila' melly 3½ p. m. tesz, nyolczad része) szokta várni, az elért menyasszony a' zsákra lép, napa pedig e' szókat mondja el: *Kész a' zsák, kész a' házasság*“ a' zsákról a' menyasszony a' nyolczadosba lép, mellyben mindenféle gabona szemek szórvák, mire napa ismét megszóllal „*Hova jött, ott virágozzék, gyümölcsözzék*“ most a' menyasszonyt konyhába vezetik, főző kanalat adnak kezébe, mellyel minden fazekat megkever, mire napa ez igéket mondja „*Hol kever, ott mindig tele legyen*“ most a' menyasszony mindkét hóna alá kenyér czipót adnak 's mindenik kezébe tele borpalczkot 's így a' terembe vezetik (a' nagyszoba, vagy tágas előpitvar illyr nyelven *trim*), beérvén a' menyasszony a' borpalczkot 's kenyeret az asztalra teszi, mondván „*Elég kenyeret 's bort hoztam*“ most őt a' kályhához vezetik, mellyet három izben tartozik megcsókolni 's elmondani „*Olly kedves kívánok nálatok lenni, mint télen a' kályha*“ most a' menyasszonyt székre ültetik, ölébe gyermekeket adnak, kinek ő diót 's mogyorót nyújt, és őt kedveltjének nevezi. Ezen gyermek neki aztán is valódi kedveltje marad 's ebbeli nevezetét is megtartja. E' szertartások után jó a' lakodalom, eszemiszom, dana, tivornya kurjongások stb.

f) *Az egybekéles.* Éjre kelvén az idő, a' násznagy, vőfély, nyoszolónő 's a' dudás az ifjupárt bizonyos e' végre szánt kamarába vezetik, hol őket a' földre terített kész ágy várja, itt mindenféle büvös szavak elmormolása közt az ágyat körüljárják, a' vánkos alá ökörjármat tesznek, most a' menyasszony vőlegényét pörére vetkezteti, minden gombjait 's kötelékeit föloldja, végre midőn csizmáját lehuzza ezzel vőlegényét meglegyinti, szint így cselekszik aztán a' vőlegény is mátkájával, most a' násznagy a' házas párt lefekteti, őket a' mátka övével szilárdon egybeköti, 's a' kamarát elhagyja; kevés vártatva

jő a' vőfély dudaszóval, egy nagy (molnár) pogácsán sült kakast hoz, a' mátkapárt föloldja, ezek fogják a' kakast, haragosan szét darabolják 's visszaadják, mire a' vőfély a' dudással eltűnik 's a' mátkapár magára marad. Korán reggel megjelenik a' vőfély 's a' nyoszólónó dudaszóval, az új menyecskét háló szabájából ki's a' marha ólba bevezetik, itt tartozik a' marhákat megvakarni, innen a' terembe vezetik, hol mindenkit krajczárnyi díjért csókolni tartozik, majd a' kúthoz vezetik vizet meríteni, itt egymást megöntöztetik, végre ismét kezdődik a' reggelizés, eljárnak a' menyasszonyi násznagy házához 's így mulatnak egész délig, ekkor jő a' nagylakodalom.

g) *Nagyebéd.* A' nagy lakomát megelőzik a' délelőtti köszöntetések 's tisztelkedések, először is a' némberek gyűlnek össze idvezléseikkel, aztán jő a' dúzs ebéd, mellynek folytán a' vendéghívó vagy a' csaus főleg a' vőlegényi násznagy egességéért üríti poharát 's így foly az áldomás, míg mindenki egességéért nem ittak: a' mindenkori pohár ürítést illy alaku mondat előzi meg „*Dicsértessék Jesus édes rokonim!*“ a' gyülekezet felel „*Amen*“ „*Ime násznagynénk ajándatra isszuk násznagyunk egességét, szép szó! elfogadjátok-e?*“ A' nász felel „*el, el*“ a' többiek is így megy rendre. Az áldomások vége szakadtán a' vendéghívó és a' csaus kimennek, 's erős póznán behozzák a' menyasszony jegyajándékait (mintegy mátka tálát) kendőket és kezkenőket; először is előveszik a' násznagynak szánt ajándékot, huzzák, vonják, borral meglöcsölik, végre a' csaus elmondja „*Ime nyereségünk, gondolkozott menyasszonyunk násznagyáról 's ezen ajándékot küldi neki, elakarja-e fogadni vagy nem?*“ A' nász felel „*el, el*“ illy modorral nyújtja aztán által mindenkinek járandóságát. Az ajándék elosztás után azon töprenkedik a' násznagy, mikép szerezhessen a' menyasszony számára viszont mátkatálalt? majd a' kályhára akar a' násznép rohanni 's azt betörni, mi kedves jelenet a' násznagynak; mert nász-

népét e' merényletért krajczárnyi díjban marasztalja, az ebbeli öszveget szedegeti; majd túrót hozat elő, rendre osztogatja a' násznép között, mindenki ismét krajczárt tartozik fizetni, végre előáll a' két násznagy 's kiszabják az ajándékok' harácsát, menpyit kelljen t. i. kendőért, mennyit kezkenőért bérül fizetni; ezt egy két, amaszt négy öt garasra becsülvén, 's így tartozik a' násznép járandóságát megváltani, a' násznagy összeszedi a' pénzt, az előbbiekkal egyberakja, magarészéről is egy két garassal toldja, 's a' menyasszonynak áttadja. Most a' vőlegény menyasszonyával megnyitja a' tánczot, aztán mindketteje tartozik a' násznép minden tagjaival krajczárnyi díjért a' tánczot megropni, minek vége lévén az új házaspárt ismét háló hajlékába vezetik, a' násznép pedig egész hajnalhasadtig tivornyáz stb. Így míg az egész menyekzőnek vége van tiz akó bort, két akó szilvaszeszt is elkortyolnak, egy szarvas marhat, több sertést 's háromfiat fölfalnak 's több forintnyi pénzt elharácsolnak. A' két vallásu felekezet lakodalmi szokásai lényegesen is eléggé különböznek egymástól, de abban legbizonyosabban, hogy a' görög nem egyesültek menyekzői a' shokaczokénál sokkal költségesebbek, sokkal pazarabbak.

HOBLIK MÁRTON.

XVIII.

HOMONNAI DRUGETH BÁLINT

NAPLÓJA.

21. Aug. **A** hajdúság az napon ujabban megzendült, és az kapitányokat, Dengelegi, Dessöffi és Egri István uramékat, több egynéhány hadnagyokkal megfogták, minden rend nélkül felülván megindultanak nagy módtalanul, és Galgócz Sempte között táborban szállván, az előbbeni táborhelyeket felgyújtván mind megégeték. Ugyanazon napon Szombathól megindulván Keresztur nevű faluban szállottam, és addig izengettem az vitézekre, hogy isten meghajtotta hozzám sziveket, és hozzám küldvén bizonyos vitézeket, ajánlották magokat, hogy felveszik az egy hó pénzt tőlünk.

Saját kézzel.

Minemű mód nélkül való zendülés volt az, azt tudná Dengelegi sógor describálni, és ha az én jelenlétem nem használ vala, akkor is arczczal jöttek volna mind az egész hadak fejedelmünkre, ekkor is szolgáltam valamit. Ez így vala hogy az ország nagy aranyos zászlóját felüttettem az keresztúri mezőben, és magunkkal levő három taraczkokkal isten kikiáltására lövettem, megizeném az hadaknak, hogy valaki az én kegyelmes uramnak híve, az zászló és lövés mellé jöjjön; szót fogadtak vala.

22. Aug. Az hadi vitézeket általhoztam vala Farkashidánál. Szállítottam az keresztúri mezőben az Vág vize mellé minden hadi szerszámokkal, táborostól, lovas's gyalog seregestül, kik olly egyesek voltak, mintha az tegnapi dolog épen nem is történt volna közöttük. Melly hadaknak nagyobb része az lóczi mezőben feküvék. Ugyan ez napon bocsátottam az gyarmati kapitányt Radosoczki

Jakobot Beczkó felé *nyelvet fogni* ¹⁾. Minthogy Ujhelyt és Csejthét megégette vala az német ellenség, mi is reájok akarunk vala menni, az szent istennek hírével és segítségével.

Aug. 23. Az ő felsége szép hadait kezdettem megmustrálni az kereszturi mezőben, megmustrálván pedig Dengelegi uraunnak ezer számú vitézit; mert az ellenségnek hire érkezvén, az több hadaknak mustrája más-hova haladt. Indultam isten hírével mindgyárást Beczkó felé az három ezer német fegyveres vitézekre, kik felénk az fejér hegyen által költöznek vala. Ez napon érkezett az mezőben mellém két Bek-allya, bizony hogy szép nézésre való sűrű kopjas török vala, rendtartások is emberül vala; noha pogányok is, mikor egész hadastúl az én zaszlóim alatt énekelnénk az urnak ilyen kedves énekemet: „Erős várunk nekünk az isten sítb. ezek az Bekek izenék, hogy elhitték ok azt, hogy istennek eszében jutottunk, azért a' nagy fel szóval való éneklésért; de azt is reménylik, hogy jót mondunk; de az hajdu azt mondja, hogy ellehetünk ugymond ez féle nélkül, virág, ének nélkül; kétség nélkül az nem olvasta a' szent zsoltárt, mert ő hajdú szegény. Négy száz kopjas törököt és száz lovas tatárt ugyan ez napon bocsátottam Mechmeth Bekkel derék válasszal vissza az hatalmas török császár vezéréhez. Ez nap rendeltem, a' mezőben állván 's szerencse váráshoz készülvén, tizenhét sereget az ő felsége hadából, azután ismét négy szép seregek érkezének mellénk, kiknek is statiot rendelvén, és háromszor Jézust kiáltván, huszonegy sereggel jó szívvél az Jezus Christus nevében indulánk.

24. Aug. Csejtére jutván szép seregekkel, az németeket nem találók, mert általmentenek vala előttünk, hiriünk hallván az fejér hegyen. Bocsátottam azért csatát

1) „*Nyelvet fogni*“ úgy látszik hadi szólás volt, és olly ellenség vagy más, azon helyekről embernek elfogását jelentheté, kitől az ellenség állapotjáról tudakozni leheté.

ntánok innét, ugymint Szilassi Jánost és Csomaközi Andrást ötszáz magyar vitézekkel, az hova isten akaratjából szerencsén jártanak, mert az német tábort hagyták száz hiával, ezek közül, kiket levágtanak kiket pedig elevenen elhoztanak. Itt Csejténél szállott vala egy fejér galamb az tűzőnkhez, az hol fűtöztünk; ez szép dolog vala, és iteljük azok kik itt fűtöztünk vala az beírásra.

25. *Aug.* Megtérvén Csejtétől, jutottunk vissza az táborra Lézhez hadastól, de magam Nagyszombatban nyargaltam be Illyésházi uramhoz mintegy száz lovas vitézemmel az frigy dolga felől beszélni, mert az német immár kívánja vala tülem az frigyét.

26. *Aug.* Ez napon mustráltam meg a' Desöffi János uram hadát több rendbéli hadakkal az két békét is a' tatárokkal ma bebocsátottam Ujvár alá. Ugyan ezen nap választottam az vezérhez Csúti Gáspár uramat, ez jámbor és emberséges ember, fejedelemnek és urnak való jó szolgál. „Az egri Zinán passának is ma irtam választ, hogy az tizezer törökökkel, a' kikkel mellém akart jönni Tatához száljon és ott várjon meg. Az vezérnek pedig Csúti Gáspár uramtól a' felől irtam vala, hogy szemben leszek vele maga kívánsága szerint, ha felel az oda való békeséges menetelem felől. Egy ravasz csalmak kurva fia, csak hogy meg nem ölt vala, isten lévén sátorom ajtajában. Basta és Kolonics practikája vala, de én magam ragadám meg a' mestert. Egy kémét is fogtam én magam, kinek az ördög szívét megkörnyékeztén nagy gonosz szándékkal volt hozzám, mellytől az én kegyelmes istenem jóvoltából engemet megoltalmazott. Annak a' latornak Rácz Lőrincz volt neve.

27. *Aug.* Tanácsot tartván vitéz kapitányokkal, és jámbor főember szolgálímmal, azt végeztük: hogy az élest Ujvárban be ne hagyják vinni, annak isten segítsége velünk lévén minden módon ellene álljunk. Mellyhez képest, Ujvár megszállására való indulatunkat rendeltük egy akaratból holnaputánra, ugyanazon napon indulván érkeztek meg az vitézek táboromban szép nyereséggel.

Saját kezével.

Mert Rédei uram igen hi vala levelével Érsekujvár alá.

Látja isten egy nap négy levelet is vettem úgy kért, mert kifogyott vala alóla.

28. Aug. Ez napon helyben voltam táboromban minden hozzám halgató vitézimmal, és csak az ő felsége szép sereginek mustralásában voltam egész nap foglalatos.

29. Aug. ¹⁾ Indultam isten segítségéért háromszor való Jezus kiáltásunkkal, táborunkban lévő egynehány ezer ő felsége szép lovas és gyalog vitézeivel Ujvár alá, és szállottunk meg az mezőben Tardoskednek ellenében. Itt szállott vala egy szép raj méh szemünk láttára. Ezt két jó vitéz szolgám Teleki Pál és Pankotai János egy dézsába befogván, az mezőben szép ékes helyre tévén békével hagytuk szegényt.

30. Aug. Jutottam Ujvár alá fejedelmünk ő felsége szép lovas és gyalog seregeivel, és szállottam táborban Nyáradnál az mezőben ²⁾. Az vitéz kenyér bizony igen szép, és a' többi között édesb nincs, mint az nagy ágyú golyóbis; erre arczal menni, igaz vitézségnek tarthatjuk.

Saját kezével.

Ezt noha röviden írta le az én secretariusom, de bizony meg a' vár alól el ballagánk az tábor helyre, sok ágyú és taraczk golyóbisok zúgtak körülöttünk, és rajtunk is esett rézs, isten irgalmazzon ezeknek.

31. Aug. Ma jött az egri Szinan passa hadastúl ide Ujvár alá hozzám, hét öreg ágyúkat is hozott magával. Ujvárban is ma küldöttem elsőben levelet, hogy adják meg az erőseget, melly levelemben fogadtam nekik: mind-

1) Itt kezdődik a' Bel Mátyás és utána Katona által latin nyelven néhol hiányosan közlött napló, bár mindkettőnél 25. augustus említetik hibásan, mivel ott is 25-ről 30-ik augustusra ugranak a' nélkül, hogy a' közbejött napokról szó volna.

2) Itt kezdve a' következő sorok elhagytak a' fentebb említett kűtfőkben, az oldalljegyzettel együtt.

nyájokat gyermekestől feleségestől békével elhocsátom őket. Nálam volt ma tanácsban Rédei Ferenz úr, Dengelegi Dessőffi és Bosnyák uramék.

1. *Sept.* Szemben voltam Zinán passával, beszélgettem vele, és onnét sátoromba térvén holnapi napra ebédre hívtam. Magam pedig mentem Turzó Szaniszló uramhoz Sempte nevű városban.

2. *Sept.* Vendégeltem meg a' pasát sok Bekekkel, és főfőtörökökkel tatárokkal külső sátoromban.

Ez szép vendégség vala, mert tállal ittak, és marták az étkeket, ha pedig egy két 's három rendbeli eleget ett, fölkölt, még más lusta tatár ült az más végére az asztalnak, mert öt és hat asztalra vendégeltem török és tatár uramékat, és jóllakván egyik tatár az másik ködmönéhez törülte kezét és száját, azt közönségesen cselekszik; pogány a' pogány. Az Rédei uram hada is ma ment be az Ujvári sánczba. Ma értettem azt is az pasától, hogy ezelőtt ötöd nappal szállotta meg az vezér passa Esztergomot.

Saját kezével.

Az élő istennek bizonyítom, hogy nem az én tanácsomból lett az. Adjon isten előtt számot az, ki oka Esztergam vesztésének.

3. *Sept.* Ez napon bocsátottam Omán János főember szolgálmat az vezér passához Esztergom alá levelekkel követségben, két órácskát is küldöttem vala neki.

4. *Sept.* Küldöttem ki szolgálmat minden felé városokra és falukra, hogy ásó kapákat és földhányó kosarakat minél többet szerézzenek, sáncz ásó népet is minden helyekből hajtsanak.

5. *Sept.* Semptére jött vala Forgács Zsigmond uram az más pártról, és ugyan azon napon hozta Cserei Mihál levelét is; mellyben magamat is Forgács uram Semptére hivatott, hogy szembe legyek vele. De Zinán passa tanácsából nem menék el, minthogy természet szerint való kétséges voltát jól láttam; tudván az ő pogány ter-

mészetét is, hogy mindjárt azt állította volna, mintha én oda békeséget tractálni mentem volna.

6. *Sept.* Mai napon irtam urunknak ő felségének az hajdúságnak fizetetlenége miatt nagy szó fogadatlanságokról. Az törököknek is az ő nagy hitetlenlégek miatt hozzám való kétséges voltokról. Divánunk is volt ma, kiben jelen volt Szinán passa, Bosnyák uram, Dessöffi János Csomaközi András, Kovács Boldizsár, Radosoczki Jakab és Kovács János uram, Omán János is, ma jutott meg az vezértől Esztergom alól, és az vezér igen menti magát általa, hogy nem magától, hanem török császár akaratjából szállotta volna ő meg Esztergomot.

Saját kezével.

De tudom bizony ki tanácsa. Magyar volna, de szivét csak isten látja.

7. *Sept.* Ez nap jött vala levelem, mind az vezértől, mind az tatár császártól, az melly levelekben írják, hogy a' magyar rabokat az tatároknak megadassam; mire nekiek ilyen választ irtam: hogy mivelhogy azok az rabok magyarországiak, és magok is szegények magyarok, semmiképen őket meg nem adatom, hanem ha rablani akarnak ne magyart, hanem németet raboljanak.

Saját kezével.

Meg is haragudtak vala Drugeth uramra az vallás tételért, kiből nagy gonddal mentem ki magamat.

8. *Sept.* Ez napon táborunkból Ujvár alól az vezérnek ilyen kemény igékkal irtam levelet, tudni illik: Mi lehet annak az oka, hogy sem az mi kegyelmes fejedelmünk, sem az országbeliek nem kérték, hogy az mostani utában Esztergomot megszállja, de még is meg szállotta, hiszem a' végezés szerint Kanizsa felé Grätzre és Bécs országra kellet volna rabolni és pusztítani menni. Mai napon bocsátottam Verebélyi Jánost, Baxi Matét ő felsége kapitányit Nógrád megszállására hat száz magyar vitézekkel és egy taraczkkal az okért pedig, mert bizo-

nyosan meg értettem, hogy a' vezérnek minden intentiója azon vagyon, hogy Nógrádot is meg szállja, megvévén magaévá tegye, mind mostan Visegrádot, hogy megszállván megvette, és tőlünk elidegenítette, nem akarom azért, hogy Nográdot is tőlünk magyaroktól hasonlóképen szemünk látára elveszejtse.

Saját kezével.

Nem vala ám még az ország bátyja Homonnai kézben.

Mert nem birt az török az én hadakozásom alatt egyik várában is országunknak ¹⁾).

9. *Sept.* Ez nap küldötte az vezér egy fő csahuzzát hozzám, ki által nekem mind szép lovakat, aranyat, ezüstöt ígért, csak hogy én egy kis levelecskémben írtam volna azt, hogy én akaratomból szállotta volna meg Esztergom várát. De mind azért hogy igaz magyar vagyok 's nemzetségemnek szeretője, és az én kegyelmes fejedelmeknek is hive, semmi okon neki magamat arra nem ajánlottam 's nem cselekedtem, és ezután is magamat attól megvonszom. Mert ur isten látod, hogy igaz szolgálja vagyok Magyarországnak.

Saját kezével.

Oh én édes istenem nem adtál és né is adjon a' te²⁾ szent felséged nekem soha olyan aranyat, ezüstöt örökségeket, drága kincset és nagy országot, miért téged megtagadnálak, országomnak hívségétől elallanék, és uramat eláruljam. Tartson meg te szent felséged mind ezekben a' mit adtál nagy hálákat adok teljes éltemben sz. felségednek ²⁾).

10. *Sept.* Komárom felé az réveket látni mentemben, apám az egri Zinán passa (Magyarország javaért apámná fogadtam vala) küldötte hozzám Jahialy Tihaját, ki az mezőben velem szemben lévén, az passa nevével

1) Ezen jegyzés az említett kútfőkben elmaradt.

2) Ezen jegyzés sem található Bel Mátyasnál.

kérdé tőlem; hogy Ujvárat hamar beveszem-e, vagy szükség van török ágyúra? harmadik kérdése az lévén, hogy ha elmenjen e Szinan passa Ujvár alól, avagy ott maradjon? Melly három kérdésből, a' törököknek hozzánk való kétséges voltok megtetszik, és az mezőben sok szót szaporítván Jahiály Tihaja sok szavára kemény pirongató szókkal azt felelém neki; bizony ti mindnyájan sőt még az vezér is minden hozzá tartozó törökökkel tatárokkal, Magyarországnak nem epülésére, se nem szabadítására, hanem nyomorgatására és romlására jöttetek, mellyben ha sokáig előbb mentek, készebb vagyok az német mellé állani és reátok arczczal ujabban feltámadni.

Saját kezével.

Meg búsultam vala sok álnokságokon és így kellett őket ijesztenem. Az kik isméri az törököket vélem egyjött, azok tudnak ítéletet tenni ő rólok. Csuda nemzet-ség ¹⁾).

11. *Sept.* Ez napon hozták Illyésházi uramnak egy levelét; mellyben írja azt, hogy látván a' törököknek hozzánk való nagy hitetlenségeket, és sok városoknak faluknak miattok elpusztulását, sok szegény parasztoknak gyermekivel, ázonképen nemes asszonyoknak elhordását, accomodáljam magamat az németekkel való frigy tractáláshoz. Melly íráshoz képest, főember szolgálímmal beszélgetvén én is irtam Illyésházi uramnak hogy Nyitrára jöjön magam is oda megyek, hogy a' dologról szemtől szemben böségesen beszélgessünk és tractáljunk. Ez nap jött az ő felsége taborában közinkben, Rácز Abraham az német párttól, jó sok gyalog legény magával, száz forinttal ajándékozá meg, mert szűken vala még ott az jövedelem.

12. *Sept.* Ez napon mentem bizonyosan annak is végére, hogy az vezér, német császárral békeséget kezdett tractálni az magyar nemzetnek romlására. Ma ad-

1) Ez sincs Bel Matyáznál.

tam magam pénzemből Rácز Ábrahámnak harmincz két tallért, az alatt való vitézeknek százat. Adtam ez napon a' sáncz ásóknak ötven forintot. Ismét tizenöt gyalognak ki az palánkját Ujvárnak meggyújtja huszonöt forintot. Mai napon hozott fekete nevű hadnagy is két nyert pártos német zászlót. Ugyan ma hoztak más leveleket Illyésházi uramtól, melyben mindjárt Nyitrára hivat az frigy tractálása dolgaért.

13. *Sept.* Ez nap hozták az vízi erővel bíró Memy passának levelét Esztergam alól, melyben írja azt, izen is nekem; hogy Komárom alá feljö az vízi erővel, és én is a' szárazon bocsássak ezer, vagy kétezer ostromlót, kinek leveléhez képest Rőni Miklós nevű kapitányt szép seregekkel mindjárt indítottam.

Saját kezével.

De passa uram ezt meg nem próbálta vala.

14. *Septemb.* Ez napon indúltam Nyitrára Illyésházi uramhoz, és Jáнки György Vízkeleti Tamás, Apponi Pál, Bossányi János, Bosnyák Tomás és több főember uraimékkal, az frigről nem keveset tractáltunk.

15. *Sept.* Mai napon jutottam meg Újvár alá, és sátoromban vettük Kolonics levelét, melyet nekem írt Rácz Ábrahám felől.

16. *Sept.* ¹⁾ Ez napon bocsátottam Ubressi Mihál szolgálmat Ungvárra. Ezen napon végeztem az ezer gyaloggal is szabadságok felől, kiknek illy okon nem adtam egy pénzt is; mivel fogadtam nekik, hogy az krónikában is be iratom neveket, melyhez képest ők is illy fogadást tettek; hogy Ujvárnak egyik bástyáját megvevessék ostrommal. Ugyan ezen napon bocsátottam az vezér táborában Csomakőzi Andrást és Uzi János szolgálmat.

Saját kezével.

Az én kis Homannai Invánkamat meg látni.

1) Az első sort az oldal jegyzettel együtt, elhagyta Bel Mátyás.

17. *Sept.* Basta György és Kolonics mai napon egy komáromi polgártól izent, hogy római császár mellé hajóljak, miért mindent ígérnek, az cigányok, még azt is mit nem adhatnak. Zinán passának is ma voltam di-vánjában, melly passa az nyilalás miatt igen beteg lévén, az dolog felől igen kis ideig tractálhattunk; mind-azáltal elvégeztük, hogy Ujvárnak megostromlása, az jövőndő hétről el ne muljék, és az délről való sánczból, öt taranczkkal tangáltassuk a' vár töltésen való kosokat.

Az éjszakeről való sánczból is pediglen, mellyet én sánczomnak hívnak végeztük, hogy nagy taraczkokkal, kell érdekelni. Az tatár kapitány Szüics Pál levelét is ma hozzák, kiben ír, hogy kétezer vallon nagy Györ-nél mostan költözik át az Dunán; kik mihelyest Bastához érkeznek, azonnal Komáromot és Ujvárat mind néppel mind éléssel, megsegítik. Kire isten őket szerencsésen ne segítse, az frigy dolgáról való leveleket is, mellyeket Bosnyák uram az vezérnek viendő lészen, ma irtuk meg.

Saját kezével.

Ha Dobozi Márton lettem volna, rajta kapott volna ugyan ¹⁾).

1) E' jegyzés, valamint e' napra tett jegyzetek végső sorai, nincsenek Bel-nél.

XIX.

OKLEVELES TOLDALÉK.

XXI.

1348. Pál országbíró' emlékeztetőleg költ ítéletlevele, mellyben megmésitván az Abaúj vmegye alispánja és szolgabírói ítéletét, a' jobbágyhatalmaskodási törvénszék' elmulasztását, egy kassai girával birságolja.

„Nos Comes Paulus Judex Curie domini Lodouici dei gracia Regis Hungarie, Damus promemoria, quod *Ladislau filius Abrae de Berech* personaliter, Juxta continenciam priorum litterarum nostrarum, Inoctauis festi Epiphanyarum domini, ad nostram accedens presenciam, contra *Emericum filium Iohannis de Bakcha*, quasdam litteras, Comititis, et Iudicum nobilium Comitatus de Wywar, anno nunc proxime elapso confectas, nobis presentauit, Inquibus habebatur expresse, quod cum iuxta continenciam litterarum eorundem Comititis, et Iudicum nobilium Comitatus de Wywar, anno nunc proxime elapso confectas nobis presentaret, Inquibus habebatur expresse, quod cum iuxta continenciam litterarum eorundem Comititis, et Iudicum nobilium Comitatus de Wywar ¹⁾ *Geechew* villicus ville *Berech* se solo, contra *Paulum* Iohagionem *Ladislai* filij *Abraam*, feria quinta proxima post festum Penthecostes, coram dicto Comite, et Iudicibus nobilium dicti Comitatus sacramentum prestare debuisset, super eo, quod prefatus *Paulus* Iohagio magistri *Emerici* filij *Iohannis* in villa *Berech*, commo-

1) Igy ismételve.

rans extitisset, et ab eodem domino suo cum quodam equo *peycoloris* clandestine recessisset, et in hoc idem *Paulus* Iura possessionum predicti domini sui denigrasset, adueniente ipso termino, idem *Gewchew* ¹⁾ villicus, ipsum sacramentum prestitisset modo premisso, in quoquidem, *Paulo* et estimacione eiusdem equi, videlicet in vna marca, ad statuendum et soluendum, predictus *Ladislaus* ad ipsum diem deposicionis Iuramenti fideiussor extitisset, quo habito, et audito Iuramento, iamdictus *Emericus* ex parte eiusdem *Ladislai* vel super statuacione predicti *Pauli* ²⁾, et solucione vnus marce Iusticiam sibi fieri postulasset, Quo audito idem *Ladislaus* respondisset exaduerso, quod sepredictus *Paulus*, ab ipso clandestine recessisset, et ob hoc statuere ipsum nequiuisset, postulasset idem *Ladislaus* dictos Comitem, et Iudices nobilium cum instancia, vt terminum competentem reinueniendi sibi assignarent, vnde ydem Comes, et Iudices nobilium dicti Comitatus admisissent, quod vsque quindenae dicte ferie quinte proxime post festum Penth oratum *Paulum* querere deberet, et in ipsis quindenis coram eisdem Comite, et Iudicibus nobilium dicti Comitatus statuere tarum teneretur *Ladislaus* prenotatus, asserens idem *Ladislaus* filius *Abrae*, vt ipse presentem causam, pro eo nostram in presenciam postulasset, vt nos super eo, vtrum ratione negligencie statuacionis dicti Iobagionis sui in Iudicio trium marcarum, in quibus ydem *vicecomes*, et Iudices nobilium dicti Comitatus, ipsum conuinci decreuissent, vel minori Iudicio conuinci debeat deliberaremus Iusticia edocente, vnde quia *consuetudo Regni ab antiquo aprobata* id requirit, vt quilibet nobilis, pro negligencia statuacionis famulorum, vel Iobagionum suorum, contra aduersarios suos non in maiori honore, nisi in Iudicio *vnus marce* conuinci de-

1) Geechew, Gewchew, annyi, mint Gyéza, Geiza; van Gece helység, Abaúj, Bereg, és Veszprém vmegyékben.

2) predicti Pauli, kétszer.

bet, et agruari, Ideo commisimus, vt idem *Ladislau*s, pro negligencia statucionis predicti *Pauli* Iobagionis sui, contra memoratum Emericum dictum Iudicium *vnus marce*, in octavis diei medyquadragesime, nunc proxime afuturis, ad rationem *Cassensem*, eorum nobis persolvere teneatur, Datum Bude decimo die termini prenotati, anno domini, M. CCC. XL^{mo}. octavo.“

Jerney János' zárott alkatban hitelesen költ papiros példányából, melly az országbíró Pray' munkájában (De Sigillis. Tab. VI. fig. 1.) látható pecsétével volt lepecsételve; csakhogy a' czimervért alúl kerekített, nem csúcsos, mint Praynál.

Kivül írója kezével ime' hátirat áll: Pro Ladislao filio Abrae de Bakcha (itt így), contra Emericum filium Iohannis de Bakcha, super solucione vnus marce in octauis diei medyquadragesime coram nobis fienda memorialis.

LUCZENBACHER JÁNOS.

NYELVTUDOMÁNYI PÁLYAMUNKÁK. Kiadja a' m. t. társaság Első kötet. 8rét. kötve, postapap. 54 kr. középpap. 40 kr.

GRAMMATICA UNGHERESE dell' avvocato Francesco Császár n. 8rét. két rész egy kötetben. Postapap. kötve 1 ft 30 kr.

MAGYAR ÉS NÉMET ZSEBSZÓTÁR. Közre bocsátja a' m. t. társaság. Német Magyar rész. Kis 8rét, három-három oszlopra. író papirosra fűzve 3 ft, postapap. fűzve 3 ft 50 kr.

PHILOSOPHIAI MŰSZÓTÁR. Közre bocsátja a' m. t. társaság. 8rét. kötve. 40 kr.

HORÁTIUS LEVELEI. Fordítá Kis János. Az eredeti textussal Döring szerina, 's Wieland' magyarázó jegyzeteivel, Kazinczy Ferhncz által. n. 8. Postapap. kötve 2 for. 15. kr.

ROMAI CLASSICUSOK, magyar fordításokban. Kiadja a' m. tud. társaság. Első kötet. C.C.Sallustius' épen maradt minden munkái. Magyarra Kazinczy Ferencz. n. 8. kötve 2 ft; köz. pap. 1 ft. 30 kr.

— — Második kötet. M. T. Ciceróból beszédek, levelek, és Scipió' álma. Ford. Kazinczy Ferencz. n. 8. kötve 1 ft. 36 kr, köz. pap. 1 ft 12 kr.

MAGYAR JÁTEKSZINI JUTALMAZOTT FEJELETEK, a' m. tud. társaságnak ezen kérdésére: Miképen lehetne a' magyar játékszint Budapesten állandóan megállapítani? (Fáy', Kállay' és Jakab' fejeleteik.) Ára közép pap. 36. kr. Postapap. 48 kr.

EREDETI JÁTEKSZÍN. Hat kötet n12r. kötve 3 ft 57 kr. cp. KÜLFÖLDI JÁTEKSZÍN.—14 kötet n12r. kötve 6 ft 44kr. cp.

KAZINCZY FERENCZ' eredeti munkái. Első kötet. Poetai munkái, n. 12rét. kötve postapap. 1 ft 36 kr, nyomt. pap. 1 ft 12 kr.

PHILOSOPHIAI PÁLYAMUNKÁK. Kiadja a' m. t. társaság. *Első kötet.* XVI. és 211. lap. Budán, 1835. n8r. kötve postapap. 1 ft, közép pap.45 kr. cp.

VEZÉRKÖNYV AZ ELEMI NEVELÉS ÉS TANÍTÁSRA, vallási különbség nélkül minden tanítók' 's tanulók' számára. Másodrendű koszorúzott pályamunka. Irta *Warga János.* 152 l. Budán, 1837. n8r. *Első kötet.* Az elemi nevelés' alapvonatai. Ára a' fali olvasó táblákkal együtt 50 kr. cp.

Fali ABC és Olvasó táblák prof. *Warga Jánostól.* Budán, 1837. 5 ív egész rétbén, 20 kr. cp.

A' FELSŐBB ANALYSIS' ELEMEL. Irta *Győry Sándor.* Első füzet. Budán, 1836. n4r. Szépnymt. pap. és kötve 1 ft 30kr. cp.

A' TERMÉSZETES SZÁMOK' LOGARITHMAI, 1től 108000-ig. Szerkezteté *Babbage Károly*, Stereotyp-harmadik kiadás, *Nagy Károly* m. t. t. l. tag' ügyelése alatt. XIV és 202 lap. London, a' m. tud. társ. költségével. 1834. n. 8r. Ára: magyar, angol és német bevezetéssel, zöld papirosra 5 ft, sárgán 4 ft 45 kr., fejezen 4 ft; két nyelven (t. i. magyar és angol v. német) zöld pap. 4 ft 30 kr., sárgán 4 ft 15 kr., fejezen 3 ft 40 kr. cp.

FENYÍTŐ TÖRVÉNSZÉKI MAGYAR TÖRVÉNY. Irta *Szlemenics Pál.* 226 lap. Budán, 1836. n8r. kötve 1 ft 12 kr. cp.

TERMÉSZETTUDOMÁNYI PÁLYAMUNKÁK. Kiadja a' m. tud. társaság. Budán, 1837. n8r. Öszvesen 160 lap. kötve 48 kr. cp.

SEBÉSZSÉG, melyet előadási kézikönyvül kiadott doctor Chelius, heidelbergi professor. Fordítá *Bugát Pál.* Első kötet 349 lap. Második kötet 469 lap. a' műszavak' deáknémet-magyar és magyar-németdeák gyűjteményével. Budán, 1837. n8r. Mindenik kötet' ára külön 1 ft 40 kr. cp.

FABINI JÁNOS' TANÍTMÁNYA A' SZEMBETEGSÉGEKRŐL. fordítá dr. *Vajnócz János.* 332 lap. Budán, 1837. n8r. csinos borítékba kötve 1 ft 36 kr. cp.

A' magyar tudós társaság' *alaprajza* és rendszabásai. 27 l. Pesten, 1831. 4r. fűzve 12 kr. cp.

TARTALOM.

ÉRTEKEZÉSEK.

Lap.

XV. A' szépízleti rokonságok. (III. közlés). BRIEDL FIDÉL.	201
XVI. Sárospatak. (II. közlés) PODHRADCZKY JÓZSEF.	216
XVI. Lakodalmi szokások, Verőcze Vármegye' felső vidékei. HOBLIK MÁRTON.	233
XVIII. Homonnai Drugeth Bálint' naploja. (II. közlés) NAMÉNYI ISTVÁN.	252
XIX. Okleveles toldalék. LUCZENBACHER JÁNOS.	262

L I T E R A T U R A.

A' FRANCZIA IFJU LITERATURA FRANCZIA BÍRÁLÓK ÁLTAL FELVILÁGÍTVA.	113
CRITICAL SZEMLÉ	

Philosophia.

S. DENZINGER. Die Logik als Wissenschaft der Denkkunst.	117
C. CONRADI. Unsterblichkeit und ewiges Leben.	119
M. CHALIBAEUS, historische Entwicklung der speculativen Philosophie, von Kant bis Hegel.	121
G. HARTENSTEIN, Die Probleme und Grundlehren der allgemeinen Metaphysik.	128

Szép Literatura.

Théâtre chinois, ou choix de pièces de théâtre.	137
P. L. JACOB, de près et de loin, roman conjugal.	142

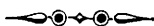
BIBLIOGRAPHIA.	29
MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' ÜLÉSEI.	35

E' folyóirásból, havonként egy, legalább hat ívnyi füzet jelenik meg; midőn a' szükség kívánja, réz vagy kőmetszetekkel. Előfizetés egy illy 12 havi füzetből álló egész évi folyamatra, csak 5 fr. cp. lesz en velin-pap. legfinomabb velinen pedig 6 ft 30 kr. cp. Postán 1 ft 36 krral drágább. A' megbízott könyváros, kihez minden könyvkereskedők és vevők utaltatnak Eggenberger József Pesten.

TUDOMÁNYTÁR.

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

ÚJ FOLYAM. — HARMADIK ÉV.

MAJUS, 1839.

EGY KÖNYOMATTAL.

B U D A N,

A' MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM' BETŰIVEL.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG

legújabb kiadásai.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' ÉVKÖNYVEI. Harmadik kötet 1834—6. N. 4-ed réthen, Berzsenyi Daniel' aczélmetszetű arczképével, 2 réz és 7 kőmetszettel: színezett képű 's vászonkötésű példány' ára 8 ft. színezetlené, papirosborítéku kemény kötésben, postapapiros 6. ft.

RÉGI MAGYAR NYELVEKKEK. Kiadta a' m. tud. társaság. Döbrentei Gábor' felügyelése alatt. Első kötet, összesen 493 lap, n. 4-edr. nyolcz könyomattal. Velinen, kemény táblába kötve 7 ft, vászonban borítva 7 ft. 10 kr. cp.

MAGYAR ÉS NÉMET ZSEBSZÓTÁR. Közre bocsátá a' m. t. társ. Első köt. Magyar Német rész. Nonpareille betűkkel, három hasábon nyomtatva 's füzve postapap. 3. for. 30 kr., írópapiroson 3 ft cp.

MAGYAR TÁJSZÓTÁR. Kiadta a' magyar tudós társaság. Budán. 1838.n. 8r. Kemény táblába kötve 1 ft. 30 kr. cp.

MAGYAR HELYESÍRÁS ÉS SZÓRAGASZTÁS' főbb szabályai, A' m. tud. társaság' különös használatára. Harmadik kiadás. Postapapir. kötve 10 kr.

VEZÉRKÖNYV' második kötete: Az elemi tanulmányok' alapvonatai. Jutalmazott pályamunka. Irta Waga János. Magyarorszag' földképével 's írásmintákkal, kötve 1 ft. 20 kr. cp.

ELSŐ OKTATÁSRA SZOLGÁLÓ KÉZIKÖNYV, vagyis a' legszükségesebb tudományok' összesége, vallási különbség nélkül minden néptanítók' 's tanulók' számára. Koszorúzott pályamunka. Irta Edvi Illés Pál. Második megjavított és bővített kiadás. Írópapiros. 2 ft., nyomtató papiros. 1 ft. 40 kr. cp.

BLAIR HUGO' RHETORIKAI ÉS AESTHETIKAI LECZKÉI. Némelly kihagyásokkal és rövidítésekkel angoltól Kis János. Két köt.füzve 3 ft. 20 kr. Postapap. 4 ft.

A' MOLDVAI MAGYAR TELEPEK. A' m. tud. academia elibe terjesztve P. Gegő Elek, sz. Ferencz szerzetebeli m. hitszónok 's m. t. t. lev. tag által. Két toldalékkal a' moldvai püspökségekről, a' bukovinai magyar telepekről 's a' moldvai cath. egyház' két század előtti állapotjáról; Moldvaország' abroszával, ékes borítékba füzve, postapap. 1 ft 40 kr. nyomt. pap. 1 ft. 20 kr.

EREDETI JÁTEKSZÍN. VII. köt. Az atyátlan. Szomorúj. Tóth Lőrincztől. 36 kr.

KÜLFÖLDI JÁTEKSZÍN. XIV-d. köt. A' Zászlótartó, vígj. Schröder után Molnár S. 24 kr.

— — XV-d. kötet: 1. A' levelezők. 2. Ész és szív, vígj. játékok Steigentesch ut. Külkey Henriktől. 3. Kénytelen házasság, vígj. Molière ut. Kazinczy Ferencz. 30 kr.

MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁGI NÉVKÖNYV, astronomiai napkönyvvel es kalendáriommal 1839. Füzve 36 kr.

Továbbá megjelentek

A' M. TUD. TÁRSASÁG évkönyvei. Első kötet. 1831—2. Kazinczy Ferencz' arczképével 's négy rézre metszett táblával. Színezett képű 's vászon kötésű példány' ára 6 for, színezetlené pap. borítéku kemény kötésben 4 ft. 20 kr.

Második kötet. 1832—4. Imre János' arczképével, 7 kő és 8 rézmetszettel. Színezett képű 's vászon kötésű példány' ára 7 ft, színezetlené, papiros borítéku kemény kötésben 5 ft.

TUDOMÁNYTÁR 1834, 1835, 1836, 1837, 1838. Minden folymat 4 kötet. Ára nyomt. papiroson 4 ft, velinen 5 ft. cp.

XX.

A' SZÉPIZLETI ROKONSÁGOK.

SZESZÉLYES, ELMÉS, ÉLES.

(*Humorosum, ingeniosum, acutum. Launig, Witzig, Scharfsinnig.*)

A' nevetségesnek feltalálása, és alkalmas kifejezése felteszi a' szeszélyt, ez ismét az elmésséget, és elmeélt; és miként valamely tárgy előadásában a' szeszély, elmésség és elmeél uralkodik inkább, és nevetésre fakaszt, annyiban a' névetségest, szeszélyesnek, elmésnek és élesnek nevezhetjük. Hogy valamit nevetségesnek találjunk, bizonyos személyleges (subiectivus) helyzet szükséges, mert mély búbánatban senki nevetni nem szokott, sőt vannak emberek, kik természetöknél fogva oly komorok és komolyok, hogy mosolygásra 's nevetésre ritkán fakadnak, mint a' régiéknél némelyekről olvassuk. A' szeszély a' latin *humorból* physiologiai értelemből névmásítva (metaphorice) szállott át az aestheticába, és általa ama' természeti hajlamot 's tehetséget értjük, magát kényszerént oly helyzetbe tenni, mellyben nevetséges tárgyakat lehessen feltalálni és előadni. A' szeszély lehet jó is, rossz is, rossz, haki mindent ferdén, és balul magyaráz, és így mind magának, mind másoknak terhére van, illy embert, ha ezen állapotja szokássá vált, jobban komornak, mintsem rossz szeszélyűnek nevezhetni. A' jó szeszély, vidám lélek, jó kedv, vidámság, különös ajándéka a' természetnek, és abban áll, hogy kényszerint tudja valaki magát oly állapotba helyezni, mellyben a' tárgyakat nevetséges oldalokról fogja fel, bennök valami ártatlan fonákságot találjon, mellynek kifejezése, és észrevétele

minmagunkat, 's másokat is kéjérzettel töltsön el. Illy természetű ajándékkal bíró embert szeszélyesnek nevezünk jó értelemben. A' szeszélynek elmellőzhetlen feltéte az elmés-ség, és elmeél' fennsőbb foka, azaz olly tehetség, melly által a' dolgok, és tárgyak' hasonlatosságait vagy hasonlatlanságait, mellyek nem ötlenek mindenki szemébe, könnyen lehessen észrevenni, és semlélhetőleg előadni; mert akarmelley tárgy mással összevetve nemi hasonlatosságban áll, de melly hasonlatosság sokszor nagyobb hasonlatlanság által vagyon elrejtve; szinte minden tárgy a' másiktól bizonyos tekintetben különbözik, de a' melly külön-ség 's hasonlatlanság nagyobb hasonlatosság által rejtetik el: amott a' hasonlatosságot az elmesség' emitt a' hasonlatlanságot és külön-séget az elmeél' mélyebb működése által fedezzük fel, és jöllehet mind a' két esetben ugyanazon egy tehetség munkál, még is különböző módon 's fokban működik. Az elmesség, és elmeél' tehát a' magokban épen nem nevetséges tárgyakat is nevetségesekké alakíthatja, mennyire t. i. elmés hasonlatosság; vagy éles megkülönböztetés által a' fonákság' helyegét tulajdonítja nekik, és ennek következtében a' nevetséges nem lehet próbaköve az igaznak, és jónak, mint némelley gúnyolók vélekednek, mert nincs olly igazság, nincs olly jóság, mellyet a' találékos, és éles ész játszva nevetségessé ne tehessen. És a' mennyiben a' szeszélyes elmés és éles, nyílt vagy elrejtett, való vagy látszó fonákság felfedezése által nevetésre vagy mosolygásra ingerel, annyiban méltán nevetségesnek mondhatni.

A' mennyire a' szeszélyes aesthetikai kedvelést gerjeszthet, rosztelkül megjelennie nem szabad, mert gyanut támasztana, rossz szeszélyből vagy is komorságból ered; rosztelkül pedig mindannyiszor mutatkozik, a' hány-szor minden kimélet 's tekintet nélkül a' legnagyobb szeretet- 's tiszteletre méltó tárgyakat támadja meg, és ezeknek lealacsonyításával sajátját iparkodik felemelni 's önmagának tetszeni, de ez bélyege a' gúnyszeszélynek, melly a' keblet hidegíti 's elkese-riti. Feltűnhetik a' szeszély

szelid alakban is, és így leginkább tetszik, mert hason-
szenvű részvétet, és bizonyos gerjedelmet ébreszt, melly
egyébként a' nevetségeshen igen ritka, 's e' bélyeg saját-
ja a' főnebbi 's nemesebb szeszélynek, melly a' keblet
melegíti, és felderíti. *Dambeck* a' szeszélyt, a' lélek
olly állapotjának mondja, mellyben ez a' világot az ész-
képhez mérvén, és amannak ezzel ellenkezetétől majd
kisebb, majd nagyobb fokban meghántatván, majd ismét
gúnykaczajra ingereltetvén, bíráló érzeteit a' tréfás, vig,
és érzelmiesből vegyes szinnel festi. Az eredeti szeszély,
mint általában a' lángész, nemesebb észtehetségeit együtt-
véve felsőbb szempontból nézi a' világot, és életet, 's
azért mind a' világ, mind az élet másképp' tűnik fel a'
szeszélyesnél, mint a' közönséges embernél, ő sokszor
ott komolyságot lel, hol mások nevetségest, és viszont
ott találja a' nevetségest, hol mások komolyságot látnak,
és így gyakran azt hagyja helyben, mit mások kárhoz-
tatnak, és ismét azt kárhoztatja, mit a' közvélemény ma-
gasztal 's jónak kiált; és ez mind saját lelki állapotjából
ered, melly minél jobban távozik a' tárgyak' szokott kép-
zeteitől 's nézeteitől, annál miveltebb 's jelesebb szelle-
met árul el. Ebből foly, hogy az eredeti szeszély saját-
tilag, és teljes szabadsággal lebeg a' komoly 's vig, a'
nevetségés 's érzelmies, tréfás és fennséges, olykor az
éredkélyesen komoly (pathetisch-tragisch) közt is.

Veber ¹⁾ a' szeszélyről ezeket mondja „A' szeszély
az előadásnak minden modorait 's tehetségeit foglalja ma-
gában, ő neki szolgál a' képzerő és vizsgálódás (specu-
latio) a' tagadó elmésség szemfényvesztő játékaival, csi-
pös ötleteivel, természetlen tulzásaival, és ferde elcsa-
varításival, valamint a' tetleges is fennséges szemléletei-
vel, meglepő képeivel, 's mintegy az istenség által lel-
kesített arczulataival. Ő leggazdagabb helyzete a' lélek-
nek, mert az élet minden viszonyaira ágazik el, de egy-
szersmind majd határtalan, mert szenvedelmesen hat az

1) I-ter Band, XI. Vorlesung. 316—317. lap.

emberi élet' legmélyebb 's titkosabb üregeibe, és ennek folytonos ütközéseibe, a' kötelesség 's hajlandóság, a' szellem 's érzékiség, a' menny 's föld közt, és a' léleknek felfedezi a' természet kétoldalúságát. Bánat és gúny, mély búskomorság, és pajzán csintalanság; szerelmi lihegés, és menydörgő düh, gyengéd sohaj, és félelmes kétségheesés váltják fel egymást szüleményeiben" stb. Szelid érzelmiesség derült fennségben alaphélyege a' szeszélyesnek, és azért tág mezeje van, melyben műveit termesztheti. A' miveltebb nemzetek közt leginkább az angolok bírnak eredeti szeszélylyel, kik után a' francziák, és németek említésre méltók. Honunkban eddig nem igen kapott lábra a' tisztább szeszélyes literatura, hacsak ezentúl nem fog e' vonalban is derültebb fény feltűnni, azonban *Fáyt*, *Kisfaludyt* és *Kovács Pált* felednünk még sem kell.

Az elmésség, és elmeél mint felebb magyarázánk már, a' tárgyak hasonlatosága, vagy hasonlatlansága' gyors felfedezésében és eléadásában áll. És pedig az elmésség leginkább a' tapasztalatiak 's érzékiek, az elmeél az elvont képek' főntebbi vizsgálódás' határain belül mutatkozik; azért az elmeél közönségesen finomabb szokott lenni, holott az elmésség majd mindenkor játszi, mert olly képzeteket egyesít, mellyek lényegtelenségök miatt komolyabb célra, az igazság' felfedezésére, és elismerésére nem igen alkalmazhatók, 's hasznothajtók, és a' képzemények egyedül értelmileg szerzendő kedvtelés miatt kapcsolatnak össze, melly kedvtelés nő, ha a' véletlenül meglepett értelem az elmésség' e' játékában melleslegesen igazságot is lel. Az elmésséghez megkívántatik a' gazdag, és eleven képzerő, melly valamint nagy bőségével bír a' képzeleteknek, úgy újakat, és újakat tudjon mindig teremteni; megkívántatik továbbá az ész 's értelem miveltségének bizonyos foka, melly az elrejtett hasonlatosságokat vagy hasonlatlanságokat felfedezni képes legyen. Egyébként az elmésség, és elmeél, tekintvén az eléadás' módját, és ennek hatását különféle: így

könnyű és természetes, ha mindenki könnyen felfogja, és észreveszi mihelyt eléadatik, ha pedig felfogására észtehetségeink' nagyobb megerőltetését 's feszítését kívánja, mesterkéltnek 's nehéznek mondathatik; való vagy valótlan, miként ítélőtehetségünket nagyobb vagy kisebb mértékben elégíti ki; komoly ismét vagy játszi, miként tiszta 's fontos igazságokkal, vagy a' képzemények' tarka játékaival foglalatoskodik; éles vagy sületlen, a' mennyire felfedezésére nemesebb vagy alsóbb tehetségeink szükségeseek; érett vagy éretlen, miként az izlés, és ítéleterő' criticáját jobban vagy kevesbé állja ki; virágzó vagy erőtlen, miként a' mellék képzemények' bőségét vagy silányságát tünteti ki inkább stb.

Az eredeti szeszély sajátságos bélyege miatt lényegesen különbözik az elmésségtől, és a' kik úgy vélekednek, hogy a' szeszély csak ága az elmésségnek, hibáznak, sőt az eredeti szeszély főntebbi kört keres, és neki az elmésség eszközül szolgál. Különféle írók különféleleg osztják el az elmésséget, van tárgy, dolog, gondolat, idom 's szóbeli elmésség, melly utósó sokszor nem egyéb szójátéknál, és különféle kisebb részekre oszlik, 's közönségesen rejtélyes idomban jelenik meg, de mellyet csakhamar elveszt, mihelyt a' feloldó kulcsot megtaláltak. Minél jobban közelít a' komolyhoz, annál valódiabb 's tartósabb az elmésség. Még megszoktuk különböztetni az okoskodó, és képes elmésséget (reflexions, und bildlicher Witz), amaz az ész' működése melletti ellentétekben 's hasonlatokban mutatkozik; emebben a' képzető az uralkodó elv, és azért képmásításokkal, allegóriákkal, és összehasonlításokkal él, szellemítvén a' testet, vagy testesítvén a' szellemet.

Az elmésség, és elmeél által okozott aesthetikai kedvtelés leginkább a' gyors 's játszi szellemműködésben alapszik, és annál nagyobb, minél jobban lép meg bennünket a' tárgyak' hasonlatlansága által, 's annál nevetésesebb, minél szembetünőbb az egybehasonlított tárgyak' ellenkezete; itt tehát minden az egybehasonlítás'

pontjában, vagy azon eszmében nyugszik, mely miatt az előadásban különféle tárgyak egyesítettek; maga a' legkisebb csekélység is eszközül szolgálhat az elmésségnek, ha benne valami nagyságot vehetünk észre. Az elmésség' különféle kifejezései közt csak az valódilig költészi, mely a' természet' titkaiba mélyebben hat. A' képes, és szóbeli elmésségnek soha a' szerénység 's illem' határain túl lépnie nem szabad. Vagynak tárgyak, melyek körükből az elmésséget vagy végkép' kizárják, vagy csak igen gyeren használják; ellenben vannak olyanok, melyek aesthetikai létüket, és becsöket csak az elmésség által nyerik meg, mert komoly előadások felfedezné aljasságokat. Egyébként az elmésség nem kevesé függ, különféle éghajlattól 's nemzetiségtől, azért némelly nemzetek, például a' németek és angolok a' képes, más nemzetek pedig, például a' francziák az okoskodó elmésséget szeretik jobban.

ŐSZINTE.

(*Naturale. Naiv.*)

Az őszinte, melyet természetesnek, mesterkétlennek is nevezhetnénk, a' természetes, és szokottbóli ellenkezetből ered, és mennyire nevetésre ingerel bennünket, bizonyos ágának tekintethetik a' nevetségesnek. Az őszinte magyarázatában nem kevesbé különböznek az írók, mint a' nevetséges' kifejtésében; de mi, őszinteségnek a' szüz, és ártatlan lélek' meglepő nyilatkozását nevezük, midőn ez az élet különféle tárgyairól, vagy viszonyairól, ezeknek természetes, és tudatlanul helyes nézeténél fogva, egyenes a' világ' bevett szokásaival ugyan ellentétben álló, de az illemt, és erkölcsiséget soha meg nem sértő ítéletet hoz: sérteni épen nem szándékozván, sőt nem is gyanítván, vajjon hozott ítélete a' világ' szokásaitól elüt-e? A' természet itt legteltjesebb tisztaságában, és ártatlanságában tükrözik, 's a' kisdedi

együgyűség a' gyermekessel egyesül, 's jöllehet olykor, a' gyermekességet tekintve, az együgyűség és tetsző böhöség mosolygásra késztet is bennünket, de ha átlátjuk, hogy az együgyűség a' világ' keresett, 's mesterkéltségen túl emelkedő nyíltszívűségből foly, kell azt tisztelnünk, sőt gerjesztetünk is, mert az egyenes, tiszta, 's ártatlan kebel' nyíltszívűsége az elvesztet boldogság' tekintetét visszaidéző, és jelen helyzetünk amazzali ellenkezete, melly titkolódás, színlés, álnokság, és ezer más hason indulatok miatt veszélyes küzdelemeket okoz, forrása a' gerjesztésnek; imigyen ez ártatlan őszinteséggel emelkedik az egyszerű természet a' világbülcöség, és megrögzött szokások' szüleményein túl a' nélkül, hogy legkisebb sebet ejtsen akar az illemen, akar az erkölcsiségen. De az őszinte, a' szokottól eltérése vagy ellenkezete által, kivált ha a' szokás másod természeté vált már, a' fonákság' bélyegét is viselheti, melly fonákság mosolygásra, vagy nevetésre is ingerelhet bennünket, 's pedig annál erősebben, minél szembetünöbblég tér el a' bevett szokástól, és minél váratlanabbul lepetünk meg; a' honét az őszinte általában nem természetesség, hanem olly mesterkéten egyszerűség, melly a' szokott gondolkozó 's cselekvő móddal ellenkezik, és ezen ellenkezet miatt az őszinte úgy mutatkozik, mint valamelly fonákság, mellynek váratlan 's meglepő felfogása nevetést, vagy mosolygást indít; de az őszintéből eredett aesthetikai kedvtelés annál erősb, minél meglepőbb egy részről, és minél jobban viseli más részről a' gyermeki ártatlanságnak bélyegét, melly magát nem csak az illendőség', megrögzött 's gyakran erőtetett szokásaitól, hanem annak hibáitól is mentten tartá, mert hogy megrögzött szokásaink, és fogalmaink gyakran megütköznek a' jó- és igazsággal, vagy, hogy tőle legalább elütnek, bizonyos. Azért bennünket sokkal kellemesben érint korosabb személyek' őszintesége, kivált ha nem affectált, és bennök a' durva miveltetlenség, vagy erkölcstelen szemtelenség' nyomait nem találjuk, mint a' kisdedek' őszintesége, mert ezt, és

ezeknek természeti egyszerűségüket már megszoktuk, és így őszinte nyilatkozásaik bennünket annyira meg nem lepnek. Ezekből mintegy kiviláglik, hogy az őszinteség nem csak valami szeretetre méltót, hanem gerjesztőt is foglal magában; mert miután mi a' kisdedi ártatlanságnak, és természeti egyszerűségnek, melly bizonyos nyilatkozásokban mutatkozik, örülünk, nem lehet nem egyszerűs mind más részről fájdalmat éreznünk, ha meggondoljuk, miként térhetett oly annyira el az ember a' társas élet, és műveltség által az eredeti ártatlanságtól, és egyszerűségtől; és ezért szereti az őszintét leginkább a' szeszély használni; de a' szemérmes elpirulás, melly az őszinte nyilatkozásokat követni szokta korosabb személyeknél, bizonyos tanúja, mind az uralkodó szokásbeli ismeretöknek, mind nyomasztó aggodalmoknak, hogy a' szokástól eltéréssel hibát követtenek el, melly őket mások előtt, ha le nem alacsonyítja is, legalább nevetségesekké teszi; és imígyen, valamint máskor is, valahánszor nevetés tárgyává válunk, önérzetünk sértetik meg leginkább.

Az őszintét *Schiller* után gerjesztőre vagy is érzékenyítőre, és meglepőre vagy is mulattatóra osztják. Szoros értelemben azonban csak az érzékenyítő érdemli meg az őszinteség' valódi nevét, mert ez ered tiszta, és a' természettel összhangzó ártatlan kebelből, ez továbbá leginkább csak erkölcsi viszonyokról, és tiszta emberi érzelmekről nyilatkozik oly módon, melly, habár a' közönséges élettől eltér is, még is az erkölcsi törvények szerint jónak 's ártatlannak látszik; e' neme az őszinteségnek tiszteletet ébreszt az ember eredeti természethajlama iránt, és kellemes szivgerjedelmeket szerez. A' meglepő vagy is mulattató őszinteség jóllehet szintén egyenes, természetes, és a' világ különféle szokásaitól eltérő nyilatkozásokban 's ítéletekben áll saját, vagy mások' viszonyairól, de még is gyanúsabb az érzékenyítőnél, mert ezekkel többet jelent 's mond, mint jelenteni 's mondani szándékozott, és ezen mód által nevetést, mosolygást, és kéjtélést okoz.

Minthogy az őszinte a' természet és művészet, a' bel- 's külelet köztli ellenkezethen alapszik, minden művészet között egyedül a' költészet az, melly az őszintét különféle értelmében, és jelenségeiben legterjedelmesebben fejezheti ki. A' hangászat csak általánosan, és azért keveshé észrevehetően; a' képző művészetek közt a' festészet jelentheti ki az őszinteséget, a' mennyiben t. i. az eredeti és természeti ártatlanság, és egyszerűség leginkább emberi alakban, ennek érzéki természetében, 's testi mozgulataiban mutatkozhatik; a' szobrászat a' műterményeiben használni szokott anyag' merevensége, és szilárdsága miatt lényegesen lévén megkorlátozva, az őszinteséget szellemileg ki nem fejezheti: az építészet pedig semmikép' az őszintének hasznát nem veheti, mert célja 's rendeltetése természetén és határain túl esik. Egyébként az őszinte előadása legnagyobb egyszerűséget, és nyugalmat kíván, és a' szenvedelmek legfelebb csak a' meglepő 's mulattató őszintének lehetnek tárgyai.

JÁTSZI, DÉVAJ ÉS CSÉL.

(*Jocosum, ludicum et scurile. Scherzhaft und Spasshaft.*)

Ha a' nevetséges játék gyanánt, és elmederítés végett használtatik, kivált társasági körökben olly módon, hogy az illem, és szépízlés' szabályait legkevesebbé sem sérti, sőt inkább ártatlan mulatságot szerez, játszinak vagy dévajnak mondatik. A' játszi, mint játéka az elmél- 's elmésségnek nyájas gyermeke a' jó szeszélynek, és célja a' társasélet' örömeit, és kéjeit fentartani 's elemezni. Játszi beszédeknek, 's miveleteknek komolyabb céljok nem lehet, mert elmederítést, és mulatságot kell szerezniük bántalom nélkül. Közönségesen kellemes csalódások, ártatlan enyelgések, meglepő 's váratlan fordulatok, mind a' gondolatokban, és képzetekben, mind a' szavakban és miveletekben alapjai a' ját-

szinak, melyekben egyszersmind bizonyos fonákság tűnik fel meglepőleg, mellynek felfogása az elmét felderíti, a' lelket kéjérettel tölti el, és kellemteljes helyzetet szerez.

A' játszi személy játszisága közt eltérven természeti, 's ismert bélyegétől, mást, felvett hangja által iparkodik kellemesen reászedni, úgy mindazáltal, hogy a' reászedett a' csalódást azonnal elértesse, és magát jókedvűleg meglepetve érezze; felteszi azért a' játsziság a' játszi személyben a' szellemi elevenséget, az ügyességet, és a' megállapított illem és hang' (tonus) szabalyaiban való jártasságot, oly mértékben, hogy ezen jó hang' korlátain túl soha ne lépjen; továbbá előre bocsátja az aziránti jószívűséget, kivel valaki dévajkodik, az elmesség könnyedségét, és bőséget, hogy t. i. folyvást újat, 's újat változót, kellemesen meglepőt stb. igénytelenül teremtsen a' nélkül, hogy szerfelett keresvén a' mesterkéltet izellenné, szárazzá, és homályossá válják, vagy ugyanazon egyet többször ismételjen, vagy a' szokott jó hangból a' durva 's alacsonyba át essék; illy feltételek alatt emeli a' játszi az élet' örömeit, és kéjeit, a' társaságot felderíti, embert emberhez közelebb vezet, és a' lélek legnemesebb ereit részint felébreszti, részint eleven működésbe hozza, de illy következmények csak akkor bizonyosak, ha a' játszi személy' bélyege, és a' mulatandók iránti jó szívűsége ismeretes, és célja, melly szerint ártatlan mulatságot kéjt, és elmederítést szándékozik szerezni, nyílt mindenki előtt. De, ha a' játszi személyöznő (egoista) ki csak magát akarja gyönyörködtetni mások által, akkor a' játsziságnak célja elvagyon tévesztve. A' mondottakon kívül még megkívántatik az aesthetikai érdekre, hogy a' játszi, habár tele van személyes érintésekkel, és az illem' vég pontjain áll is, mindennapi, és utféli ne legyen, és ugyanazon idomban mindenkor ne jelenjék meg, kivált mások' hibáit gúnyteljesen célul ne vegye, vagy a' mi még több, erkölcs-telen és alacsony soha ne legyen; e' végre szükséges, hogy a' játszi személyek egymást régóta ismerjék, és mintegy barátságban éljenek, és viszonyosan meg kell

győződve lenniök, hogy való tettetés által egymást meg nem csalhatják; ezért átnézzük gyakran a' durva, de egyébként jószívü embernek vastagabb dévajságát is, midőn a' ravasz ember' finomabb játszíságát el nem tűrhetjük, és legelmésebb dévajsága sem szerezhet aesthetikai gyönyört, minthogy dévajsága' alapját hasztalan keressük természeti jószívüségében, mellynek hiányával van. Vagynak perczek és viszonyok az életben mellyekben a' dévajságnak helye nincsen, vagynak emberek is, kik a' dévajságot nem szeretik, és nem értik, mert viszonyozni nem tudják. Kiviláglik mindezekből, hogy a' játszói lényegesen különbözik, mind a' gúnytól, mind a' csipős elmésségtől, mellyeknek céljok mindenkoron komoly, habár az előadás komolyan, vagy nevetségesen történik is, holott a' játszói minden komolyabb viszony nélkül egyedül az életöröm, 's kéjérzetek' felébresztésére, és elémozdítására irányz: eleme, okozata csak felvidítás, és minden kellemetlen bilincsek alóli felemelés; a' játszói tárgy és személy együleg, mert magokból teremtik a' nevetségeset, és ismét magok nevetik önmagukat. A' játszóban valódi szellemi élet uralkodik, melly által az emberi szabadság, a' megromlott és céljaitól elhajlott emberiség, és az eredeti súlyegen visszaállítatik, 's tiszta természetében mutatkozik: nincs azért mulatság, és felderülés dévajság nélkül, csak az illendőség' határain túl ne lépjen, hogy például: emberi fogyatkozásokat, gyengeségeket, és személyes megtámadásokat vegyen célul, mert ekkor korlátain túl lépven, átmegegyen a' csélbe (scurile) melly nem egyéb, mint időn, 's helyen kívül előadott illetlen, a' jó hang, és izlés' szabályaival megütköző, a' köz titzeteletet 's becsületet megsértő vastagabb tréfa, melly ez okért aesthetikai kedvtelést, 's gyönyört nem szerezhet. A' csél a' dévajságtól igen különbözik, mert a' dévajkodó mulat, felderít, a' nélkül, hogy magát gyűlöletessé tegye, és másokat megbántson, az illetlenül tréfáló pedig épen azért, mert beszédében, és miveleteiben, a' szépízlés, és jó hang'

szabályait, gyakran a' másokiránti tiszteletet is megsérti, továbbá, minthogy mindenütt csak a' közönségeset 's alacsony vadássza, és ez alacsony körbe minket is mintegy hálójába iparkodik huzni, gyűlöletessé 's megvetés tárgyává teszi magát; és azért, haki mással gorombán 's illetlenül tréfál, könnyen komolylyá válhatik az eset; annakokáért arról, kinek a' dévajtséghez érzéke nincsen azt szoktuk ocsárlólag mondani, hogy a' dévajsgot nem érti; ellenben olyanról, ki magával illetlenül tréfálni nem enged, dicséretesen azt mondjuk, hogy a' csélt azaz illetlen tréfát nem türi. Azonban, ha a' durvaság 's illetlenség inkább tettettet, mint való, és az illetlenül tréfáló csak azért ereszkedik illyesre, hogy játékot űzhessen, melly a' miveltebb elme' felderítésére is szolgálhasson, cséldévajzatnak (Posse) mondatik, melly nem egyéb, mint közönségesnek, és csinatlannak látszó dévajság, de melly semmi való illetlenséget magában nem foglal, sőt távol a' sérelmektől nyájas csalódások által gyönyört, és viditást szerez, 's mennyire gyakran furcsa fordulatokkal teljes, annyira furcsaságnak (Schnack, Scwank) is nevezhetni. Egy egész sora a' furcsaságoknak, mellyek mindazonáltal egybeköttetésben állanak, a' nemesebb tréfa (comicum nobilius) ellentétében képezik a' színművészi cséldévajzatot (drammatische Posse) mellyben a' költészek, vagy színészek, mind beszédben, mind mozdulatokban 's öltözetben a' szokottnál nagyobb szabadsággal élván, nevetséges tulzásokkal részint gyönyörködtetnek, részint komolyabb balgatagságokat gúnyolnak, de úgy, hogy az illem' korlátain túl soha nem hatván, a' közönségesbe 's alacsonyba át ne essenek, és magokat nevetség tárgyává ne tegyék, midőn nevetséget, és aesthetikai kedvtelést akarnak szerezni. A' furcsaság tehát neme a' dévajságnak, melly a' miveltebbnek is okozhat gyönyört, miután t. i. annak észrevételében szélszándékosan száll alantiabb körbe, hogy magát mintegy nemével a' nevetségesnek gyönyörködtesse a' nélkül mindazonált, hogy abban végkép' elveszen 's elmerüljön; illy feltétel

alatt a' művészet, előadásaiiban szintén nagy hasznát veszi a' furesának, minden aggodalom nélkül, hogy a' jó hangot, és izlést valamiben valamikor megsértene.

A' furesát a' bohóstól (possenhaft von possierlich) annyiban lehet megkülönböztetni, hogy amabban minden, szándékkal, és öntudattal, ebben pedig minden, szándék nélkül és tudatlanul természeti együgyűséggel, habár az illem' szabályaitól eltérőleg is történik, például: a' majmok' ugrása, 's különféle emberi tettek' utánzása bohós, mert tudatlanul követik el azokat a' majmok. Ha a' furcsa átvág a' közönségesbe és alacsonyba aljasnak (platt) ha az izetlenbe, fás 's durvának (fad und läppisch) mondatik; ha pedig a' kecsessel egyesül a' dévaj, enyelgőnek (tändelnd) hivatik. Folytonos dévajság könnyelműséget, folytonos komolyság pedig vagy mélyelműséget (Tiefsinn) vagy butaságot árul el; a' dévajság vidít, a' komolyság feszít, de ellensége a' dévajságnak csak rozslékű és szerencsétlen ember lehet. A' művészetek közül a' színművészi költészet, és ennek ága a' vigjáték (Lustspiel) leginkább veszi hasznát a' természeti, és nyájas dévajságnak teljes különféleségében, és sokoldalúságában, ezen kívül a' hangászat, festészet különösen a' mezei élet' rajzaiban, és a' színészet használja terjedelmesen.

VÍG, TRÉFÁS ÉS ENNEK ÁGAI.

(*Comicum et eius species. Komisch.*)

Tág értelemben a' nevetségeset vignak, vagy tréfásnak is szoktuk mondani; de szorosabban véve tréfás az, mi elmés, és csipős előadás által nevetségessé válik, és ha főleg, az emberi gyengeségeket veszi célul, 's az élet' különféle bohóságait, és butaságait, habár inkább feddésre, vagy könyörületre méltók is, de fonákság nélkül nincsenek, kellemes előadás által elménczkedve játsza ki, nevetségessé iparkodván azokat tenni, úgy mindazonált, hogy soha az erkölcsiséget meg ne sértse,

legszorosabb értelemben neveztetik tréfásnak; 's illy értelemben alapanyaga a' vigjátéknak, melly bizonyos neme a' dramának. A' vignak fő bélyege tehát a' nevetségesség, és ez oka, hogy a' közéletben gyakran élünk a' „tréfás 's nevetségesség“ szavakkal, mint egyértelműekkel, a' nevetségesség embert tréfásnak vagy vignak, 's viszont a' tréfásat, nevetségességnek híván; azonban nem minden tréfásat lehet nevetségességnek is mondani, így például hibáznánk, ha az epopeiát, vagy a' dramát nevetségességnek mondanók, mellyek eredeti irányok szerint soha olyanok nem lehetnek, tehát ollyasoknak nem is neveztethetnek. A' tréfásban a' felmagasztalt képzerő úgy szólván kénytteti az észet cseles játékait, és ellenkező képzeményeinek fonalát mintegy követni, olly móddal, hogy a' szépséggeli ellenkezet akar titkon, akar nyilván mutattatván ki, fontos jelentésű tárgygyá váljék, melly hajlandóságunkat, megnyeri. A' tréfásban ekkép' egyiránt munkás mind az ész, mind a' képzerő, emez a' szülemények' bősége, amaz elmesség, és elmeél által; imigyen a' nevetségesség főnebbi azaz megnemesített, melly a' művész' titkos avagy nyilvános kifejezése által, miután t. i. ez valamelly tárgy' ellenkezetét a' szépnak az észkép szabályaival, kitárja, mélyebb jelentésűvé válik.

A' vigból eredett kedvtelés valóban aesthetikai, mert nem annyira az észrevett fonákság, miként a' nevetségességben, mint inkább az elmés 's eleven előadás, és ama' mélyebb jelentés, melly alapul szolgál neki, örvendeztet meg bennünket kellemetesen. A' nevetségességnek művészi előadása bélyeges idomokban elémutatva, kitiinteti a' vig szellem' játékait, melly az emberiség' ferde tettein, és miveletein túl emelve, és teljes szabadsággal, 's képzerői kénnyel a' világ alantiaibb rétegeibe le szállva, de folyton még is az erkölcsiség' korlátai közt maradva, a' butaság, és fonákság álarczája alatt a' bohókkal ingerkedik, a' szellemileg ép' nemes önértetét pedig játszilag felébreszti, és bántalom nélkül dévajkodva a' hiábavalóság felé emeli. Valamint a' nevetségesség az

életben, úgy a' vig, és tréfás a' művészet' tág országában leggyakrabban találja helyét. Valódián a' szépséggel nem ellenkezik a' tréfás, hanem csak tetszőleg, mert a' nevetséges bélyeg, 's helyzet' szemlélhető kifejezése által az észképhez vezet, mint a' világosan belatott tévedés az igazsághoz vezérel. Jóllehet a' vig egyedül melékleges szépség, még az előadás, kivált, ha a' szépizlés' szabályaival meg nem ütközik, épen olly igénnyel bír a' szépségre, mint a' komoly, mellyel irányát tekintve ennek, ellentétben áll, azonban mind a' vig' legszabadabb 's teljesebb hatásköre a' színművészi költészetben van. Egyébként, valamint a' komoly, úgy a' tréfás is, mind a' költészet' különféle nemeiben, mind általában a' szépművészetek' pályáján uralkodik, így például: lehet a' táncz, a' festés, a' szobor, opera stb. tréfás, és magát az emberben létező tehetséget vig műterményeket önkényleg, 's bizonyos energiával teremthetni; *erőnek a' vigban 's vigra* (vis comica, komische Kraft) nevezhetni; 's azért méltán helyet foglal az aesthetikai fogalmak között, csak hogy valamint felebb mondók, hogy a' komolyt a' tragaedicumtól, úgy itt a' vigat a' comaedicumtól is megkellene különböztetni, annyival is inkább, mintán a' tréfás olly sok értelemben ugymint tág, szoros, es legszorosabban vététhetik.

Bendavid azt mondja a' tréfás' költőjéről, hogy a' szokott, és mivelt emberek tapasztalása' körét elmellőznie nem szabad, és a' mit előad, úgy kell előadnia, hogy az igazság vagy legalább a' valószínűség' határain túl ne essék, sőt azon oldalakat is, mellyeket éles, és gyorsan észrevező szelleme felfedezett, és mellyek tán mások előtt elvagynak rejtve, addig kell változtatnia, 's különféleképpen módosítania, míg önkényleg az ítélő' észtehetségeinek nem ajánlkoznak. Iránya, 's a' fő horostyány, mellyet elnyerni vágy, legyen egyedül az, hogy a' természetet aesthetikai szépségében mutassa elő, és a' szabályeszmé (Normalidee) szerint szepítse azt, úgy mindazáltal, hogy a' valódi világot szem előtt tartván foly-

vást, soha ennek eseteit, a' képzeményes világ' tüne-
ményeivel el ne cserélje. A' vigjátékköltő gyermek
és vezető egyszersmind, kinek minden negéd, és látszó
pajkosság mellett is vidám vallásisággal kell bírnia; és
általában a' tréfásban nem egyedül érzeki, hanem szel-
lemi részvét, 's gerjedelemre kell irányoznia, és sem
az anyagiba eszme nélkül, vagy sértő ocsmányságokba,
sem önkényes játékokba átesnie. Természet, és szabad-
ság egymás mellett álljanak, és egyik a' másikat el ne
nyomja, sem az illő határokon túl ne lépjen, sem a' me-
zítelen, 's önkényleg választott képtelenség, sem a' puszt-
ta kifejezése az emberi gyarlóságok- és fogyatkozásoknak
nem lehet tréfás, hanem mindkettőben meg kell lennie
az ellensülynak, és visszahatásnak, mely által a' ter-
mészettel egyesült szabadságnak játéka, és az ebből ere-
dett esemény vagy tét, valamint az ember is szellemileg
meghatva, és elevenítve tűnhessék ki. A' legmerészebb
tulságoskodásokba is ereszkedhetik ugyan a' költő, csak
az illő forrásokból meritse az eseményt, és természetha-
tását oly móddal, hogy a' szükséges ellensúly, és visz-
szahatás el ne maradjon.

Alig volna könnyebb dolog, mind bohóságokat, kü-
lönöségeket és ezerféle ellenkezeteket, melyek az élet-
ben tán soha elé nem fordulnak, halmozni egy személy-
re, és ezek által azt nevetségessé tenni, de ezt a' jó
költőnek tennie nem szabad, mert a' valódián élő em-
bernek akarja képét festeni, és így nem halmozhat egyéb
különöségeket, vagy bohóságokat össze, mint melyek
az élő ember' bélyegével összeférnek; a' költő' legna-
gyobb szabadsága mellett szükség észrevennünk azt, mintha
a' természet költött volna a' költő helyett, az élet nyelve,
az őszinteség, elmésség, szeszély stb. emelik a' vigat főnebbi
pontra, és ha úgy adatik elő, miként iránya és célja ki-
vánja, akkor valódi aesthetikai hatással bír, és kellemes
érzést szerez. Sokszor látunk vigjátékokat, melyeknek
szelleme, és lényeges részei tréfások ugyan, de hiány-
zik bennök a' finomság, és azért nem ritkán tisztán

édes érzés helyett, keserűedés, vagy nyomasztó érzeteket is indítanak.

A' vig általában vagy tárgyi, vagy személyeges. A' tárgyi, miként a' nevezet tudatja, tárgyakban létezik, és leginkább az indulatok- 's szokásokban mutatkozik; a' személyeges műve a' művésznak, ki a' komolyt elmésen tudja tréfára átváltoztatni. Az indulatokban gyökerezett vig állandó, a' szokásbeli és nemzeti a' korszellemmel változik, de az időre legfoganatosabban hat. Továbbá a' vig a' különféle bánásmód viszonyaira nézve, különféleg osztatik fel, ha nemesebb 's finomabb olyannyira, hogy megítélésére főnebbi észtehetségek, vagy legalább nagyobb foku szellemi műveltség szükséges, nemesebb tréfának (comicum nobilius, subtilius, maioris gradus, hochkomisch); ha pedig durvább, 's nyersebb bélyegű, melly leginkább csak a' külérzésekre hat, és a' műveltség' kisebb fokánál is felfogható, alrendű tréfának (comicum inferioris ordinis, niedrigkomisch) mondatik. A' nemesebb 's finomabb tréfa a' szépízlés szabályaitól el nem tér, sőt az udvarias élet, és csinosság körében folyton megmarad, és illyent kellene mindenkor tárgyul kitűzni a' vigjátékban. Az alrendű tréfa, mellyet az olasz *Burlettól* (Posse, Schwank) burleszktréfának is nevezhetünk, ellentételesen a' finomabb tréfával, a' miveltebb világ' szokásait, és szépízlés szabályait mellőzván a' bohóság 's értetlenség' nevetséges oldalait, nyersen, de elevenen tünteti ki, és csupán az emberiség' méltatlanságában 's lealacsonyításában ismer határt; mert hol ember méltóságától megfosztva, az állatok sorába taszítatik, ott vége minden tréfának a' szabadság' eszméjével együtt. E' neme a' tréfásnak az által éri el leghamarább czélját, mivel a' nemtelent és csekélyet, nemes, fontos, gyakran ünnepies, az egyszerűt pedig szánszándékosan dagályos idomban adja elő, vagy a' nagyot, és nemeset akaratosan alantibb körbe vonja, és a' csél' öltözetébe burkolja közönségesen parodia és travesztérozás által, mellyek a' tréfásnak leghathatósbb segédeszközei. Ide tartoznak a'

harlekinadék is, mellyek valaha igen uralkodtanak a' színen, most azonban, miután a' jobb ízlés, és műveltség' szelíd angyala majd mindenütt lebegteti jótévő szárnyait, csak az al 's tudatlan nép mulatására szolgálnak. De mivel az alrendű tréfa az elmésségnek bővebb ömledezésire szabad tért nyit, e' tekintetből igaztalanul záratnék ki a' szépművészetek' köréből, csak szorgalmatosan ovakodják a' teremő, és kifejező művész a' megvetendő aljasságtól, sértő durvaságtól a' természeti vagy erkölcsi undorítótól, mindannyi ellenségeitől a' művészetnek, mert illyesek által bizonyosan nagyon megsértendi a' miveltebb szellem' érzeteit, köz kedvezésre pedig süketellenül számíthat. Főleg nagy hatása a' burleszktréfa, ha némileg komoly bélyeget veszen fel, vagy a' parodiában, és travesztérozásban, mint burleszkgúny jelenik meg, mellyben a' komoly a' tréfával, idő az erkölcsökkel, szokások a' viszonyokkal, nagy az alacsony-nyal szánszándékosan elegyítve, és miként felebb mondók, a' közönséges dagályosan, a' nagy közönségesen fejeztetik ki, és ezen ellenkezet által erős, de tréfás következetek támadnak.

Ollykor a' tréfásban olly tárgyak köttetnek össze, mellyek különféleségök, 's ellenkezetök miatt alig látszanak egyezhetőknek, például: ha ember 's állat virágokkal, 's több effélével úgy köttetik együvé, hogy az állat- és növényország egy összenőtt 's elválaszthatlan testnek látszassék; e' nemét a' tréfásnak bohózatnak nevezhetni, vagy grotteszktréfának, és ága az alrendű tréfának, melly képzeményes, szeszélyes, sokszor tulságosan bohós egyesítésében az alig összeférhető tárgyaknak, és hason eléadásában áll, valóságos torzkép tehát (Zerrbild). A' grotteszknevet az olasz *grottából* vette, mellyben hajdan különféle festéseket, és építési ékesítményeket, tulságos cifraságokat, és az alig egyesíthető tárgyak' agyrémes összeköttetését lehetett felfedezni, melly képeket grotteszkeknek mondanak. A' grotteszk név a' képző művészetekből lassudan majd minden más szépművészetbe

is átvitetett, melly által a' képzerő' tulságot, és módfelett nevetséges szüleményeit akarák kijelenteni; a' képző művészeteken kívül leggyakrabban a' tánczban, és a' vig színművekben használtatik ma, és több erőt, mintsem kellemet fejt ki, mert jobbadán merész ugrásokban áll. A' régiek is igen szerették e' nemét a' tréfásnak, kivált a' görögök; jelenleg a' grotteszktréfa leginkább az olasz színházakban uralkodik, de még is kisebb mértékben, mint hajdan a' görögöknél; maga Raphael, korának gyöngye, és az utóvilág előtt elfeledhetlen emlékezetű festő sem zárá ki műveiből a' grotteszket.

Ha akarmelley már magában rút és alacsony tárgy olly tulságosan, és képtelenül festetik le, és adatik elő, hogy a' világban illy jelenetet alig gondolhatni, és imígyen egy valóságos megfordított azaz ferde észkép támad, ferdézetnek mondatik. Caricatura az olasz, *caricare*ből, szerfelett megterhelt, (überladen). Valamint a' grotteszk, úgy a' ferdézet is leginkább a' festészet- költészet- és színben divatozik. Jóllehet pedig a' ferdézet, tulságos, és a' szabályeszmével összenemférő tárgyak, vagy részek' egyesítésében, és előadásában áll, még is az előadásnak mindenkor bélyegesnek kell lennie; hogy aesthetikai hatással bír hasson; szükséges tehát, hogy a' szellem, és szeszély a' nevetségesnek a' hyperboláig esz- közlött felemeltetése által főnebbi jelentést adjon, mert nem annyira a' szánszándékos torzképekben, mint a' torzvonások' főnebbi jelentésében alapszik az aesthetikai hatás; azért vannak a' ferdézetnek is bizonyos határai, mellyeken túl bélyegességét veszti.

Valamint a' komoly előadásában az észképnek, mint Dambeck mondja, a' művész fölfelé törekszik, hogy a' tökély' lehető legmagasabb fokát érzékesítve fejezze ki, úgy a' ferdéző művész alantibb körbe száll, és tökéletlenségeket halmoz a' vég aesthetikai vonalig, nem azért, hogy művészetlen nézetből az észképet akaratosan megsértse, hanem inkább, hogy a' sértés által hathatósan emlékeztessen bennünket az észkép' követeléseire; és imi-

gyen a' ferdézet is, valamint általában a' tréfás fentartja bélyegét a' mellékleges szépségnek. Ha a' viszonyok, és részek' ellenkezete, mint történni szokott, főleg tréfás benyomást szerez, például: egy törpe képtelen nagy hajússzal, akkor nevetséges; ha pedig a' szabályszereteli eltérés miatt irtózást, undort, és könyörületet okoz, például: egy kised vizaggyal, rettenetes, vagy irtózatoss ferdézetnek mondatik; a' szépművészetekben leginkább az első neme a' ferdézetnek használtatik, mert a' szellemi miveletlenség, és ennek szó vagy képek általi kifejezése, akár tréfás, akár komoly hatásu legyen, a' gúny' köréhez tartozik, melly gyakran használja eszközül a' ferdézetet. A' torzképek- 's ferdézetekben a' halhatatlan emlékezetű Hogarth valamint legtöbbet, úgy legszerencsésebben is nyújtott, mit az angol nemzet' sajátos szeszélyének tulajdoníthatunk. A' franczia torzképek 's ferdézetek jobbadán feszesek, és szellemnélküliek. A' hangászat a' hangászati egyvelegekben (Quodlibet) tünteti ki a' ferdézetet.

Ha ki kérdezi végre, hol alapszik a' torz 's ferdézet eladásokból eredett aesthetikai kedvtelés? Kétségkívül azt kell felelnünk, hogy a' képzerő szabad játékaiban, melly magokban az ellenkező combinatiokban 's torzképekben is bizonyos súlyegyet összhangzatot, és bélyeges eladást tud teremteni, ama' meglepésen kívül, melly közönségesen, részint a' való, részint a' látszó fonakság' felfogásából foly; azonban az illendő mértéket, és határokat, valamint másutt, úgy itt is meg kell tartani, másként műterményeket mutatand a' művész, mellyek nem annyira a' tárgyat, mind őt teendik nevetségessé.

XXI.

ÚTAZÁS

A' QUARNEROI SZIGETEKEN.

Fiuméhez, 's a' magyarpartvidékhez közel fekszenek *Veglia, Arbe, Pago, Cherso, 's Ossero*, 's az ezek körül elszórt kisebb, nagyobb szigetek, vagy vízből feltünedező kopár homok- 's szikladombok (*scogli*), mellyek ma, minthogy az Ádria' *Quarneronak* nevezett öblében állanak, általában *quarneroi szigeteknek* neveztetnek.

Terjedése a' Quarneronak a' Ferroszigetet átszegő délvonaltól számított keleti hosszúság' $31^{\circ} 50'$'s $33^{\circ} 54'$; 's az éjszaki szélesség' $44^{\circ} 35'$'s $45^{\circ} 20'$ között, az istriai félsziget' végső csúcsától, *Punta della Promontoretől*, keletdéli irányu vonalban *Brevilacqua*, vagy mint a' hajósok nevezni szokják, *Privlaca* helységről nevezett dalmati hegyfokig van, melly falucska Zarától éjszakra néhány mérföldnyi távolságra esik. Ennél fogva *Quarnero* öntözi Istria' keleti partjait, az egész magyar tengerparti 's horvát határöri vidéket, le *Carlobaigoig*, a' hajdani *Scirdaig*, 's ezentúl, egypár mérföldnyire, a' dalmati partokat majd nem *Nonaig*.

Az útas, ki a' felséges Ludoviceán a' magyar partvidéket látogatandó, Fiumébe szándékozik, előbb mintsem e' csinos városkát a' „*magyar kaputól*“¹⁾ megpil-

1) „*La porta ungarica*“ így neveztetik a' Ludovicea útnak a' tersacti váromladék alatti sziklatömegeken keresztül tört azon pontja, mellyen először tűnik szemökbe a' magyarhonból Fiumébe utozóknak e' város és kikötője.

lantaná, már *Jelenjénél* ¹⁾ látta a' *Monte maggiore*, *Cherso* 's *Veglia* szigetektől körülövezett *Flanaticus* öblöt, vagy inkább, szoros értelemben a' mai szűk magyar tengert; látta e' két szigetet a' kelő nap sugaraitól aranyozottan, vagy a' szomszéd *Istria*' kopár bércei mögé vonulótól szende árnyékba borítottan a' csendes tengerből felemelkedni; máskor a' viaskodó *Boreas* és *Auster* által felzúdított *Ádria*' hullámai közt éjszaki szirtes partjaikat mozdulatlanul meredezni, vagy ismét, a' nyomosztó keletdéli szél (*scirocco*) sűrű köde által teljesen beburkolva, szeme elől mintegy végképen elvarázsoltatni.

Gyönyörrel futottam végig, már egypár év előtt, *Monte maggiore*' magas bérceiről, a' délre siető nap' tiszta világában ezen elszórt földdarabokat, vagy inkább földdel gyéren meghintett sziklatömegeket, melyeken egykor magyar hősök járdaltak; egy nagy, de szerencsétlen királyunk (a' hagyomány' szava szerint), családja's hű követőivel együtt a' tatárdüh előtt menedéket keresett ²⁾; melyeken egy másik, szinte dicső, de sokkal boldogabb koronásunk, testvére' meggyilkolását bosszúlandó, hajókra rakta *Apuliába* szállítandó vitézeit. Végig futottam; 's feltevém azokat beutazni, vágytam látni a' napjainkban olly homályossá lett helyeket, melyekben egykor *Árpád*' vére, 's a' magyar korona oszta parancsokat és kegyeket! Mert mulattató bár, és tanulságos a' mai virágzó nagy nemzetek' honának látogatása: alacsonyágunkban még is, mellybe bal sorsunk, tán némikép bűnünk is; sülyeszté, 's mellyből olly nehezen, és sokára, vagy tán soha sem leszünk többé képesek magasra vergődni, úgy vélem, édes érzést gerjeszt a' honfi kebelben azon zarándoklás, mellyel hazánk' dicső századaiba, 's nemzetünk' vihar- 's veszélylyel terhes, de még is dicső

1) Fiumétől három mérföldnyire, a' *Ludoviceán*; hol ennek *Buccariba* vezető ága a' fiuméivel egyesül.

2) Minő hitelt érdemel e' hagyomány, alább bővebben fogok felőle szólni.

korába visszalépve, annak hajdani nagysága' hatalma' 's fénye' ma is élő emlékein szabad bolyganunk.

Veglia.

Hétre járt egy késő tavaszi este az óra, midőn az engem 's útítársaimat viendő tágos, de könnyű csolnak, négy matróz által a' fiumei halpiacz melletti köszárný' oszlopától eloldatva, útnak indítaték. Csendesen ingott a' méltóságos Ádria; nem lengett szellő, melly érezhetőbb rengésbe hozta volna sötétkéék hullámit. Visszavonúlt a' part, 's a' fiumána csatornának keleti pompás köszárnýa; vissza a' zajgó város; 's mi az est' hűsében, matrózaink' gyors evezése mellett kellemesen halladtunk a' tükörsima habokan *Veglia* felé, melly a' leáldozó nap' utósó sugaraitól előntve, valódi regényes alakban látszék minden evező csattanásra felénk közeledni. Eltűnt azonban a' nap teljesen, 's a' sziget még messze volt; mert a' körülbelől 16. mérföldnyi tengeren, melly *Veglia* szigetet Fiumétól elválasztja, szép munkába kerül négy izmos matróznak is áthaladni. Általános csend szállt a' nap' leáldoztával az egész ifjuló természetre, mellyet reánk nézve eleinte a' fiumei lövészek' puskadurranásai, 's evezőink' mindig egyhangú csattanásai; utóbb a' Buccariban szállásoló katonaságot lakába intő esti dobszó, 's jókedvű matrózaink' vig dala zavartanak. Az esti szürkület' kétes világában merengett előttünk a' portorèi négy tornyú kórház, a' Frangepánok' hajdani fényes, de egyszerűs mind veszélyteljes kastélya, 's alatta keletdélre a' boldog emlékü VI. Károly császár által építetett tágos, ma olly üresen álló szép kikető. Ezeken túl, a' dooli kies völgy feletti merédek sziklatetön tűnedeztek ki az esthomályból *Hrelínvár'* omladozó tornyai, 's felettök, a' *Gyulahavasokon* kanyarogva vezető *Carolina* útnak némelly pontjai.

Besötétedett; 's a' még holdtalan égen gyenge fény-nyel ragyogtak ki az éjszakra 's keletdélre terjengő felle-

gek közül a' kisebb csillagok; 's mi elhagyva a' *szentmarki* hegycsúcsot, 's a' közöttte és *Maltempo* közt megnyíló *Morlákok csatornáját*, megközelítők *Veglia*' szigetét, de tőle meglehetősen távolságban haladott nászadunk, mert partjaihoz a' viz' csekély mélysége, 's rejtett szirtjei miatt nem bátorkodtak egészen közel járúlni e' vizeken jártas matózaink.

Portorétől délre szigetet képző kopár halmok feküsznek *Veglia* felé, mellyek szüntelen magasbra emelkedvén, egy a' tengerbe meredeken lenyúló sziklacsúccsal végződnek. Ezen szirtcsúcs, mióta rajta a' XVI-ik század' utolsó, vagy a' XVII-ik első éveiben *Donatus* velencei tábornagy egy, az *uszkokoknak* Zeng, Buccari 's Fiume közötti közlekedését szemmel tartó, 's ha körülmények úgy kívánják vala, el is zárandó álgýútelepet építtetett sz. *Mark'* szigete- 's erőségének ¹⁾ neveztetik; ezen álgýútelepnek azonban ma már csak helye 's néhány kövei láthatók. Ezzel átellenben *Veglia* szigetén áll, egy kissé keletdélre helyezve, *Maltempo*; szinte a' velenceiektől épített erőség. Az e' két, egykori kis *Dardanellák* közötti tengerszoros nyitja meg a' *Morlákok' csatornáját*, melly innen éjszakkeletre a' magyar tengerpartok 's dalmatai havasok közt *Carlobagoig*, 's délnyugotra *Veglia* és *Arbe* szigetek között szinte *Pagoig* terül, 's szabad átkelést enged azon kisebb hajóknak, mellyek Zengből, 's *Veglia* éjszakkeleti partjain fekvő helységekből *Buccariba*, vagy *Fiumébe* evezgetnek 's vitorláznak. Nagyobb hajók csak nyilvános veszélylyel merészelhetnek e' szorosba vitorlázni, mert azokat a' benne elszórva lappangó szírtek és sekélyek töréssel, vagy megfenekléssel fenyegetik. Azon viharos időkben, midőn e' partok körül a' francia 's angol hajók czikáztak, egy angol fregáta elég vakmerő volt e' szorosba hatni, a' francziák által valamennyire megújított *szentmarki* álgýú-

1) „*Scoglio e forte di San-Marco*“. Minucio Minuci, Hist. degli Uscocchi, a' 88—89. l.

telepet ostromlandó; 's mint az arra még híven emlékező környékbeliek állítják, parancsnoka' 's kormányosa' minden ügyessége mellett is csak a' kedvező szélnek köszönheté, hogy ügygyel bajjal ismét mélyebb 's biztosabb vizekre juthatott.

Ki a' szentmarki szirtcsúcsot, 's az ellenében fekvő vegliai hegyormot geognostikai szemmel vizsgálja, könnyen meggyőződik arról, hogy e' két szikla tömeget egy hatalmas földrendülés szakasztotta el egymástól; mert annyi századok' multa után is, az olly sok hullámoktól csapdosva mosott két szirtnek egymásra forduló rézsütös alakja, egyforma magassága, horpadásai és domborodásai nyilván mutatják, hogy hajdan egy egészt tőnek; 's úgy tetszik, mintha a' természet az emberek' kedve- 's kényelmeért választotta volna el azokat egymástól, hogy így a' parti lakosok *Volocsatól*¹⁾ kezdve a' magyar partvidék' hosszában Zengig, kik különben Vegliát egészen megkerülni, vagy rajta szárazon átutazni kényteleniténének, könnyebben 's gyorsabban közösülhessenek egymással. Minő nagy jótétemény lett volna az Fiumére nézve, ha a' természet egy illy csatornát nyit vala Voloscától fogva *Capo d'Istridig* elszakasztván Istriát *Karniatól*, 's egyenes közösülésbe helyezvén ez által a' magyar kikötőt Trieszt- és Velenczével; midőn most az istriai félsziget' megkerülésére, 's így tőlünk Trieszt- vagy Velenczébe jutásra, kivált ellenkező szelek támadván, mi *Punta della Promontorenél* közönségesen meg szokott történni, napok, sőt hetek is kellenek.

De visszatérek csolnakomba.

Az éj azonban haladt, 's mi is a' megszakadozott

1) Díszes városka Istria' keleti partjain, a' Quarneronak épen nyugotéjszaki szegletén. Benne egy cs. kir. kerületi biztosság, törvényszék 's vámhivatal létezik, Lakosai részint földművelők, kiknek munkáját a' körülé fekvő völgyek nem épen mostohán jutalmazták; részint hajóbirtokosok 's hajókázást, 's tengeri kereskedést űzők.

fellegek közül kikacsintgató hold' kétes világában haladtunk, bár derekasan kifáradt, de még is egyre jókedvű matrózaink' danái közt, kik az evezőt Fiumétől fogva ki nem eresztették kezökből, minthogy a' tükéletes szélcsend miatt két vitorlácskánknak semmi hasznát sem vehettük. A' matrózok, erősebb evezés közben nem örömetst danolnak ugyan, de a' mi vigszeszélyű legényeink kivétel valóan ezen általános szabálytól; ők könnyen engedtek kérelmünknek, 's egyik dalukat végezvén, csekély pihenés után újat kezdtenek.

Tizenegy óra múlhatott, midőn sajkánk egyet kanyarult, 's előttünk *Capriccio* állott, takarékos kikötőjével, 's fák körül kifejérlő kastélyával. Néhai *Adamich Á. L.* építeté ezt nyári lakul magának 's családjának; hol fellengző terveitől, messze terjedt kereskedési viszonyai' 's munkálati' terhétől elbágyasztva, csendes nyugalomban szokott nyaranta néhány napot 's hetet tölteni. Partra szállván, soká kelle várakoznunk, míg a' mély álomba merült házi őrt, kinek felvigyázására a' lak, 's ennek kertté alakított környéke van bízva, felébreszthettük. Ez megtörténvén, rövid vacsoránk után; melly kucoriczafiszthé rántott friss állókon (sardelle) kívül, a' magunkkal hozott hideg sült- 's matrózpereczből ¹⁾ állott, lefeküdtünk.

Mire felocsódtunk, három nyergelt öszvér várakozott reánk. Csolnakunk már hajnalban Vegliába, a' sziget' fővárosába evezett, 's mi paripáinkra vetvén magunkat, megkezdtük szigeti zarándoklásunkat, a' hajósoktól ma *Omissail*-nak nevezett *Castel-muschio* felé. Társaim gyakorlottabb lovagok lévén mint én, könnyen ügettek előre, bár lovaik koránsem voltak azon szép, virgonc, apró lófajból, mellyről e' sziget' leírásában *Coronelli* emlékezik ²⁾; vagy ha abból, úgy korunkig

1) *Biscotto*, kétszersült, vastag pereczalakú, leginkább tengeri úton használtatni szokott kenyér.

2) *Isolario del Padre Coronelli. Velence, 1696. a' 143. l.*

nagyon elaljasodott Veglia' ménese; én pedig, vagy inkább az engem' vivő öszvér, csak ballagott, 's én nem erőtetem a' jó állatot, melly ekképen időt engede andalgásra.

Képzeliődésem szárnyra kelt, 's visszavitt a' történetek' homályos fonolán az emberiség' kora mesés századába, midőn az istenek, hogy mennyei unalmokat elűzzék, leszálltak Olympusról, a' halandókkal társalkodandók. *Jason*, *Medaea* 's *Absyrtos* jutottak eszembe. Úgy tetszék, mintha úton vinne szelíd paripám, mellyen ezen hősök kalandoztak, 's elég vakmerő valék képzelni, hogy az elveszett aranygyapjút én majd fellelem! Úgy rémlék, mintha előttem lebegnének a' drága aranyfürtök, 's utánok kapaszkodám, de helyettök tátosom' bozontos sűrénységbe markolék, 's visszarogytam a' nyeregbe; öszvérem ijedtében egyet ugrott, 's az ekként okozott hatalmas dűczögés ábrándozásomból fel, 's ülésemből majd le ráza, 's szép álmomat, mint már velem többször, 's tán egyéb honfitársaimmal még gyakrabban megtörtént, füstbe oszlata.

Helyre vergődven tornyos nyergemben, körül tekinték, 's társaim már messzehaladtak; felettük a' buján virító fákkal koszorúzott sziklacsoportozatok, 's ezeken túl a' castel muschioi váromladék, 's hasonnevű városka' füstös házai tűntek szemembe. Az ezeken túl égbe magasodó Gyulahavasokat terhes fellegek boríták, 's mire Castelmuschiót elértük, nagy cseppekben kezdett az eső hullani. A' mező, melly útunk mellett jobbra 's balra terjedt, köves ugyan, de nem termékenytelen, jóllehet művelésére csekély gondot látszanak fordítani a' birtokosok; a' barázdák lugosokra, néműtt közönseges füze vagy fügefára eresztett szőlőkkel, 's csirázó burgonyával valónak beültetve. A' mint a' domb emelkedett, kies erdőcskébe jutánk, mellynek cserein gazdagon tenyeszik Zrinyi' kellemes szagú virága, a' szerény estike.

Castelmuschióból, melly e' sziget' éjszaki végsűcsán, meredek szirtfokon épült, gyönyörű a' kilátás az egész Fla-

naticus öbölre, Istria- a' magyar partvidék- 's dalmatiai bércekre; hatalmasb szelek ellen magas halmoktól védett, nyugotra nyíló szép öble, biztos kikötőül szolgál kisebb hajóknak; házain többnyire a' hajdankor' 's enyészet' vasfogai mutatkoznak; mintegy 1,200 lélekre menő lakosi, kiktől, mint tapasztalám, a' sziget' egyéb helysegei is igen különböznek, mód felett piszkosak és lomhák; nagyobb részint szőlőművelésből 's halászatból éldegélnek, melly életszeri forrásokhoz a' selyembogár tenyésztés is számíthatatik. A' várostól éjszakra fekvő kopár szírhalmokon szoktak a' többnyire bőven jutalmazó kövityúk vadászatok tartatni. A' várnak, melly 1482-ig ¹⁾ az egész szigettel együtt a' vegliai grófoké volt, külső, négyszegyet képző falai 's egy tornya keletdélre ma is állanak. Utolsó ki azt a' *Schinella*, később *Frangepan* nemzetségből laká, 's a' szigetet is bírá, *János*, Miklósnak fia volt, ki már 1452-ben Velence' pártfogása alá adta ugyan magát; azonban még harmincz évig uralkodott a' szigeten; midőn is a' köztársaság' kényszerítésére jogairól lemondván, családjával együtt Velenczébe vonúlt; 's így a' magyar koronától, mellyhez nagy Lajos alatt visszajutott, e' sziget is, mert Arbe, Pago 's Cherso már jóval előbb elváltak, örökre elszakadt.

Az omladozó falak között, hol egykor a' szigeti zsarnok, kincsei' vakító fényében mulatott, 's honnan kényűri szava a' tengerig leharsogott, hol tán IV-ik Béla király is megpihent, most sovány gödölyék viczkáندoznak, 's bögő marhák delelgetnek; „Igen, *megpihent!*“ felelém egyik, e' szigetről eredett útitársomnak, ki a' már felebb említettem hagyományra hivatkozva, állitá, hogy IV-ik Béla királyunk e' szigeten keresett 's lelt menedéket. Mert abban, hogy Béla, a' tatárok' visszavonulta után, vagy Dalmatiába tett másodszori útjában Veglián, 's különösen Castel-muschioban volt, kételkedni nem aka-

1) Coronelli szerint; de Lucius 1480-ra teszi. De Regno Dalm. et Croat. V. könyv. 5. fejj. a' 270. l.

rok; minthogy azt maga látszik igazolni a' vegliai grófok' részére 1255. kiadott királyi adománylevelében: „*S nem csekély pénzt, melly húsz ezer girát meghaladott, arany 's ezüst serlegekben, 's más drágaságokkal együtt JÓSZÁGAIKRÓL (de bonis eorum, vagy tán inkább: VAGYONAIBÓL?) átnyujtottak, 's átnyujtva ajándékoztak*“¹⁾; de, hogy az üldöző tatárok előtt, családjával együtt Vegliára menekedett volna, nem hihetem; mivel *Tamás*, spalatoí esperes effelől igen világosan szól, a' király' 's családja' tartózkodását *Spalatóból Trauba*, (a' hajdani *Traguriumba*), 's az ezen város előtt fekvő szigetre tevén: „*A' király pedig nem akart Spalatoban megszállani, hanem elmenvén feleségével 's minden kincseivel, TRAUBAN tartózkodott, azt gondolván, hogy ott az ellenség' üldözése ellen erősb védelme leend, a' szigetek' közelsége miatt. Felszedé pedig magát egész udvarával 's a' VÁROS ELŐTT FEKVŐ SZIGETEN MARADT*“²⁾. Spalatoból tehát Trauba, 's innen Vegliára nem menekhetett: mert ez azon várostól legalább is 180. tengeri mérföldnyi távolságra esik. Veglia körül pedig *Trau* nevű város nincs 's nem is létezett. De még két okom van hinni, hogy IV. Béla a' tatárok' dühét kerülendő, e' szigetre nem vonúlt: 's az *első* az, hogy Veglia a' löszült tatárok előtt, kik a' király' vérért szomjúzák, elegendő bátorsággal nem kínálkozott, mivel a' szárazföldi partokhoz nagyon közel fekszik; a' *másik*, hogy az Austriában tapasztalt vendégszereteten okúlt királyról fel nem tehetem, hogy ismét külföldre ment volna menedékhelyt keresni, midőn saját birodalmában elég sziget volt, melly neki nagyobb bátorságot nyújtott mint Veglia, 's őt kész, őszinte jóbágyi szívvél fogadta. Veglia ugyan is azon időtájban nem tartozott a' magyar koronához: mert jóllehet Kálmán királynak 1111. költ királyi levelében, mellyel az arbei papságot ugyan-

1) Lucius de Dalm. et Croat. Reguis. IV. könyv. 8. fejez.

2) Thomas Archid. Hist. Salonit. Cap. 39.

azon jogokkal ruházta fel, mellyeknek a' magyarországi birtokában volt, előfordúl ugyan *Domonkos*, vegliai püspök is, 's annál fogva hihető, hogy ezen koronásunk e' szigetet is meghódította; a' későbbi dalmatiai háborúgások' alkalmával azonban elszakasztatott Magyarországtól, 's Béla' futásakor Velencze' pártfogása alatt volt; mint azt *Dandolo* bizonyítja: „*Bertalan vegliai gróf társaival*“ (vagy inkább: „*atyafiaival*“; mert IV. Béla' oklevelében „*parentela* áll) *ki a' grófságot hűség esküvel a' velenczeiektől bírá, hűbért nyervén Magyarország' királyától, egészen ehhez csatlakozott*“¹⁾. A' sziget' keleti részén fekvő *Dobrigno* helység' lakosinál mais fen levő, e' szavakon kezdődő népdalnak: „*Eljött a' magyar király*“²⁾ eredetét pedig, én I. Lajos király' korába gondolom teendőnek, ki alatt, mint már emlitém Veglia ismét a' magyar koronához visszaesatoltatott, attól majdnem egész századig függendő.

Meglepő látomány Castel-muschióban, 's általában az egész szigeten, ha egypár keleti részén fekvő helységek' lakosit kivesszük, minden pórt, nem és korkülönbség nélkül ugyanazon szabatu, tetőtől talpig *fekete* gyapjuszövetből készült ruházatban látni. A' sziget' műveltebb lakosi azt mondják, hogy az így öltöző pórság hajdani urát, a' Frangepanokat, gyászolja; de ha közülök valakitől búszinü viseletük' okát kérdezzük, azt felelik; „*apáink is illyet viseltek*“; 's ezen ok nekem is valóbszínűnek látszik az elsőnél. A' némberek sok réti fejer kendővel takart fejükre széles karimájú fekete kalapot

1) „*Bartholomaeus Comes Vegliae cum Consortibus suis, qui juramento fidelitatis Comitatum a Venetis recognoscerebat; recepto feudo a Rege Hungariae, ei totaliter adhaeserunt*“ *Lucius* felebb idézett munkája' IV. könyv. 8. fejezetben.

2) „*Doshel je magyarsky kralj*“ Ohajtásom e' reánk nézve nem egészen érdektelen népdalt megszerezhetni, minden igyekezetem' daczára is, eddig csak pusztá ohajtás maradt.

Császár után rajz.

Nyomt. Treitsensky és tárgya Pesten.

BODOLIK.

Tudománýtár, 1839.

tesznek; a' férfiak fekete, vagy sötétkéék matróz süveg-
gallérral, mellynek csúcsáról gyakran hátukra lóg a'
bojt; a' durva vászoning felett, gallértalan kurta újas,
's mintegy csipőig érő szűk dolmán van; a' némbereken
a' rokolya, férfiakon a' derékban ránczraszedett bő bugyo-
gó, csak a' térdcsuklót fűdi el, ezen alól fekete lábtyu
's cipő van, de ez utóbbinak színét az idő többnyire vő-
rösbarnára változtatá. Ha a' némberek feje helyett sötét
barnavörös főtekeresztet viselnek, jele, hogy családjak'
valamelly tagjának halálát gyászolják.

Castelmuschiót elhagyván, egyenesen Vegliába lo-
vagoltunk. Jólkészült út, mellyen kocsizni is lehetne, e'
szigeten csak kettő van, Vegliából, a' sziget' fővárosá-
ból, vezet egyik éjszakra Castelmuschioba, 's a' másik
délekeletre *Besca nuova* felé; ezen ág azonban maig
sincs egészen elkészítve. Korsit ritkán látni itt, én leg-
alább egyet sem láttam, 's azért a' castel muschioi apró-
ra tördelt kövekből készült út is fölötté darabos. A' vá-
rosok 's helységek többnyire tengerszélre levén építve,
a' közösülés köztők jobbadán csolnakon történik; az áru-
kat, termékeket 's egyéb terheket pedig a' sziget' belebb
fekvő helységibe, öszvérek hordják szét, 's azért ki e'
tájon utazni akar, gyalogolni, vagy lovagolnia kell. Mi
is így tevénk; bár részemről inkább szerettem volna gya-
log jární, mint durva készületű, 's metsző bordázatú
nyergemmel czombjaim 's inaimat feltöretni. Az út' men-
tében, mellyen haladtunk, 's melly majd nem a' sziget'
közepéig kanyarodik be, csak egy falut lelénk, holott a'
partokon, kivált délnyugotra, egymást érik a' helységek,
minthogy itt az éjszakkéleti szél (hora); mellynek nyomait
a' sziget' éjszakkéleti kopár halmái szembetünőleg mutat-
ják, nem szokott olly nagy erővel dühöngni.

Az útas' figyelmét ezek közt különösen *Dobaschi-
nizza*, hajdan egy *visconte'* lakhelye vonja magára. Több
vegliai patricius' mezői laka diszelg itt, a' buján tenyésző
szőlők, füge- 's olajfák között. Lakosi különösen bor-
termesztéssel 's olaj sajtolással foglalatoskodnak, 's jobb

esztendőken 1,500 *barila* olajat is szűrnek, a' 'luccai 's provenceival vetélkedhető úgy nevezett szürolajat (*olio vergine*), melyet többnyire csak a' birtokosb vegliai urak készítenek saját hasznukra, ide nem számítván ¹⁾.

A' völgyekben mindazáltal vannak, a' sziget' közepén is szántóföldek 's rétek, melyeken, minthogy az említett éjszakeleti szél' pusztítása ellen fedvék, szinte gazdag tenyészet mutatkozik. Délnyugotra ez út mellett, körülbelöl egy német mérföldnyi hosszúságra, erdőség terül el; de ez jöllehet a' tölgy e' szigeten hét év alatt *négy*, a' körös 's egyéb fejrőfák pedig ugyan annyi idő alatt, *két hüvelknyire* vastagodnak átmérőben, a' szüntelen használás, 's rendetlen irtás miatt nagyon megritkult, 's általában gyenge, fiatal fákkal levén beborítva, inkább cserjésnek, mint erdőnek mondathatik; 's ha e' tekintetben az illető hatóságok által gyors 's szigorú rendelkezések nem tétetnek, annyira jutand Veglia, hogy egy-pár évtized múlva kénytelen lesz a' saját szükségére megkivántató famennyiséget másutt venni, midőn helyes erdőszabályok mellett még soká folytathatta volna fakeskedését, melyet, kivált egykor Velenczével, olly jutányosan üzött. Vajha, hazám' több vidékeit is hasonló sors ne várná!

Déltájban, reám nézve nagy bajjal, értünk Vegliába, hol én a' lovaglástól elszokott, 's az olly idomtalan nyereghez hozzá sem szokott, farkasaim miat alig találtam helyemet.

E' város' megtekintését másnapra hagyván, ebéd után *Cassione*-he csolnakoztunk, mely Vegliától kelet-délre, mintegy öt tengeri mérföldre van. Ez a' szigetnek legmeglepőbb, 's valóban festőileg szép vidéke. A' szigetet körülölelő *Quarnero*, messze benyúlva a' száraz közé, tágas öblöt képez itt, melyet virító, termékeny,

1) *Barila* kis hosszukás hordó, melybe 107. fontnyi olaj, vagy 40. pintnyi egyéb folyadék fér. Ez évben Veglia 's Dobaschnizza körül az olaj fontja 20 p. kr. volt, 's bariláját 30 p. ftjával adák a' természetők.

's *Ponte* helység' csinos házaival diszelgő völgyek szegnek be. Ezen öböl' közepén emelkedik ki a' mindig csendes vizekből egy szigetke, 's rajta épült *Cassione* hajdan a' benedictinusok, ma a' ferencziek' monostora, egy a' természettől inkább, mint emberi kéz által rendezett angolkert' százados tölgyei, különféle bokrai 's virágai között. A' téres kolostort, ma csak négy szerzetes lakja, kik kisdéd könyvtárukat is restek rendbe hozni. Reményltem ebben valami magyar régiségre találhatni, mert vegliai ismerősöm ezzel kecsegtetett; de a' könyvtárör, ki jobban látszott a' boros csobányhoz, mint könyvekhez érteni, ebbeli kérésemre mogorván felelt, hogy tudomására, semmi magyar munka sem létezik monostorukban. Magam kutattam aztán a' könyvtárban, de hiába. *Nagy Albert* „*Liber de dogmatibus*“ czímű munkája' kéziratát; *Claudius Ptolomaeus Alexandrinus*' munkáinak nagybecsű; 's *Sylvius Italicuséinak* Parmában, 1481. évi november 16. végzett gyönyörű kiadását találtam csak figyelemre méltónak. A' monostor' temploma, melyet számos bucsújárók látogatnak meg évenként, ha egy a' falból felére kiálló sziklakoporsót, melyben Frangepán Katalin', II. Miklós' leánya' hamvai mondatnak, nagy értékű drágaságok közt nyugodni, 's a' nagy oltár felett álló *Da santa croce Jeromos* által 1535. festett, magyarországot ábrázoló, 's nem épen minden műbecs nélküli nagy vászonképet megemlítem is, semmi érdekést nem nyújt.

Másnap reggel, minthogy az erősen fúvó éjszakeleti szél tovább indulásunkat úgy is gátolá, Vegliát, 's környékét néztük meg. Ez, mint Castelmuschio is, kevés újat mutat. A' velencei *Provveditorok*' laka halomra dőlt, 's külső falai kerítésül szolgálnak azon kertnek, mely ma, az egykori fényes teremek' helyét foglalja el; a' kevély szárnyas oroszlánt egyszerű repkény takarja el ezeken; látszik azonban a' város' keletdéli 's nyugoti tornyain, mely utolsón, fennvan még a' huszonnégyet mutató márvány óratábla is; pusztulásnak indult

szinte az e' torony' közelében látható szónok vagy hirdető páholy, 's szerény magánlakká változott a' hatalmas Frangepanok' hajdani pompás kastélya. A' székesegyház, ha neki a' dús vegliai grófok' egyikétől ajándékozott gazdagon aranyozott ezüst keresztet, 's azon golyót, melylyen a' bold. szűz 's tizenkét apostol domborvésethen ábrázoltatnak, 's mely *Paolo di Magdeburgo* művész' készítménye, kivesszük, semmi figyelemre méltót nem mutat. Tözsomszédságában van e' templomnak a' püspöki lak, mellynek nyugoti falai a' lerombolt bástyákra építve, tengerből emelkednek ki; 's ha még egy pusztá apácza monostort 's templomot, a' ferencziek' kolostorát megemlítem, Vegliának minden nevezetességét felszámoltam. Lakosinak száma 1,500. tétetik, kik, mint szinte az egész szigetét, a' körül fekvő vidéken általában *Bodoli* név alatt ismeretesek, 's többnyire szőlőművelés-, halászat- 's azon csekély kereskedésből tengődnek, mellyet besózott állók 's skomberekkel, kecske- 's bányabőrökkel, 's némi csekély saját termésű olajjal üzőgetnek.

A' város körüli sziklás halmok, 's különösen a' *Bescanuovába* vezető út mellettiek, hosszú sorban vannak szőlőtőkkel beültetve, mellyek közt cseresznye, 's egyéb gyümölcsfákon kívül többnyire füge 's olajfák zöldelnek. Mi nekem itt különösen feltűnt, az a' szőlőtők' olly forma művelése vala, minőt Magyarország' több hegyein láthattam. Veglia körül ugyan is nem ültetik a' tökét fa mellé, Horatiusként:

— *adulta vitium propagine*

Altas maritat populos.

sem lugosokra nem eresztik a' sok évü venyigét, melly, az olaszoknál ma is fenn levő szőlőművelési mód egyébiránt Istriában 's a' magyar-partvidéken, sőt Castel-muschio' határában is divatban van; egyedül állanak azok, csakhogy nem olly szép sorozatban, mint többnyire nálunk, hanem rend nélkül elszórva a' szikladarabok közt, tavaszonként újra megmetszetnek, 's csak a' már firtóket hozott fris hajtás mellé tüzetnek le július' végével a'

gazdag gerezdek' terhe alatt megkonyúló venyigéket gyámolandó karók. Mivel azonban a' szüretelés olyképen történik, mint a' fennemlített vidékeken, hol tudniillik, a' szőlőle több napokig hagyatik a' szemektől megfosztott csutkákon, a' szigeti még fejr borban is megvan azon, némellyeknek igen tetsző, fanyar íz 's nehéz zamat, melly az e' tájéki borokat általában bélyegezi. A' termő föld' ritkasága okozza azonban, hogy a' tőkék közti szabad térbe itt is burgonya vagy kukoricza ültetik.

A' mint a' vidék' megtekintéséből visszatérénk, kalauzunk, egy érdemes vegliai tisztviselő, egy növényre tőn figyelmessé, melly itt közönségesen *Astro-montano* név alatt isméretes, de melly szerinte fűvészi nyelven *Aster alpicus*, vagy *Buphthalmum salicifolium*nak neveztetik, 's én, ha magyar neve még nem volna, mit mivel fűvész nem vagyok, nem tudok, azt *fűzlevelű gerbecsénnek* keresztelném. Különös gyógyerő tulajdonítatik e' növénynek viperák, 's egérbékák' mérges csipése, sőt még veszett eb' marása ellen is; melly esetben ugyan is levelei addig főzetnek, míg azok' leve majd nem tapasszá sűrűdik össze, 's ez a' csipés' vagy marás' helyére kenetik; a' virág' nedve pedig lefőzöttképen adatik a' betegnek. Használata e' gyógyszernek gyakor e' szigeten, hol a' viperák 's egérbékák ¹⁾ épen nem ritkaságok. Voltak, kik e' növényt porrá törve, a' magyarpartvidéken, 's különösen a' vinodoli területben az ott pusztított ázsiai cholera ellen is, nem épen minden siker nélkül használták.

Minekeltötte Vegliát elhagyjam, nem tartom teljesen érdektelennek viszontagságait, mennyire kivált azok hoi történeteinkkel is összefüggésben vannak, röviden érinteni.

A' mesés régiségbe hat fel e' sziget' története, a' szomszéd Cherso- 's Osseroéval együtt, szinte *Jason* 's *Meda*edig; kik az aranygyapjuval Colchisból elillanván,

1) Olaszul *toporagno*; fejére nézve béká, 's testére, lá baira egérszerű undok állat.

Hyginus szerint, az akkor *Corcyra* (vagy mint *Cluverius* fejtegeti, inkább *Curicta*) szigeten uralkodott *Alcinous*hoz futottak. Erről több régi görög 's római írók emlékeznek, *Lucius*, *Cluverius* 's *Blondus*nál, kiknek idézetével *Dyonisius Aert*, *Pliniust*, 's *Melét* magam is összevetém. Különféle elnevezései közt gyakrabban fordulnak elő: *Curicta*, *Curica*, *Curicla* 's *Becla* (*Porphirogenitosz*nál), míg végre mind ezek *Vegliára* változtak. A' római birodalom' hanyatlása után, *Dalmatia*' egyéb városaiként, e' sziget is független állapotban, kis köztársaságot képezte. *Dandolo Endre* ¹⁾ *Participatius János* velencei hercegnek; *Sabellico* ²⁾ pedig, ugyan ezen Jánosnak, kit egyébíránt bátyja, *Justinian*, a' valódi herceg, csupán segédül vett maga mellé a' kormányon, tulajdonítja *Curicta* vagy is *Veglia* szigetnek a' köztársaság' részére történt meghódítását; mire mind a' két író szerint, *Obelerius*, egy nevezetes számkivetett velencei férfinak e' szigetre szabadulása adott okot 's alkalmat; azon csekély különbséggel azonban, hogy amaz a' meghódítási évet 830.; ez pedig 831. teszi. Első nyoma annak, hogy *Veglia* magyar koronához tartozott, *Kálmán király*' fennidézett 1111. levelében találhatik, mellyben többek közt a' vegliai püspök' aláírása is látható. Igen hihető azonban, hogy attól már 1116. midőn tudniillik *Jadra* a' velenceiektől visszafoglaltatott, 's *Arbe* a' magyaroktól elpártolt, *Veglia* is Velenczéhez szegődött; ha csak inkább *Coronellinek* nem hisziünk, ki említett munkájában állítja, hogy a' vegliaiak 1133. önként folyamodtak Velencze' pártfogásáért, hogy segélyével az őket nyugtalanító kalóztól megszabadulhassanak. Utóbb a' folytonos magyar, görög 's velencei háborúk alatt, *Dalmatia*, 's a' többi adriai szigetekre mért sorsot viselve, majd a' magyar koronához, majd ismét a' köztársaság- 's görög császárokhoz tartozott; mi, hogy mást

1) Krónikájában 830-ik évre.

2) *Rerum venet. Decad. I. Lib. III.*

ne említsek, abból is kitetszik, hogy a' *Rogierius* dalmatiai hercegtől 1180. kiadott oklevélben *Mireus* zengi püspök tanúkép van aláírva; 's ha Zeng akkor a' görög császártól függött, mit az említett oklevél kezdete bizonyít, nagyon hihető, hogy Veglia is ahhoz tartozott ¹⁾.

De honi történetünkéből is tudjuk, mint foglalta el Manó görög császár III. István alatt Dalmatiat 's a' közel szigeteteket, melyeket csak III. Béla csatolt aztán 1182. vissza a' magyar koronához; melly fejedelem, már 1193. Schinella Bertalan vegliai grófot, Modrusa vármegyével megajándékozta ²⁾; mit azonban Dandoloval, nem tudom mint lehet megegyeztetni, ki szerint IV. Béla' uralkodása' kezdetén, velencei pártfogás alatt, a' Schinelláktól biratott; kik hűbér gyanánt nyervén azt a' köztársaságtól, annak évenként 10,000. lírát fizettek érte, 's azon kívül, minden alkalommal, midőn Velence 30. gályát állíta hadilábra, ők is kötelesek valának saját költségökön egyet felfegyverezni. Később, midőn a' Frangepánok Bélától, 's utóditól az adriai partokon hűbért nyertek, Veglia többnyire magyar, de némellykor velencei kormánytól is védve igazgattatott, saját grófjaitól; míg végre 1482., mint már említém, az utóbbiak' hatalmába kerülén, a' magyar koronától egészen, 's tán örökre? elszakadt.

A' köztársaság e' szigetet, 's a' vegliai patriciusokat jogaik- 's szabadalmaikban jobbadán meghagyta, kik is, a' Velenczéből minden 32. hónapban küldetni szokott új Provveditore 's kapitány' főkormányja alatt, saját statútumaik szerint igazgatták azt, négy tőlök választott

1) „In Christi nomine Anno Dominicæ Incarnationis 1180. Indictione vero 13. Regnante D. N. Manuele Sanctissimo Imperatore, et in Ducatu Dalmatiæ et Croatiae existente D. Rogerio Slavone Duce — — — — — Hujus autem rei isti sunt testes; Inprimis, Mireus Segniensis Episcopus“. — Luciusnál, III. k. 132—133. l.

2) Engel Geschichte des ung. Reiches. I. kötet. 269. l.

alispán (visconti) által, kik Besca-, Dobrigno-, Dobashnizza- 's Verbenicoban laktanak.

Jelenleg e' sziget Arbe- Ossero- 's Chersoval együtt politicai 's gazdasági igazgatási tekintetben a' triesti kormányszéktől függ; törvénykezésiben pedig a' klagensfurti felelbbviteli törvényszéktől, 's csupán vámbeli ügyekben a' zárai fővámhivataltól. Van az anyavárosban egy egészségi küldötség, egy kerületi biztosság, 's törvényszék, melyek' hatósága az egész szigetre kiterjed. Püspökségével, melly egy a' dalmatiai legrégiebbek közül, egyesítvék ma az arbei, és osseroi (Auxerensis; tán a' mai Ansarensis?) volt püspökségek is; melyek' híveinek összes száma 211. megyebeli áldozó pap', 's 27. szerzetes' pásztorkodása alatt, az 1836. papinévkönyv szerint 32,700. lélekre megy. Ezek közül esik:

Vegliára	12,668	lélek
Arbére	4,529	„
Ossero- 's Chersora .	7,709	„
Nagy- és kis-Lussinra	7,794	„

összesen: 32,700 lélek.

Esztendei kiszabott telekadóképen, csupán Veglia, 17,000 pengő forintot fizet, a' házi, halotti, 's örökségi bizonytalan adózásokon kívül, mellyekhez még a' dohány' 's bélyeges papir' szörnyű terhe járul! Egyébiránt itt nincs jobágy, nincs földesúr; a' paraszt telkének teljes hatalmú ura 's tulajdonosa, 's még is olly nyomorúságban él, mellynek mását honunkban keresve sem lehetne találni.

Délután a' szél valamennyire lecsendesedvén, elhagyók Vegliát; csolnakunk azonban szorosban a' partok mellett haladott; mellyeken, ha a' cassionei völgyet kiveszszük, szinte *Bescavecchiaig*, 's így Vegliától mintegy 6. tengeri mérföldnyi távolságra, hol ismét némi szőlőművelés mutatkozik, semmi tenyészet sem örvendeztet meg az útas' szemeit. Meredek més- 's homok- sziklák huzódnak el többnyire a' partok' hosszában, mellyeknek hullám- kimosta üregeibe rettenetes morgással csapdozó-

nak be a' borától korbácsolt habok. Délkeleti csúcsán a' szigetnek, emelkedik egy tőle elvált, magas kopár szikladomb, az úgy nevezett *Scoglio di Pervicchio*, már Coronelli' korában a' tengeri nyulak' (conigli) kedves tanyája; a' közte, 's Veglia között levő nyílásban tünt szemünkbe *Zeng'* hova, 's a' termékeny határú *Bescanuovába* mellytől itt alig valánk négy öt tengeri mérföldre, ha az éjszakkéleti szél engedi, örömet elevezénk vala. Nagy baj Zengre nézve, hogy éjszakkéleti szél fúván, hozzá semmiféle hajó sem képes közeledni; annál fogva tehát, megfordítók mi is csolnakunkat, 's felvonva kis vitorláink' egyikét, útunkat Arbe sziget felé irányozók.

XXII.

ÁGNES ÉS BEATRIX,

MAGYAR HERCZEGNÖK.

Kreutzer bajorországi titoknok' azon beszéde, melyet a' scheyerni benedekesek kolostorának beszentelésekor tartott ¹⁾, közelebbről érdekel bennünket, hogy sem azt el-mellőzhetnők: „A' scheyerni vár ²⁾, ugymond, melyet hajdan Arnolf császár épített, történetileg is igen érde-kes; a' császár' két menyé Ágnes és Beatrix, magyar herczegnők, mielőtt Arnolf és Verner fiaival egybekeltek, itt kereszteltettek meg; sz. Henrik császár huga, Gizela e' várban tartá a' magyar királylyal menyegzőjét, miután István itt vette volna fel a' szent keresztséget ³⁾. Innen küldék Henrik császár, és a' scheyerni grófok Magyar-országba azon apostoli férfiakat, kik a' magyarokat a' keresztény hitre térítették.“

Ennél fogva, de azért is, mivel a' szerencsétlen augsburgi ütközet szinte a' bajor sógorság miatt történt: méltó e' körülményt bővebben nyomozni.

1) Wiener Zeitung, 1838. 234. den 11. Octob. Deutsch-land, S. 1402.

2) Schira, Scheyern, Castrum Bavariae cum titulo Comitatus, olim sub propriis Comitibus, postmodum ad Duces Bavariae pervenit. Spener, in Famil. Pilatino Bavar. Pfannerus, de praecip. Germ. Princip. Gentibus. c. III. Avent. Annal. L. VII.

3) A' kútő, melly után állítja mind ezeket, előttem ismeretlen. A' hely, hol sz. István kereszteltették, még bővebb nyomozást kíván.

Arnolf' származatáról sokféle a' vélemény¹⁾. Tolner őt Arnolf császár unokájának tartja²⁾; Vilhelm, Arnolf császár fiává teszi³⁾; Palignesius ellenben azt vitatja, hogy Luitpold örgrófnak és a' keleti Franciaország' herczegének fia volt⁴⁾.

Annyi bizonyos, hogy Luitpold, Arnolf herczeg' atyja a' carolingi császári házzal szoros atyafiságban állott, kiről 895. évre följegyezteték: „Fames valida per universam Baioariorum provinciam excrevit ita, ut (homines) per plurima loca inedia consumerentur. Engildico Marchensis Baioariorum honoribus privatus est, in cuius locum Luitpoldus nepos Regis subrogatus est“⁵⁾. Luitpoldot, ki 907. a' magyarok ellen viselt háboruban esett el, fia Arnolf követé a' bajor herczegségben, Regino folytatójának ime' tanutétele szerint: „D. CCCC. VII. Bavari cum Hungaris congressi, multa caede prostrati sunt, in qua congressione Luitpoldus Dux occisus est, cui filius suus Arnolphus in Ducatu successit“⁶⁾. Ekkor fizettek a' bajorok adót a' magyaroknak, mint Sigebert bizonyítja⁷⁾.

1) Spener, Sylloge Geneal.

2) Historia Palatina.

3) Vindiciae arboris genealog. aug. gentis Carolinae Boiicae. Monachii, 1730. fol.

4) Hübner, 132. Tab. gen. Monita genealog. Alestadii, 1732. 4.

5) Fragm. Annal. ex Cod. MS. Aug. Biblioth. Vien. apud Murator. Script. rer. Itab. Tom. II. P. II. col. 121.

6) Ezekre Calles, (Annal. Eccl. Germ. Tom. IV. p. 43.) megjegyzi: „Falluntur tamen, qui ducatus nomine potestatem aliam, quam praefecturam armorum intelligunt, tametsi paulo post usus obtinuit, ut Arnulphus et ejus successores Duces appellarentur.“

7) „Non omne (regnum), sed eiusdem haereditarium, Boioaricum, cum provinciis eidem annumeratis.“ (Aquilinus Julius Caesar, Annales Ducatus Styriae, Graecii, 1768. fol. p. 351.)

Arnolfnak Ágnes nejét ¹⁾, és utódit bővebben adja elő Falckenstein János ²⁾, kinek német sorai, magyarra fordítva ezek: „Neje *Agnes* néven hivaték, magyarországi születésű, kinek négy gyermeke lett, három fia 's *Judit* nevű leánya, *Henrik* szász herczeg' madarász *Henrik* császár fiának neje. *Eberhard* volt a' legidősb herczeg; második *Arnolf*, harmadik *Berthold* ³⁾. Apjuk' halála után (938) egyik sem nyerheté ugyan el közülök a' bajor herczegséget, de ők egyébként megjegyzésre méltók, némellyek úgy vélekednek, hogy a' régi austriai örgrófok az elsőtől származnak ⁴⁾, a' wittelsbachi grófok Arnulftól szakadtak ⁵⁾; a' harmadik herczeg pedig *Her-*

1) Aventin. Anal. Boior. L. IV. c. 22. Gerbergának nevezi.

2) Antiquitates Nordgaviae Veteris. Tom. II. p. 236. et 259.

3) Magát a' nemzékrendet (Tom. II. p. 259.) így állítja elé: :

<i>Arnulf.</i> bajor herczeg, 912—938. neje <i>Agnes</i> , magyar herczegnő.			
<i>Eberhard.</i>	<i>Arnulf,</i>	<i>Herman,</i>	<i>Judit.</i>
Leopold gyanítólág első austriai örgróf	scheyerni gróf.	Raina melléki pfalzgróf.	Henrik száz herczegnek madarász Henrik császár fiának neje.

stb.

4) Luitpold, Arnolf atyja, volt az austriai örgróf, őt Lajos 901. évi levelében: Illustrem Comitem, et dilectum propinquum, nevezi (Calles, Annal. Ecel. Germ. Tom. IV. p. 19.) Aloldus II. Rudigerről (de Pechlarn) írja: „D. CCCC. XLIII. Rutgerus praedictus obiit, et vacavit Marchia nostra. Tum Otto M. eam Luipoldo Babenbergico contulit.“ (Falckenstein, Antiq. Nordgaviae vet. Tom II. p. 273).

5) „Hic (Otto) quintus eo nominae, major dictus, Fridericus Barbarossae Imp. a pugione et aquila fuit. — 1180. illius beneficio Bavariae Ducatum nactus, avitum pa-

man utódival a' pfalzok (palatinatusok) történetében ismeretes.

Arnolf (bajor) herczeg 938. történt kimultával, a' bajor herczegség igazgatása, Bertholdra ¹⁾, annak testvérére szállott, mellybe őt I. Ottó császár, *Eberhard*, legidősb herczeg' kizártával iktatá.

Berthold herczeg testvére (Arnolf) után 948. költözvén át az örökéletre, Arnolf minden utódi kizárattak a' bajor örökségből, és I. Ottó császár ezen herczegséget testvérének, Henrik szász herczegnek engedé át, ki I. volt ottan e' nevű hercegek között.

Ennek neje Judit, Arnolf bajor herczeg (és Ágnes) leánya, 's e' tekintetnél fogva szerzé meg neki I. Ottó császár a' bajor herczegséget. Ettől öt gyermeke lett: két leánya és három fia. Hedvig első szülött leánya Burchard sváb herczeggel kelt egybe, és 973. húnyt el. A' második Gerberga a' gaudersheimi apáczaklastrom' fejedelemszonya volt.

Herman legfiatalabb fia, northeimi gróf volt, Bruno második szülött pedig szász örgróf († 1006). Henrik első szülött lépett atyja örökségébe, ki mivel II. Ottó császárral viszázkodott, zsémbes (*rixosus*) nevet nyert; ez rá nézve káros következésű volt, mert II. Ottó császár a' bajor herczegséget, Ottó sváb herczegnek engedé. Végre ismét a' fennemlített II. Henrik lépett 895. a' bajor kormányra, miután magát II. Ottó császár előtt nyilván a' birodalom közgyűlésén megalázta volna, ő 995. szünt meg élni. Gizela nejétől Konrád burgundi király leányától két fiút, és egy leányt nemzett, ez Gizela, férje pedig István magyar király vala, és 1038. halt meg. A' legfiatalabb Brúnó, augsburgi püspökké lett, és 1029.

trimonium hac ratione in familiam quasi postliminio reduxit." (Spener, oper. Herol. part. spec. edit. II. p. 667.)

1. Ennek nemzékrendét olvashatni Aquilinus Julius Caesarnál, Annal. Ducatus Styriae p. 163. „Genealogia Vochburgensium e Bucellino. fol. 413.“

szünt meg élni. III. Henrik, II. Henriknek legidősebb fia, ez lett atyja halála után 995. bajor és nordgaui herceg, III. Ottó császár 1002. gyermektelen kimúltával, ez a' Henrik bajor herceg állott a' császári házzal legközelebbi rokonságban; azért választaték a' honnagykótlól még azon évben császárnak, stb.“

Ki leánya lehetett Ágnes? Én Árpád fővezérünk leányának tartom, 's vélem, hogy Arnolffal a' bajorok meggyőzése után 907. 's talán még Árpád éltében kelt egybe. Zoltán leánya nem lehetett, mert ez a' névtelen jegyző szerint 896. év tájban születvén, midőn atyja halálával kezdve vezérkedni, mintegy tizenhárom éves volt; *Luitprand* pedig (Lib. II. c. 7. I.) Konrád római királyról, ki 912. választatott el ezeket írja: „*Secundo itaque regni huius susceptionis anno, memorati Principes huic, praesertim Henricus, rebelles extiterunt. Arnolphus autem, Dux Bavariae, rebellis factus est, nimio Conradi terrore coactus, cum uxore et filiis ad Hungaros fugit, apud eosdem moratus, dum viveret Conradus*“ a' szalzburgi krónika 916. évre: „*Arnoldus Dux a Juvavo egressus, Ratisbonae a' Conrado Rege obsessus est.*“ Vitichind: *Rex autem profectus in Baioariam dimicavit cum Arnulpho, et ibi, ut quidam tradunt, vulneratus, revertitur in patriam suam.* — Regino folytatója: „*Arnolphus Dux Bavarorum Regi rebellat.*“ És a' szász annalista: „*Anno D.CCCC.XVII. Arnoldus Dux Bavariorum Regi Conrado rebellans, terrore ipsius cum uxore ac filiis ad Ungarios fugit, ubi ad obitum Conradi permansit.*“ Ezekből nyilván következik, hogy Ágnes, mivel 917. Arnolf már nem csak házas, hanem gyermekes is volt, Zoltán fejedelemünk leánya nem lehetett.

A' pártütésre Lajos halálával, ki a' carolingi háznak utolsó sarjadéka, 's Arnolfnak atyafia volt, függetlenség ada okot, mint Arnolfnak Calles Zsigmondnál ¹⁾

1) Annal. Eccl. Tom. IV. p. 47.

ilyen kezdetű levele bizonyítja: „*In nomine sanctae et Individuae Trinitatis, Arnulfus Divina ordinante providentia, Dux Bajoariorum, et etiam adiacentium regionum.*“ Erre pedig némelyek vélekedése szerint ¹⁾, azért vetemedék, mivel 913. a' németeket adó végett zaklató magyarokat Bajorországon haza jövet ő győzte volna meg, melly esetről az írók ekkép emlékeznek, Regino: „*Hungari partes Alemannine vastaverunt, et iuxta In (Oenum) fluvium a Bavaris, et Alemannis occisi sunt.*“ Marianus Scotus: „*Ungari Alemanniam vastant, sed a Baioariis et Alemannis maxima caede sternuntur.*“ Hepidanus monachus: „*Anno 913. Agarení (így nevezi a' magyarokat) Alemanniam intraverunt. Erchanger, et Bertholt frater eius, et Vodalrichus Comes, auxiliante nepote eorum Arnolfo duce Baioariorum, totum exercitum eorum iuxta In fluvium penitus occiderunt, nisi XXX. viros.*“ Annales S. Galli: „*Anno 913. Ungari in Alemanniam; quibus per Bavariam redeuntibus, Arnolfus filius Luitpoldi, et Archanger cum Peratholdo, et Adalrico cum eis pugnaverunt, et eos superarunt.*“

Nem említvén, hogy azon időkben, Aventinusnak tanutétele szerint ²⁾ az austriaiak, styrosok, carinthusok, és a' tyrolok is bojusoknak neveztettek; csak azt jegyzem meg: hogy sem a' treviri benedictinus apátnak Reginónak folytatója, sem a' coloniai barát Marianus Scotus, Arnolfnak a' magyarok ellen hadakozásáról nem szólnak; és hogy a' szent gáli krónikában e' tárgyat későbbi kéz írta; Hepidanus barát pedig, Ratpertnek, a' ki 1183. halt meg, évkönyveit írta' le ³⁾, 's ennél

1) Calles, Lib. cit. Tom. IV. p. 80. Aquilinus Julius Caesar, Annal. Ducatus Styriae p. 352. Pray, Annal. Vet. Hunnor. Avar. et Hungaror. p. 349.

2) Lib. I.

3) Bibliotheca Menckeniana. Lipsiae, 1723. in 8-vo. p. 245. és Marquardi Freheri Directorium edit 1734. in 8. p. 61.

fogva sem hazai, sem nem egykorú írók. De Arnolf a' magyar atyafiak ellen nem is harczolt; mert ha megromlásukra eszközül szolgál vala, következett időkben boszszút állottak volna rajta; nem olvassuk pedig, hogy atyáink országát bolygatták; sőt Aventinus után, Aquilinus Julius Caesar írja ¹⁾, hogy inkább ő látítá Konrád ellen atyáinkat, a' miért 916. az altheimi zsinaton a' hívek közül száműzetvén Magyarországra jött, 's Konrád haláláig itt tartózkodott. Melly tettéért, hogy keresztény létére a' merő pogány magyarokkal tartott, némelly írók őt *Malus* néven nevezték, mesélvén mint vitte el az ördög elevenen, testét pedig a' scheyerni tóba vetette. Ezekre figyelt Falckenstein sokszor idézett könyvének II. részében a' 235. lapon: „*Man hat allerhand wunderliches Zeug sowohl bey seinem Leben; als auch nach seinem Tode von ihm fabuliret, und ihn daher Malum zubenamset. Es haben aber Andere mit besserm Fug das Gegentheil von ihm gesaget, und ihn Optimum genennet.*“

Konrad halálával, Luitprand bizonyossága szerint, 920. ismét országába tért: „*Cum uxore, et filiis ab Hungaria rediens, honorifice a Bajoariis, atque ab orientalibus suscipitur Francis: neque enim solum suscipitur, sed, ut Rex fiat, ab eis vehementer exposcitur.*“ 'S az ennél régibb Witichind: „*Transiit (Henricus) in Bajoariam, cui praesidebat Arnulfus dux. Quo comperto, in praesidio urbis, quae dicitur Reginesburg, obsedit eum. Videns autem Arnulfus, quia resistere Regi non sufficeret, apertis portis egressus est ad Regem, tradito semetipso cum omni Regno suo. Qui honorifice ab eo susceptus, amicus Regis appellatus est.*“ Visszanyervén országát, nem találok, hogy őt a' magyarok bolygatták volna ²⁾; ennek minden bizonynyal atyafiság volt oka.

1) Annal. Ducatus Styriae p. 352. L. Callest is Annal. Eccl. Germ. Tom. IV. p. 80. és 87.

2) Pray idézett könyvében a' 351. lapon: „Credo Hun-

Meg halt Arnolf 937.; Aventinus halála napját is, melly julius 14. volt, emlékezetben hagyta ¹⁾. Négy fia közül egyike sem juthatott országlásra; mert I. Otto a' bajori fejedelemséget Arnolf öccsének Bertholdnak adá, a' miért ezek felzendültek, mint Witichind (Lib. II.) beszéli: „*Ea tempestate defunctus est Arnolfus Baioariorum Dux, et filii eius in superbiam elati, regis iussu consenserunt ire in Comitatum.*“ Regino a' 938. évre: „*Filii Ducis Arnolphi, ambitione ducatus regi rebellarunt, quos ipse debellaturus in Bavariam ibat, sed non, ut voluit, eos pacificare valens, revertitur*“ 's valamivel alább: „*iterumque rex in Bavariam revertens, omnes sibi subdidit, et Eberhardum Arnolphi filium, plus aliis rebellem, in exilium misit.*“ Sigebertus Gembl. 939. évre: „*Otto Imperator interim a Baioariis sibi resistentibus rediens, Eberhardum exiliat, iterumque Baioarios aggressus, omnes sibi subdit, praeter unum filium Arnoldi*“ mert a' magyarok mellette harczoltak noka szerencsétlenül, mint Hermannus Contractus 938. évre feljegyzé: „*Interim Hungari Saxoniam invadentes, a Saxonibus pugna victi, caesique fugantur.*“ Hasonló értelemben írnak Regino folytatója, Marianus Scotus és Sigebert Gemblacensis.

Hihető, hogy a' száműzött Eberhard magyarországban tartózkodott: öccsei ugyan Arnold és Hermann mint scheyerni grófok Bajorországban maradtak; de Berthold

garorum amicitia, a quibus suppetias, si ita usus ferret, speraverat, hac ambitionis delatum, ut non, nisi obtento regis titulo quieturus videretur. Sed brevi post tempore, quod illius causa Hungari nihil moverent, et Henricus mallet bonis pactis, quam armis litem transigere, ad officium rediit“ — és Katona Hist. Ducum Hung. p. 302—303. „Ceterum Arnulfi, sui prius hospitis, gratia, quamdiu superstes erat, ita Hungari Bavariae percerunt, ut etiam, quum in Franciam et Alemanniam deinceps irrumperent, illibatos eius fines servarent.

1) Lib. IV. Cap. 22. n. 24.

halálával 948. ismét Otto ellen szegültek¹⁾, a' ki ezen fejedelemséget a' szász herczegnek ajándékozta, Witichind: *Monitu et intercessione sanctae matris eius*, úgymond, *recordatus est — fratris, praefecitque eum regno Bajoariorum, Bertholdo iam defuncto*“ jelesen Arnold, Ottonak pártütő Lajos fia mellett hadakozván, 954. esett el²⁾. Hermann pedig szinte azon évben sz. Udalrik ellen viselt háborúban jutott fogságra³⁾. Ezen hadakban a' magyarok is jelenvoltak, mint Witichind írja: „*Otto Rex interea audit, quia Avaras intrantes Bajoariam, iungerentur adversariis, disponentque eum publico bello tentare.*“

Szól ezen segedelemről a' névtelen jegyző is az 56. fejezetben: „Azon esztendőn Atho (Otto) német király ellenségi az ő veszedelmére gonosz utakon törekedének, kik midőn magokban semmi gonoszt nem telhetnének: a' magyaroktól segítséget kezdtetek kérni, mivel tudták, hogy a' magyarok győzhetetlenek volnának a' hadi szokott munkákban. Akkor a' németek királyának Ottónak ellenségi követeket küldöttek ama vitéz férfihöz Zoltán (Takson) vezérhez, és sok aranyat adván, kérték, hogy támadná meg a' magyarok segítségével Otto királyt. Akkor Otto a' németek királya lest vetett a' Rajna vize mellett, és egész erejével megtámadván őket, sokat közülök elejtett.“

A' névtelen jegyző már nem tudta ezen segítség valódi okát; mellyre atyáinkat nem annyira a' ragadomány, mint inkább a' sógorság ingerlette, hogy Arnolf fiait a' fejedelemségre emeljék; mert nem hihető, hogy ennyi csapások után, egyedül bosszúságból és zsákmány kedvéért viseljenek háborút; a' miért aztán 955. sz. Lörincz napján Augspurnál igen meglakoltak. Állításomat Witichind

1) Calles, Annal. Eccl. Tom. IV. p. 285. et sequ.

2) Ugyan ott a' 331. lapon: „*Equo cadente ascensor Arnulfus armis exutus, illicoque telis perfossus occubuit.*“

3) Ugyan ott a' 324. lapon.

chind is támogatja, ezeket hagyván az ifjú Arnolfról emlékezetben: „*Erat autem iunior Arnulfus, cum fratribus, qui tale consilium machinatus est contra Henricum (Bavariae ducem) eo, quod paterno regno subrogaretur, ipse autem honore patrio privatus esset.*“

Calles pedig az augsburgi szerencsétlen ütközetről (Tom. IV. p. 347.) „At enim, ut Hungaris male hac expeditione consultum est, ita eorum calamitas in authorem vertit, is erat Schirensis Comes ex Bavaria, quem Ottónem alii, alii Wernherum nominant ¹⁾: Otto Frisingensis nomini parcit, rem sic narrat: „*Huius maximae concussionis auctor fuisse ex Bajoaria quidam Scirensis Comes memoratur, qui tamen perfidiae suae poenas solvens; dum Ungaros incaute exposuisset, ab eis, tanquam traditor, necatus est. Porro terra eius in fiscum redacta, partim haeredibus eius cum castro Scirensi relicta, aeterno anathemati ab Episcopis addicta fuisse traditur*“ ²⁾. Haud scio, an Heroldus quoque Juvaviensis Archiepiscopus, ex eadem, ut opinio est, Schyrensi comitum gente natus, (folytatja tovább Calles), ob consimilis cum Hungaris pacti suspicionem, apud Müldorffium captus, et Henrici Ducis iussu oculis orbatus hoc, an superiore anno sit: Salzburgense enim Chronicon, et Arnpeckius id anno 956. factum volunt, quo Henricus Dux non amplius in vivis fuit.“

Némellyek azt vélik, hogy ezt az augsburgi ütközetet I. Otto lerajzoltatta: de nem ezt, hanem a' 933. évi csatapiacztot festeté le Henrik bajor herceg, mint Otto Frisingensis (Lib. VI. cap. 18.) bizonyítja: „*Victoriarum titulum, úgy mond, in palatio Mersburgk quae et Martinopolis, pingi fecit.*“

Az a' kérdés: Eberhard, Arnolf bajor hercegnek öregbik fia, vagy pedig unokája Verner volt-e, kit a' magyarok

1) Arnpeck. Boic. Lib. 4. cap. 3. Chron. Salzburg. ad an. 955.

2) Lib. VI. cap. 20.

az augsburgi veszedelemkor meg öltek? Ez kútfőimből ki nem világlik; ezt a' történeti titkot tehát mások fedezzék fel. Itt csak azt kell még emlitenem, hogy ezen Verner az, kinek Krentzer Beatrix magyar hercegnő feleséget tulajdonít; ez Takson fejedelmünk leánya lehetett. Abban mindazáltal nagyot látszik botlani, hogy Arnólfot, Vernernek nagy atyját, 's magát Vernert Arnolf császár gyermekeinek nevezi; mert Arnolf császárnak csak egy törvényes fia volt, kiről Regino 900. évre így szól: „*Ludovicus filius eius, qui unicus tunc parvulus de legali uxore natus illi erat, in regnum successit*“ ketteje pedig törvénytelen ágyból származott, valamint a' fuldeni évkönyvek 889. évre feljegyezték: *Exeunte mense medio, Rex apud villam, quae dicitur Forchhem, generalem conventum habuit, ibique disputans de statu regni sui, consultum est, ut eodem tenore primores Francorum, prout Baiuarii iuramento cofirmarent ne se detraherent a principatu et dominatu filiorum eius, Zwentibulchi quidem et Ratoldi, qui ei de concubinis erant nati, quod quidam Francorum ad tempus renuentes, tandem regiae satisfactientes voluntati, dextram dare non recusabant, eo tamen modo, ut si de legali sua uxore haeres ei non produceretur.*“

Ezeket mondhattam figyelem gerjesztésül Ágnes, és Beatrix hercegnőinkről; híknek házasságuk mind egyházi, mind polgári állapotunkra nagy befolyásuak lettek; 's illy szempontból tekintve e' tárgyak bővebb felvilágosítást érdemelnek ¹⁾, a' magyar egyházi történetre nézve még azon oknál fogva is fontosak, mivel felvilágosításukból azon megrögzött 's erőre kapott vélemény is eltűnik, hogy a' keleti, nem pedig nyugoti egyház volt a' magyarok megtérítője.

1) Tud. Gyűjt. 1836. X. k. 117. l.

XXIII.

HOMONNAI DRUGETH BÁLINT

NAPLÓJA.

18. *Sept.* **B**osnyák uramat a' frigy dolgából ma bocsátotam az vezérhez, és egynehány taraczkot is vonattam az tegnapi végezes szerint az sánczokba, hogy meglövdöztetném Ujvárat. Ma kívántam az egri Zinán passától, és több főfő bekektől, agáktól hitlevelet, hogy az ostrom alatt ha isten Ujvárat kezünkbe adja, tehát az benne való magyar asszonyokat, leányzókat gyermekeket ne bántsák, kik ezernél úgy értettük többen vannak oda ben. Az német asszonyokat pedig nem tartunk ellene benne ám ragadozzák. Ma az kapitányokat is mind begyűjtöttem az előttünk való ostrom dolga felől való végzésnek okaért. Volt is bizony szöni való füz nálunk, szöszünk is fonni való. Ma vezett össze Csillag bék az Zinán passával ilyen okokból, hogy azt mondotta volna Csillag bék, hogy Ujvárat ha én veszem meg is, de ő még is benne marad, mellyet én is meg értven, nagy búsultomban, mindjárt én is Keresztúri István szolgámat bocsátám az vezérhez, inteni szolgámmal arra; parancsolná meg a' passáknak és békeknek halgatnának én tölem, és Ujváron a' mit elkezdtek ne szabadossanak, mert protestálok, hogy az vezértől olly hitlevelet hozna, mellyben kösse meg, hogy Ujvárat magok számára ne kívánják. Az egri Zinán passa ma igen megnehezedett az kólika miatt.

19. *Sept.* Ez nap jött által a' Dunán Kolonics Imrédig, ki Ujvárhoz csak egy mértföldön vagyon, holott egy faluban valami néhány házat meggyújtván seregivel vissza tért. Kinek mikoron hajnalban híret nekünk meg-

hozták volna; mindjárt utána vitézeket válogattam, magam is tizenhárom szép rendelt seregekkel felülván késedelem nélkül indultam. Melly seregnek az előljárója és vigyázója az Kolonics németivel megvagdalkozott, de az derék seregekkel mi magunk nem érkeztünk reájok, mert késedelem nélkül megtérven menten ment által az Dunán való hidon.

Ugyan ez napon jöttek Ujvár alá az törökök két igen nagy öreg ágyúkkal, huszonöt szekér¹⁾ porral és golyóbisokkal, mellyeket az egri Zinán passa hirem nélkül 's akaratom nélkül hozatott. Ez nap hozák meg a' veréznek is egy levelét, mellyben feddözik reám az Nógrád megszállásaért, és okát kérdezi tőlem, miért szállottam volna meg? kinek ezt felelém, mivel azt nem akartam, hogy Nógráddal is úgy járjak mint Visegráddal cselekedtek, és csak azért szállottam meg. Ez napon hozá meg hírül Űzi János szolgám, mivel az vezér az szent Tamás hegyen lévő sánczokat egyetemben nagy erős ostrommal sok jancsár veszedelmivel ma vette meg az Esztergamban levő németektől.

Saját kezével.

Nem akartam vala hogy török agyúval vijják Érsekujvárat tudván az ő jövőendő gondolkodásokat.

20. *Sept.* Bosnyák uram ma jutott meg Esztergom alól az vezértől levelekkel, mellyekben az vezér panaszkodik nagy haraggal Illyésházi uram ellen, hogy békét nem hágy neki, hanem reá irogat, és az ő dolgába elegyíti magát, a' frigyét is a' mint ir felőle az németekkel nem javalja, sőt ellene tart benne, hanem minden szándéka és igyekezete csak az, hogy Esztergomot Nógrádot Fileket, és Szécsent övévé tegye. Mai napon vette el Rácz Ábrahám, Szabó Lukács és Rácz György az csalóközű pártosoktól harczczal az nagymegyeri Duna révet; melly harcz alatt Palotás nevű hadnagy két zászló alja vité-

1) Bel Mátyas 16-ot említ.

zekkel az ő felsége hűsége alá adták magokat, és az mieinkhez jöven az pártosoktól, ugyan ott két sajkát és két kompot nyertek.

21. Sept. Elrendelvén az hamis törökökkel egyetértve Ujvárnak vitéz módra hat felől való ostromlását, az passától hitlevelet vettem, hogy ők is velünk egyetemben, az hova és melly bástyára rendeltetnek, igazán és vitézi módra, egyszersmind velünk az istenhez kiáltván erős ostromot tesznek; de megcsalának a' latrok mint pogányok, és hitetlenek, mert itt is megszegék szemünk látára hiteket, holott az számára az ostromnak idején, az fejeket az sánczokból sem dugák ki. Megtetszék azért csak itt is egy ostromon, hogy az török nemzet ezt akarná, bátor az németek minket mind egyik levágnának, avagy mi a' németeket, mert ők annyival inkább erősödnének hatalmas állapotjokban. Nagy Márton szegény az ő gyalogival az ostromon jól forgolódék megtetszik, mert sebesével együtt vagyon két száz hiával. Ezen ostromon több sok jó vitéz legények is vesztenek. Az magam gyalogim hadnagya is Nagy András ott vesznének, kinek isten mind a' föltamadás napjáig adjon a' földben csendes nyugodalmat.

Saját kezével.

Bezeg eleget búsultam a' török segítsége miatt. Jósa deák, Bosnyák Tamás, Kereszturi István, Somodj György vitézül szolgáltanak ez nap melletttem, és Györffy János is.

22. Sept. Ez napon hozták hírül, hogy Basta minden hadával általköltözött volna Komáromnál a' Dunán való hidon, Ujvárat akarván megsegíteni. Melly hirhez képest, én is mindjárt csatát bocsáték szintén az hidig, de hát semmi bizonyos nem volt az németek általkelésében ¹⁾. Illyen dolog történék: egy nagy vastag hajdúnak az tomporában belőtt taraczk golyóbis, ezen az ostro-

1) Bel Matyásnál ezen sorok ismét elmaradtak.

mon noha messze volt tábora az hajduk kapitányának az vártól, de szépen egy kiballagott vala az mezei gaz közt menvén, reményli vala, hogy csak valami csipke bokor ronsolta hátul, mert sátorához jutván azt mondja vala társainak, jöjjetek az töviset vegyétek ki tomporomból, de bizony egy nagy taraczt golyóbis vala az.

Ugyan ez napon küldte vala Zinan passa Tahialy Tihaját hozzám, mentvén magát nagy álnokúl Ujvárnak tegnapi napon való ostromlása felől.

23. *Sept.* Ez nap hozzák be hozzám az csalóközi pártosoknak az zászlójokat, két pártos nemes emberrel együtt. Mellyek közül egyiknek Aranyasi Mátyás neve. Macskásy Ferencz szolgálmat is ma küldöttem ő felségehez, mivel megmondja, hogy se magyar, se török fizetett-lenségek miatt nem akarnak szolgálni.

Saját kezével.

Mostan lovász mesterem és kedves szolgálmat.

24. *Sept.* Ez nap jöttek vala ki Ujvárból sánczunkra az németek, és a' sánczbélieket kikergetvén, ötöt levágtanak közülök, az németekben is egy, lövés miatt elesvén, ide ki maradt a' mi sánczunkban.

25. *Sept.* Bastának és Kolonicsnak sok rendbeli hitlevél irogatásokat elunván, mivel az, hogy ők ennekem gyakorta mind magam 's mind országunk javára 's megmaradására való dolgot izengettenek, azt végeztem magamban, hogy holnapi napon hitlevelek mellet két szolgálmat hozzájuk küldöm Komáromhoz megértetni kívánságokat.

Saját kezével.

De nehéz az istenben bizóknak ártani, de nekem is szép szavakkal nem ártattanak, sem fegyverekkel ¹⁾.

26. *Sept.* Két főszolgálmat, Kereszturi Istvánt és Kotak Benedeket ma küldöttem Bastához és Kolonicshoz,

1) Nem találta ott e' jegyzet.

hogy érthessem meg akaratjokat, mi legyen. Basta és Kolonics Komárom felől csak azért indítottak tractát vélem, hogy Nagyszombatra ne vigyázzak, és azt ők megvegyék. De bizonyára minden napon segítségül híjuk vala az istent, és nem csalatánk meg. Ezen napon három ezer fegyveres német és gyalog láncsás, jó reggel mikor az barom csordát Nagyszombathból kihajtják, reá ütöttek az kapura, és három egész óráig erősen ostromlották az kapukat minden felől, úgy hogy minden kapuk emelcsökkkel egyetemben az németeknél voltak az belső leveles kapun kül, de az benne való egynehány lovas katona, jól forgolódván, az németekben is nagy emberseges vitézséggel elhullatván, visszaverték őket szegényeket, és nagy gyalázatokra megtérének. Az kapukat pedig, kiket az kül való németek meggyújtottanak volt, az belől valók jó emberséggel azokat is vízzel megoltották. Ez árultatás pedig lett, egynehány ben lakó árulóknak régtől való forlалásokból, kik az ostromkor is ajtókat és kapukat beszegezvén, házokból ki nem jönnek vala. Ez napon ismét a' hajlúk fölzendülvén, országunknak nagy romlására az kapitányokat kergetvén leakarják vala vágni, és magok ő felségére zászlóstól arczúl akarnak vala menni, kiket nagy busulásom és nagy gondom után, egynehány rendbeli üzengetésimmel ismét leszállítottam, ilyen okkal ők is megmaradtanak, hogy ezután sem sánczban, sem strázsára nem mennek, és egy hét elteltén várakozásokban, mindjárást menten mennek.

Saját kezével.

Vajmi sok német gyomrú ember vala a' felföldön, azokra is nem kevés vigyázásomnak kell vala lenni ¹⁾).

27. Sept. Ma jöttek meg szolgálaim Kereszturi István és Koták Benedek Basta Györgytől, kik ilyen üzeneteket hoztanak; Basta György nekem mint fiának szolgálátját üzente, és azt mondotta, hogy az jó fiam uram-

1) Szinte elmaradt Bel Mátyásnál.

bizonyos legyen benne, az napokban megütközöm vele, ha ő engem megver keresztényt vér meg, és ollyat kinek megromlása a' magyar nemzetnek ártalmas leszen a' töröknek pedig öröme 's javára fordul, de ha én verem meg ötöt meggondolja ¹⁾, *hogy akkor késő lesz a' császárnak kegyelmeért folyamodni.* Annak okaért kérem álljon el Bocskay István melől az jó fiam, mert ő csak úr és nem fejedelem. Ugyan ez nap az egri Zinán passa több főagákkal békekkel sátoromhoz jöven divánt tartánk, 's egy akarathól azt végeztük, hogy halmot hányunk Ujvárnak. Csillag bék is ebéd után hozzám jöven az halom hajtás felől egy értelemben lett vélünk. Ugyan ez nap küldöttem követemet is Kümlei Miklóst levelemmel ő felségéhez, ki által megírtam meg is izentem, siessen ő felsége, sütt protestáltam is ő felségének, hogy reám ne vessen, ha a' szófogadatlan hitván hajdusággal véget nem érek, és ha az ellenség miatt mind ő felségének, mind nekem fogyatkozásom történik.

28. *Sept.* Mai napon mentem Nyitra várában Illyés-házi uramhoz tanácskozni, félvén Ujvár dolgában az lator törököknek csalárdságoktól.

29. *Sept.* Az vezér ma küldötte hozzám Kapuchi passáját levéllel, melly levélben írja, hogy Ali passát együtt Begler békkel Ujvár alá küldi segítségemre. Ugyan ezen nap is Basta táborából strazsámra ütötenek az ráczok, kikkel megharczolván az mieink, mindjárt visszatértenek az ráczok is. Ezen nap hozza Rácz György is XV. németet, kiket vitézivel csalóközben fogdosott.

30. *Sept.* Mai napon volt nálam Rédei úr, Csillag bék, Ramodán Tihaja, Dessőffi János, Kovács János, Csomaközi András, Kéri Miklós, Szilassy János, Örnei Thamás divánban, Ujvár felől tanácskozván.

1) E' szavak „hogy akkor stb. folyamodni.“ Bel Mátyás után vannak, mivel az irományban, mellyről e' napló másoltatott, hiányzanak.

1. *Octobr.* Ma voltunk az egri passa sátorában di-vánban Ujvár dolga felől tanácskozáván.

2. *Octobr.* Ma adtam választ az vezérnek Thuri Boldizsár szolgám által arra az levélre, mellyet 29 die Septembr. az Kapuchi passaja által küldött vala nekem.

3. *Octobr.* Mai napon adták fel hitre Esztergomot az németek, Memhet vezér passának, ugyan ez napon hozák hírét, hogy Németi Gergely az Dunán túl Szombathelynél ezer wallont erősen megvert. Kiktől kész pénzt harminczötezer forintot nyert és nyolczszász bologniai puskát, kiket hó pénzekben hoztanak volt.

4. *Octobr.* Ez napon irtunk Ujvárban levelet, hogy adnák meg, ne ostromlatnák vakmerőképen magokat, de ők azzal semmit nem gondolának. Minekokaért ugyan ma az előbbeni végezetünk szerint halmot kezdénk alája hányatni. Basta György is megkeresett ma egy komáromi ember által, hogy az békeségben találnék valami jó módot.

5. *Oct.* Az vezérnek ma hozák egy levelét, mellyben igen haragszik, hogy még sem vettük volna meg Ujvár erőségét.

6. *Octobr.* Ma jött Nógrádból két fő német hitre hozzám, hogy feladják fejdelmünk ő felsége számára az erőseget, csak hitlevelemet küldjem nekik eo tenore: hogy senkitől bántások nem leszen hanem békével bocsátom őket.

7. *Octobr.* Kereszturi István jámbor szolgámat ma bocsátottam az én hitlevelemmel Nógrádba; hogy kiki-sérje az németeket belőle, ő maga ben maradjon Nógrádban gondviselőül.

Saját kézzel.

Mert hit levelemet nem bizom bizonyára ismétetlen em-berre éltemben ¹⁾.

8. *Octobr.* Ma jutta hozzám az vezér passa levele,

1) Nem találtatik Bel-nél.

kiben írja, hogy ő is a' budai passát Nógrád alá küldötte, mert törököknek is kell Nógrádban maradni, mivel hogy Esztergomhoz való volt az előtt is, az hatalmas császárnak misét mondtak benne, mellyhez képest ő is általam fogva törököt küld bele. Megírom azért én is mindjárt neki, hogy bizonyos legyen benne, de én sem engedem Nógrádot senkinek, mert még Esztergomot is, kit már megvett, nem én akaratomból szállotta meg ő Ngsága.

Sajdt kezével.

Ez is apám volt volna a' jó Mehmet passa, de Magyarorszáért mindenkor kellett vele pántolódnom, ezután is hazámért mind ő vele mind mással is bizony nem szánok üstököt vonni ¹⁾).

9. *Octobr.* Somogyi Györgyöt, és Kopechi Miklóst ma bocsátottam nyolczszáz lóval Nógrád alá Kereszturi István mellé, és megírtam neki, hogy az törököknek semmit sem engedjen, ha Nógráért sok töröknek és magyarnak meg kell is halni, mert ez jó Magyarországnak jó szolgálta kell.

10. *Octobr.* Ma hozák hozzám az Kolonics levelét is, kiben tíz zálogot és hitlevelet kér tőlem, és azt is contendálja, és hogy ha a' frigy mellyet indítottunk egymás között, véghez nem mehetne is, tehát fölszabadítsam én Újvár utját neki, és ő én kezemben adja. Az újvári németek oda be ez idő alatt 200. lónál többet ettek vala meg sótalan, melly lovaknak lábokat, fejeket, bélvel össze egyéb aprólelkjét, az ben szorúlt szegény magyar asszonyoknak és apró gyermekeknek adják vala.

11. *Octobr.* Az Illyésházi uram levelét ma hozák mellyben írja, hogy megértette azt, mivel az vezér Újvárat török császár számára akarja tulajdonítani. Azért általan fogva kész inkább a' törökre támadni, hogy sáncz legyen. Kolonics levelét is ezentúl hozák ujabbban, mellyben

1) Ez sem.

eröltet, hogy ne szünnyem Ujvár dolgát még is tractálni. Ugyan ma hozá Ibrahim passa az vezértől egy pej lovat, ki sem szép, sem magamnak való, Bosnyák uramat is ma küldöttem Illyésházi uramhoz követségben Bazing felé.

12. *Octobr.* Az boszniai passa ma jött be az táborban három agyúval és két ezer jancsárral, melly passának az orczája igen vén és szőr nélkül való sima. Ugyan ezen nap jutott segítségünkre az török császár vadász mestere is nem kevés magával.

13. *Octobr.* Ma mentem sátorába látogatásnak okéért az boszniai passához; holott sok fő fő törökök, békek, agák, és vajdák nagy czeremoniával udvart állván vártanak, kivel mikoron szemben lettem volna, beszélgetésünk után fiává fogada és ugyan ezen nap egy szép kis gyermek lovat ada ajándékon, ezt az lovat Sóos István nevű ifjú jámbor szolgáltnak adtam. Ma kértem hitlevelet is tőle, hogy Ujvárban az magyaroknak és marhájaknak békeség léssen, bátor ostrommal vegyük is meg; hanem csak a' németeket fogják bántania. Ma voltam szemben Zinán passa apámmal is, maga sátorában.

Sajdt kezével.

Három török apám vagyon, vezér Memhet passa, vezér Hassain passa, és vezér Zinán passa adja istenem minden jóra.

14. *Octobr.* Mai napon vonattak az vezér passák az sánczban három öreg agyúkat és az előbbi két agyút is ujabbban be vitették.

NB. Nem lehet erősebb vár mind a' kinek föld bástyái vannak, szememmel láttam, hogy sem tűz, sem agyú ennek nem árthat, Érsekujvár is ilyen ¹⁾. Az isteni hatalomról nem szólok most.

15. *Octobr.* Ez mai napon estve elő álomkor, nagy szerencsére vetém fejemet; mentem be Ujvárba idegen

1) Ezen utószavak sem találtatnak az annyiszor említett kútfőkben.

szinü ruhában, elegyítvén magamat az Illyésházi uram szolgái között. Mert Illyésházi uramat hitre bocsátották vala be Ujvárba az várnak megadása felől. Mig azért Illyésházi uram az kapitánynyal beszélgetett, én is addig megjártam a' vártakat, istenemnek kegyelmes gondviselése velem lévén, senki meg nem ismere, hanem szerencsésen azon uton, mellyen be mentem, békével ismét ki jöttem.

Saját kezével.

Erre a' szerencsére azért vettem vala magamat, hogy ha véghez nem megyen a' tracta az vár megadásáról: tehát tudhassam mint vagynak belől, de bizonyára jól és vitézül őrzik vala ¹⁾.

16. *Octobr.* Ez mai napon mind mi ide ki, mind az németek oda bent csendesen voltanak, sok tractálásunk után megigérvén az várat, megizentem az török passáknak is, hogy megszünjenek az vár követéstől, és megfogadták.

1) Érdekes megolvasni az Érsekújvárban megszállott császáriaknak naplóját, mellyet Orthelius (II. 369. l.) közöl.

XXIV.

OKLEVELLES TOLDALÉK.

XXII.

A' vasvári káptalan előtt 1297-ben költ örökvallomány.

A B C D

„Nos Capitulum ecclesie beati Michaelis de Castro ferreo Notum facimus tenore presencium vniuersis, Quod comes *Mochia de Chov Guthardus* filius *Ithemery, Paulus* filius *Leonardi* de eadem *Chov* coram nobis personaliter constituti possessionem eorum totam *Chemethey* nuncupatam cum omnibus vtilitatibus suis circumstancys et pertinencys vniuersis videlicet cum *quatuor rotis Molendinorum currentibus in aqua Gungus* et pomerio ac feneto et edificys super facie terre predictae constructis, vendiderunt filys *Rempe* Magistro *Gregorio Alexandro* comiti *purcurabio* de *Purustian Salomoni* et *Sthephano* comitibus *pro viginti Marcys* iure perpetuo pacifice et quiete in reuocabiliter possidendam heeredum per heeredes hoc adiecto quod si lapsu temporis ratione possessionis vendite fily *Rempe* prenominati aquoquam fuerint molestati; comes *Mochia Guthardus* et *Paulus* et eorum heeredes teneantur eosdem amolestantibus omnibus expedire propriys laboribus et expensis, Quod ut ratum sit presens scriptum contulimus nostro sigillo communitum domino *N preposito* ecclesie nostre, *Cosma custode, Thoma Cantore. Nicolao decano* existentibus. Anno Abincarnacione dñi M ^o CC ^{oo} nonagesimo septimo.“

Íróhártján hitelesen költ példányomból, melynek végképen eltöredezett pecséte az alúl felhajtott hártya hasadékaiból sodratlan zöldselyemről függött.

XXIII.

Literaturai különösség.

Gévay Antal cs. udvari könyvtári alör 's m. acad. I. tag' közléséből, e' következő tudósítást terjeszthetjük olvasóink elébe.

A' cs. kir. bécsi könyvtár' kéziratai' keleti osztályának 437-dik száma alatt egy török kézirat őriztetik, melly tartalma' különösségére nézve ritka könyvtári jelenség; arra nézve pedig, hogy török hithez pártolt *magyar* keresztény irta, és sok török, német, deák, 's horvát darab mellett több *magyart* is foglal magában, talán páratlan magyar nyelvbeli nevezetesség.

Tartalma egy kis perzsa-török szótár, kis török ká-té, a' tiz parancsolat, az úr' imádsága, 's az apostoli hitvallás törökül, magyarul, németül, horvátul, 's deákul, német, magyar, 's horvát egyházi 's világi énekek; a' török zultánok' sora harmadik Murádig, a' tagok' rángatódzásából jóslás' mestersége; Muhammed prophétának néhány szóhagyományi, mondásai, számvetések, találós mesék, török költőkből szedegetett ghazelek, töredékek, 's több efféle.

Írójának iszlambeli neve *Mehmed* (Muhammed), születéshelye *Dévény*: amaszt egy eredeti horvát dalának utósó verspárja, mellyben keleti költő szokás szerint maga magát megnevezte, mutatja; emezt az itten közlendő hasonlókép eredeti magyar dalából láthatni.

Íratása' időszaka az 1588-diki november' 20-dik, 's az 1589-diki november 9-dik napja közé esik; bizony-sága az említett tagrángatódzási jóslás' mestersége' végén kitett hidzsretbeli 997-dik évszám.

Írása, noha olly annyira török, hogy gyakorlatlan szem azt könnyen született töröknek tulajdoníthatná, a' keresztény kezét főkép ott tünteti ki, hol a' török betűk olly magyar hangok' kitételére használtattak, mellyeket török ajak nem ismer.

Formája nyolczadrét, papirosa közönséges, nem simított, lapszáma 300, borítéka régi még II. Ferdinand császár' idejebeli, kinek uralkodása alatt Tengnagel Sebestyén udvari könyvtárnok' halála után (1636. april 4.) végrendelése' következtében egyéb tudományos hagyományával együtt a' cs. k. könyvtárba költözött.

Mehmedüink' *török betűkkel irt magyar dalt* magyar betűkre visszatevén, a' török betűkkel adott hangokat csupán csak az azoknak hang szerint megfelelő magyar betűkkel fejeztük ki; helyesírással azért nem gondolván, mert nem annyira különbözik tót-törökös magyarsága a' tisztától, hogy azt a' magyar első látásra hiba nélkül el ne olvashatná; helyesírási javítgatások pedig nyelvünk' ezen érdekes maradványáról az eredeti sajátságot, melly egyedüli kelleme, levonták volna.

Megjegyezzük még, hogy e' dal a' kéziratban *Tür-ki* nevet visel, mind szerelmes tartalmára, mind külső formájára nézve illy nevezetű török dal nemének utánzata lévén.

Madzsar türki.

1. Fekete szemü, szemödökü,
Szeretlek en, tes meg szeres,
Narancs csecsü, kesken derekü,
Szeretlek en, tes meg szeres.
2. Éjjel, napval eszembe vagj;
Kerlek teged, engem nehagj;
Oh, melj fenes orcsaju vagj;
Szeretlek en, tes meg szeres.

3. Meljkor nem lat teged szemem,
Elvesz ottan mind örömem;
És elhervad mind tetemem;
Szeretlek en, tes meg szeres.
4. Az ok dicsiretes legen,
Vagy ljan, vagj menyecske legen,
Kit szeretsz, szeretöd legen;
Szeretlek en, tes meg szeres.
5. Se elhetem, se halhatom,
Se ülhetem, se jarhatom,
Se ehetem, se ihatom,
Szeretlek en, tes meg szeres.
6. Kegelmanedtől en jot varok,
Mind ebecsked utan jarok,
Vagj elek, avagj meghalok,
Szeretlek en, tes meg szeres.
7. Egy *Divinyi* ezt meg irta,
Meddig az eszivel birta,
Az szerelmet hogj forgatta;
Szeretlek en, tes meg szeres.

LUCZENBACHER JÁNOS.

NYELVTUDOMÁNYI PÁLYAMUNKÁK. Kiadja a' m. t. társaság Első kötet. Srét. kötte, postapap. 54 kr. középpap. 40 kr.

GRAMMATICA UNGHERESE dell' avvocato Francesco Császár n. 8rét. két rész egy kötetben. Postapap. kötte 1 ft 30 kr.

MAGYAR ÉS NÉMET ZSEBSZÓTÁR. Közre bocsátja a' m. t. társaság. Német Magyar rész. Kis 8rét, három-három oszlopra. író papirosra fűzve 3 ft, postapap. fűzve 3 ft 50 kr.

PHILOSOPHIAI MŰSZÓTÁR. Közre bocsátja a' m. t. társaság. 8rét. kötte. 40 kr.

HORÁTIUS LEVELEI. Forditá Kis János. Az eredeti textussal Döring szerina, 's Wieland' magyarázó jegyzeteivel, Kazinczy Ferhncz által. n. 8. Postapap. kötte 2 for. 15. kr.

ROMAI CLASSICUSOK, magyar fordításokban. Kiadja a' m. tud. társaság. Első kötet. C.C.Sallustius' épen maradt minden munkái. Magyarra Kazinczy Ferencz. n. 8. kötte 2ft; köz. pap. 1 ft. 30 kr.

— — Második kötet. M. T. Ciceróból beszédek, levelek, és Scipió' álma. Ford. Kazinczy Ferencz. n. 8. kötte 1 ft. 36 kr, köz. pap. 1 ft 12 kr.

MAGYAR JÁTEKSZINI JUTALMAZOTT FELELETEK , a' m. tud. társaságnak ezen kérdésére: Miképen lehetne a' magyar játékszint Budapestn állandóan megállapítani? (Fáy', Kállay' és Jakab' feleleteik.) Ára közép pap. 36. kr. Postapap. 48 kr.

EREDETI JÁTEKSZÍN. Hat kötet n12r. kötte 3 ft 57 kr. cp.

KÜLFÖLDI JÁTEKSZÍN.—14 kötet n12r. kötte 6 ft 44kr. cp.

KAZINCZY FERENCZ' eredeti munkái. Első kötet. Poetai munkái, n. 12rét. kötte postapap. 1 ft 36 kr, nyomt. pap. 1 ft 12 kr-

PHILOSOPHIAI PÁLYAMUNKÁK. Kiadja a' m. t. társaság. *Első kötet.* XVI. és 211. lap. Budán, 1835. n8r. kötte postapap. 1 ft, közép pap.45 kr. cp.

VEZÉRKÖNYV AZ ELEMI NEVELÉS ÉS TANÍTÁSRA, vallási különbség nélkül minden tanítók' 's tanulók' számára. Másodrendű koszorúzott pályamunka. Irta *Warga János.* 152 l. Budán, 1837. n8r. *Első kötet.* Az elemi nevelés' alapvonatai. Ára a' fali olvasó táblákkal együtt 50 kr. cp.

Fali ABC és Olvasó táblák prof. *Warga Jánostól.* Budán, 1837. 5 ív egész rétbén, 20 kr. cp.

A' FELSŐBB ANALYSIS' ELEMELI. Irta *Györy Sándor.* Első füzet. Budán, 1836. n4r. Szépnymt. pap. és kötte 1 ft 30kr. cp.

A' TERMÉSZETES SZÁMOK' LOGARITHMAI, Itől 108000-ig Szerkezetté *Babbage Károly*, Stereotyp-harmadik kiadás, *Nagy Károly* m. t. t. l. tag' ügyelése alatt. XIV és 202 lap. London, a' m. tud. társ. költségével. 1834. n. 8r. Ára: magyar, angol és német bevezetéssel, zöld papirosra 5 ft, sárgán 4 ft 45 kr., fejéren 4 ft; két nyelven (t. i. magyar és angol v. német) zöld pap. 4 ft 30 kr., sárgán 4 ft 15 kr., fejéren 3 ft 40 kr. cp.

FENYÍTŐ TÖRVÉNYSZÉKI MAGYAR TÖRVÉNY. Irta *Szlemenics Pál.* 226 lap. Budán, 1836. n8r. kötte 1 ft 12 kr. cp.

TERMÉSZETTUDOMÁNYI PÁLYAMUNKÁK. Kiadja a' m. tud. társaság. Budán, 1837. n8r. Összesen 160 lap. kötte 48 kr. cp.

SEBÉSZSÉG, melyet előadási kézikönyvvál kiadott doctor Chelius, heidelbergi professor. Forditá *Bugát Pál.* Első kötet 349 lap. Második kötet 469 lap. a' műszavak' deáknémet-magyar és magyar-németdeák gyűjteményével. Budán, 1837. n8r. Mindenik kötet' ára külön 1 ft 40 kr. cp.

FABINI JÁNOS' TANÍTMÁNYA A' SZEMBETEGSÉGEKRŐL. forditá dr. *Vajócz János.* 332 lap. Budán, 1837. n8r. csinos borítékba kötte 1 ft 36 kr. cp.

A' magyar tudós társaság' *alaprajza* és rendszabásai. 27 l. Pesten, 1831. 4r. fűzve 12 kr. cp.

TARTALOM.

ÉRTEKEZÉSEK.

	<i>Lap.</i>
XX. A' szépízleti rokonságok. (IV. közlés). BRIEDL FIDÉL.	265
XXI. Utazás a' quarneroi szigeteken. Egy könyomattal. Császár FERENCZ.	285
XXII. Agnes és Beatrix, magyar hercegnők. PODHRADZKY JÓZSEF.	304
XXIII. Homonnai Drugeth Bálint' naploja. (III. közlés) NAMÉNYI ISTVÁN.	315
XXIX. Okleveles toldalék: a) A' vasvári káptalan előtt 1297-ben költ örök- vallomány.	325
b) Literatúrai különösség. LUCZENBACHER JÁNOS.	326

L I T E R A T U R A.

VILLEMMAIN.	153
CRITICAL SZEMLE.	

Törvénytudomány.

C. F. SCHÜTZENBERGER, Etudes du droit public.	156
C. Otto v. MADAI, Die Lehre von der Mora.	164
E. Th. KLEINSCHROD, Grossbritanniens Gesetzgebung über Gewerbe, Handel u. s. w.	171

Utleirások.

G. HEERINGEN, Meine Reise nach Portugal im Frühjahr 1836.	174
Georges SAND, Lettres d'un Voyageur.	178
Chr. WORDSWORTH, Athens and Attica.	181

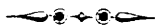
BIBLIOGRAPHIA.	184
MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG. Hivatalos Jelentések.	191

E' folyóirásból, havonként egy, legalább hat ívnyi füzet jelenik meg, midőn a' szükség kívánja, réz vagy kőmetszetekkel. Előfizetés egy illy 12 havi füzetből álló egész évi folyamatra, csak 5 fr. cp. leszen velin-pap. legfinomabb velinen pedig 6 ft 30 kr. cp. Postán 1 ft 36 krral drágább. A' megbízott könyváros, kihez minden könyvkereskedők és vevők utaltatnak
Eggenberger József Pesten.

TUDOMÁNYTÁR.

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

ÚJ FOLYAM. — HARMADIK ÉV.

JUNIUS, 1839.

B U D Á N,

A' MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM' BETŰIVEL.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG

legújabb kiadásai.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' ÉVKÖNYVE. Harmadik kötet 1834—6. N. 4-ed rétbén, Berzsenyi Daniel' aczélmetszetű arczképével, 2 réz és 7 kőmetszettel: színezett képű 's vászonkötésű példány' ára 8 ft. színezetlené, papirosborítéku kemény kötésben, postapapiros 6. ft.

RÉGI MAGYAR NYELVENMKÉKEK. Kiadta a' m. tud. társaság. Döbrentei Gábor' felügyelése alatt. Első kötet, öszvesen 493 lap, n. 4-edr. nyolcz könyomattal. Velínen, kemény táblába kötve 7 ft, vászonban borítva 7 ft. 10 kr. cp.

MAGYAR ÉS NÉMET ZSEBSZÓTÁR. Közre bocsátá a' m. t. társ. Első köt. Magyar Német rész. Nonpareille betűkkel, három hasábon nyomtatva 's fűzve postapap. 3. for. 30 kr., írópapiroson 3 ft cp.

MAGYAR TÁJSZÓTÁR. Kiadta a' magyar tudós társaság. Budán. 1838.n. 8r. Kemény táblába kötve 1 ft. 30 kr. cp.

MAGYAR HELYESÍRÁS ÉS SZÓRAGASZTÁS' főbb szabályai, A' m. tud. társaság' különös használatára. Harmadik kiadás. Postapapír. kötve 10 kr.

VEZÉRKÖNYV' második kötete: Az elemi tanulmányok' alapvonatjai. Jutalmazott pályamunka. Irta Warga János. Magyarországnak' földképével 's írásmintákkal, kötve 1 ft. 20 kr. cp.

ELSŐ OKTATÁSRA SZOLGÁLÓ KÉZIKÖNYV, vagyis a' legszükségesebb tudományok' összesége, vallási különbség nélkül minden néptanítók' 's tanulók' számára. Koszorúzott pályamunka. Irta Edvi Illés Pál. Második megjavított és bővített kiadás. Írópapiros. 2 ft., nyomtató papiros. 1 ft. 40 kr. cp.

BLAIR HUGO' RHETORIKAI ÉS AESTHETIKAI LECZKÉI. Némelly kihagyásokkal és rövidítésekkel angolból Kis János. Két köt.fűzve 3 ft. 20 kr. Postapap. 4 ft.

A' MOLDAI MAGYAR TELEPEK. A' m. tud. academia elibe terjesztve P. Gegő Elek, sz. Ferencz szerzetebeli m. hitszónok 's m. t. t. lev. tag által. Két toldalekkel a' moldvai püspökségekről, 'a' bukovinai magyar telepekről 's a' moldvai cath. egyház' két század előtti alapotjáról; Moldvaország' abroszával, ékes borítékba fűzve, postapap. 1 ft 40 kr, nyomt. pap. 1 ft. 20 kr.

EREDETI JÁTEKSZÍN. VII. köt. Az atyátlan. Szomorúj. Tóth Lőrincztől. 36 kr.

KÜLFÖLDI JÁTEKSZÍN. XIV-d. köt. A' Zászlótartó, vígj. Schröder után Molnár S. 24 kr.

— — XV-d. kötet: 1. A' levelezők. 2. Ész és szív, vígj. játékok Steigentesch ut. Külkey Henriktől. 3. Kénytelen házasság, vígj. Molière ut. Kazinczy Ferencz. 30 kr.

MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁGI NÉVKÖNYV, astronomiai napkönyvvel es kalendáriommal 1839. Fűzve 36 kr.

Továbbá megjelentek

A' M. TUD. TÁRSASÁG' évkönyvei. Első kötet. 1831—2. Kazinczy Ferencz' arczképével 's négy rézre metszett táblával. Színezett képű 's vászon kötésű példány' ára 6 for, színezetlené pap. borítéku kemény kötésben 4 ft. 20 kr.

Második kötet. 1832—4. Imre János' arczképével, 7 kő és 8 rézmetszettel. Színezett képű 's vászon kötésű példány' ára 7 ft, színezetlené, papiros borítéku kemény kötésben 5 ft.

TUDOMÁNYTÁR 1834, 1835, 1836, 1837, 1838. Minden folymat 4 kötet. Ára nyomt. papiroson 4 ft, velinen 5 ft. cp.

XXV.

A° SZÉPÍZLETI ROKONSÁGOK.

GÚNY, GÚNYOS.

(*Satyricum. Satyrisch.*)

A° vig vagy csupán mulattató, vagy erkölcsi czélt tűz-
vén ki magának, javító; ez értelemben gúnynak vagy
gúnyosnak mondatik. A° gúnynak szorosb értelemben czél-
ja, hogy javítson, mit kétfélekép' teszen, t. i. az embe-
ri fogyatkozásokat, és gyarlóságokat, vagy balgatag 's
fonák oldalokról tünteti ki, hogy nevetségesekké tegye
azokat, és ekkor csúfgúny (*satyrico-comicum*) nevet visel;
vagy erkölcstelen 's utálatos részökről mutatja ki, hogy
azokat megfenyítse. Mivel a° gúny' fő bélyege abban áll,
hogy az emberi balgatagságokat, 's hibákat, vagy ne-
vetséges, vagy erkölcstelen oldalokról tüntesse ki, 's
megszégyenítés által javítson, átláthatjuk, hogy az a°
tréfás köréhez tartozik, de más következményeket, és
gyümölcsöket szül a° tréfás, és másokat ismét a° gúny.
A° gúnyost úgy tekinthetni, mint képviselőjét az emberi-
ségnek, ki a° valóságos világot értelmi, leginkább er-
kölcsi nézetben ellenébe teszi az észképi világnak, 's a°
két világ közötti ellenkezetet érzékesítve, vagy névetve,
vagy fenyítve festi le, és így vegyes, a° kellemessel
egyesült kellemetlen érzést ébreszt, melly végre tiszta
aesthetikai gyönyörre változik át. Anyagra nézve teljesen
megegyezik a° gúnyos a° *moralphilosophussal*, de külön-
bözik az eszközökre nézve; a° *moralista* tanít, int és
óv; a° gúnyos fedd, csúfol, és vagy valódián, vagy
csak tetszőleg vidor, közbenközben tulságoskodik, és pon-

tos rajz helyett szeszélyéből eredett torzképet, vagy ferdezetet nyújt; a' moralista folyton komoly, és állandó; a' gúnyos változékony hangban 's ecsetben, sir és nevet, zajog, ostromol, és csúfol; a' philosophus erős 's meggyőző okokból alapelvekből, a' gúnyos tapasztalásból indul ki, amaz bizonyítja, emez fejtegeti az életet 's viszonyait; a' philosophus rendszer, a' gúnyoló szemléletőség után törekedik, és ámbár a' gúnyköltőnek, mint Veber mondja, tárgya erkölcsi, ezt mindazáltal úgy tekintti, mint anyagát a' művészi alakulásnak; az erkölcsstan nem annyira cél, mint alkalom előtte, hogy műteremtényes szabályok szerint szabad idomban szemlélhetővé tegye belérzelmeinek folyamát.

A' gúny lényege szerint lyricai-tanító (lyrisch-didactisch) ugyan, de a' hang és ecset inkább a' művész' sajátjától, mind a' tárgytól függ. Az erkölcsi tökéletlenségek vagy észhibák, tévedések, 's halgatagságok, vagy akarat' fogyatkozásai, és valóságos erkölcsstelen tettek, bűnök; és ezek szerint vagy szorosan komoly 's fenyegető, vagy tréfás játszó 's elevenre oszlik a' gúny. Az elsöben a' gúnyoló komolysággal, és hathatósan, hol szükség kívánja fulánkokkal is feddi, és javítja a' vétket, úgy mindazáltal, hogy kitünjék, miként barátja ő az erénynek és igazságnak, nyelve méltóságos, 's erős, valódián lyricai, bő és teljes merész képekkel, 's alkalmas rajzokkal; a' feddő, és komoly gúny tehát mintegy áttér a' fennségesbe. A' játszó gúnyban, a' gúnyoló eleven rajzokban, könnyű modorban, és vidor elmésségben adja elő az emberi fogyatkozásokat 's halgatagságokat, hogy nevetségesekké tevén azokat, az emberiséget hason tévedésektől és halgatagságoktól elijessze, és megjavítsa; nevetve tehát, 's elmésen dévajkodva mondja meg ez az igazságot. A' gúny köréhez tartozik leginkább olly halgatagságoknak feddése, mellyek az emberi társaságban bizonyos ország, állapot 's korban uralkodóvá váltanak; de a' személysértéstől akar igaz, akar csak a' képzerő által teremtett tévedéseket, és tetteket érintsen, óvakod-

nia kell a' gúnyköltőnek, mert ő az elvetemedett emberen csak az eszköz' sértését akarja megboszúlni, és éppen azért mindenkor úgy kell fellépnie, hogy az igazság, erény, és emberiség' barátja, védője 's képviselője maradjon, nem pedig mint alacsony mocskoló jelenjék meg.

Helyes megválasztása a' fő tárgynak, és ennek idombeli kifejezése, valamint a' festendő balgatagságok 's fonákságok' erkölcsi méltatása, lényegei a' gúnynak; és minél nyugodtabb a' gúnyoló kora felett, mellyet rajzolni akar, és minél jobban eltávolítja magától, és előadásától az élet' méltatlan játékait, annál nagyobb művész, és jelesebb érdemet szerez magának. A' csüfgúny azonban nagyobb kiterjedésű, mint a' gúny általánosan véve, mellyről bővebben a' költészett értekezik, és a' szoros költészeten kívül a' szépszónokságban, a' képző művészetek között pedig a' festészetben, és egyes eseteket értve, a' szobrászatban is divatozik. Hogárth ferdézetei nagyobb részint csüfgúnyosak is.

VÍGKOMOLY.

(*Tragico-comicum.*)

A' vígkomoly, miként a' nevezet tanítja, a' víg, és komoly egyesítéséből ered. Ezen egyesítés kétféle lehet, vagy olyan t. i. mellyben a' víg komolylyal, és viszont a' komoly víggal váltatik fel; vagy olyan, melly által a' komoly a' tréfásnak alárendeltetik, és mintegy áttesteszitetik. Első esetben, hol egymást váltja fel a' víg 's komoly, sajátos bélyegét megtartja mind a' kettő, és csak a' komoly miatt elfogult lélek' felderítésére és mulatására elegyítetik a' komoly közé valami víg. Így változtatják egymást a' víg jelenetek a' komolyokkal Shakespeare szomorú játékaiban, és hasonló szomorú játékokkal együtt adhatnak kisebb víg játékok, mint elő- vagy utójátékok; és nem ritkaság, hogy komoly darabokkal víg, és tréfás balletek egyesítetnek közjátékokul (*Zwi-*

schenspiele). Az egyesítésnek e' nemét a' vigkomolyt t. i. sokan kárhoztatják, összenemférhetőnek vélvén azt, mi a' szellemi helyzet' kölcsönös felháborítása, és csalódás által magamagát emészti; azonban a' tapasztalás tanítja, hogy az illy egyesítés nem szükségkép' kellemetlen, mert, ha az emberi élet' 's ennek viszonyaiban, melyek számtalanok különféleségöket tekintve, végtelenül változtatja egymást a' vig és komoly; miért ne volna illy változtatásnak helye a' szépművészet' pályáján is? annál inkább, hogy az illy változtatás által a' komoly épen nem vesz, sőt érdeke nő, és a' kellemes csalódás nem szánszándékos csalás, mint belső részvét, és eleven érdek. a' művészileg kifejezett tárgy felett, általa meg nem semmisítetik. De a' vigkomoly' egyesítése a' művész' részéről megkívánja az ügyességet, és szemességet, netalán gondatlanság miatt iránya ellen dolgozván, célját tévezzse; és az eszközlendő hatást semmivé tegye.

A' vigkomoly egyesítése' második neme abban áll, midőn a' vig a' komolyt magáévá teszi, azaz a' tréfás szeszély a' komolylyal lényeges változtatás mellett úgy él, 's mintegy áttetesíti, miként a' test az ételeket lényegébe változtatja; e' változás által ered a' vigkomoly szoros értelemben, és nem egyéb mint neme a' komoly' paródiájának, ha például: komolysággal teljes személyek tréfás módon, 's alakban jelennek meg, melly által mind a' tárgy, mind ennek előadása nevetséges ellenkezetbe esik át; és így lényege után a' vigkomoly nem egyéb, mind bizonyos módosítása a' tréfásnak, mellynek alapul leggyakrabban egy folytonos szógúny (ironia) szolgál; mert a' szógúny, mellyet a' tréfás szeszély számtalanszor használ, csak tréfás hatással bír lelkünkre, a' gondolat, és kifejezés közötti látszó ellenkezet által; de sokkal nehezebb, és a' teremtő művész részéről nagy ügyeletet kíván úgy egybefonni a' komolyt víggal, hogy egy valódi komoly egészet képezzen a' nélkül, hogy szógúnyosan nevetségessé ne válják a' tárgy.

A' tréfásnak általában megszokottabb előadás eszközei:

a) A' parodia és travesztérozás, amaz mint utánozás oda céloz, hogy a' fő fogalmakat megváltoztatván, és a' mellékeseket meghagyván a' komolyabb idomokat 's alakokat tréfásakba öltöztesse át, imígyen tréfás hatást szerzendő; és ezt leginkább az által eszközli ki, hogy a' költő' komolyabb helyeit a' költő által használt szavak' megtartása mellett, nevetségesen változtatja, vagy változtatlanul hagyván mindeneket, ott, és úgy használja, hogy szükségkép' komolyságok az alkalmazás által megsemmisítenek; emez (a' travesztérozás) meghagyván a' fő fogalmakat, ellenkezet által iparkodik munkálni, mert a' körülményeket megváltoztatja, és a' személyeknek újabb koru erkölcsöket, szokásokat, és halgatagságokat tulajdonít, mellyek által a' műtermény alantibb körbe vonatik. Ehhez különös költészi ész nem szükséges, miután a' fő fogalmak készen vannak, mellékes fogalmak által változásokat tenni pedig épen nem nehéz. A' parodia tehát a' kicsit álfény által nagyba, a' travesztérozás ellenben a' nagyot, 's fennségeset álfény által kicsibe 's alacsonyba öltözteti át, és azért kisebb érdekű, mint a' parodia; a' gúnyban azonban mind a' kettő legterjedelmesebben uralkodik; ezen kívül a' parodia a' lyrical, a' travesztérozás az epica, és drammatica költeményekben használtatik, amannál az idom, emennél a' foglalat teszi a' fő dolgot.

b) A' persiflage. Ha az, mit a' parodia és travesztérozás a' költő' műveivel tesz, személyekre fordítatik, persiflagenak mondatik, és sokban a' tréfás parodiához hasonlít, mert szintén utánoz, de nem azért, hogy tiszta aesthetikai kedvtelést szerezzen, hanem inkább, hogy másokat becsmérelve nevetség tárgyává tegyen, olykor a' tárgyat veszi czelül, és komolyan rosszalja azt, és ekkor a' gúnyhoz közelelt, olykor csak szeszélyes játékait üzi egyedül, hogy elmésségét tárja ki, 's ekkor inkább a' dévajjal rokon; szóval, különféle szín, 's öltözet alatt jelenik meg, és különféle eszközöket is használ, hogy játékait üzhesse, kivált a' közönséges persiflage, melly leggyakrabban olly társa-

ságokban divatozik, hol a' személyek a' különböző bélyeg, 's kölcsönös bizalmatlanság miatt egymással szabadban tréfálni nem mernek.

c) A' szögűny (ironia) nem egyéb, mint finomabb neme a' gűnynak vagy csűfnak (Spott), mely az ártatlan egyszerűség, és tudatlanság' álarcza alatt a' fennhéjázó butaság' hibáit, és tévedéseit kitárja, és nevetségesekké teszi, sokszor az által is, mivel az ellenkezőt bizonyítja be, vagy legalább észreveteti az ellenkezőt, de sem rosszívet, sem rossz czélt nem árul el, sőt olly jószívűségből eredhet, mely magát a' kinevetet is köznevetésre ingerelheti, és józanabb belátásra ébresztheti. A' nevetségeset tehát a' szögűny kettős ellenkezet által eszközli, mely az ellentételes tökélyek 's tökéletlenségek, czél és eszköz, eszme 's kifejezés között lappang. A' szögűny ugyan gondolatait ki nem tárja, de érzeteit könnyen kitaláltatja, és az őszinteségtől abban különbözik, hogy hangjában, arcvonalalaiban nem olly nyugodt, mint amaz, hanem bizonyos feszállopothan vagyon, mely némileg az elrejtett célzásnak nyomait árulja el. Ha a' szögűny tulajágoskodás által igen nyilvános, és belőle tárgyi valószínűség nélkül csak a' gűnyoló' célzása, és ítélete tűnik ki, durva 's nyers, ha pedig benne az igazság igen el vagyon rejtve, olly annyira, hogy azt felfognunk és értenünk csak mélyebb elmélkedés után lehessen; titkos 's rejtett szögűnynek mondatik.

d) A' pajkosság (Schalkhaftigkeit). Ha a' szögűny az őszinteség' álarcza alá burkolja magát, és az ártatlan egyszerűség' bélyegét veszi fel, olly szándékkal, hogy mást kicsűfoljon, és kigűnyoljon, pajkosságnak nevezetik; közönségesen úgy látszik, mintha a' megtámadott személyt ki akarnók menteni, és csupa egyszerűségből valamit mondani, holott épen ez által tesszük a' személyt nevetségesebbé a' helyett, hogy azt kimentenők, vagy védelmeznők. Mind a' parodiával, travesztérozással 's persiflageval, mind a' szögűny- 's pajkossággal leginkább

a' költészet különféle nemei élnek; és a' képző művészetekben csak ritkán használtatnak.

REGÉNYES.

(*Romanticum. Romantisch.*)

A' regényesnek különféle magyarázatot szoktak adni az írók, miként azt különböző szempontból veszik; általánosan regényesnek azt mondjuk, mi merészebb északépet fejez ki, 's millyent a' leghiresebb regényes költők maiglan teremtenek. Szorosabb értelemben, mint aesthetikai fogalom több eszmék' egyesítéséből ered, magában foglalván a' kellemeset, újat, nagyot, bájolót stb. olly mellék jelentéssel mindazáltal, melly az imént említett tulajdonságokból teljességgel nem magyarázható. Nem hibázunk tán, ha többek után a' kellemessel vegyített nagyot, és nemeset mondjuk regényesnek, mellynek együtti (simultaneus) felfogása kellemes, vagy a' kedves, és kellemetlenből vegyes érzést tamaszt; határa 's köre a' regényesnek igen terjedt, 's nem csupán a' természetben létezik az a' legtarkább változékonysággal, hanem a' művészet nagy országában is egyiránt uralkodik, részint szóbeli, részint szorosan művészi idom, és előadás által.

Valamint kiterjedése a' regényesnek nagy; úgy tárgya igen különféle, így köréhez tartozhatik az új, csudálatos, fennséges, váratlan, bájoló, sőt rettenetes és borzasztó is, csak némi gyengédséggel, és kellemességgel egyesítve tűnjék fel. Az egyszerűen szép leginkább a' bizonyosság, tisztaság, csendes őszhangzat, és idomi teljesség által fejezi ki magát; nem így a' regényesen vagy is festőleg szép, mert ez az egybeszövött viszonyok' különfélesége, a' rajzok és színek' változékonysága, 's fénye által, a' részek 's csoportozatok' szokatlansága, a' képzetek' lebegése, a' meglepő összeillesztések, és viszonyok' bizonytalan mértéke, az arczatok' és a' világosság elől mintegy fátyol alatt elrejtett képek' varázs-

lata, a' lélek' sohajteljes indulatai által, mellyek a' jövendő a' múlttal sejdítőleg kötik együvé, túl a' jelenen, egy végtelen világot képez magának, mellyből a' csudálatosnak fénysugára csak homályosan hat le, és a' valódiság' tárgyai mint messze tájak kétes világosságban, azaz félárnyékban vonulnak elé, de többet sejdítenek, mintsem hogy teljesen megismertethetnének. Idomra nézve mind e' mellett azonban a' regényes közönségesen kellemes benyomást szerez, és a' lelket gyengédeden érinti, kivéven, ha sokat foglal magában a' borzasztóból mert ekkor vegyes érzés támad; és a' kellemes a' kellemetlenel mind addig surlódik, míg némi változékonyság, és a' csoportozatok vagy képek' új alakítása által, a' kellemes érzés erőt vevén a' kellemetlenen, tiszta gyönyörré, és való aestheticai kedvtelésre nem változik át; ha pedig a' regényes csak a' kellemes, nagy, bájoló, és nemes' egyesítéséből ered, olly kellemes, és tiszta érzést ébreszt, melly az ünnepélyes, 's felséges' szemléletéből eredett érzéshez hasonló, midőn t. i. elbájolva, és a' szép képek' sokasága által mintegy elragadva érezzük magunkat. A' regényes ritkábban fordul elő a' szép szónokságban, többször a' festészethen, legterjedelmesebben uralkodik pedig a' költészethen, színben, költői tájképekben, és hősi költeményekben, mellyeknek alapjok eredetileg a' hit, becsület, és szerelem iránti lelkesülés, és a' szenvedés' megdicsőítése volt; de mennyire tértenek el újabb korban ez iránytól némelly nemzetek, kivált a' francziák, kik a' valódiságot, igazságot, és világot eseményeivel együtt igen is szemszurólag festék, és nem ritkán a' botrányozásig rajzolák, mindenki meggyőződendhetik, csak olvassa hős költeményeiket, kivált a' múlt századbelieket.

FENNSÉGESNEK ELLENPONTJAI, AZ:

ALACSONY, ÉS DAGÁLYOS.

(*Humile, et tumidum. Niedrig und Schwulstig.*)

A' fennségesnek két ellenpontja van, a' kicsiny vagy is alacsony t. i. mellyet közönségesnek (gemein) is neveznek, és a' dagály; amaz hiány, emez túlhaladás, és szerfelettség által ellenkezik a' fennségesssel. Midőn a' kicsit, 's alacsonyt úgy tekintjük, mint ellenpontját a' fennségesnek, nem minden kicsiséget értünk legalább oly kicsiséget nem, melly természeténél fogva egyszerűsége miatt hibák nélkül nem nőhet; ha aesthetikai kedvetelést találunk a' nagyban, és fennségesben, nem következik, hogy a' kicsi tárgyak nem tetszhetnek; 's a' mi nem fennséges, az nem alacsony azonnal vagy kicsi, mert szám-talan fokai vagynak a' fennségesnek, és az illő nagyság' hiánya akarmelly tárgyban, nem teszi szükségkép' a' tárgyat kellemetlenné, 's utálatossá; és tegyük, hogy a' kicsi tárgyak általában az undor' bélyegét viselnék, mennyire volnánk boldogtalanok, miután, ez életben oly számíthatlan kicsiségekkel vagyunk körülvéve mindenütt; sőt úgy vélekedünk, hogy a' szépség bélyege inkább a' kis tárgyak' tulajdona, kivált a' kecs és kellem, mint a' nagyoké; de ha a' kicsiség természeténél fogva már oly alacsony, rút, a' finomabb szokástól, 's illem' szabályaitól eltérő, és undort gerjesztő, hogy a' fennség bélyegét semmikép fel nem veheti, akkor nem tetszhetik, mert alacsonysága, és utálatos közönsége által, az észt szabad működéseiben megszorítja. Az illy kicsiség pedig vagy a' tárgyban, vagy csupán az előadásban rejtezik; a' tárgyban akkor, midőn a' művész gondatlanul oly tárgyat választ, melly természetileg alacsonysága, és utálatossága miatt az illem, méltóság, és hecsület' szabályaival össze nem fér; az előadás pedig akkor leszen kicsinnyé 's ala-

csonnyá, ha a' művész alkalmas, a' fennség bélyegével megférő tárgyat választ ugyan, de ezt tehetségeinek gyengesége, 's tudatlansága miatt alacsonyan és közön-ségesen idomítja, nemtelen 's aljas mellék képzeteket egyesítvén, és az illy gondatlan idomítás által azt a' fennség 's nagyság bélyegétől megfosztja; első tekintettel észre vesszük illy műben a' hitvány gondolatokat, a' képzemények' ferdeségét, a' képek' erőtetett összeillesztését, a' szó- 's dologbeli hasztalan játékokat, mellyek a' művet becsétől megfosztván alacsonnyá 's érdektelenné teszik.

A' kicsiség vagy a' kül- vagy a' belnagyság' hiányából ered; a' külnagyság hiánya a' kicsiben akkor alacsony, és utálatos, ha bizonyos idomtalanysággal vagyon összekötve, melly miatt a' kicsiség cél- 's iránytalanul mutatkozik, így például: egy törpe, ha teste ép, mellette nem rút, sőt részeinek összhangzata ifjúi tüzzel 's korral párosul, tetszhetik mint kecses; de ha az éltebb kor barázdákat von arczára, és a' kiálló erősebb csontok, a' széles mell 's derék a' kicsiséggel utálatos ellenkezetet képez, és irány- idomtalanul tűnik fel, nem tetszhetik; hasonlóan nem tetszhetik olly személy, kiben a' fintorgatott test, és kicsiség mellett még a' rútságot is vesszük észre. A' belnagyság' hiánya pedig akkor utálatos, ha belső tehetetlenséget, szellemi durvaságot, erkölcstelenséget, és aljas érzelmeket árul el olly lényben, mellytől műveleteiben 's működésében nagyobb energiát várnánk, például a' hízkelkedőnél gyalázónál, 's általában mindazoknál, kiknek gondolkodó, érző, sőt cselekvő módjok is alacsony, melly által csak belső tehetetlenségüket, és rozszlelkűségeket bizonyítják be, mert ha elegendő szellemi erővel, és lelki nagysággal bírnának, bizonyost soha illy alacsony eszközökhöz nem ragaszkodnának, hogy mások meggyalázásával, vagy károsításával magoknak tekintet és becsületet szerezzenek; és épen azért utálatosak, és megvetésre méltók előttünk, holott mi a' legnagyobb gonosztévő iránt is bizonyos tiszteletet mutatunk, ha tapasztaljuk, hogy céljainak kivételébe, habár ezeket

kärhoztatjuk 's azoktól irtozunk is, lelki nagyságot, és szellemi, vagy valódian hősi erőt fejtett ki. Látni ebből, hogy a' belnagyság' hiányából eredett kicsiség, nem csak a' fennségesnek, hanem egyszersmind a' nemes- 's illendőnek is ellentéte.

Valamint a' rútságnak, mint felebb a' rútnál mondtuk észképe nincsen, úgy a' kicsinynek 's alacsony-nak sem lehet, mert a' kicsi a' kül- 's belnagyság' folytatott kisebbitése által folyvást kisebb vagy alacsonyabb lehet, és végre a' kisebbités a' semmihez közelítene, melly ponton szükségkép' minden érzéki szemlélhetőségét 's felfoghatóságát elvesztené. Jóllehet az alacsony magában véve tiszta aesthetikai gyönyört nem szerezhet, és egyenest az iránytalanság, idomtalanság, és utálatos ellenkezet miatt az aesthetikai kedvtelésnek tárgya nem lehet; még is megjelenhetik olly körülmények viszonyok, és módosítások alatt, mellyekben melléklegesen az aesthetikaihoz hason kellemérzést ébreszthet, ez főleg történik, ha tréfás idomban teremti a' művész, mert ekkor nem adatik elő teljes alacsonyságában 's kicsiségében, és azért a' fennségesnek mintául szolgálhat, melly az ellenkezet által nagyobb fényben helyeztetik, és imígyen a' lélekre eszközlött benyomás is erősödik, mert csak addig mulat szellemünk az alacsonynál 's kicsinynél, míg a' fennségest teljességében fel nem fogjuk, és mintegy érezzük, így például: a' Homernál leírt Thersites, ki testi, és szellemi alacsonysága miatt ellenképe egy hősnek, ugyan azon homericus hős' dicsőítésére, és magasztalására nem az utolsó szerepet játsza. A' művészetekre nézve leginkább a' költészet, és szónokság használhatja a' kicsit, de mindenkor bizonyos határok közt; a' festészet szobrászat és más hason művészetek, minthogy műveik folyton hatnak külérzékeinkre, és e' miatt könnyebben sérthetik a' lelkét, csak igen ritkán használhatják a' kicsit és alacsonyt.

A' fennségesnek, és nagynak második ellenpontja túlhaladás szerfelettség, 's mértékletlenség által a' da-

gály vagy dagályos, hasonszerűleg a' dagadt testektől; mert valamint ezekben a' külső részek elég nagyoknak látszanak, de tömörséggel, és szilárdsággal nem bírnak, úgy vannak művek, mellyek külsőleg ugyan nagyoknak 's fennségeseknek tetszenek, de szorosabb vizsgálat után kitünik, hogy fennségük ál., belső érdekek és szilárdságok nincsen, csak hiún 's üresen dagadoznak. A' dagály tehát nem egyéb, mint ál fennség 's nagyság, mind gondolatban, mind kifejezésben, midőn t. i. a' köz 's érdektelen tárgyat szánshándékosan nyomos fogalmakkal, és eszmékkel egybeszótt szavakba burkoljuk, hogy imígyen csekélységét eltakarván, látszatúan legalább nagygyá tegyük; a' dagályban a' szellemi tehetetlenség, 's erőtlenség egy halom fenhéjazó, hiú ékesítményekkel izetlenség 's képtelenség által bélyegzett szavakban, vagy körbeszédben takartatik el, melly szemesebb vizsgálat után kitárva, annál kellemetlenebbül illet bennünket, minél jobban kitünik az erőltetés, és keresetség. Az illy szellemileg szegény sokszor ugyan nagy, és fontos anyagot vesz fel, de a' lelki erőtlenség miatt képtelen azt úgy előadni, miként a' tárgy nagysága kívánná, és még is fennség után törekedvén, midőn körét elhagyva főnnebbi rétegekbe lebeg, és szerfelett keresi ott a' hiú ékesítményeket, mellyek tehetetlenségét elfedjék, nevetségessé válik; ha pedig maga teremti, miként a' lángész szokott, magának anyagot semmiből, ezt alkalmas 's alkalmatlan, méltó 's méltatlan, szokott és szokatlan részek egybeillesztésével addig feszíti 's emeli, míg körén túl haladva, vagy ismét nevetségessé teszi magát, vagy minden korlátain a' művészi szabadságnak átlépven, képtelenségekbe esik át.

A' széplelkű, és szellemi erővel ékesített ember folyvást azon van, hogy magát minél természetesebben, 's egyszerűebben fejezze ki, hogy mások, kikhez szavait, és gondolatjait intézi, őt könnyen megérthessék; a' dagályos ellenkezőleg szellemi szegénységét, lelki erőtlenségét, ferde és zavart nézeteit a' legcsikornyásabb kife-

zések, és homályosabb körbeszéddek által iparkodik elpalástolni, hogy így a' fellengző szavak a' köz, kicsi, 's hitvány gondolatokat eltakarják, hasonlólag ahhoz, ki a' természettől megtagadott szépséget, vagy a' rútsággal párosított törpeséget cifra öltözet, és ragyogó ékesítmények által akarja kipótolni; de valamint ennél az ellenkezet csak hamar szembe tűnik, és nevetséget okoz, úgy amannál is a' szellemi szegénységgel, és lelki tehetlenséggel ellenkezetben álló kifejezés, vagy könyörületre indít bennünket, mert könnyen olly gondolathoz eshetünk, hogy az illy módon magát kifejező lény ép észbeli tehetségekkel alig bír.

Legaljasabb neme a' dagályosnak, melly a' képtelenséget nyomossá akarja tenni, és nagyot, méltót, fennségeset gondoltatni ott, hol épen semmi sincs. Ha a' dagály nagy környékek' kicsi tárgyakkal egyesítéséből ered, nevetséges, és sokszor a' kisebb művekben bő forrása a' burleszktréfának. A' dagályos általában majd minden művészetben jó elő, és az' affectált, természetlen nevezetekkel cseréltetik fel. A' hangászatban dagánlynak az mondatik, midőn a' hangászati mű' szerzője tiszta szabályos, és alkalmas kifejezés helyett szerfelett terhelt, és halmozott átvitelek (Uebergänge) által akar hallgatóira hatni, és még sem hat, 's indít; jobbadán vétkök ez a' naturalista hangászoknak.

BRIEDL FIDÉL.

XXVI.

ÚTAZÁS

A' QUARNEROI SZIGETEKEN.

A r b e.

A' szél hovatovább csillapodott, 's sajkánk mindkét vitorláját feleresztve, sebesen szegte a' lassudó éjszakeleti szél által rétegezett hullámokat. Később tökéletes szélcsend állván be, ismét evezőkre szorúlnak matrózaink, melyek' segélyével esti 7 órakor a' loparói völgyben szárazra szállottunk.

A' tengerparttól mintegy félórányi távolságra van a' lelkészlak, 's nekünk oda kelle mennünk, mert másutt éji szállásról szó sem lehetett. A' lelkész szívesen fodadt, legalább nem volt okunk hozzánk mutatott szivességében kétkedni. Rendelést tett a' vacsora iránt; ezer bocsánatkérés közt figyelmeztetvén benniünket arra, hogy csekélylyel lesz képes szolgálni. Azon képzetemet, melyet a' szigeti papokról már elébb alkottam, e' hajlékban egészen megvalósúlva láttam; 's pedig a' mi házigazdánknak a' szigeti legjobb fának' egyike jutott osztályrészül, 's mint alesperes is, legalább vegliai eredetű útítársunk szerint, a' műveltebb papok' egyikének tartatik. Azon néhány szóból, melyet minden lehető ki-mélettel teendek, könnyen képzelhetendi kiki azon általános szomorú helyzetet, melyben e' vidéken az oltár' szentelt szolgálai vannak. Nem akarom a' nyájas olvasót a' szép völgy' közepén egészen elszigetelve álló templomocská mellett papház' külső 's belső tekintete', egyes részei' leírásával fárasztani; a' ház elég tágos egy sze-

mélyre, nem fölötte régi, 's bár nincs legjobb karbantartva, olyan még is, hogy szél 's eső ellen eléggé biztos menedékül szolgálhat; csak azt említem, hogy a' mi jámbor házi gazdánk ruházatában 's bútoraiban csak kevéssel volt csinosb a' közönségesen szennyes szigeti papoknál. Egyik szobája jobban volt ugyan bútorozva, mint az, melly magának mindennapi lakásul szolgált; de azért a' helyes elrendezés, 's tisztaság abból is szinte számüzve volt. Némi régi rongyos könyveken, mellyek ócska capuciuma- 's ernyedezett négyzögü papi süvegével egy piszkos fenyűfa asztalon heverték; egy tábori alakú ágyon kívül, mellyen másfél lábnyi magasságú, bakszörrel tömött derekaljat 's vánkost rejte a' kék pamuttakaró, lakszobája' bútorzatát egy zsámolyos szekrényke, 's két rozszant faszék tevé; mind ezt pedig az évek óta ki nem meszelt falon függő trevisói üvegeképek, szentelt víztartó, rég nem mosott paping, stóla és tarka viaszgyertyák egészíték ki; midőn úgy nevezett vendégszobájában a' valamikor vörösre fényesített pohárszék, terjedelmes ágy, szétvonható asztal 's bőrrel borított pamlag mellett, egy szűk, fokozatos fenyűfa polczon néhány szent atya' homiliáiból, régi morálisták' 's egyházi törvénytudók' vastag köteteiből álló könyvgyűjtemény, a' polcz' alsó osztályában széllelszórt csatos, kopott cipőkkel 's viselt, sárette csizmákkal a' legcomicaibb contrasztot képezék. Illy körülmények közt finomabb nevelést, műveltséget, 's korszellemi haladást ezen tiszt férfiaknál hiába keresünk. Itt minden óság. Az újabb kor' nagyszerű 's csudálandó találmányai, művei, munkái merő *terra incogniták*; 's találkoznak még napjainkban is áldozók, kik saját misekönyvökön kívül egyebet alig tudnak olvasni, mi e' tájékon szinte példabeszéddé vált.

Vacsoránk botsajt, 's pörkölt fahéjas bárányhús volt, mit néhány lágyon főzött tojás előze meg; mellyet, bár mi jó étvágygyal valánk is különben, 's bár mint únszola is szives házi gazdánk, csak vékonyan izlelénk, üdort gerjesztvén bennünk a' föltett asztali 's evősze-

reknek az egyéb búterok' tisztaságávali ritka összehangzása. Hajnalhasadatkor elhagyók a' vendégszerető paplakot, 's kalaúznak után, ki által a' jámbor lelkész útunkat az eltévedéstől biztosítani kívánta, Arbe, a' sziget fő 's egyetlen városa felé megindulánk. Minthogy a' lelkésznek csak egy öszvére volt, többet pedig a' napon egész Loparóban nem bérelhattünk, gyalogolnunk kellett, mi, kivált nekem, okom lévén a' vegliai kinos lovaglásra visszaemlékezni, igen inyemre volt. Könnyű léptekkel haladtunk a' szép, 's ha a' morlák szokásokhoz még ma is ragaszkodó, 's többnyire széllelszört kunyhókban lakó loparóiaktól nagyobb szorgalommal munkáltatnék, bizonyosan termékenyebb völgyet borító rozskalások közt kanyargó puha ösvényen; 's majd a' hegyes kődarabkákkal elborított úton szótlan kapaszkodánk fel a' *Capodi Plogani* nevű hegyre, mely a' loparói völgyet délkeleti 's nyugatészaki irányban a' sz. Péterétől elválasztja; 's csak midőn a' tetőre érvén pihenni megállapodánk, 's az alattunk elterjedő völgyre visszatekinténk, közlők egymással azon meghaló érzést, melyet a' zengi kopár bérczek mögül egész pompájában feltűnő, az előttünk fekvő tükörsima tengerre, a' belőle kiemelkedő szirtes halmokra 's a' távol kéklő Gyulahavasokra új életet hozó nap bennünk gerjeszte; 's azon bájos ellentét, melyet az említett bérczek' nyugati oldala alkotott; hol sajátyszerű homályban boronga még a' jablanaczi várrom, 's kétesen fejezlatt az alatta elszört néhány lak, melyben elég sanyarún tengnek csekély számú utódi azon telepítvénynek, melyet az arbeiek István bán 's bribiri gróf megegyezésével, ki IV-ik Béla' megbízásából a' jablanaczi várat alapítá, némi szabadalmak mellett odaszállítának ¹⁾).

A' hegy' széles tetejét erdő borítja, de mely fölötté meg van ritkítva; a' koros magyalfák közötti téreket vadon termő puszpáng 's agg, göcsös gyalogfenyűk lepik el;

1) Lucius idézett munk. IV. k. István bánnak Bresanban 1251-ben költ egész levelét közli.

helylyel közel dúzsán viritó rétek, a' szabadon legelő juhok' 's kecskék' nyája elől sövénykerítéssel biztosított vetések láthatók. Plogani' tulsó oldalán, 's az alatta délre elterülő völgyön szinte bújá tenyészet mutatkozik, de elhagyatvák nem csupán a' mezők, hanem a' rajtok lugosokra eresztett szőlőtők is. Útunk a' völgy' közepén ismét kellemes volt. Nyugatra láthatók a' hajdani sószáritók, 's mellettök sz. Péter' temploma, a' ma is fennálló monostorral, melynek *Drago* arbei püspöktől 1062-ben a' szent benedekiek' számára alapított apátsága a' szerzetesek' távozta után sz. Márk' hercegi templomának jövedelmezett. Még egy halmon menénk keresztül, 's a' jobban művelt, valóban kies *camporai* völgybe jutánk, melynek keletdéli végén áll *Arbe*, kormos bástyái közül kiemelkedő három tornyával, szűk kikötője-, 's néhány kisebb hajóival.

Nem levén ajánlólevelünk, sem ismerősünk, vendégfogadót kerestünk, a' szorosan egymáshoz épített szűk, 's kormos lakok közül kitűnedező velencei mintájú, 's hajdani fényre emlékeztető, többnyire elhagyatott házokban; de vendégfogadót nem lelénk. Szomjunkat egyelőre friss téjjel oltottuk, melyet szűk nyaku messzelyes palackokból, messzelyét másfél kőrrel fizetve, az utcán egy köpadon szörbölénk; 's végre is kénytelenek valánk egy a' kikötőre nyíló kapu melletti nyomorú csapszék' pusztá 's szellős padlázatú magtárában szállásozni. Itt vetők le átizzadt ingeinket, 's itt költők el tegnapi vékony vacsoránk után sovány, egypár olajban sültött halból álló késő reggelinket. Arbe' mély, siri csendét csupán a' nyugati kapu előtt csevegő halászok', 's a' kikötőre nyílnál ácsorgó matrózok' 's sajkasok' néha felrohogó zívaja zavarta meg. Az olaszoknál annyira otthonos *dolce far niente*, mint látszik, vérévé vált e' város' és sziget' lakosinak, kik jobbadán halászat- 's pásztorkodással tengetik magokat. Arbe, Coronelliként, a' quarneroi szigetek' legkiesbike, legtermékenyebbike, egykor annyi gabnát 's olajat termeszte, mennyi saját lakosí' szükségére elég

volt; borával, daróczfonalával, juh- 's kecskebőreivel, sajt- hajófa- 's besózott állókkal pedig nyereséges kereskedést üzött Velenczével; ma gabonát 's főzeléket, ha burgonya némikép nem pótolja a' hiányt, saját szükségére venni kénytelen; 's kiviteli cikkek csupán apró bőrökre, kisdéd, körülbelől fél fontot nyomó sajtokra és sós állókra szorítatik. 'S honnan magyarázható ezen általános tespedés, azon sírszend a' főváros' utczáin, melly a' különben olly virgонецz, olasz természetű, 's lelkesületű, mintegy 2000-re menő lakosok közt olly szembeszökő? Lehet, hogy polgárai, elvesztve a' számtalan political viszontagságok közt a' lélek' azon rugékonyságát, melly nyugtalan őseiket bélyegzé, csüggedt kebellet járdálnak a' szűk síkátorokon, tenyészetdűzs völgyeken 's hovatovább kopárodó hegyeken, a' szabad elődök' képzelt nagysága- 's köztársasági fejdelemségnek emlékét visszaidőzőkön. Áll még köröskörül, a' kikötőtől nyugatéjszaknak könnyű hajlomásu halomra emelkedő, magas bástyája; áll, minden művészeti érdekű tárgyban szűkölködő régi székes temploma; de elhangzott benne a' főpapi ünnepélyes énekek' melodiája, romban hever közel püspöki lak, 's falai' fennálló alsóbb részei közt fonnyadt apácza kezek ápolják a' szűz lilomokat, 's művelik a' szerény kertí növényeket; míg az e' részen, tán a' lak' zuhanó omladéki által megbomlott várfalak' réseiből kevélyen emeli fel gazdag leveleit néhány vadon tenyésző aloë!

Arbe, mellyet Plinius *Arbának*; a' szlávok *Rabnak* 's Ptolomaeus némellyek szerint *Scardonának* nevezte, hajdani political viszonyaira nézve, sokban különbözik a' szomszéd szigetek', 's különösen Veglia' történeti emlékitől. Nincs róla szó Jason' 's Medaea' mesés tetteiben; nem birta senki hűbér gyanánt, mint Vegliát a' Frangepánok, 's kivált a' magyar koronától elszakadásban, 's pártfogó urai' változtatásában Záraéhoz hasonlító könnyűséget, 's változékonyságot mutatott. Coronelli szerint, Arbe szabadon 's önalkotta törvényekkel

igazgatá magát, még a' X-d. század' vége felé II-ik *Urseolo Péter* herczeg alatt Velencze, a' XII-d.' elején pedig *Kálmán* király által a' magyar korona' pártfogása alá vétetett; mindazonáltal kitetszik Porphyrogenitoszból ¹⁾, hogy *Vazul* konstantinápoli császár alatt; 's így előbb mintsem Velencze' pártfogása alá jutott volna, Spalato, Trau, Zára városok- 's Ossero és Veglia dalmatiai szigetekkel együtt, Arbe is adót fizetett a' szlávoknak, ezek előtt pedig a' görög helytartóknak (praetoroknak). *Kálmán* 1111. püspökei szabadalmait királyi levelével nemcsak megerősítette, hanem tágosbitotta is; de mind e' mellett, már 1116. elszakadt a' magyar koronától, 's követeket küldött a' dalmatiai városok' 's szigetek' visszafoglalására hajóhaddal közelgő velenczei herczeg *Ordelafo Faliero* elébe; kinyilatkoztatván készségét, Velencze' uralkodásának elismerésére ²⁾, ki is 1116. *Kálmán* király' fennidézett oklevelét megerősítette. III. István király alatt, ki 1167. Zárát 's egész Dalmatiát egy évre visszafoglalta, e' szigetek is, 's különösen Arbe és Ossero váltva görög, de többnyire velenczei kormánytól függöttek; mi abból is kitetszik, hogy ezen fejedelem, nem ugyan 1156. mint *Dandolo*, velenczei évirő, hibásan állítja ³⁾, mert akkor atyja, II. Gyéza ült a' magyar királyszéken, hanem 1166. ⁴⁾ *Léárd* és *Miklós*, *Vitalis* Mihály velenczei herczeg' fiainak 's osseroi 's arbei grófoknak, *Dessa* szerviai, 's *László* magyar királyi hercegek' leányit nőül adá. 1171. görög katonaság szállotta meg egész Dalmatiát, 's csak 118½. csatolta azt ismét vissza III. Béla a' koronához: jóllehet pedig a' velenczeiek Traut, Pagot, 's egyéb szigeteket 1183. ismét hatalmukba kerítették is, ezek mindazáltal, még azon

1) Luciusnál, II. k. 5. fejez.

2) Luciusnál, III. k. 5. fejez. „Volumus vestro Dominio subesse.“

3) Ugyan annál, III. k. 11. fejez.

4) Engel, Geschichte des ung. Reiches. I. kot. 251. l.

évben magyar pártfogás alá kerültek, melytől 1193. csupán a' szigeteket szakasztá el a' köztársaság. IV. Béla alatt, 's különösen 1251. Arbe a' magyar koronától függött, mit István bán, Jablanacz' alapítójának főlebb idézett levele, kétségtelenné tesz.

Azon viszályok alatt, melyek V. István, Kún László, III. András, Venczel, 's Otto alatt honunkat ostromozák, Dalmátia 's e' szigetek, részint Velenczétől, részint a' boszniai hercegek- horvátországi bánok- 's bribiri grófoktól, mint. megannyi kiskirályok- 's kényuraktól, váltva bíráttak. Bizonyítja ezt *Pál* horvátországi bán, 's Bosznia' urának levele, mellyel 1307. Arbe' szabadalmait megerősítette ¹⁾. Az 131 $\frac{1}{2}$. zárai had szerencsétlenül ütven ki Károly' részére, e' város, 's igen természetesen a' közel fekvő szigetek is Velencze' hatalmába kerültek; 's csak az 1357. békekötéskor kapcsoltattak vissza nagy Lajos által, egész Dalmatiával a' magyar koronához; melly kötésbe különösen Arbe, 's egyéb quarneroi szigetek is beszövettek ²⁾; Vegliát kivéve, melylyet a' Frangepánok, kétségkívül partvidéki birtokaik' tekintetéből is, a' magyar koronához hűségben folytonosan megtartottak. De Arbe 1378. ismét Velenczéhez pártolt ³⁾, míg végre a' torinoi 1381. békekötés' következtében egész Dalmatiával újlag Magyarországhoz csatoltatván, annak kormányá alatt maradt Zsigmondig, ki

1) Luciusnál, IV. k. 13. fejez.

2) „Azon kívül megparancsoltatott Corner Jakab, arbei, Ziuran Jakab pagoi, Corner Miklós chersoi grófoknak hogy a' mondott helyekről eltávozzanak, 's családaiikkal együtt Velenczébe jöjenek, 's azokba többé ne elegyedjenek; 's úgy történt.“ — A' velenczei évfíró, Luciusnál IV. k. 17. fejez.

3) „1378. Szerdán, novemb. 10. a' mondott (Lauredano) Lajos, (velenczei) provisor 10. gályával Arbéba menvén az arbeiek a' kulcsokat tüstént átadván, valódi hercegi uraságukhoz visszatértek.“ — Caresinus Luciusnál, V. Könyv. 1. fejez.

1433. Raguzát 's Vegliat kivéve, egész Dalmatországot 's a' szigeteket Velenczének engedte.

A' velenceziek Arbét jogaiban 's ősi szabadalmaiban megtartván, kormányzására minden 30. hónapban egy képviselőt küldöttek gróf- 's kapitány czimmel; ki mellé, a' sziget' köz ügyeit intéző nemesi tanács (*consiglio de' nobili*), kebeléből évenként kettőt választta, kik azonban csak kisebb jelentésű pöröket igazíthatának el, a' nagyobb érdekűekben, mellyek eldöntése egyedül a' gróf- kapitány mellett maradt, csupán tanácskozóalak (*con voto consultivo*) vehetvén részt. Ezeken kívül a' gróf kapitány ön tetszése szerint, választta évenként maga mellé két tanácsost, kik Arbe' birtokára felügyeltek ¹⁾. Mint Veglia; úgy e' sziget is egy gályát volt köteles felfegyverezni, a' köztársaság' hajóhadába állítandót; 's illy alkalmammal szabadságában volt a' körüle fekvő szigetekeken katonákat szedetni ²⁾. Továbbá joga volt a' nemesi tanácsnak szükség' esetében szószólókat (*oratori*) nevezni a' köztársasághoz és dalmatiai generálhoz, *követ* czimmel; úgy szinte joga a' pörrend (*ordine della plebe*) által évenként, ha csak különös esetek többször nem kívánák, legalább egyszer tartatni szokott 's *közönségnek* nevezett gyülekezetnek is szószólókat küldeni a' herczeghez 's dalmatiai generalhoz, *hírnök* czimmel. Mióta az austriai birodalomhoz kapcsoltatott, igazgatási rendszere Vegliáéval, mellyről főlebb emlékezem, tökéletesen megegyező.

A' város' megtekintése után, Spolatin Mihály podesta, kinek őseit, mint mondá, Erzsébet királyné magyar nemességgel ruházta fel, 's kivel történetből találkozáink, Arbe' oklevelei' jegyzékét velünk közölni, 's a' még szorgosan őrzött eredeti okleveleket megmutatni szí-

1) Kiterjedt ugyan is, e' sziget' hatósága Pago' egy harmadára, melly általában *Novagliának* neveztetett; 's a' körüle fekvő kisebb- nagyobb szigetekre, mellyek közt *Golli* 's *Tollia* érdemesek leginkább említésre.

2) Jelenleg *Arbe* ment a' katonai összeírástól.

veskedett. Megvan számtalan velencein kívül, Kálmán királynak 1111. költ, 's többször idézett eredeti oklevele, sok egyéb magyar királyoktól kiadottakkal együtt; ezeket azonban, minthogy épen néhány nappal előbb a' kormányzék' parancsára Záraha küldettek, kimondhatatlan sajnálatomra nem láthattuk. De megajándékozott négy, *Spolatin György* arbei hites jegyző 's kancellár által 1782. hitelesített másolattal, mellyeket azon tekintetből is érdemesnek tartok a' közlésre, mivel azokból nem csak az tétetik kétségtelenné, hogy e' szigetek 1382-től, 1400-ig a' magyar koronától függöttek, hanem kiviláglik az is, hogy I. Lajos, országlása' utolsó évében, tán betegeskedése miatt, némelly országos gondokat ne-jére, Erzsébetre bízott; hogy e' királynő 1382. januárban, tán a' Horvátországban fakadó szicíliai párt' elfojtása miatt, Zágrábban tartózkodott; hogy ugyanazon évben *Frangepán István*, Veglia' ura; 1391. 's 1400. pedig *Gara Miklós*, tót-, horvát- 's dalmatországi bán, 's 1395. *Frangepán Miklós* voltak arbei grófok, és hogy végre az arbeiek a' magyar koronától függőkben, önmagok választák évről évre grófaikat, 's e' választást csupán megerősítés végett terjeszték a' király elébe.

Ime' e' királyi levelek, évsorban:

I. Elizabeth dei gracia Regina Hungarie Polonie Dalmatie etc. Fidelibus suis Judicibus, Consilioque Cunitatis nostre Arhensis Salutem et gratiam. Ex relatione Reuerendi in Christo patris Domini Grisogoni eadem et apostolica gracia Episcopi Traguriensis, nostri fidelis, Ambaxiatoris vestri, percepinus, eo modo, quod magnificus vir Stephanus Comes vester, dominus Viegler et Modruss proximus noster dilectus et fidelis, super quibusdam factis, quadam noua consuetudine adinuenta, contra libertates vestras, inquietaret et molestaret vos minus iuste, quod maxime displicet nostre maiestati. Quapropter fidelitati vestre firmis damus in mandatis quatenus ipsi Comiti Stephano obedientiam debitam, observando, salarium suum modo alias consueto extradare debeatis, sed superflue vos, de vestris

libertatibus nullatenus eum amouere admittatis ne eadem Ciuitas nostra Arbensis ulterius aliquam desolationem per tales minus iustas exactiones desolationem (igy) aliquam patiatur, secus non facturi in premissis. Datum Zagabrie (igy) feria tertia proxima post octauas festi Epiphaniarum domini Anno eiusdem M^o CCC^{mo} LXXX° secundo.

II. Sigismundus dei gracia Rex Hungarie Dalmacie Croatie etc. Marchioque Brandenburgensis etc. Fidelibus suis Nobilibus et prudentibus viris Rectori, Consilio, et Comunitati Ciuitatis nostre Arbensis salutem et gratiam. Noueritis quod nuper venerabili in Christo patre domino Grisogono Episcopo ecclesie Traguriensis nostro scilicet deuoto in sua et vestre uniuersitatis personis in nostre maiestatis presencia constituto per eundem propositum extitit et relatum quomodo uniuersitas uestra iuxta libertates uestras per nostram maiestatem vobis ratificatas fidelem nostrum ac dilectum, Magnificum virum Nicolaum de Gara Regnorum nostrorum Dalmacie et Croacie predictorum ac Sclauonie Banum in spacio unius anni proxime venturi in uestre uniuersitatis Comitem elégisset, supplicans nostre celsitudini, in persona uestre uniuersitatis predictae, ut nos ipsam electionem ratam et firmam graciosae habere dignaremur. Et quia nos ex debito Iuris cogimur iustas admittere preces et vota supplicancium clementer exaudire, memoratam electionem in premissis domino Nicolao Bano factam in curiculo unius anni ratificauimus approbauimus et confirmauimus, ymo ratificamus approbamus et confirmamus harum nostrarum testimonio litterarum. Datum Bude proxima post festum Sacratissimi Corporis Christi. Anno eiusdem Millesimo CCC^{mo} nonagesimo.

III. Sigismundus dei gracia Rex Hungarie Dalmacie Croacie etc. Marchioque Brandenburgensis etc. Notum facimus tenore presencium quibus expedit nniuersis, Quod nos electionem per fideles nostros, Nobiles ac prudentes viros Rectorem consilium et communitatem Ciuitatis Arbensis in personam Spectabilis viri domini Nicolai Comitae Vegle et Modruss etc. factam, qui ut accepimus eun-

dem in ipsorum Comitem elegere, ratam et gratam habentes eidem nostrum Regalem consensum prebemus pariter et assensum, harum nostrarum testimonio litterarum. Datum Bude VIII die mensis Maji Anno domini millesimo CCC^o nonagesimo quinto.

IV. Nos Sigismundus dei gracia Rex Hungarie Dalmacie Croacie etc. Marchioque Brandenburgensis etc. Memorie commendamus tenore presencium significantes quibus expedit vniuersis, Quod magnificus Vir Dominus Nicolaus de Gara dictorum regnorum nostrorum Dalmacie et Croacie ac Sclauonie Banus fidelis noster dilectus nostre maiestatis adiens conspectum exhibuit nobis quasdam litteras patentes Georgy de Gadulynis Rectoris Judicum consily et Communitatis Ciuitatis nostre Arby, quibus mediantibus ipsi eum in ipsorum consilio generali In Comitem et gubernatorem dicte Ciuitatis nostre pro uno Anno, sub articulis et Clausulis In eisdem litteris ipsorum expressis elegissent, supplicans nobis humiliter et deuote ut dictas litteras ratas gratas, et acceptas habendo dicteque electioni nostrum Regium consensum et assensum adhibendo easdem quoad omnes earum articulos et Clausulas pro ipso intra tempus prefixum nostris litteris patentibus confirmare dignaremur. Nos igitur Justis et Juri consonis supplicationibus prefati Domini Nicolai de Gara Bani nostre per eundem condecenter porrectis maiestati, Regia benignitate exauditis et admissis prefatas litteras ypsorum Georgy, de Gadulynis Rectoris Judicum Consilii et Communitatis dicte Ciuitatis nostre Arbi in facto Comitis et gubernatoris eorum datas quoad omnes earum articulos et clausulas, acceptamus approbamus et ratificamus, dicteque Electioni nostrum Regium consensum adhibemus pariter et assensum, easdem litteras pro ipso domino Nicolao Bano Intra tempus prefixum duraturas confirmamus presentium litterarum nostrarum patentium patrocinio mediante, Datum Strigony In Crastino festi Assumptionis Virginis gloriose anno domini Millesimo Quadringentesimo.

Tíz óra lehetett, midőn ismét csolnakunkba szállotunk. Csendes volt a' tenger, 's ingó hajjain játszva csillogának az erőre kapott napsugárok. A' hőség ellen sátorunk védett; egyhanguan csattant a' négy lapát, 's mi minden csattanásra tova szállánk a' reám különös hatással volt szigettől. Saját érzést gerjesztő a' lapátok' e' csattanása, melly perczről percze tovább viszen a' csolnaktatnál kigyózva összefolyó haboktól. Így távolodunk mi is minden ériütessel a' testi élet' forrásától.

Csolnakunk, mintegy két órafolyásig, Arbe' délnyugati partjai' hosszában haladott. Keletdélre, a' napjainkban, egykét sószáritót kivéve, semmi figyelemre méltót nem mutató, de historiai érdekekben is teljesen szükölködő Pagonak, hajdan Arbéhez tartozott egy részét *Nova-gliát*; 's utána *Dolfin* és *Sersenic* szigetkéket hagyók: míg délre *Maon*, *Ulbo* 's *San Pietro del Nembo* szigetek' csücsai ködhomályként emelkedének 's tűnének el a' habokban. Arbe' nyugati végpontjához érve, egyenesen délre kelle fordítnunk naszádunk' orrát, 's a' kétsziget közötti nyílásban kedvező szelecske támadván, vitorlát oldánk, mellynek segélyével egyelőre Cherso' kopár partjai' közelében, majd azoktól megválva egy tágos öblön keresztül útunkat *Lussin grande* felé irányozók.

Cherso és Ossero.

E' két sziget hajdan egyet alkotott, 's a' régi íróknál *Absyrtos* név alatt ismeretes; mint némellyek akarják Medaeának e' szigeten meggyilkolt hasonnevű testvérétől. Utóbb, a' nélkül, hogy nyomára lehetne jutni kitől, és mikor, egy körülbelöl öt lépésnyi szélességű csatorna a' hajósok' nyelvén *Cavanella* által egy más-tól elválasztva, a' ketté szegett sziget együtt *Absyrtidesnek*; majd különösen a' déli Mélától *Absorus-*, Ptolomaenstól *Apsorus-*, a' latinoktól *Auxerum-* szlávoktól *Ossor-* 's végre *Osseronak-*, az éjszaki pedig Ptolomaenustól *Crepsa-*, Pliniustól *Crexa-*, másoktól *Crixa-*, 's

újabb időkben *Chersonak* neveztetett. Legszelebb ez a quarnerói szigetek közt nyugatra, 's Istriával a' flaticus öböl nagy nyílását (bocca grande) képezi. Terjedelmeségre nézve e' két sziget sokkal felülhaladja Vegliát, 's a' kis Arbét; de aránylag mind kettőnél lakatlanabb, 's termékenytelenebb. Osserot, a' szigetet, ritkán halljuk ma neveztetni; helyette *Lussin grande* 's *piccolo*, annak két városa, 's úgyszólván, egyedül lakott népes helye említetik; 's valóban azon néhány szélelészórt ház, melly *Chiunskiban* 's a' *neresinei* kolostor körül látható, alig érdemel helységnevet.

Elmult dél, mire *Lussin grande* természet alkotta, keletre meredek sziklaktól övedzett kikötőjébe jutottunk, melly hosszan 's keskenyen nyúlik be a' csinos, dombokra emelkedő városba. Figyelmet érdemlő középület, ha egy régi, pusztulásnak indult tornyot, mellybe az uskokok' berontásaikor a' lakosok menekedni szoktak, kiveszünk, egy sincsen; két temploma, sem építészeti, sem festészeti tekintetben érdekest nem nyújt. Útczái kikövezvék, 's a' halomra vezetők olly sikosak, hogy a' sikamlástól, még száraz időben is, csak biztos, ovakodva tett lépés mentheti meg, kivált a' hozzá nem szokott jövevényt.

Ha a' város maga olly csekély vagy semmi érdekest nem mutat, van egy polgára, ki csendes magányában, ritka kedvelője a' festészetnek, nem épen megvetendő képtárt állita egyik félig romba dőlt háza' két ép szobáskájában. Nem fitogtatja ő e' kis kincset, de nem is ássa azt föld alá. Az idegent szívesen fogadja lakában, 's ha ohajtását jelenti, látni azt, készséggel vezeti megmutatására. E' polgár *Budenich Antal Mária*, *Lussin grande* ekkori podestája. Laka, a' város' keletdéli részén, ura' jó izlését első szempillanatra tanúsítja: illatos kert, fallal kerített udvara, mellyben a' télen nyáron szabadban álló citrom-, narancs-, mondola-'s rózsafák tavasszal teljes virágzásban pompáznak. Kitünő szívességgel vezetett kis képgyűjteményébe, hol *Tiziano*' művei-

nek néhány jól készült másolatain kívül, az olasz iskola' több mestereinek ecsetei között *Paolo Veronese'* 's *Fiamingo'* jeles eredeti festészeteik némi rendetlenségben diszelgnek. Legérdekesebbek: *Medicis Margit'* arc képe, egy ismeretlentől; urunk' vacsorája, 's egy titkos jelentésű helyzete az evangéliumból, *Tiziniano* eredetieről mesterileg másolva; 's négy családfestmény *Fiamingotól*. *Tiziano'* saját ecsetét tanúsítja egy, feszületet vivő megváltónkat ábrázoló kép *Budenich* saját lakásán, melyet, mint gyűjteménye' legdrágább kincsét, szorgosabban őriz.

Késő ebédiunket, mellyen jobbadán ismét hallal lakozánk, végezvén, 's nászadunkat a' sziget' éjszaki partján tovaküldvén, szárazon, a' csak egy órányi távolságra fekvő *Lussin piccoloba* indultunk, melyet újonnan csinált jó kocsit köt össze *Lussin grandéval*. A' nap *Istria'* messze kéklő bércei mögé készült ereszkedni, midőn e' városba érkezénk. Benne minden quarneroi városok közt legnagyobb mozgást 's életet vehet észre a' jövevény; kétségtelen jelét, 's igen természetes eredményét a' quarneroi szigetek' kereskedése' 's hajókázása' e' városbani közpotosulásának. Lakosi többnyire hajóbirtokosok, kapitányok 's matrózok, minél fogva nem csoda, ha a' városban szembeszökőleg több némbert lát az útas, mint férfit, mert ezek hivatásuk miatt az év' nagyobb részét, 's gyakran egész éveket messze tengereken vándorolva töltvén, hon-hagyják szép, sudár növésök-, 's csinos viseletükről híres hölgyeiket. Tágos biztos kikötője' éjszaki partján derék hajóműhely létezik, mellyen évenként több pielego, trabaccolo, brazzerá 's nászadokon kívül, nagyobb rendű kereskedőhajók is szoktak készíteni. A' város' utcái félkör alakban emelkednek az öblös kikötő fölött a' halomra, mellynek egyik éjszakkéleti pontján, a' kikötő' biztosítására erősség építetik. Templomába, hol egy mellékoltári feszületben a' velencei iskola' egy újabb tanítványának jeles ecsetét láthatni, körülbelől 120 többnyire hármával rakott kanyargó, si-

kos kölépcsőn járnak fel ájtatoskodásukat végezni, a' kikötő melletti hajócsaládok.

Ezen lépdeltünk le mi is, csolnakunkat, mely reánk a' sziget' éjszaki oldalán várakozott utólérendők. Jól készült, 's legalább a' város' közelében eléggé járt kociút huzódik el a' kikötő mellett, mely *Neresi-nén* keresztül, Ossero (hegy) alatt viszen a' hason nevű városba. Privlakánál voltak matrózaink, hol a' tenger körülbelöl 50. lépésnyi keskenységre szorítja össze az itt völgyet képező sziklákat. Az éj' hűsében kellemesen üszött nászadunk Ossero felé, majd halk szellőtől dagasztott vitorlák, majd ismét evezők által üzetve. Mint terhes felleg az éji ég' azurján, úgy tűnt fel előttünk a' sima habokból Ossero magas, czukor süveg alakú béreze. Matrózaink danoltak, mi szendergénk; 's közel volt éj-fél, midőn a' Cavanellában Ossero előtt nászadunk megállapodván, hajósink felköltének, 's szállás keresés végett a' sircsendű városba kalauzolának, hol nagy, ügygyel hajjal végre egy rozszant épületben egypár rossz ág nyújtott a' rövid éjen át némi nyughelyet.

Osseróban ma semmi sincs, mi az útás' figyelmét magára vonhossa: az idő mindent meg emesztő vasfoga inkább mutatkozik, itt, mint akármely más városában a' quarneroi szigeteknek. Valóban meglepő azon nagy kontraszt, mely Ossero, 's Lussin piccolo között mutatkozik, mely utolsót, a' korábbi századok' írói által nem is említett az újabb kor' tengeri kereskedése népessé, élénkké, vidámmá, virágzóvá 's boldoggá tévé; csalha-tatlan jeléül annak: mennyire van hatalmában az akaró embernek, az élet' kellemeinek éldelhetése, ha t. i. lelke hanyagságba nem süllyedve, el nem csüggedve, merészen ragadja meg a' haszonnal kínálkozó perczet, 's munkát nem rettegve, fáradságot nem kimélve ügyekszik azt megtartani, saját jóléte' eszközzésével számos polgártársaiét idézvén elő. Lussin piccolóban még napalkonyatkor is élénk csevegés zajosítja a' kikötő' partjait; versenyt kopogtak az iszkábólók' (calafati) kalapácsai az

újonan épülő, vagy javításban levő hajókon, 's életet mutató zsivaj hallatszott mögöttünk Privlaka felé az elsötétülő város' piaczáról. Osseróban holt utcákra derült a' hajnal' bíbora, 's a' kelő nap' sugarait egy két külsolt kézzel lézengő halász üdvözlé csak a' csatorna mellett. 'S pedig mind a' két várost ugyan azon tenger öntözi, egy atyáskodó kormány védi, azon terheket viseli, azon kedvezésekben részesül; csak hogy a' Triest 's Velenczéből Zarába vitorlázó hajóknak Lussin inkább útjokban van, mint Ossero. Varázs hatalma a' kereskedési működés' folyamának! De, mint csodálkozhatnánk e' két helyecskén, ha meggondoljuk, hogy a' nagy, híres Velenczét Adria' egykori hatalmas királynéját, Mercúr elhagyá, 's a' még csak fél század előtt is jóformán sötét Tergestébe telepedett? 's azóta itt forr az élet, magas házak 's utcák emelkednek, míg ott komoly arczczal hajtja a' hajós gondolóját a' sírcsendű, lakatlan tündérpaloták közötti csatornákon. Az 1830. ismét visszaadott szabadkikötői kiváltság nem volt, 's mint nyolcz évi tapasztalat mutatja, nem leend sok évekig képes a' szárnyas istent, 's vele az életet, lagunákba vissza édesgetni. Nagy, rohanó folyam a' kereskedés. Mint azt, hatalmas természeti megrázkodtatások képesek csak medréből kimozdítani, 's árjainak új ösvényt szabni; 's ebből ismét újabb, szinte hatalmas megrendítések vihetik csak vissza elhagyott ágyába: úgy hatalmas politícai 's pénzbeli viszontagságok üzik azt el örökre megállapítottnak tetszett helyéből, 's csak rendkívüli hasonló változások hozhatják ismét vissza egykori fészkebe.

Igy Ossero, mely hajdan népes ¹⁾ a' Dalmatiába vitorlázó velencei hercegektől gyakran látogatott, fényes püspöki város volt, pártfogónéja' hanyatlásával, egy háromszögű, majd nem köröskörül fenálló bástyák közötti pusztá sírrá lön, melyben ma rémként bolgy a' 850-re

1) Coronelli szerint Ossero hajdan 18,000 lakost számlált.
— Isolario. Venezia, 1691.

alig menő lakos közül egypár rongyos halász, 's piszkos pap, míg némberei a' közel szőlők' 's kopár telkek' fáradságos, hálátlan művelésével foglalkoznak. Elpusztult a' csatorna fölötti mozgékony hídát védett erősség; romba dőlt 876-tól vagy másokként 1060-tól fogva korunkig egymást szakadatlanul követett, 's saját kanonokai által választott püspökeinek laka, 's a' tetőtlen épület egyik félig ép szobájában csak néhány szakadozott vászonkép csügg, 's egy roskadó szekrény áll, mint Ciceronénk mondá, tele ma is utolsó, 1815. meghalálozott főpapja' hagyományival. 840. a' tarantoi ütközet után, melyben Tradenigo Péter, velencei herceg, szerencsétlenül küzdött a' szaraczenok ellen, ezek Istria' 's e' szigetek' több helységivel együtt, husvéthetfőn e' várost és kizsákmányolák 's felgyújták. Szenvedett utóbb az uskokoltól is; de népesedése' csökkenésének fő okát Coronelli azon rossz légnek tulajdonítja' leginkább, mely a' környékében bőven növő büzös füvek' erős szaga által az egészségre nézve olly kártékonyan terheltetik, 's a' város előtt fekvő, a' hathatós légtisztító éjszakkéleti szél' szabad folyamat akadályozó Osserohegy miatt majd nem örökös tespedésben tartatik.

Mit Ossero' környékén megtekinteni érdemes, az egy sz. Gaudentius, 1060. élt osseroi püspökről nevezett barlang, a' hasonnevű hegy' oldalában. Minthogy azonban matrózaink', sőt a' városiak' szavaként is, az abba jutás életveszélyes, mi megnézésével felhagyván, reggeli 8 óra körül útunkat tovább folytattuk, 's az *Onie* és *Sansago* Osserohoz tartozó szigetekéket balra hagyván, 's *Vie-ro* öbölben, hol a' szent ferencziek' monostorán kívül egypár halászház látható, az épen partra jutott halászkóttól állókat, 's számárkákat (asinelli tengeri hal), magoktól a' szerzetesektől pedig kenyeret 's bort vásárolván, a' *Punta del Quarneron* kieveztünk, 's minekutána a' *cher-soi part'* egyik árnyékos helyén kikötve, rövid, valóban tengeri ebédünket végeztük, délutáni négy óra tájban *Cherso* elébe jutottunk.

Egy tágas öblöt képez Cherso előtt a' tenger, mellynek éjszaki partjait kies olajfa erdők, keletre szőlők borítják, 's ezek mögött fekszik a' város, egy az éjszaki 's keletdéli szelek' dülása ellen magas, kopár bérczektől védett völgyben, kikötőjét, mellynek torkolatán a' mesterségesen eszközölt köhalmozattali (porporella) elszorítás miatt, csak egyenként járhatnak ki 's be a' hajók, két torony védé, végpontjai a' tengerpartig nyúló bástyáknak, mellyek a' várost nyugat éjszakra 's keletre a' szárazon kerítik, 's jobbadán ma is épen állnak.

Cherso, Lussin piccolo után legélénkebb, 's népességére melly 4,000. 's néhány száz lélekre számítatik vele felérő városa e' szigeteknek. Lakosinak egy része hajókázással foglalkozik ugyan, de nagyobb része még is termékeny telkeit, szőlőit, 's olajfáit műveli, 's főkép olajával nem megvetendő kiviteli kereskedést üz, minthogy abból évenként legalább 3,000. 's termékenyebb esztendőkbén szinte 12,000. akót is küldöz szét Fiume-, Trieszt- 's Velenczébe; és pedig többnyire saját hajóin, mellyek közt jelenleg mintegy 50 trabaccolot, pielegot, 's 70. brozzerát, jobbadán saját hajógyáran építettek, számlál. Bora melly gyengesége miatt e' tájakon nem igen kerestetik, szinte kiviteli cikkelyei közé tartozik, zöldege 's hüvelgy növényei saját szükségére elegendők, gabonát azonban 's tengerit vidéki piaczkokról kénytelen hozatni; kutja a' városnak nincs, vizét vízfogókból issza, 's a' mintegy 1½ órányi távolságra serkedő szent Balázs forrás csak szárazabb években enyhíti a' városiak' szomját.

Régiségekben, mint újabb nevezetes művekben *Cherso* egykép szűkölködik. A' városba hosszan benyúló kikötő' keleti partjain látható 8. faoszlopon álló 's fészkerhez hasonló velenczei páholy, 's a' 24. mutató óratábla a' városi toronyban könnyen tévedésbe hozza a' jövevényt, ki a' szent Márk téri óra' ütését Velenczében még nem hallotta, vagy kinek az olasz órarendszerrel megismerkedni alkalmá nem volt. Nyugati 's éjszaki kapui

fölött a' szárnyas oroszlánnak csak nyoma látszik már; az e' szigeteket elfoglalt austriai hadvezér ugyan is kivagdaltatá márvány 's mint szíves kalaúznak monda jeles vésőjü emblemáit a' lagunák' hajdani kényúri hatalmának 's fényes röptének. A' nyugati bástyában egy négyszögü kö emlékeztet arra, hogy 1632. egy felhőszakadás' következtében a' közel hegyekről rohanó, hét lábnyi magasságú vizár e' falakat, 's közelfekvő házakat lerombolta. Az éjszaki kapu előtti szép fasoros sétatéren tartattak egykor a' tréfaküzdések (giostre) löhátón, melyek' alkalmával nemzeti ünnepet ültek a' városiak, 's ki sebes futtában a' csüggő karikát vagy almát láncsájával leszúrá, királya lett az ünnepnek, 's egész éven át küzdések' mesterének (maestro di giostra) nevezteték. Említést érdemel még a' várostól Ossero felé mintegy 7 olasz mérföldnyi távolságra fekvő *Jezerum* tó, egy magas hegy fölött, melly a' lakosok hiedelme szerint, kik benne apályt és dagályt vőnek észre 's tengeri halakat fogának, a' tengerrel összeköttetésben van.

Cherso' hajdani történeteiről, honunkat érdeklőleg, keveset szólhatni. Véleményem szerint a' quarneroi szigetek közt Cherso volt az, melly a' dalmatiai háborgások' alkalmával is majdnem szakadatlanul Velence' hatalmában maradott, és csupán I. Lajos alatt, az 1357. békekötéskor került vissza első elfoglaltatása óta a' magyar koronához; mit a' fölebb idézett ¹⁾ helyen kívül, egy általam megtekintett 1372. költ végrendelet alá íktatott jegyzői nyilatkozás is bizonyít ²⁾. 1410. Osseroval

1) Lásd: 348 l. a' 2) alatt Luciust.

2) „Ego Petrus dictus Casenranus, qua Dñi Aronis de Senicetis de Paula Imperiali auctoritate Notarius, et nunc Communis Chersi Cancellarius Sup^{tum} Testum sumptum ex breviaturis Antonii q' de Nessimparribus de Imola Impli auctoritate Notarii et tunc cois Chersi Cancellarii, iussu auctoritate et mandato Nobilis et sapientis viri Dñi Frisoni de Protis Chersi et Abscri Vice-Comitis hon. pro Magnifico et potente Dño Saraceno,

együtt ismét Velence' pártfogása alá kerülvén, olly módon 's azon törvények szerint igazgattatott mint Veglia. Korunkban political 's oeconomiai biztossága közvetlenül a' pisinoi (Istria' egyik jelesb városa) cs. kir. kerületi kapitányságtól, közvetve pedig a' trieszti; finansziái hivatala ellenben a' zarái cs. kir. kormányszéktől függ. Van kerületi bírósága is, mellytől a' perek megvizsgálás végett a' klagenfurti ítélőszékhez vitetnek fel. Telekadó' fejében egész kerülete, mellynek lokosi 7,700. főre tétetnek, évenként 7,600. p. ft. házi adó képen pedig 2,000. néhány száz p. ft. fizet; hanem e' meghatározott adón kívül, fizeti az ipar-, bor- és élelemszer fogyasztási (dazio di vino e consumo) adót is, és a' papiros bélyeget; mit azonban a' nép legterheshek tart az, az általa *néma adónak* nevezett katonai összeírás; mert ez, szeríntök, a' különben is nem igen népes sziget' munkás fiainak számát évről évre nevezetesen megritkítja. Házai azonban, mind e' mellet is, jólétre mutatnak, 's jelesb családai egy szűk casinot alapítottak, mellyben meghatározott havi fizetés mellett egypár újságot tartanak.

Cherson túl nincs e' szigeten semmi nevezetes; 's mi annál fogva egyenesen Fiume felé vettük útunkat. A' hullámokat emelő éjszakkéleti szél hatalmasan tartóztatá vissza nászadunkat, 's csupán derék matrózaink' izmos karai' 's magok' megerőtetése' segélyével jutottunk el *Faresinába*, mellynek kis öblében kikötöttünk. Egy chersoi fakereskedő' házán kívül, a' halmon egy kápolna áll, mellyben az elpusztúlt monostornak három félig ép szobáskájában nyomorral tengő két agg barát ájtatosságát végezni szokja. Látni a' monostor előtt nyomát egy erősségnek is, mellyen a' franczia villongások' alkalmával

Dono Regiae Gloriosae Majestatis VNGARIAE Chersi
et Abseri Comite hon. et D^{no} perpetuo etc.
Currente anno a nativitate Dñi nri Jesu Xti 1375°
indne XIII^{ta} die lunae 2do Mis Aprilis Chersi in Cancellaria Communis.

újra 's tán utoljára dördültek meg az álgyuk' ércztorkai? Még mi a' romok között bolygánk, azalatt matrózaink a' parton halászlevet készítettek 's fanyárson állókat sütöttek. Falatozásunk után csolnakba siettünk, 's a' beállott szélcsendben áteveztük a' körülbelől 18. tengeri mérföldnyi habokat, balra hagyván Monte maggiorét, 's az alatta elnyúló sziklapartokat, 's nyolcznapi távollétünk után esti hatodfél órakor a' fiumei halpiacon partra szállottunk.

CSÁSZÁR FERENCZ.

XXVII.

HOMONNAI DRUGETH BÁLINT

NAPLÓJA.

17. Oct. **E**z éjjel hajnal előtt sok tractálásnak utána, isten akaratjából megadák az németek Ujvárat. Ugyanazon órában beküldöttem elől Bosnyák uramat, melléje adtam Farkas Mihály és Nagy Márton hadát, válogatva szám szerint, ugymint kétszáz vitézeket, kiknek utánok magam is mentest mentem, és szemben lévén az német kapitánynyal, kezemben adá az várnak minden kulcsait, mellyhez képest ugyan ott ben áltam; hanem jó reggel eljárván az várnak minden fokát, egyéb ott ben való dolgaimat végeztem; Bosnyák uram kezében adám az várnak minden kulcsait, hozzá őktatván elsöben magát a' jó vigyázásra, és szép rendtartásra; az közönséges vitézeknek is regulát szabván, magam kijövék, és az szép erősségnek kezünkbe való adásaért dicséretet és szép hálaadásokat mondván egyenlő szívvvel, nem csak jó neven vettük, hanem az örökké áldandó szent örök istennek nekünk ő felsége birodalma alá adott ajándékát, tele torokkal egész táborral meg is köszöntük.

Saját kezével.

Sok esztendőktől óta jobb izüen nem aludtam, mint mikor a' sok munka és fáradság után az érsekújvári nagy csomó kulcsot az fejem alá tettem vala, és édesdeden nyugottam rajta, mert bizony sok gondon és szerencsén valék miatta ¹⁾).

1) Ezen érdekes vallomás sincs följegyezve Bel Mátyásnál.

18. *Oct.* Egyszerre hozák ma mind az Basta mind az Kevell passa levelét. A' passa levele azt contineálja, hogy Ujvárban annyi törököt hagyjak, mennyi magyar vitézt, kiben isten velem semmi nem kell, Basta pedig azon kér, és sok szép szókkal irt; mivel Németi Gergely igen be ment volt Bécsországban rablani, hogy az rablásból visszatéressem, ne rontsa a' sok keresztyént, ha tovább nem, azt írja, csak urunk ő felsége feljüveteléig legyünk vesztességben, mivel hogy frigyet akar tractálni. Ezen nap küldöttem Csúti Gáspárt az bosniai passához követségben, és nála találván Tiriabeli Hassanbék passát sok rendbéli illetlen szavai között azt mondotta: hogy ha baráti akarunk lenni az törököknek legyünk, és ha nem, válassza el szablya közöttünk. Ma hozták ki Ujvárból táborunkhoz az török rabokat is, kik szám szerint 59. voltak, melly rabjait a' szegény újvári magyar vitézeknek, kedvezvén ez egy dologban a' passáknak és az egész török tábornak egy pénz hja nélkül magam szekerin ajándékuil küldöttem az vezérnek, kiknek midőn nyilván való bizonyos sarczokat megszámláltam, tett tizenhat ezer két száz hatvan forintot kész pénzt, a' felül négy úrnak való lovat, két szép sätort, és hat személyeknek sarczokban való kiszabadítását.

Saját kezével.

Mint a' farkasok a' vadkertet, szintén úgy kerülük az törökök az várat, de isten velem lévén, magyar birtokot életem fogyásával is tartani akarom vala. Az melly török rabokat Ujvárból kihoztam, az vezérnek ajándékon küldöttem, tett sarczok 16,260. forintot ¹⁾).

19. *Oct.* Ez nap hirem és akaratom nélkül, nagy haraggal és búsulással mentenek tölünk Újvárból a' passák minden török seregekkel egyetemben azon való haragjokban, mivel hogy annyi török vitézeket kívánságok szerint Ujvárban nem helyheztettem, mennyi magyart,

1) Elmaradt Belnél.

sőt csak látóul is közülök csak egyet is be nem bocsátottam.

Saját kezével.

Hamar elszedék a' lépést, magam bizony semmi gonosz szándékkal nem voltam hozzájuk ¹⁾).

20. Oct. Ma hozák hírül, mivel Basta és a' morvai had, Németi Gergely ellen indult volna, minthogy Bécsországot igen égeti, és rabolja, kihez képest én is irtam mindjárt, Esztergomba a' vezérnek, hogy a' Dunán túl indítson egy néhány lovas törököt föl, és mindjárt küldje mellém Juffof bosznai passát, hogy én is innét indulhassak, a' morvai had ellen, melyre képest inkább elvonhatjuk Németi Gergelytől a' két hadat.

21. Oct. Ma bocsátottam ki az ujbári németeket Ujbárból, és mind Komáromig, magam személyem szerint egynéhány ezer magyar vitézekkel kísértem őket, minden károk nélkül, és mikoron Komárom ellenében a' Duna partra jutottunk volna, hozák a' Basta levelét, mely Hancz Streynernek az ujbári kapitánynak szól vala, kiben erősen parancsolja néki, hogy Ujbárat meg ne adja nekünk, hanem lábbal vonassa ki magát belőle. Basta uram itt későn vette eszében magát, mert istenemnek kegyelmes akaratjából én bírom akkor immár Ujbárt kapuival, mely még két mértföld vala a' Dunához.

22. Oct. Mai napon mentem be Ujbárba együtt az ő felsége kapitányival, és a' pápista templomot isten tisztességére elfoglalván a' római atyafiaktól, a' *Te Deum laudamus*, egyenlő szívvél elmondánk benne, istennek hozzám való jó voltaért nagy hálákat adván; ugyan ott halgattam meg Piskolczy Vincze predikátoromnak szent predicatióját, a' predicatiót végig hallgatván az bástyákon örömet lövettem.

23. Oct. Ez napon hozák Basta és Kolonics leve-

1) Nem találtatik Bel Mátyásnál, ezen kedélyteljes nyilatkozás sem.

lét, melyekben mind ketten erősen esedeznek, hogy törekedjem frigy dolgában urunk ő felségénél ¹⁾). Ugyan e' napon bocsátottam be Ujvárba Dobraközi Miklós predikátor uramat, az ott való predikátorságra, Jó'sa uram jámbor hadnagyom által üzenvén nekem mind a' vitézlő nép, mind pedig a' becsület felől. Ezen nap egynehány rendbeli dolgaimat elvégezvén Ujvárban, rendeltem, hogy egész táborostúl bizonyos okért Mocsonokhoz szálljak Pozsony felé holnapi napon.

24. *Oct.* Ez mai napon az én istenemnek nagy hálaikat adván megadott szerencsémért, indúltam meg az Jezus Krisztus hírével egész táborostúl Ujvár alól, és szállottam a' mocsonoki mezőben ²⁾).

25. *Oct.* Ez nap jöve hozzám Sibrik Pál nevű Esztergom alól, ki az vezérnek deákja volt és sok beszédi között hitre mondá, mivel hogy csak azért szökött volna ki, hogy megjelentse nekem, magamra gondom legyen, megoltalmazsam magamat, mert Csillag bek Rédeinek kezét adta volna, hogy módot ejt benne, és megöl engemet, és Rédeinek kéri a' generalisságot, hivattnak is a' passák és főfő törökök divánjokba, de megemlékezvén a' Sibrik Pál beszédéről, nem mentem közikben Esztergom alá; minthogy azért az én szent istenemnek gondviselése engemet megkönyékezett, romlásomban módot nem ejthetnenek; most ismét ugy értem ilyen módot keresnek benne, hogy engem ételemben megétetvén, az földről eltörüljenek; mert azt praetendálják, hogy kivülöttem Magyarországhban kevés természet szerint való ur volna több, kitül jövendőben a' török nemzetnek kellenie félni avagy tartani, ezt nem kérkedésből, hanem az meglett mondásnak igaz volta oka, hogy ki irassam. Hiszem azért az én kegyelmes istenemet olly gondviselő atyámnak lenni, hogy mint eddig, ez után is jó voltából

1) Ezen egész pont elmaradt Bel Mátyásnál.

2) Itt végződik mind az, mit e' naplóból Bel Mátyás, és utána Katona Istvánnál találunk.

szent fiaért az Jesus Kristusért szerencsésen megtart és oltalmaz az én titkos és nyilván való ellenségimnek gonosz szándékoktól.

Saját kezével.

Elég próba közt voltunk, de az én istenem megoltalmazott az én gonosz akaróimtól.

26. *Oct.* Ez nap hozák ismét Kolonics két levelét hozzám, melly leveleknek az egyikében azt írja meg, hogy magamat megoltalmazzam Rédei Ferencz álnok praktikájától, mert teljességgel gonosz akaróm, a' másik levelében pedig azon kér, hogy az frigy dolgában ellent ne tartsak, inkább jó törekedő legyek benne; azt is írja, azon levelében, hogy Bastát a' császár hivatta volna Prágában ki már el is ment, maga pedig Kolonics Pozsonyban megyen, azon is erősen kér, hogy sehova se bocsássak csatát, hanem vesztegségben legyek minden vitézimmel együtt, és ő is fogadja, hogy csendeségben leszen.

27. *Oct.* Ma hozák Basta György levelét is, hozzám, mellyben azt írja, hogy mentest megyen Prágában és a' frigy dolgában minden jót végez a' római császárral.

28. *Oct.* Ma irtam Pozsony városának levelet, hogy ha szép szóval meg nem adják magokat, és ő felségéhez nem hajolnak, az ujbári ágyukat reájok vitetem, a' felett mind törökkel mind tatárral rajtok leszek, 's mind levágatom őket.

29. *Oct.* Ma hozzák urunk ő felsége levelét, mellyben parancsolja, hogy hatszáz magammal mindjárt eleibe menjek Fülek vára felé. Ma bocsátottam haza Soos István ifju legény szolgálmat.

30. *Oct.* Ma volt gyűlések mocsonoknál való táborunkban az hajduk kapitányok, fizetéseket kérvén tölem; de sok szép beszédemmel lecsendesítettem őket.

31. *Oct.* Mai napon csendesesen vesztegeltünk.

1. *Novembr.* Mai napon jöttek vala hozzám az hajduk kapitányi, és Illyésházi uramra panaszolkodván

arra kértek, hadjak szabad utat nekik, és reá menvén megölik, mert sok gyalázatos irkálásokkal illeti őket, kiket nagy nehezen beszédemmel lecsendesítettem.

2. *Nov.* Pozsony és Nagyszombat városa között frigyet kötöttünk az szüret kedvéért, usque ad decimum quintum diem.

3. *Nov.* Elöttünk lévén az téli hideg idő, mai napon rendeltem el, kiki a' kapitányok közül micsoda városokra és falukra szálljanak ottan kívül hadastúl.

4. *Nov.* Ma tettem választ Illyésházi uram feddőző levelére az maga irásából vévén alkalmatosságot.

5. *Nov.* Mai napon a' kapitányokkal minden dolgot elvégezvén, azokat is elrendeltem, kik jöjenek el velem, az vitézek közül seregestül, isten velem lévén hónap után Buda felé ő felsége eleiben.

6. *Nov.* Mai napon vendégeltem meg utólszor sátoromban az hajdú kapitányokat; mivel hogy hónap isten akaratjából minden hadakat rendelt bizonyos helyekre bocsátom, magam is az ő felsége parancsolatja szerint ő felsége eleibe indulok.

7. *Nov.* Mai napon jó reggel egész táborostúl elkészülvén felültem, és az én gondviselő kegyelmes istennemnek, az egész mai jó szerencsés hadakozásomról az vitézekkel egyetemben buzgó és tiszta szívből nagy hálát adtam, és háromszor rendtartásunk szerint azt tábor helyen Jézust kiáltottunk.

Annakutána magam az válogatott hatszáz vitézekkel Ujvár felé fejedelmünk ő felsége eleibe visszafordultam, az több seregek pedig szép renddel lobogtatván zászlókat egy darabon kísértének, azután megtérvén oda oszlottak, az hova telelésnek okaért rendeltük őket, és így lett eloszlásunk isten akaratjából mocsonoki táborból. Minthogy pedig még sok igazgatásim voltanak Ujvárban is az vitézek közül, magam néhány szolgálímmal bementem Ujvárba ott mindeneket jó módjával hagyni és elrendelni. Az seregeket Udvard nevű faluban szállítottam.

8. *Nov.* Mai napon reggeltől fogva egész estveig

abban voltam foglalatlos, hogy Ujvárban az melly kapitányt hadnagyokat porkolábokat és közönséges vitézeket hagyok, azok fejenként jó módjával és rendtartással maradjanak. Deseöffi János urnak is ma adtam instructiókat, magam fő generalisságomat reá bizván, ugyan itt Ujvárban uti sequitur:

„Instructio Generosi Domini Joannis Deseöffi, Serenissimi Stephani Dei gratia Regnorum Hungariae Transilvaniaeque Principis ac Siculorum Comitum Exercitus Campestris Capitanei.

1) Deseöffy János uramat ő kegyelmét magam szerint eleiben adván tisztét hagytam úgy itt Ujvárban képmében, hogy Bosnyák Tamás urammal Érsekújvárra fő kapitánnyal mindenekben az mi ő felségének javát és előmenetit illeti, egyetértsen és meg is becsülje. Bosnyák uram is Deseöffi uramhoz hasonló becsülettel legyen, az én ő felségétől rendeltetett méltóságomat is meggondolván ő kegyelme, azon kívül való becsületemet is

2) Mivel olly dolog találkozik, hogy üzengetni kell egymásnak Bosnyák uramnak Deseöffi urammal, tehát Kovács János és Cseki Miklós hordozzák a' követséget, ki mind kettő jámbor és nem - - 1), egyik Ujvár lakos, másik ő felsége kapitánya.

3) A' várbeli vigyázás, kapuk kulcsa, és egyéb jó rendtartás Bosnyák ur tiszte, ő felsége kegyelmes jó akaratjáig, Deseöffi uram pedig mint ország kapitánya vigyázzon ugyan immár Ujvárból az hadakra képmében.

4) Ha valami német hír jut az ő felsége hadaiból, tehát Deseöffi János uram azt Bosnyák urammal közölje, és egy akaratból az híreket mindjárást utánam küldjék ő kegyelmek postán stb.

5) Ha az várban olly szót hallana Deseöffi ur, ki vagy ő felsége, vagy pedig én ellenem volna, az affélet meg kell Bosnyák uramnak mondani és azt kimélés nélkül való kemény büntetéssel meg kell büntetni.

1) Itt egy szó olvashatlan a' kéziratban.

6) Ha valamelyik az kapitányok közül látóul, vagy valami hírekre nézve ide be Deseöffi urhoz akarna jönni, tehát Bosnyák uramnak is hírül téven tized magával egy egy kapitány bebocsátassék, ha kevesebb leszén is.

7) Ezeket azért rendeltem, minthogy az hadakat falukra osztottam, és magamat mostan postán hivat ő felsége, nem akarom, hogy falukból vagy városokból, hanem mivel az régi rendtartás szerint Ujvárban volna residentiam azt akarom; hogy becsületem és tisztetem Deseöffi uram Érsekujvárból parancsoljon ide ki az hadaknak, magam méltóságom szerint képemben, az mellyet ő felsége az én kegyelmes uram fejedelmem adott énnekem.

Publicálván azért ez felül megírt instructiókat az egész ujvári vitézek előtt és jó módjával hagyván őket, magam isten áldomásából az hadakhoz jöttem Udvardra.

9. *Nov.* Itt is én körülöttem, Géczi Györgynél több urfi mellettem nem vala, utoljára Illyésházi István érkezett vala, meg indultam Udvardból hadastól és szállottam Kemendre, melly Esztergomhoz egy kis mértföld, és bizonyára nagy búsulással voltam azon, hogy urunk ő felsége tanácsuk nélkül az vezér hivatására Vácra ment volna, szemben akarván vélek lenni, mert nekünk semmi okunk, hogy az pogány törököknek úgy hitt ő felsége és közékbe elegyedett, példa lévén nekünk János király és az én előm is török Bálint. Ez is pedig igen nagy gond minekünk, hogy minket is oda melléje hivat ő felsége, holott az mint értjük semmi urfiak mellette nincsenek.

10. *Nov.* Ma indultam meg hadastól Kemendről és az ő felsége parancsolatját látván szállottam meg várakozván más levele után is ő felségének, Maros nevű városban Visegrád alatt, melly várnak a' felső részében török az alsóban viszontag magyar vitézek vagynak. Ma estve hozák ő felsége levelét, mellyben parancsolja, hogy mentest menjek hadastól ő felségéhez a' Rákos mezőre. Megindulván azért mindgyarást, nem gondolván semmit az igen nagy setéséggel, lámpásokat hordoztatván az

sereg előtt kalauzokkal, szintén ejfél tájban menénk el Vác mellől, és azontúl lovaink meg vonatkozván valamennyire az setéség miatt az utról egy kevéssé az mezőben, míg kezdett volna hajnallni megszállék. Azután is még utamat continuáltam, hogy szintén megvirradott vala az Rákos mezejére juték.

11. *Nov.* Szintén viradtakor meglátván és elérvén az Rákos mezején az ő felsége szép lovas és gyalog táborát; megállítván azért a' magammal levő sereget néhány fő ember és ifju legény szolgálommal ő felsége eleibe rugaszkodván, mert immár ő felsége is lovon ül vala; és leugrom loramról kezet fogván ő felségével tisztelegesen üdvözlém ő felsegét. Ezeknek utána felülvén lovamra, félre csak ő magának hiva ő felsége, és meghagyja: hogy azon helyen, melly Budához majd fél mertöld vala seregestül megmaradjak szorgalmatosan vigyázzak ő felségére; ez beszédét mikor elvégezte volna pedig ő felsége ilyen három szót *Piissimi est principis de futuris prospicere.*

Elsőben, hogy ha, ugy mond énnekem (kit isten ne adjon) az török miatt mostani közikbe való menetelmemben valami nyavalyám történik, Magyarországot ne hagyja el.

Másodszor, ha nekem ugymond szerencsétlenségem esik ez utamban (mert szintén Budához a' Duna partra kellett ő felségének menni) tehát az magyarországi urak között Batori Gábort mindeneknél felebb becsüljed, és ő vele értekezzél.

Harmadszor, rólam példát vévén ha mi rajtam történik, soha az török nemzetségnek kérlek ne higyetek. Ez három ő felsége intési; melly után fejenként kiáltának és megindulván az ő felsége sűrű kopjas és gyalog seregét be méne szintén Buda ellenében az Duna partra, hol nagy tiszteséggel várván ő felsegét az passák és főfő törökök, mikoron elért ő felsége a' Duna partra, a' budai és pesti ágyúknak sűrű dörgési és rapogásával exipialván ő felségét, az passák, annak utána Memhet

vezér passa, az török császár küldte koronát nagy tisztelességgel megadta ő felségének, és ugyanazon vezér együtt a' koronával adott ő felségének egy aranyos hüvelyű tőrketekkel rakva igen szép aranyos kardot, és egy kantárt ajándékon, tizenkét lovakat is. Én pedig az ő felsége parancsolatja szerint napestig az hagyott helyen se regestől egy nagy halmon vigyáztam mind addig, valamig ő felsége oda ben az vezérrel végezett és vendégeskedett nagy tisztességgel az ő módjok szerint, egy néhány rendbeli áldozatoknak nemével is; meg viszont sátoráig ujabbi ágyuk zengésével közünkbe kísérték volna ő felségét. Közünkbe jutván azért nagy jó szerencsésen ő felsége istenünknek megköszönvén nagy hálákat adánk arról is, hogy az farkasokkal az profeta mondása szerint egyességben hozott bennünket, és háromszor Jesust kiáltván, mivel hogy az estve immár szintén eljött vala, az ő felsége szép tábora az Rákos mezején ő felsége sátorát körülrvén letelepedék. Minthogy pedig postán mentem vala ő felsége mellé, ő felségénél voltam vacsorán sátorában együtt Illyésházi urammal, Géczi György és Rákóczi Lajos uramékkal, és így az egész éjszakát ő felsége velünk egyetemben az Rákos mezejének közepében nagy boldogul mulatánk el a' nagy istennek kegyelmes jó akaratjából.

Saját kezével.

Millyen fejedelem módjára vigan tarta bennünket, kik nála valánk ő felsége, megírák vala.

Egy török ki istenért mezitelen jár vala, kinek Dervis vala neve, mint bömböle azon éjszaka kívül a' sátoron, az hol ketten Illyésházi urammal hálánk vala, mert dér és hideg vala kin, mint haragudott legyen Illyésházi bátyám, mert nem alhatik vala miatta, elég vigasságos vala.

12. *Nov.* Indult meg fejedelmünk ő felsége velünk és egész táborával egyetemben az Rákos mezejéről és nagy vigan szállottunk be Váczban. Itt adták meg ő felségének az erdélyiek a' rácز despot arany koronáját, melly

nem alább való a' török császár küldte koronánál, ugyan ezen rácz király despot arany övet is, arany tollával együtt praesentáltak az erdelyiek ő felségének.

13. *Nov.* Minthogy ő felségének egynehány rendbeli sűrű dolgai voltak, az mellyeket haladék nélkül Vácban kellett elvégezni, azért azoknak módjával való elvégzésében foglaltos lévén ő felsége, ez mai napot is itt mulattam el.

14. *Nov.* Mai napon kiindulván ő felsége velünk egyetemben Váczból, nem lévén ő felségének alkalmas helye egyebütt való meghálásra, Nógrád és Palánk között egy erdőben tábort járván megszállitattuk ő felségét táborostúl, és az éjszakát ott mulatta el ő felsége velünk egyetemben szép csendesen.

15. *Nov.* Jó reggel megindulván ő felsége tábora minthogy immár nekem is valami részből házamhoz való jöve telemre szabadságom vala ő felségétől, minden szép kopjás hadai megindulván ő felségének, ragaszkodtam lovamon az ő felsége hintaja mellé és nagy becsülettel ő felségétől bucsuzni akarván (mert ott kelle haza félre eltérnem) hintójába ültete, és sok beszélgetései után *sub bonis conditionibus* kicsin szerelmes Homonnai István fiacskámnak megtekintéseért el bocsáta ő felsége, holott lovamra ülven fejenként Jesust kiáltának, és így isten akaratjából ő felsége az korponai gyűlésre, én pedig vitéz szolgálimmal házamhoz térék, melly nap tovább nem jöttem Balassa Gyarmathnál.

Mivel hogy pedig az szerelmes fiacskámnak Homonnai Istvánnak, kiben isten után minden ez világi gazdagságomnál eziüstnél és aranynál nagyobb gyönyörűségemet helyeztettem, életét és egészségét az mint mondám, hamarébb minden ez világi jónál akarom látni, rendelve magamban hogy hadamat, melly immár csak magam szolgálimból áll, holnap isten segítségéből elhagyjam, és néhány szolgálmmal postára ülök, hogy kedves fiamat mentül hamarább köszönthessem, melly tanácsomat fő ember szolgálmmal közlöttem és javallatták.

16. *Nov.* Mai napon indultam meg hadastól Gyarmathól, és mikor mintegy mértföldön jöttem volna Szécsen felé megállítottam hadamat és szolgálmat is jelentvén nekik hogy magam postára akarok ülni, őket pedig hátrább hagyom az ország és magam zászlójával.

Mint hogy azért régi jámbor hadnagyomat Jósa deák uramat még Váczról, mivel a' Rákos mezején igen megbetegedett vala haza bocsátottam, képemben szemtül szembe minden szolgálom előtt Kereszturi István fő ember szolgálmat preficialván, ilyen szókat mondván az egész sereg előtt, hogy valaki ötet meg nem becsüli, és töle nem hallgatt az engem nem becsül, és magamtól nem fél; meghagyván pedig erősen magának is, hogy az ország és magam zászlóját nagy becsülettel hozza szinten Ungvárra házáig, és addig csak egy fő ember se közlegény szolgálmat is hadamból félre haza ne bocsásson.

Ez beszédem után tizenhatod magammal ugymint Macskási Ferencz, Rákóczi János, Balogh István, Gyulaffi Miklós, Azari György, Csató Péter, több ezek után való ifju legény szolgálommal könnyü szerrel postára ültem és szép intésem után háromszor Jésust kiáltottam, hadamból megnevezett fő ember szolgálommal kirugaszkodám; melly napon Rimaszombathoz egy mértföldön Darócz nevü faluban *equitáltam* istenemnek szent akaratjából.

17. *Nov.* Mai napon indulván Daróczból utamat continuáltam elkerülvén Rimaszombatot, ez nap Jablonczára mentem és az éjtszakán is ott mulattam.

18. *Nov.* Mai napon jó reggel indultam meg Jablonczáról és paripánk kedvéért Szepsiben betérvén, magam is szolgálommal együtt kicsint falatozván, annak utána megindultam, és jöttem isten akaratjából estvére Zalanczára alá, melly napnak is északáját ott mulattam el.

19. *Nov.* Ez napon indultam el istenemet segítségül híván Zalancz vára alól, és nem igen üzvéni paripánkat jó idején megszálván Csicszerben fő ember szolgálom Csicszer Ferencz uram házához, és mivel hogy mai

napon nem akartam ungvári házamhoz menni itt mulattam el az egy éjszakát.

Szerencsésé tévén azért az én jóakaró irgalmas és igen kegyelmes gondviselő istenem hadakozásomból való megtérésemnek is ösvényit, szintén mint fölmenetelemnek útját, mai napon 20. *Novembr.* jutottam házamhoz Unghvárra egyetlen egy szerelmes Homonnai István kis fiamhoz, kit isten akaratjából kívánságom szerint, kedves jó egészséges életben találtam, kiért az én istenemnek méltó hálaadásokkal tartozom. Ennek azért az én irgalmas és kegyelmes gondviselő istenemnek, ki minden utamat és hadakozásomat nekem tisztességesen nagy szerencsémre megáldotta, és reám törő titkon és nyilván ellenségimet is megzabolázta. Adassék dicséret, dicsőséges tisztesség én tölem, mátol fogva örökkön örökké Amen.

NAMÉNYI ISTVÁN.

XXVIII.

A' SPANYOL KÖLTÉSZET'

TÖRTÉNETE.

Wolf Ferdinand József, a' spanyol költészet' XVIII. és XIX. századi történetét, Floresta de Rimas modernas Castellanas. Paris, 1837. 8. Tom. I. czimű munkája' bevezetésében következőleg adja elé.

A' szerencse' 's dicsőség' két százada után, melyekben a' nemes spanyol nemzet 's gazdag költészete fényének legmagasb fokán állott, a' XVIII. század' kezdete elhervasztta minden virágot a' spanyol literatúrában, 's ez viszonyos, összefüggésben volt a' II. Károly 's V. Fülöp' országlása alatt sinlődött nemzet' nyomorú political helyzetével. Való ugyan, hogy már a' XVII. század' második harmadában mutatkoztak 's terjedni kezdte a' rosz izlés' mirigye, melly *nyelvpurismus* 's *gondorismus*¹⁾ név alatt eléggé ismeretes; de e' kicsapongások, elménczkedések, aljasságok és túlságok, melyekkel azon időszak' írói ékteleníték dolgozataikat, természeti nagy tehetségeiket szójátékokra 's kötelen tánczolókként nyakszegő ugrándozásokra vesztegetvén, valódi elmés ötletek által, szellemdúzs lelemények, egészen eredeti 's nemzeti formák által némileg kipótoltattak. A' II. Károly' országlása alatti írók öröklék ugyan elődeik erőtetett izlését, mesterkélését 's hirnév utáni sovárgását; de nem azok' szel-

1) E' kifejezés a' XVII. század' elején élt *Gongora* spanyol írótól veszi eredetét, kinek minden dolgozata dagályos és virágokkal duzzadozó.

lemét, nem képző hatalmát 's eredetiségét. Minden a' nyomor' 's csüggedés' bélyegét viselé homlokán; dolgozataikban kitünt az aléltság okozta elmaradás, mellyben a' lelki erők tespedének; a' beteg izlést meggyógyoslandó tpar egészen hiányzott. Az írók romlott korban születvén 's képezvén magokat, csak rossz műveket hozának létre. Az előbbi országlásból öröklött, *nyírbált* izlésnek, mint nevezék, hiányaihoz 's minden úgynevezett elménczségek' tömegéhez járult még, a' II. Károly' országlása alatti íróknak a' contrastokkal, szójátékokkal, mysteriumok-, allegoriák-, paradoxumok-, 's hyperbolákkal elkövetett legféktelenebb visszaélése, 's mi még sajnosabb, a' nyelvnek megalapított szótára is láthatólag veszte sajátságából 's tisztaságából ¹⁾.

Ha a' sanyar' 's álmkórság' kora kevésé kedvezett a' tudományoknak; javítását 's üdülését nem sokkal voltak biztatóbbak a' körülmények, mellyekben a' nemzet következő század' elején hosszadalmas polgári 's külháborúval terhelteték. Sem a' kormány, sem közintézetek, sem magány személyek nem gyógyúlhatának hirtelen az álmkórságból 's veszélyteljes merevedésből, mellybe őket ama' kárhozatos öröklési háború sülyesztette, melly minden csapásaival elárasztván a' már úgy is rongált nemzetet, nagyságának csak vázképeit hagyá meg. V. Fülöp' országlásának kezdetével hanyatlani kezdé a' stil és nyelv. A' művészet iránti buzgalom 's figyelem elannyira kimentek divatból, mikép a' prosa 's költészet meg nem kedveltethettek. Utóbb elevenség 's energia bélyegzé a' dolgozatokat; de az V. Fülöp' országlása mindenre közeli végromlást látszék jóslani, valamennyi elmeszüleményekben nem maradván más jele az életnek, a' phrasisokhani dagálynál 's a' szavakban hiú pedanteriánál. A' spanyol költészet illy sanyarú helyzetben vesztegelvén a' közelebb múlt század' első harmadában, melly ösvényt kelle most

1) *Capmany*, Teatro histórico-crítico de la elocuencia española. Tomo V. p. 19—20.

választania, vagy mely ösvényen indulnia, hogy az elhatalmazott halálos álmokórságából fölserkenhessen, holott sem könnyű, sem lehető esemény nem mutatkozott sajátságos ösvényen haladhatni? Tekintetbe vevén azon időszak minden körülményeit, nem a' *francia szellemet* mutatót kelle-e követni? Franciaországból új dynastia jöve, egy vele kötött szövetség által fölélesztetett a' rongált spanyol monarchia; a' madridi udvar az Európában akkor legvirágzóbb versailles-i udvartól elfogadla 's utánzá a' divatokat, fényüzést, polgárisodás' főszabályait 's literariai intézeteket; XIV. Lajos' dicsőített szászadának fényűgárai elhomályosítottak minden más európai nemzeteket, kiknek literaturáik a' francia classicismus' járma alatt nyögtek; mi csoda hát, ha a' spanyol költészet is kényszeríteték engedni az annyira általános 's uralkodó befolyásnak, 's magára lassanként valóban francia színt öltetni?

A' francia izlés' beiktatására első, noha gyenge magányos próbákat *San Juan (János)*, *Cinna de Corneille*, 1713. megjelent fordításával; 's *Cañizares*, *Iphigenia' áldozatával* tevének. Azonban célirányosabbnak látszék az első eldöntő lépést e' pályán egy példányadó költőre bízni, ki külföldeken képezte magát 's a' francia Parnas' legtisztább forrásából merített mindent a' Szajna' partjainál. A' francia spanyol iskolának e' dogmatisatora *Luzan Ignác* (Ignacio de Luzan) volt, ki 1737. kiadott *poeticájában* egy fénytornyot iparkodott emelni, mely annyi regényes viharok után, hajótörést szenvedett honfiai, e' classicismus' biztos révébe vezetné.

Amaz, a' classicistáktól kikiáltott 's magasztalt poetica elveire nézve nem egyéb, *Aristoteles'*, *Hordcz'* 's *Boileau'* poeticáinak száraz 's izetlen stílu merő másolatánál; miért is azt akkoriban csak kevesen olvasták 's rögtöni befolyása a' művészet' előmozdítására csekély, vagy legkisebb sem volt. De *Luzan* nem eléglé javasolni az új izlést csupán tanítmányaival, sőt példaadás' után vallá azt legfoganatosbnak, miben néhány baráti se-

gítették. Madridban 1749. *academia poetica* alakult, *Jó-izlés* czímmel, *Lemos* grófnő' elnöksége alatt, mellyben más elnök közt *Torrepalma* gróf, *Montiano Ágoston*, *Luzan Ignác*, *Porcel József*, *Velazquez Lajos* egyesültek, kik tanítmány 's dolgozataik által iskolai testületet képeztek, hol az elménczkedők' 's affectált stílisták' kicsaponyásai ellen a' legnagyobb szigor uralkodék; majd más három egyesület keletkezék; míg végre a' francia iskola minden tanítmányaival behozaték. A' jó izlés *academicusai* közt költők gyanánt *Torrepalma* gróf, *Ovid' Deucalionjának* utánzásával; *Montiano Ágoston*, *Virgínia y Ataulfo* című két szomorujátékával; *Porcel József*, szerzője néhány akkoriban fölötte magasztalt, de soha közre nem bocsátott *vadász eclogáknak* (Églogas venatorias); végre maga *Luzan*, némelly fordításokkal 's lyrai dolgozatokkal jeleskedtek.

Illy csekély terjedelmű levén az 'elnék' magasabb köre 's általános ellenmondásban a' nemzeti izléssel, amaz' iskola nem gyakorolhata rögtön nagy befolyást a' spanyol költészet' kifejlésére. A' reformi munkálatok csupán az udvar' 's academia' szűk határai közé szorítottak, míg a' *tudatlan nép'* mint a' *gallicisták* nevezék, a' régi bár romlott izléshez ragaszkodván, azt követé. Ama' sanyarú helyzetet hiven festi *Moratin Leander Ferdinand*, ki atyja' életrajzában imígy nyilatkozik: „A' spanyol költészet az akkori században, csak hanyatlását siettető ösvényen haladt elé. A' nagy érdemű *Luzan Ignác* hasztalanul ösztönzé honfiait tanjával 's példájával. Az 1737, nyomtatott *Poetica*-ja 1760. már nem olvastatott, 's lyrai dolgozatai, mellyekben a' szép tudományokat előmozdítani kezdő törekvések tűntek ki, csak magány tetszéssel halgattattak a' *San Fernando* akademiájában. *Montiano Ágoston* két szabályos és erkölcsi szomorujátékot bocsáta közre, mellyekben futólag említvén a' szépliteratúra' történetét, helyes elveket javasla, de szavai elhangzának. A' játékszín csak nem tönkre jutott. A' lyrai költészetet paranoiák, szavak' öszhangzása, kétértelműségek, vizshan-

gok, szójátékok, labirintok¹⁾, 's mindannyi fonákságok tették; a' fönnséges nemet (*el género sublime*) dagály, homály, hamis észfogatok, ocsmány metaphorák áraszták; a' comicumban aljas bohózatok, pórtréfák, rút ötletek hemzsegének, mellyekben a' keble tárt 's buzdító természeti utánzásának semmi nyomai nem látszottak, a' művészetnek semmi szabálya, melly korlátozta, mérsékelte volna a' képzelet' heveskedéseit²⁾.

A' spanyol literaturának ezen elkorcsulása olly bosszúságot 's kesert gerjeszte a' lelkes hazafiban, hogy kifakadását *korának kontár írói ellen* írott szellemduzs *satyrája* (*Sátira contra los malos escritores de su tiempo*) sem engesztelhetette meg, melly a' XVIII. század' első felében spanyol író szerzette dolgozatok között valóban egyetlen költői munka.

Ugyanazon évben, mellyben *Luzan poeticáját* bocsátá közre, született *Moratin Ferdinand Miklós*, kiben a' természet mintegy kijelelni látszék az előde által megalapított elvek' legmunkásb bajnokát, ez kedvezőbb körülmények közt, valódi költői tehetséggel fölruházva, több foganattal kezdheté a' spanyol költészet reformját. Valóban *Moratin Miklós* az, kit helyes oknál fogva *Luzan* és *Melendez közötti határvonalnak* nevezhetni. Ő a' III. Károly' uralkodása alatt virágzék, melly országló föltudta ébresztetni nemzete elszenderült lelkét, 's éleszeni az elnyomott nemzeti szellemet. Szabad varázsige hangzott a' thrónról 's mintegy' bűvös hatalom által támadott föl a' „*Spanyol Phoenix*“ újjá születve hamvaiból. E' fejedelemnek thrónra lépte óta minden a' literatura ujítását jóslá; a' nemzetnek némelly hasznos változtatásokkal

1) A'. sp. poeticában afféle versek nemét teszi, mellyek bár mi sorirányban 's rendben olvastassanak, ugyanazon értelmet adnak. A' latinoknál *versus diabolici* név alatt fordúlnak elé.

2) Obras póstumas de don *Nicolas Fernandez de Moratin*. Londres, 1825. 12-o. pág. 7—8.

tett léptei, valamennyi tudományos osztály czélirányos rendeltetése, nevezetes munkák' kiadása, a' tudományos folyóiratok, hirlapok, a' tudományok 's szép művészet iránt mutatott pártolás, legszebb reményekkel kecsegtének; 's bár mindez a' nem sokára közben jött kedvetlen körülmények miatt nem valósúlhatta, mindazáltal az indítvány nem késett hasznos gyümölcsöket hozni általánosan¹⁾.

Az akkori reformban, főleg a' költészet' reformjában Moratin Miklós vivott ki magának legtöbb érdemeit. Élénk képzelgés, finom izlés a' lappangó szép' vizsgálatában, fáradhatlan ipar 's hazája iránti lángoló szeretet voltak e' jeles férfiú' főbb vonatai. Alaposan ismervén a' megvesztegetett kor' mótelyét, azt az akkoriban egész művelt Európában uralkodó izlésnek beiktatásával iparkodott kiirtani minden izlés nélküli hazájából; a' megszott izetlenségek' kikerülése végett bizonyos szabályok' megtartását alkalmazta, méltányolván a' magas nemzeti elmék' érdemét, nem is akarta minden tekintetben francziákká átváltoztatni a' spanyolokat, a' spanyol költészet' fényét 's nagyságát összekapcsolhatónak látván a' francia iskolának simaságával, szabályosságával. Így ő nem csak azt, mi jót talála a' hazai költőknél, törekedett utánzani, sőt nemzete' népszerű formáiról sem feledkezett el. Általában Moratin eszközlé a' spanyol költészet' süketes előmenetelét 's azt a' legkontárabb írók' kezében durvának, aljasnak találván, mint műveltet, virágzót, erőteljest 's összehangzót adá át utódinak.

Akkoriban Moratin, Ayala, Cerda, Rios, Cadalso, Pineda, Ortega, Pizzi, Muños, Iriarte Tamás, Guevara, Signorelli, Conti, Bernascone 's több más tudósok gyűléseket tartottak a' San Sebastian teremben, melyekben (határozat szerint) csupán játékszinről, bika- viadalokról, szerelemről 's versekről engedtetett meg ér-

1) Obras literarias de Martinez de la Rosa. T. II. pág. 246.

tekezni. Ott olvastattak a' francia szinpad jelesebb szomorújátékai, *Boileau*' satyrái 's poeticája, *Rousseau*' ódái, *Frugoni*', *Filicaja*', *Chiabrera*' Petrarca' számos sonettjei 's dalai, Tasso', Ariosto' némelly énekei, más több nemzeti írónak, mint *Cadalso*, *Iriarte*, *Ayala*, dolgozataikkal együtt. Az udvarnak legvirágzóbb elméi csoportosan csődültek e' gyűlésbe, mi szerint a' critica szilárdabb elveinek nyomozásával 's megalapításával, nem csak a' francia sőt más művelt nemzetek' classicus munkáinak studiumával, 's ezen módoknak saját dolgozataikbani használatával, alkalmazásával, javitassék 's újitassék a' szép literatura. *Cadalso* ezredes, mint lyricus költő, a' *Moratin* megtörte ösvényt hason buzgalommal követte, 's benne már szembeszökőleg mutatkozik a' *külföldi utánzás iránya*.

E' két 's néhány nyamain járdalt költőknek ügyekezeteik által, az új izlés' gyökere olly mélyen elágazott a' spanyol földben, hogy a' régi nemzeti izlésnek legátalkodottabb 's legbuzgóbb bajnoka is, mint *Garcia le la Huerta Vincze*, hasztalanul erőködék kiítani a' külföldi növényt a' hazai földből. Iparainak a' már sebes léptekkel elterjedt reformi szellem miatt kevesé kedvezvén a' kor' hajlama, végre kénytelen volt engedni az új iskola' párthiveinek, 's miután *Zayra*' fordításával befejezte dolgozatait, izlésével, melly mellett sokáig szilárdul harczola, alább hagyott, valamennyi tolcstak 's tusák' daczára is csekély hirnevet viván ki magának a' spanyol költészet történetében.

E' kort, *Quintana*' szavai szerint, méltán a' civódások' 's tolcsatak' korának mondhatni. III. Károly' országglásának a' művészet 's tudományok iránt nyilvánított pártolása; a' spanyol academiától ékesszólási 's költői művekre tett jutalomhirdetés, nagy mértékben eszközök az ipart 's buzditák a' talentumot, fölébreszték a' versenyt és vetélkedést. Valamennyien vágytak a' páлмаág 's elsőség után 's a' helyett, hogy azt valóban szel-lemdűzs 's tudományos munkákkal törekedtek volna el-

nyerni, hasztalan versengésekkel, gyűlöletes vitatkozásokkal akarák kivíni.

Huerta valamennyi ellen volt, 's valamennyien ellene voltak. A' könyvsajtók kifáradtak, a' hirlapok pezsegtek a' röpkeiratoknak, satyráknak 's epigrammágnak forrongásában, mellyeket a' spanyol írók egymásra löveltek, roszt hirbe kevervén a' czélt, homályba burkolván a' művészetet 's hasztalanul pazarolván el az időt.

Azonban e' veszteségek a' literariai szellemet surlódásba hozott iparral, a' legicát 's criticát terjesztő előlépésekkel, végre a' történet' mezején tett fölfedezésekkel némileg kipótoltattak. Valóban csak a' harczok eszközlék a' győzelmet, a' tehetségek' mérkőzése a' súlyegyent, a' hamis' kitüntetése a' valót, igazat; a' jó, szép, 's mi csak elegendő alappal bír, minden konok törekvések' daczára fönnmaradt, valamint a' rossz, rút, alaptalan önsúlya alatt görbedt le 's érdemlett feledékenységre temetették.

Amaz iskolának költői közt főleg *Iriarte Tamás* és *Samaniego Mária Felix* jeleskedének. Stíli ékességek, mérészség 's egyszerűségök által fölülmulák 's gazdagíták a' spanyol Parnast *meséikkel*, a' költészetnek e' kevésé műveltetett, és Spanyolországban mintegy a' középkor óta feledékenységre merült nemével.

Ezen egyszerű 's mesterkéltlen izlést több tréfás epigrammatisták követték, nevezetesen *Salas Gergely Ferencz* 's *Arroyal*; *Santibañez Mária Vincze Pope* *Heroidájának* nem a' legszerencsés fordítója; *Ureña Posmodia* című aljas vígkölteménynek szerzője; *Noroña* gróf, kit némelyek *spanyol Doratnak* neveztek.

Ez ösvénynek járdaltával a' spanyolok, kik a' valódi költészetben gazdag, az egész világtól bámúlt 's az Alpeken túli szomszédaiktól (főleg a' francziák- 's olaszoktól) egykor szolgailag másolt nemzeti literaturával dicsekedtek, a' gödörből verembe buktak, XIV. Lajos' udvara' íróinak' hideg utánpásába merültek, kik a' spanyoloknál magasabbak valának ugyan a' piperében, mű-

veltségben, a' szabályosságnak 's finomságnak bizonyos tekintetében: de ezerszerre szegényebbek a' képzetekben, szárazabbak a' talentumban, gyérebbek az eredetiség- 's nemzetiségben. Ennek következtével létesült Spanyolországban is a' törvényesített, de hiányos critica, 's későbbben a' kijavított, de félénk 's csüggeteg utanzói költészet.

A' spanyol literatura' újítását kezdők tagadhatlanul hasznos szolgálatokat tettek a' szép literaturának, száműzván 's visszariasztván ama' nyomorú izlést, melly azt a' XVII. század' vége felé háborgatá; de fölötté nagy 's káros következtű tévedésbe bonyolódtak. Készültebbek kifürkészni 's még inkább öregbitni a' hiányokat mint becsülni 's követni a' régi íróknak szépségeiket, őket kirekeszték 's kitagadák a' literaturából, csupán a' francia classicus izlést híven képesnek a' tökélyre, megvetették a' költészetnek saját hazájokban annyi gazdag, drága gyümölcsöket termett valóban nemzeti nemeit. A' pedantismusnak szigorúsága már annyira elhatalmazzott volt, hogy a' szabályokat többre becsülték a' lángésznél.

Igy a' spanyol költészet idegen nyomdokon lassan haladhatván, újra nem honosúlhatott meg. Nyert ugyan csinosságra, szabatosságra correctségre tudományosságra nézve, de tümerdeket vesztett gazdagságából, kecséből, 's csakhamar nagyobb veszélynek volt kitéve, a' prosaismusnak t. i. 's ernyedtségnek.

A' költészetet eddigelé Scyllából Charybdisbe láttuk sülyedni, nyelvpurismusból prosaismusba. *Moratin Miklós* volt egyedül, ki ugyanazon ösvényen több sikerrel működött újjászületésén, hogy a' mostani Europa' műveltségét mintegy magába szihassa, ki nem vetközve egészen eredetiségéből 's nemzetiségéből. *Moratin* nem vihatta ki e' czélt; sem *Melendez* 's párthivei; azonban ők megtérítvén az elődeik okozta károkat 's messze haladván a' reform' ösvényén, őket nevezhetni a' *spanyol költészet restauratorainak*, következőleg *Melendez*-zel 's a' *salmantínai iskolának* költőivel, új időszak alkotóinak.

Mig Madridban *Huerta* 's a' gallicisták egyre hiú tusákkal 's részrehajlással küzdének, azalatt a' salamancai egyetemben a' jó izlésnek, philosophiának 's literatúrának iskolája keletkezett, mely csakhamar széttörte az iskolai studiumok' durva 's gothússzabályú bilincset. A' régi mint új művelt nyelvek' tanulása; a' mathematicában 's physicában tett előmenetel; a' political 's két jogtudomány' megkedvelése; a' régiség' nagy mintáinak alkalmazása; a' mindenfelől keletkezett jó könyvek, végre a' nyegleségnek (charlatanismus) 's álbölcselkedésnek (sophisteria) alattomos hálóitól 's a' dictatorságnak bitortott koholmányaitól 's szeszélyeitől független, élénk elmének folytonos gyakorlata, összesen azon iskolának tulajdoníthatók, mely ekkorig annyi válogatott jogtudósokat, philosophokat 's humanistákat bocsátott ki kebléből. Ott képezte magát *Melendez János* is, ki fölruházva minden főbb költői tulajdonokkal, a' mellett szenvedélyes kedvelője a' természet' szépségének, kivitta nevét a' régi 's új classicusok' studiumával, de leginkább a' nemzetiekével, meggyőződén, mikép hona' költészeteinek valódi előmozdítására a' francia 's más nemzeteknek költészeteikben talált jónak kölcsönzése 's használata mellett, a' *régi spanyol íróknak főbb kincseikhez kelle nyúlni*, méltányolva a' népszerű költészetnek nemzeti formáit is. Ezen iparoknak és studiumoknak gyümölcse volt *költeményeinek* 1785. kiadott *első kötete*, mely rendkívüli 's általános javallattal fogadtatott. A' régi költészet kedvelői látván e' haladást, a' spanyol muzsák' restauratora gyanánt üdvözlék e' költőt 's örvendve helyeslették a' prosaicus 's aljas izlésnek kiküszöbölését. A' tanuló ifjuság mintául tekinté e' könyvet 's alighogy megjelent 's megismertetett, classicus könyvvé, a' nyelv', izlés', és költészet' példánya lön. Így alapított Melendez egy költészeti iskolát, mely ha eddig csüggeteg másoló 's utánzó volt, nem tiszta francia többé, hanem *új időszaki spanyol 's formáiban általánosan nemzeti*.

A' új iskolának nevendékei közt a' vidor 's tréfás-

szeszélyű Iglesias, *Gonzalez Jakab*, *Jovellanos* jeleskedének. *Jovellanos* írói character-e és studiumai által inkább vanzódva a' magasabb 's főnnséges nemekhez, még nagyobb vállalatokra serkenté barátait, melly vállalatok első indítóokul szolgáltak arra, hogy *Melendez*, néhány barátai 's nevendékei próbát tennének a' *philosophicus* és *moralis* nemeket behozni a' költészetbe, mi szerint azt alaposabbá, mélyebbé tegyék, 's századának tetőpontjára emeljék. Eszközlé ezt főleg studiuma 's bővebb ismerete az *angoly literaturának*, mellynek kivált *Melendez* 's *Jovellanos* szenvedélyes kedvelői voltak, 's már akkor terjeszkedni, majd vetekedni kezdé a' francia literaturá' ismeretével. *Melendez* az angoly *Youngot*, *Popét*, *Thomson*t utánzá; *Jovellanos* az *elveszett paradicsom* első könyvét forditá; és számos írók követték példáját. Ehhez járula még a' political 's philosophiai tudományokban tett haladás 's mind ez új pályát nyitott az eszméknek, literaria maximáknak, mi szinte nagy befolyást gyakorolt a' költészetre. Azon befolyás leginkább kitűnik *Melendeznek* utóbbi költeményeiben, mellyekben a' tárgyak magasak, komolyak, elvontak, metaphisicaiak, a' morálnak 's vallásnak főnnséges igazságaival teljesek, valomása szerint minden törekvését arra fordítván, hogy azokat az idioma' minden fényével előadhassa 's korának világos, értelmes legyen 's a' nevetséges dagályt kikérülje. Ennek következtében az afféle tárgyaknak megfelelő dictiót és stilt kellett adnia, azonban a' spanyol nyelv bár milly gazdagnak, főnnségesnek 's tökélyesnek mutatkozott az aranykor' szent 's didactica költészetében, kevesé volt hajlandó alávetni magát a' philosophiának 's a' philosophiai igazságok' tömörségének. Ugyanis a' régieknek szent 's didactica költészete a' szív' érzéséből; buzgalmából, a' hőkehelből ömledezett, holott a' *moralis* 's philosophiai költészete nem egyéb, az efféle költészetnek viszfényénél, a' tudományosság', és *speculatio*' termékeinél.

Melendez philosophiai költeményeit az ujdonság-

nak, affectationak bizonyos színe bélyegzi úgy a' tárgyakra, mint dictiora nézve; a' külföldieket utánzása kézzel fogható azokban; 's hasonlításba jöven ifjúságában írt költeményeivel, azoktól a' buzgalmat, elevenséget, merészséget illetőleg, nagyon eltérnek 's e' szerint nem is fogadtattak olly általános méltánylattal, mint az elsőek. Mind a' mellett sokáig fönmaradt hatásuk, részelsülvén a' philanthropismusnak 's az ugynevezett *philosophiai századnak* általános javallatában, mivel a' tudományosság 's fölvilágosodás' szelleme akkor Spanyolországban láthatólag előre törekvék 's örjömgség divatlott, megtörvén Melendez a' rögs pályát, számosan indultak nyomdokain, többek között *Forner Pál*, *Cienfuegos Nicasio*, *Quintana Manuel*, *Gallego Nicasio János*, *Lista Albert*, *Sanchez Barbero*, *Mor de Fuentes*, kik több 's kevesebb iparral törekedtek a' költészetet százada' izlésének 's eszméinek tetőpontjára emelni, költészettárgyakul a' philosophia' igazságait, az emberi élet viszontagságait, political nagy eseményeket, a' természet' fennséges üneményeit, a' tudományok 's művészetek' haladásait választván a' helyett, hogy az elődek megtörte utat követték 's csupán a' nyöszörgő patakokat, *Filis'* gerliczjét, a' bojtárok' szerelmeit, a' hasonlíthatlan szépségű pásztornók' kegyetlenségeit, a' pásztori életnek gyönyöreit 's más e' stíl' körébe vágó phantasmagóriákat énekelték volna.

A' költészet e' törekvések, iparok által rögtön alaposá lön ugyan, az eszméknek 's philosophiai documentumoknak bizonyos kutfejéhez vergödvén; megváltoztatta 's fölcserélte a' tont: de vesztett gazdagságából, a' képzőhatalom' elevenségéből, ünnepélyessége-, és stili erejéből, a' verselésnek hangzatosságából 's könnyed lejtéséből, mindenenk fölött pedig nemzetiségéből a' külföldi utánzás miatt, melly azt cosmopolitává tette.

Az új iskola' párthívei, különösen *Cienfuegos* 's proselytái vetélkedőiktől mételyes írónak, homályos elméneczeknek csufoltattak; iskolájokat tévelygés' iskolájá-

szomorú viszontagságok károkra közbe nem jövének vala, mellyekkel a' nemzet III. Károly' országlása alatt küzdött. De a' sorsnak igaztalansága, melly keseredésig ostromozá az országot e' századokban, nem engedte a' jólét utáni sovárgást 's ama' boldog következményeket jósoló törekvést, kívánt 's remélt czélhoz juthatni. A' spanyol kormány IV. Károly' gyászos országlása előtt, már atyja' uralkodásakor, visszalépni látszék futni kezdett pályájáról. Sem az érdemes gr. Aranda' ministersége, sem a' san isidro-i királyi iskoláknak rendelkezése, sem más bölcs férfiaknak próbatételeik nem voltak képesek azt létesíthetni. A' political villongások' következtében, mellyeknek Madrid volt kelőpontja, számos 's valóban nagy tekintetű spanyoloknak bujdosniok 's Europa' más más tartományaiha kellett futniok. Noha ez új csapás volt a' nemzetre 's litteraturájára nézve, de beteljesedett ez esethen is, mit egy régi spanyol példabeszéd tart: nincs olly rossz, melly jó következményeket is ne vonna maga után. (*No hay mal que por bien no venga*); mert tetemes nyereségeken kívül, mellyekben a' hazájokból sokfelé elágazott férfiak részesülének, üldözve a' balszerencse' viszonyaitól 's elválasztva a' házi élet' egyhanguságától, a' kibujdosott spanyolok ismerkedni kezdtek a' kölcsönzésekkel; szemtől szemben látták az általános mozgalmat, mellyet körülunkban a' német 'critica' 's literatura' támasztottak a' jó izlés' theoriájában 's az írók' praxisában; szemügyre vették, mikép Angol-, Olasz-, Franciaországban, a' classicismus' honában, nem uralkodott többé kirekesztőleg amaz elénekelt classicismus, melly szinte egy egész századig nyügző Europa' legműveltebb nemzeteinek is képzeletét, a' pedantismusnak bilincsel, végre bámúlva kellett megvallaniok, mikép a' spanyolok, szabad 's tüzelmek hajdan csak nem egyetlenek valának a' mostani európaiak közt, kik még nem mertek áthágni a' francia classica iskolának praeceptistáitól kijegyzett határokon.

Szabadúlva előítéleteiktől némellyek kételkedni kezd-

tek az eddig csallhatlanoknak tartott hitelességekről; mások elfogadták a' kevéssel ezelőtt nyilvánított tannak ép elveit meggyőződven, mikép a' jó 's tiszta költészet' lényegesebb sajátosságait az *eredetiségben* 's *nemzetiségben* kell keresni; másokvégre önkénytes sugalomból saját ösztönüket iparkodtak követni 's úgy intézni lépteiket, mint a' jelenkor' jeles külföldi elnéi.

A' kivándorlottak visszatérven honi földükre, behozták magokkal vagy is inkább kiegészíték amaz úgy nevezett *új* 's *romanticus*, de valóban nagyon régi 's egyedül lényeges classicus izlést.

Ez izlés ugyan nem más, mint mellyet Homerus, Dante, Shakespeare, Lope de Vega, és Schiller követtek.

Azok között, kik leginkább serénykedtek fölébresztetni ez olly régi mint természeti izlést, 's honfiaiak' avult előítételeit kiirtani, *Duran Agoston*, *Angel de Saavedra*, *Rivas* herczeg érdemlenek említést, ki első kezde meg e' vállalatot *Discurso sobre el influjo que ha tenido la critica moderna en la decadencia del teatro antiguo español* czimű munkájával, valamint *Talia española* 's több más munkáknak kiadásával, 's utóbbi években kiadott saját költeményeivel.

Kövezték 's követik e' jeles férfiak' példáját több nagy talentumú fiatal költők ¹⁾.

Azonban kecsegtet a' remény, hogy a' spanyol ifjúság nem késendik megismerkedni azokkal, kik a' jelenkor' szükségei 's szövétnekei gyanánt kikiáltatvák, mi szerint utálva vessék meg a' bilincseket, mellyeket a' classicismus iránti vak buzgalom, 's tisztelet vert honfiaikra; 's a' XIV. Lajos' századának daczára megnyervén majd a' szabad gondolkozás' függetlenségét, megigazolandja a' spanyol költészet' újítását 's a' spanyol Parnas, annyi poli-

1) Így egyesültek néhány nagyreményű ifjak *El Arista* czimű szépliteraturai folyóiratnak kiadására, mellynek célja az említett romanticus izlést terjesztetni hazájokban

tical 's literaturai villongások' ellenére, is újra kizöndelendik 's hozand olly drága gyümölcsöket mint Cervántes', Lope de Vega 's Calderon' korailban.

(Spanyol után)

FEKETE SOMA.

XXIX.

OKLEVELES TOLDALÉK.

XXIV.

V-dik, méhbenhagyott László 1455-ben Gordovai Fánchy részére emlékeztetőleg költ adománylevele.

Commissio propria domini Regis.

„Nos *Ladislaus* dei gracia Hungarie Bohemie Dalma-
cie Croacie etc. Rex ac Austrie et Stirie Dux necnon
Marchio Moravie etc. Memorie commendamus tenore pre-
sencium significantes quibus expedit vniuersis Quod nos
pro fidelibus seruicys, fidelis nostri Egregy *Frank fly*
Emerici Fanchy dicti de *Gordowa* per eum nobis ab eo
tempore quo a manibus et educacione Serenissimi princi-
pis domini *Friderici* Romanorum Imperatoris et Austrie
ducis etc. patruī nostri liberati, Regnisque et dominys
nostris restituti sumus, continue tam in Regno nostro *Bo-*
hemie, quam etiam in partibus nostris *Slesie* et alias
vbique locorum Curiam nostram sequendo, cum omni fer-
uentis animi zelo et sollicitudine indefessa, persone et
suis rebus non parcendo fideliter et constanter exhibitis
et impensis, Porcionem possessionariam in possessione
Bar vocata in *Comitatu Simigiensi* existenti habitam,
que condam *Stephani Olaz* dicti de eadem *Bar*, Nec-
non aliam porcionem possessionariam in possione *Bese-*
newzenthgewrgh appellata in eodem *Comitatu Simi-*
giensi existenti habitam, que condam *Iohannis Nemes*
dicti de eadem *Besewzentgewrgh* prefuisse, sed per
defectum seminis eorundem *Stephani Olaz*, et *Iohannis*

Nemes, Iuxta antiquam et approbatam Regni nostri Hungarie consuetudinem, ad sacram Coronam eiusdem Regni, consequenterque nostram maiestatem, rite et legitime deuolute esse perhibentur, Simulcum omni Iure nostro Regio si quod in eisdem qualitercunque haberemus, et nostram ex quibusuis causis modis et rationibus concernerent maiestatem, ac cunctis suis vtilitatibus et pertinentiis quibusbilibet, videlicet terris arabilibus cultis et incultis agris pratis pascuis fenetis Siluis Rubetis Nemoribus, Montibus vallibus vineis vinearum promontorijs, Aquis fluuijs piscinis piscaturis Aquarum decursibus Molendinis et locis Molendinorum, generaliterque quarumbilibet vtilitatum et pertinentiarum suarum integritatibus, quouis nominis vocabulo vocitatis, sub suis veris metis et antiquis limitibus, premissis sic ut prefertur se habentibus, Memorato Frank filio Emerici, ipsiusque heredibus et posteritatibus vniuersis dedimus donauimus et contulimus ymmo damus donamus et conferimus Iure perpetuo et irrenocabiliter tenendas possidendas pariter et habendas, Saluo Iure alieno, harum nostrarum vigore et testimonio litterarum mediante, Quas in formam nostri priuilegy redigi faciemus dum nobis in specie fuerint reportate, Datum *Vyenne* die dominico proximo post festum beati Gregory pape Anno domini *Millesimo Quadringentesimo Quinquagesimo quinto*, Regnorum autem nostrorum Anno Hungarie etc. quintodecimo Behemie vero secundo.“

Íróhártján nyílt alkathban emlékeztetőleg költ Jerney János' példányából, mellynek végképen eltöredezett, átmérőjében 2,62. bécsi hüvelyknyi kerekpecséte, az oklevél előlapjára 's veresviaszba van nyomva. A' felső szélére jegyzett *Commissio propria domini Regis*, ellenőrmondat, nem az oklevélen keresztül vont hártyakötelékre, mellyel a' pecsét volt megerősítve, hanem az oklevél pecsét alá eső íróhártyjára van jegyezve. Az oklevél hátán, írója' kezével ez áll: *Rta M. Jo.* azaz: *Registrata. Magister Ioannes*. Tudva van mind az, mi a' Gordovai Fánchyak birtokáról az 1715: 85-diki törvény-

TUDOMÁNYT. 1839. VI. 27

ben említetik, mind pedig az, mit az efféle jegyzői ellenörmondatokról *Schwartner Márton* (Introductio in rem Diplomaticam. Budae, 1802. 8. p. 187.), és *Pray György* (De Sigillis. Budae, 1805. 4. p. 14. et seq.) tanítanak: itt csak az megjegyzésre méltó, hogy oklevélünk 1455-ben költ; *Schwartner Márton* pedig illy jegyzői ellenörmondatú oklevélre, 1438-diknál későbbi példát nem látott.

LUCZENBACHER JÁNOS.

ÉRTEKEZÉSEK' MUTATÓJA.

A.

Ágbirtok 196.
 Ágnes magyar hercegnő 304.
 Árnolf neje 306. ki leánya 308.
 Alacsony és dagályos 337.
 Alfred 45. őt elhagyák alattvalói 46. kalandos élete 47.
 Angolország 184.
 Antal sasvári főesperest' adománylevele 136.
 Apátságok iskolái voltak a' művészetnek 63.
 Aquincum (Óbuda) pénzverőhely 199.
 Arab építész 48. vegytan, természettan, gyógytudomány 48. számjegyek 49. algebra 49. csillagászat 49. hadtudomány 50. puskapor 50. költészeti rím 50. rege 51. lovagjátékok 51. selyem- és szőnyeggyártás 52. papiros 53.
 Arabok Spanyolországban 48. általok sok tudomány került hozzánk 48. 46. 50. 51. 52. 53.
 Arbe 285. 342. fekvése 's lakosi 345. régi nevei 346. története 347. 384. 349. levéltára 349.
 Arnolf származata 305. halála 311. négy fia közül egyik sem juthatott országlásra 311.
 Aster alpicus gyógyereje 299.
 Ayala, 381.

B.

Bács vármegyében ruthenok 5.
 Baernkopf Ignác' kézírata 91.
 Bajorok adót fizettek a' magyaroknak 305.
 Báj, bájos lépcsője a' kegynek 75.

Balbi Adorján' állítása 5. 14.
 Bányajövedelem nem pisetum 96.
 Basta György 174. 180. és Kolonics törekvése 254. üzenete 261. 318. levele 365.
 Baumgarten Sándor 70.
 Beatrix magyar hercegnő 304.
 Verner' neje 314.
 Bel Mátyás' véleménye 89.
 Bendávid Lázár 70. állítása 279.
 Bérbirtok 196.
 Beregh vármegyében ruthenok 5.
 Berengara Alfonz' hitese 52.
 Bernascone 381.
 Bihar vármegyében ruthenok 5.
 Bocskay István 174.
 Bodrogh 156.
 Boileau' satyrái és poeticái 382.
 Bolingbroke' munkái 193.
 Bosnyák sz. Ferencz rendű szerzetesek' története 128.
 Budenich Antal laka 's képgyűjteménye 354. 355.
 Bukovinában ruthenok 6.

C.

Cadalso 381.
 Calles' állítása az augsburgi ütközetről 313.
 Canizares, Ifigenia' áldozata 378.
 Capo d'Istria 289.
 Capo di Plogani nevű bércz 344.
 Carlopago 288.
 Cassione 296. monostorának könyvtára és temploma 297.
 Castel-Muschio, ma Omissail 290.
 váromladéka 291. lakosi 292.
 fekete ruhában járnak 294.
 története 292. 294. IV. Béla ide vonult-e? 293.
 Cerdá 381.
 Cherso 285.

Cherso és Ossero nevei 's története 353. 359. 360.

Cicero nem volt meglegedve elméje' szüleményeivel 184. merész szónoklata 186. ez ellen tehetni kifogásokat 190.

Cienfuegos' proselitái mótelyes íróknak gúnyoltattak 387.

Cinna de Corneille 378.

Claudius Appius Pulcher 9.

Constantin pénze 200.

Conti 381.

Cornides Dániel állítása 104.

Coronelli 290.

Coregio szerencsés volt a' festészeti kellem teremtésében 73.

Cottini nevű nép 9. 10. eredete 11. 12.

Cs.

Csasz, lakodalmi, az óhitűeknél 240. annak hivatala 241.

Csodálatos 152.

Csúti Gáspár 254.

D.

Danville állítása 11.

Deli, jeles, csinos különös neve az ékességnek 82.

Demosthenes' beszédeinek halálára sokan sereglettek össze 185. ékesszólása 186.

Dengelegi és Vizkeleti összeháborodnak 181.

Dessőfy Jánosnak adott utasítás 369.

Dobaschnizza' lakosi 295.

Dominicy' véleménye 8.

E.

Egybekelés a' ráczkatholicusoknál 249.

Egység politicalai, vallási 44.

Egyszerűség, egyszerű 79.

Ékesség, ékes 80.

Ékesszólás 183. hanyatlása okai 187. 188. 189.

Engel' állítása 13.

Építészet' kifejlése 63.

Erdélyben ruthenok 6.

Érsekújvár erősség 323.

Érzelmies, érzéki 150.

Erzsébet királyné oklevele 350. Erzsébet sz. mikor született? 165.

Esküvő a' ráczkatholicusoknál 248.

Esztergam' megvétele 321.

Europa nem vettethetik egyetlenegy uralkodó alá 36.

F.

Fáy 268.

Falckenstein János bővebben adja elé Arnolfnak Ágnes nejét, és utódit 306.

Felséges 143.

Félelmes és rettenetes 201.

Fennségessel rokon a' nagy 137.

Fojniczai kolostor' története 's személyzete 131.

Forgách Zsigmond 256.

Förös Otrokocsi Ferencz ítélete 89.

Földművelés 64. 65.

Francia lilomok Magyarorszában 68. szellem a' spanyol költészetben 378.

Frangepánok kastélya 287.

Freizingeni Otto állítása 158.

Fridrik, II. 68.

Fülöp V. alatt hanyatlani kezd a' nyelv 377.

G.

Gallia' régi kiterjedése 7.

Gallicia majd veres Russzia, majd veres Ruthenia néven neveztetik 6.

Gaujal, báró 5.

Genua 54.

Gerjesztő 146.

Gergely VII. pápa a' polgárisodás történetében nevezetes 59.

Gíra, marca, sokféle 102.

Gongorismus a' spanyol költészetben 376.

Gordovai Fánchyak 393.

Guevara 381.

Gúny, gúnyos 329.

Gy.

Gyűrűváltás az óhitűeknél 238. ráczkatholicusoknál 247.

H.

- Hajdúság' békételenkedése 182.
 újra felzendült 252. 319. pa-
 naszolkodik 367.
 Hammerschmidt Antal' véleménye 90.
 Homonnai Drugedt Bálint nap-
 lója 172. ennek tartalma 175.
 ő azt titoknokával iratá, de
 saját kezével is tett jegye-
 zeteket 176. felségárulással vá-
 doltatott 174. származata 175.
 neje 176. hívatála 177. kiin-
 dül seregestül Unghvárról 177.
 Kassáról 178. Szakolcza se-
 gedelmére siet 180. Érsekúj-
 várnál 255. 316. tanácsot tart
 257. 320. azt ostromolja 317.
 álrühában vizsgálja 324. kul-
 csait átveszi 363. Rákosra in-
 dül 370. a' királylyal érteke-
 zik 371. haza siet fia látoga-
 tására 373.
 Huerta, Vicente Garcia de la,
 valamennyi író ellen harczolt
 383.
 Hugó Victor 16. mint drámaíró
 nem kedvence honának 17.
 szólott költeményeiben anyjá-
 ról 16. gyermekkorá 19. mint
 tanuló ifju 20. collegiumi úji-
 tó 21. dolgazatai: Berry her-
 czeg' halála 28. a' bordeauxi
 herczeg' születése 29. ódái és
 balládái 30. 110. XVIII. La-
 jos 30. Cromwell 113. regé-
 nyei 115. Bug Jargal 116.
 Hernani 117. Marion Delorm
 118. A' király mulat 119. Tu-
 dor Mária 119. Borgia Lucre-
 tia és Angelo Pádúa' zsarnoka
 122. Pászisi Notre Dame
 125. minden munkájának u-
 gyanazon iránya 125.
 Hunyadi Mátyás pénzveretési
 szabálya 105.

I.

- Illem, illemes, rokona a' szép-
 nek 72.
 Illésházy István 173.
 Iriarte de, Tamás 381.
 Irtóztató és iszonyú 202.

J.

- Jablanaczi vár 344.
 János Vas vmegyei alispán' ado-
 mánylevele 66.
 Játszi, dévaj és csél 273.
 Jegyzői ellenőrmondat 394. Jo-
 vellanos' írói caractere 386.

K.

- Kálmán győri püspök pecséte
 67. király' oklevele 350.
 Kant 70. állítása 73.
 Károly, nagy, politicalai gondo-
 lata 32. országlása mi hasz-
 not hajtott Europa boldogsá-
 gának 33. caractere 34. fel-
 osztja királyságait fiai közt
 37. I. anjou 68. II. santa 68.
 Kazi Ferencz állítása 89.
 Kecs, kecses 78.
 Kegy, kegyes 74.
 Kéj, kéjes 77.
 Kellem, kellemes, szépnek tu-
 lajdona; de nem mind kelle-
 mes a' mi szép 73.
 Kérés és eljegyzés a' rácza-
 tholicusoknál 245.
 Ketel pataka 157.
 Kézfogas, kalácsadás és alku
 246.
 Kisfaludy 268.
 Komoly 205.
 Konrád IV. 68.
 Konradin 68.
 Kovács Pál 268.
 Köleséri 105.
 Költészet a' IX. században 62.
 a' spanyol története 376.
 Közvélemény' hatalma 38. 39. 40.
 Krug Vilmos 70.
 Kseshevi kolostor története és
 személyzete 132. 133.

L.

- Lábbal toppogás csak a' színpa-
 don, nem szószéken engedte-
 tik meg 187.
 Lajos, a' jámbor két ízben bo-
 csátá ki kezei közül a' csá-
 szári pálczát 36.
 Lakodalmi szokások a' nem

- egyesült görög óhitűeknél 233.
a' ráczcatholicusoknál 245.
László V. méhbenhagyott, em-
lékeztetőleg költ adományle-
vele 392.
Latin nyelv megszűnt népnyelv
lenni 61.
Lengyelország 55.
Lessing állítása 77.
Literaturai különösség 326.
Loparói völgy' lelkésze 342.
Lucanus sárga melléknevet tu-
lajdonít a' ruthénoknak 6.
Luzan Ignác poeticaja 378. 379.
380.

M.

- Madridban academia poetica ala-
kul 379.
Magocsi Ferencz 173. 174.
Malte-Brun állítása 5. 6.
Maltempo erőség 288.
Manfréd 68.
Mannert véleménye 7.
Marcus Aurelius Drusus 9. Mi-
nucius Ruffus 9.
Mária V. István leánya 68.
Marmaros vmegyében ruthénok
5.
Mark sz. szigete 's erősege 288.
Mátkai kiváltság 238.
Mátkakérés az óhitűeknél 234.
Mátkakérési szemle 235.
Martell Károly 68.
Maximinus Daza pénze 200.
Mednyánszky Alajos, báró 173.
Mehmednek török betűkkel írt
magyar dala 327.
Melendez költészeti iskolát ala-
pított 385. követői 387.
Menet az esküvőre 's egybekö-
tés az óhitűeknél 242.
Menyasszony 236. annak sorsa
245. ágyba vezetése 242. mint
menyecske 245.
Montiano Ágoston 379. Virginia
y Ataulfo című szomorújá-
téka 379.
Moratin Ferdinand ítélete a' spa-
nyol költészetről 379. Miklós
380. 381.

N.

- Nádori adomány, birói adomá-
nyok' maradványa 66.
Nagyebéd a' ráczcatholicusok-
nál 250.
Napoleon megújítá, mit nagy
Károly a' középkor kezdetén
teve 7.
Nápoly és Sicilia királyságán
hármán vetélkedének 68.
Nagyságos, dicső 143.
Nagyszombat 319.
Nászebéd 244.
Násznép 239.
Nászvezér 240.
Nemes és méltó 139.
Németek Érsekújvárbán 322.
Németország 55.
Nemzet literaturája egyszers-
mind politicájának kifejezése
23.
Nevetséges 209.
Névtelen jegyző állítása 157.

Ny.

- Nyelvet fogni, úgy látszik ha-
di szóolás 253.
Nyelvtudomány a' IX. század-
ban 61.

O.

- Óbudán lelt szabályozó pénz-
mérték 197. követlek 199.
Óhitűek mikor és miként háza-
sodnak? 233.
Órák a' kolostorokból kerültek
64.
Óriás 138.
Oroszország hajdan köztársaság
54.
Ország, ha nagy kiterjedésű
nem polgárisodik egyszerre
35.
Országos küldöttség javaslata
Ortega 381.
Ossero 285. ma Lussin grande,
Luss'n piccolo 354. lakosi 355.
356. vidéke 358.

O.

- Örökbirtok 196.
Örömanya és násznépe az óhi-
tűeknél 240.
Öszinte 270.

P.

- Pago 285.
Pál országbírónak emlékeztető-
leg költ ítéletlevele 262.
Pálffy Katalin birtokaitól meg-
fosztatott 173.
Pannonia' pénzverőházai 199.
Paszita az óhitűeknél 233.
Pataki megye 163.
Pázmán Péter 107.
Pénz tartalma vagy magva, és
mértéke 92.
Pénzveretés kizárólag felségi
jog 92. arra az esztergami ér-
sek és tárnok ügyelt 94.
Pénzveretési jövedelem nem pi-
setum 98.
Philosophia a' IX. században 62.
Pineda 381.
Pipin alatt a' fejdelem' tekinte-
te csekély 36.
Pisetum 89.
Pizzi 381.
Polgárok' köteleossége 160. 161.
Polgárisodás 31. nem egy pil-
lanat szüleménye 58. ragadé-
kony 58.
Pondus, pisetum, nehezék 99.
100.
Porcel József Églogas venato-
rias czimú dolgozata kézirat-
ban maradt 379.
Pray György gyanítása 164. 394.

Q.

- Quarneroi szigetek 285.
Quintana állítása 382.
Quintilian állítása 82.

R.

- Rákóczy Zsigmond 173.
Ranzán állítása 156. 157.
Rédey Ferencz 179. törekvése
367.
Regényes 335.

- Régiségbuvár szorgalma 197.
Restaurationak a' Galliá fiatal-
ságára szórt jótéteményei 22.
Rios 381.
Roxelán név 14.
Rousseau ódái 382.
Rurik vezér 13. 15.
Russzia fehér 6. veres 7. 12.
Russzok miért mondatnak 13.
Rút és undor, mint szépnék el-
lentéte 84.
Ruthénia 6.
Ruthénok Magyarországon 5.
Galliciából származnak 6.

S.

- Salamancai egyetemen keletke-
zett a' jó ízlés és philosophia
iskolája 385.
Salas Gergely Ferencz 383.
Salmantini iskolának költője új
időszakot kezdett 384.
San Sebastian teremében tartat-
ott gyűléseken, csupán já-
tékszínról, bikaviadalról, és
szerelemről engedteték meg
értekezni 381. 382.
Santibañez Vincze Mária 383.
Sárospatak fekvése 156. eredete
157. fejdemeink birtoka volt
163. sz. Erzsébet szülő föld-
je 164. azt a' tatárok feldúl-
ták 165. 167. története 168.
169. 170. 216. 219. nevezetes-
égei 222. viszontagságai 223.
krónikája 226. 232.
Scheyerni vár történetileg ne-
vezetes 304.
Siscia (Sziszek) pénzverőhely
199.
Somogyi István 173.
Spanyol költészet 376.
Spolatin Mihál arbei podesta ma-
gyar nemes 349. György, ar-
bei jegyző 350.
Suttiskai kolostor története 's
személyzete 130. 131.
Syrmium (Mitrovicz) pénzverő-
hely 199.

Sz.

- Szabolcs vmegyében ruthénok 5.
Szathmár vmegyében ruthénok 5.

Szenicze, igazán sz. Vincze 168.
Szenvedélyes, érdekélyes, érdekies 145.

Szepes vmegyében ruthénok 5.
Szépecs, kisebb foka a' szépek 76.

Szépizleti rokonságok 69.

Szerémi köznép 233.

Szeszélyes, elmés, éles 265.

Signorelli 381.

Színészet 63.

Szirmay Antal véleménye 165.
botlása 166.

Szürnyű, álméletos 204.

T.

Takson vezérhez követeket küldenek a' németek 312.

Tékozló lakodalmi szokások az óhitűeknél 239.

Temesvári Pelbart állítása 164.

Tiberius 9.

Tized, nem pisetum 95.

Torrepalma gróf, Ovid' Deucalionját utánzá 379.

Törökök Érsekujvár alá vonulnak 316.

Történettudomány a' IX. században 61.

Turóczi László gyanítása 90.

U.

Ugocsa vmegyében ruthénok 5.

Ungh vmegyében ruthénok 5.

Ü.

Ünnepélyes, ünnepies 141.

V.

Városok eredete 158.

Vasvári káptalan előtt költ osztálylevél 134. annak tudósítása 195. az előtt költ örökvalomány 325.

Veber észrevétele 211. állítása 267.

Veglia 285. 287. 296. vidéke 297. története 299. régi nevei 300. magyar koronához tartozott 300. 301. mostani igazgatása és népessége 302.

Velazques Lajos 379.

Velence 54.

Verőczei köznép 233.

Víg, tréfás és ágai 277.

Vígkomoly 331. előadásának nevei 333. 334.

Volosca város Istria keleti partján 289.

Vőfélyek 260.

Vőlegényi násznagy és jogai az óhitűeknél 240. 339.

W.

Winkelmänn 77.

Witichind' állítása 313.

Z.

Zemplin vmegyében ruthénok 5. abban Sárospatak 156.

Zs.

Zsibrik Pál' jelentése 366.

Zs?gmond király oklevelei 351. 352.